

Az általam (ikertestvéremmel, Kovács Viktorral közösen) írt első tanulmány a 244. oldalon kezdődik, a 246. oldalig tart, a második pedig a 246. oldaltól a 248. oldalig.

Névtani Értesítő

41.

Budapest
2019

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

**A Magyar Nyelvtudományi Társaság és az ELTE Eötvös Loránd
Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetének
lektorált folyóirata**

Felelős szerkesztő: FARKAS TAMÁS (ELTE)

Szerkesztő: SLÍZ MARIANN (ELTE)

Szerkesztőbizottság:

BAUKO JÁNOS (UKF), BÖLCSKEI ANDREA (KRE), FÁBIÁN ZSUZSANNA (ELTE),
GERSTNER KÁROLY (ELKH), HEGEDŰS ATTILA (PPKE), HOFFMANN ISTVÁN (DE),
JUHÁSZ DEZSŐ (ELTE), LACZKÓ KRISZTINA (ELTE), TÓTH VALÉRIA (DE)

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet
1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telefon: (36-1) 411-6500/5353
Postacím: 1364 Budapest, Pf. 107 – E-mail: nevert@btk.elte.hu

Internetes elérhetőség: <http://nevert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (nyomtatott) – ISSN 2064-7484 (online)

41. szám

Budapest, 2019

A kötet megjelentetését támogatta:

az ELTE BTK HÖK

és a Tématerületi Kiválósági Program

Közösségépítés: család és nemzet, hagyomány és innováció című projektje

TARTALOM

TANULMÁNYOK

SLÍZ MARIANN: A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I. A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők.....	13
DOMÁNY BARBARA: Magyar helynevek olasz térképeken és útleírásokban	41
IMREH RÉKA: A modern tudomány előtti és azon kívüli név- és szófejtések alkalmazott vonatkozásai	51
FARKAS TAMÁS: Történelemkonstruálás – névkonstruálás. A honfoglalás, illetve a korai magyar történelem személynevei és az utókor.....	75
SZŐKE MELINDA: Szent István Pécsváradi oklevelének Sorlogys helynevéről és ami körülötte lehetett	91
E. NAGY KATALIN: Látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok Pród helynevei körében.....	107
RESZEGI KATALIN: A kognitív térkép és a névhasználat	125

MŰHELY

BÁRTH M. JÁNOS: Az európai névföldrajzi kutatások és digitális névadatbázisok az online térben. Nemzetközi kitekintés	153
SZABÓ PANNA: Névterekkel az egységes névkezelés felé.....	165
BÖLCSKEI ANDREA: Az egyház mint egykori birtokos a magyar helynevekben. Habitációs értekezés összefoglalója.....	177
A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertáció 2018-ban: ERŐSS ÁGNES: Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárád példája	183

KÖNYVSZEMLE

BÖLCSKEI ANDREA: Két monográfia a régi magyar helynévadásról (István Hoffmann – Anita Rác – Valéria Tóth: History of Hungarian Toponyms [A magyar helynevek története]; Hoffmann István – Rác Anita – Tóth Valéria: Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai).....	189
NÉMETH DÁNIEL: Kovács Éva: A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.....	195
IMREH RÉKA: Reuben Rose-Redwood – Derek Alderman – Maoz Azaryahu szerk.: The Political Life of Urban Streetscapes. Naming, Politics, and Place [Városi utcaképek politikai élete. Névadás, politika és hely].....	198
OLÁH BENCE ATTILA: A Name & Place című könyvsorozat exonimák használatával foglalkozó újabb köteteiről (Peter Jordan – Paul Woodman szerk.: Criteria for the Use of Exonyms. Proceedings of the 17th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting in Zagreb, 14–16 May 2015 [Az exonimák használatának feltételei. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja által 2015. május 14–16-án Zágrábban tartott konferencia előadásai]; Peter Jordan – Irena	

Švehlová – Paul Woodman szerk.: A Survey of Exonym Use. Proceedings of the 19th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Prague, 6–8 April 2017 [Az exonimák használatának felmérése. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja által 2017. április 6–8-án Prágában tartott konferencia előadásai].....	204
HAUBER KITTI: Vörös Ferenc – Lehocki-Samardžić Anna szerk.: A nyelvföldrajz-tól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén / Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja	207
STEINMACHER DÓRA: Dieter Kremer szerk.: Namen und Berufe [Nevék és foglalkozások].....	210
SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ: Két monográfia és egy névszótár a középkori magyar személynévadáról (Slíz Mariann: Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról; Mariann Slíz: Personal Names in Medieval Hungary [Személynevek a középkori Magyarországon]; Slíz Mariann: Anjou-kori személynévtár 1343–1359).....	212
ENGELNÉ NAGY ÉVA: Борис Андреевич Успенский – Федор Борисович Успенский: Иноческие имена на Руси [Borisz Andrejevics Uszpenszkij – Fjodor Boriszovics Uszpenszkij: Szerzetesi nevek a Ruszban]	218
HAINDRICH HELGA ANNA: J. Kovács Magda: Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévszótár / Dicționar comparativ maghiar–român, român–maghiar al numelor de botez.....	221
TAKÁCS JUDIT: Minna Saarelma-Paukkala: Etunimikirja. Suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla [Keresztnévkönyv. Finn névadási trendek a 2000-es években]	224
SZABÓ GERGELY: Rachel Thwaites: Changing Names and Gendering Identity. Social organisation in contemporary Britain [Házassági névviseles és az identitás nemi vonatkozásai. Társadalmi szerveződés a kortárs Nagy-Britanniában].....	228
PÁJI GRÉTA: Vácziné Takács Edit: Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján.....	231
KOZMA JUDIT: Rita Heuser – Mirjam Schmuck szerk.: Sonstige Namenarten. Stiefkinder der Onomastik [Egyéb névtípusok. A névtudomány mostohagyermekai]	234
FAZEKAS ESZTER: Hajba Renáta – Tóth Péter szerk.: „A véges végtelen.” Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára	237
A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2019-ben beérkezett magyar névtani kiadványok.....	238

FOLYÓIRATSZEMLE

HAUBER KITTI: Onomastica Uralica 10. (2018)	241
KOVÁCS VIKTOR – KOVÁCS DOMINIK: Onomastica Uralica 11. (2018)	244
KOVÁCS VIKTOR – KOVÁCS DOMINIK: Onomastica Uralica 12. (2018)	246
PÉTERI JULIANNA: Onomastica Uralica 13. (2018)	248
BALOGH ROLAND JÓZSEF: Onomastica Uralica 14. (2018)	251
SARNYAI VIVIEN: Helynévtörténeti Tanulmányok 14. (2018)	253
SÁROSI ZSÓFIA: Onoma 50. (2015).....	254
FARKAS TAMÁS: Onoma 51. (2016)	256
BÖLCSKEI ANDREA: Nomina 39. (2016–2018)	258

FÁBIÁN ZSUZSANNA: Rivista Italiana di Onomastica 24. (2018).....	260
BAUKO JÁNOS: Acta onomastica 59. (2018)	264
PELCZÉDER KATALIN: Вопросы Ономастики 15. (2018).....	266
GYÖRFFY ERZSÉBET: Namn och bygd 106. (2018).....	272
GYÖRFFY ERZSÉBET: Ortnamnssällskapets i Uppsala Årsskrift (2018).....	273

MEGEMLÉKEZÉS

KECSKÉS JUDIT: B. Gergely Piroska (1932–2019)	275
---	-----

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe.....	277
Számunk szerzői	282

CONTENTS

ARTICLES

SLÍZ, MARIANN: The translation of proper names – a functional, onomastic theoretical approach I. Features of names as factors influencing translation.....	13
DOMÁNY, BARBARA: The appearance of the toponyms of the Carpathian Basin in Italian sources	41
IMREH, RÉKA: Applied onomastic aspects of name interpretation before or outside modern science.....	51
FARKAS, TAMÁS: Constructing history – constructing names. Personal names of early Hungarian history and the posterity	75
SZÓKE, MELINDA: The place name <i>Sorlogys</i> in St. Stephen's Charter of Pécsvárad and its context.....	91
E. NAGY, KATALIN: Apparent-time and real-time studies of place names in Pród	107
RESZEGI, KATALIN: The cognitive map and the use of names.....	125

ONOMASTICS AND EVENTS

BÁRTH M., JÁNOS: Online European name-geographic research and digital databases. An international overview	153
SZABÓ, PANNA: Name spaces for unified name management.....	165
BÖLCSKEI, ANDREA: Az egyház mint egykori birtokos a magyar helynevekben. Habilitációs értekezés összefoglalója [Hungarian place names reflecting former ecclesiastical possession. Summary of a habilitation dissertation]	177
PhD thesis on Onomastics defended in 2018: ERŐSS, ÁGNES: Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban: Beregszász és Nagyvárad példája [Symbolic spaces and space use in multiethnic cities: the case of Berehove and Oradea].....	183

BOOK REVIEWS

BÖLCSKEI, ANDREA: Two monographs on old Hungarian place names (István Hoffmann – Anita Rác – Valéria Tóth: History of Hungarian Toponyms; István Hoffmann – Anita Rác – Valéria Tóth: Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai [Old Hungarian toponyms. Place names from the Early Old Hungarian period as sources of the history of the Hungarian language]).....	189
NÉMETH, DÁNIEL: Éva Kovács: A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás [The foundation charter of Százdi Abbey as a source of place name history]	195
IMREH, RÉKA: Reuben Rose-Redwood – Derek Alderman – Maoz Azaryahu eds.: The Political Life of Urban Streetscapes. Naming, Politics, and Place.....	198
OLÁH, BENCE ATTILA: On the latest volumes of the series “Name & Place” about the use of exonyms (Peter Jordan – Paul Woodman eds.: Criteria for the Use of Exonyms. Proceedings of the 17th UNGEGN Working Group on Exonyms	

Meeting, Zagreb, 14–16 May 2015; Peter Jordan – Irena Švehlová – Paul Woodman eds.: A Survey of Exonym Use. Proceedings of the 19th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Prague [Praha], 6–8 April 2017).....	204
HAUBER, KITTI: Ferenc Vörös – Anna Lehotski-Samardžić eds.: A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelv-terület peremén / Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja [From geolinguistics to name geography. Name and society on the periphery of the Hungarian language area]	207
STEINMACHER, DÓRA: Dieter Kremer ed.: Namen und Berufe [Names and professions].....	210
SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ: Two monographs on and a dictionary of medieval Hungarian personal names (Mariann Slíz: Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról [Enquiries into personal name history from Medieval Hungary]; Mariann Slíz: Personal names in medieval Hungary; Mariann Slíz: Anjou-kori személynévtár 1343–1359 [Onomasticon of personal names from the Angevin Era, 1343–1359]).....	212
ENGEL-NAGY, ÉVA: Борис Андреевич Успенский – Федор Борисович Успенский: Иноческие имена на Руси [Boris Andreevich Uspensky – Fyodor Borisovich Uspensky: Monastic names in Medieval Russia].....	218
HAINDRICH, HELGA ANNA: Magda J. Kovács: Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévészótár / Dicționar comparativ maghiar–român, român–maghiar al numelor de botez [Hungarian–Romanian, Romanian–Hungarian comparative dictionary of Christian names].....	221
TAKÁCS, JUDIT: Minna Saarelma-Paukkala: Etunimikirja. Suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla [Book on Christian names. Finnish trends in name-giving practices in the 2000s]	224
SZABÓ, GERGELY: Rachel Thwaites: Changing Names and Gendering Identity. Social organisation in contemporary Britain.....	228
PÁJL, GRÉTA: Edit Váczi-Takács: Az írói névadás sajátosságai. Karinthy Frigyes művei alapján [Characteristics of name-giving practices in literature. Based on the works by Frigyes Karinthy].....	231
KOZMA, JUDIT: Rita Heuser – Mirjam Schmuck eds.: Sonstige Namenarten. Stiefkinder der Onomastik [Miscellaneous name types. Stepchildren of Onomastics]	234
FAZEKAS, ESZTER: Renáta Hajba – Péter Tóth eds.: „A véges végtelen.” Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára [„The finite infinity”. A Festschrift in honour of Ferenc Vörös’s 60th birthday]	237
Books on Hungarian onomastics received in 2019	238

REVIEWS ON PERIODICALS

HAUBER, KITTI: Onomastica Uralica 10. (2018)	241
KOVÁCS, VIKTOR – KOVÁCS, DOMINIK: Onomastica Uralica 11. (2018)	244
KOVÁCS, VIKTOR – KOVÁCS, DOMINIK: Onomastica Uralica 12. (2018)	246
PÉTERI, JULIANNA: Onomastica Uralica 13. (2018)	248
BALOGH, ROLAND JÓZSEF: Onomastica Uralica 14. (2018)	251
SARNYAI, VIVIEN: Helynévtörténeti Tanulmányok 14. (2018)	253
SÁROSI, ZSÓFIA: Onoma 50. (2015).....	253

FARKAS, TAMÁS: <i>Onoma</i> 51. (2016)	256
BÖLCSKEI, ANDREA: <i>Nomina</i> 39. (2016–2018)	258
FÁBIÁN, ZSUZSANNA: <i>Rivista Italiana di Onomastica</i> 24. (2018)	260
BAUKO, JÁNOS: <i>Acta onomastica</i> 59. (2018)	264
PELCZÉDER, KATALIN: Вопросы Ономастики (Problems of Onomastics) 15. (2018)	266
GYÖRFFY, ERZSÉBET: <i>Namn och bygd</i> 106. (2018)	272
GYÖRFFY, ERZSÉBET: <i>Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift</i> (2018)	273

IN MEMORIAM

KECSKÉS, JUDIT: Piroska B. Gergely (1932–2019)	275
--	-----

INFORMATION

To our authors	277
Contributors of this issue	282

TANULMÁNYOK

A tulajdonnevek fordítása – funkcionális, névelméleti megközelítésben I.

A név jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők*

1. Bevezető, terminológiai kérdések. Írásom egy több cikkből álló munka első része. E munka célja egy olyan, funkcionális névelméleti modell kidolgozása, melyben a tulajdonnevek fordítása komplex módon vizsgálható, így későbbi, korpuszalapú kutatásokban is alkalmazható lehet. Jelen tanulmányban az elméleti háttér bemutatása mellett a modell egyik összetevőjének, a tulajdonnév sajátosságainak a név fordítására gyakorolt hatását tárgyalom; a modell egészét és további összetevőit a folytatásban mutatom majd be részletesen.

A *fordítás* terminust itt a lehető legtágabban értelmezem, vagyis a kultúrák közti nyelvi közvetítés minden írott és beszélt formáját, így a tolmácsolást is értem alatta (vö. pl. KLAUDY 1994: 28–29, HATIM–MUNDAY 2004: 3–4). Az általános kérdéseket és elveket tekintve – mivel ezek mindkettőre vonatkoznak – nem teszek továbbá különbséget a szak- és a műfordítás között; egyes részkérdésekben azonban, amikor szükséges, kitérek majd e kettő különbségeire, illetve jelzem, hogy megállapításaim melyikre érvényesek.

A *fordítás* terminust nem köznyelvi értelmében használom, hanem a téma magyar és külföldi szakirodalmában megszokott módon, a szó szerint értett fordításnál tágabban véve: a tulajdonnévnek a forrásnyelvi szövegből a célnyelvi szövegbe való átültetését, adaptációját, illetve annak minden lehetséges módját értem rajta. Bár e terminushasználat – feltehetőleg a fordítástudományban járatos befogadók mint feltételezett célközönség számára kézenfekvő volta miatt – a fordítástudományi munkákban gyakran reflektálatlan marad, itt mégis szükségesnek tartom döntésem indoklását, tekintettel a téma multidiszciplináris, nem csupán a fordítástudományt érintő voltára.

A terminus használatának legfőbb indoka magának a fordításnak mint tevékenységnek a jellege: nagy általánosságban megfogalmazva a fordító feladata egy forrásnyelvi szöveg közvetítése valamely célnyelven. E munkája során számos megoldási lehetőség közül kell választania; ilyen például, hogy egy tulajdonnevet változatlan formában vigyen-e át a forrásszövegből a célszövegbe, vagy valamilyen változtatással. Ha a változatlan átvitelt választja, az ugyanúgy fordításnak tekintendő, hiszen döntése a fordítási folyamat során, számos szempont mérlegelésével alakul ki. A *fordítás* terminus használata elleni

* Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Programnak, a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának, valamint az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a támogatásával.

legfőbb érv, hogy zavaró poliszémiát hoz létre az egyik lehetséges fordítási műveletnek, a név elemenkénti, azaz szó szerinti fordításának a megnevezésével. Ez azonban nem példa nélküli a különböző szakterminológiák, így a névtan esetében sem (vö. SLIZ 2012b: 152). A poliszémia véleményem szerint csak akkor zavaró, ha a használt terminusok definiálatlanok maradnak; ennek ellenére, a későbbi félreértések elkerülése végett előrebocsátom, hogy a művelet az azon fajtáját, amikor a név nem tulajdonnévi alkotóelemét (közszót, morfémat vagy szerkezetet) egy neki jelentésben megfeleltethető célnyelvi elemmel adunk vissza, *jelentésbeli fordítás*-nak nevezem a továbbiakban (vö. 4. pont).

2. A névfordítás mint téma a hazai és nemzetközi szakirodalomban. A tulajdonnevek fordításának kérdésköre nem áll sem a fordítás-, sem a névtudomány figyelmének homlokterében. Tárgyalása az ezredforduló előtti fordítástudományi szakirodalomban többnyire kimerült egy-egy elméleti vagy gyakorlati megközelítésű monográfia néhány bekezdésében vagy fejezetében, illetve egyes, részkérdésekre koncentrálni tanulmányokban (ezekről összefoglalóan l. VERMES 2005a: 3–11). Egyes tulajdonnevek vagy névfajták fordítása a fordítástudományi munkák példaanyagában, jellemzően a reáliák fordítása kapcsán ugyan előkerül, hiszen az adott kultúrákra, korszakokra stb. jellemző tulajdonnevek reáliáknak tekinthetők. Azok a tulajdonnevek azonban, amelyek világszerte ismert denotátummal rendelkeznek, nem sorolhatók a reáliák közé. Valójában a nevek kultúra-specifikussága egy skála mentén képzelhető el (vö. HELTAI 2014: 64–65). A tulajdonnév tehát a reáliastátusz szempontjából a fordítástudomány számára nem feltétlenül tűnik egységes kategóriának. (Vö. pl. KLAUDY 1994. gyakorlati részét, melyben bizonyos, tipikusan és gyakran reáliaként működő névfajták, így a márkanévek és a földrajzi nevek fordítása műveletként külön-külön jelenik meg.) Ennek ismeretében nem meglepő, hogy fordítási szempontból a nevek önálló témaként, egységes szempontok szerinti kezelése sokáig váratott magára. E szemléletmódra jellemző például, hogy KLAUDY KINGA említett munkája (1994) külön fejezetekben tárgyalja a fordítástudománynak a szociolingvisztikával, a pszicholingvisztikával és a szövegnyelvészettel való kapcsolatát, a névtan mint segédtudomány gondolata viszont nem kerül elő benne.

Az ezredforduló után viszont növekedni kezdett a fordításkutatók érdeklődése a tulajdonnevek iránt. Ezt tükrözi például a témával foglalkozó, az utóbbi két évtizedben született néhány monográfia, illetve PhD-értekezés (pl. MOYA 2000, BALLARD 2001, VERMES 2005a). A téma iránti érdeklődés növekedésében minden bizonnyal szerepet játszik a korpusznyelvészeti módszereknek a fordítástudományban való, 20. század végi egyre erősebb jelenléte, valamint a fordítóképzésben oktató kutatók tapasztalatainak elméleti összegzése. A kettő gyakran összekapcsolódik, hiszen a fordítástudományi korpuszok egyik típusa a fordítóképzésben részt vevő hallgatók fordításaira épül. Az ilyen jellegű vizsgálatok világosan megmutatják, hogy a kezdő fordítóknak komoly nehézségeket okoz a tulajdonnevek fordítása (vö. pl. WORBS 2004, WURM 2013). Szintén hozzájárult a tulajdonnévvel kapcsolatos fordítási kérdések iránti érdeklődéshez a gépi fordítás fejlődése, a fordítóprogramoknak ugyanis meg kell tanítani a tulajdonnevek felismerését és megfelelő kezelését (l. pl. HIRSCHMAN–REEDER–BURGER–MILLER 2001, HERMJAKOB–KNIGHT–DAUMÉ 2008). E kutatási irányok mellett az utóbbi két évtizedben növekszik azon vizsgálatok száma is, melyek elméleti szempontból közelítik meg a kérdést (pl. ABDOLMALEKI 2012, ZAREI–NOROUZI 2014, VERMES 2015a, SATO 2016); illetve amelyek az eltérő írásrendszerű nyelvek neveinek fordítását vizsgálják (pl. WANG 2011,

DWEIK–AL-SAYYED 2016). Kimeríthetetlennek tűnik továbbá az érdeklődés a műfordításbeli, különösen a gyermek- és ifjúsági irodalombeli nevek fordítása iránt (pl. NORD 2003, FERNANDES 2006, VAN COILLIE 2006, HIZSNYAI TÓTH 2008, JALENIAUSKIENĖ–ČIČELYTĖ 2009, AHANIZADEH 2012, ZAJACZ 2012, HELTAI 2014).

A névkutatásban korábban szintén kevés figyelem irányult a tulajdonnevek fordításának kérdésére. Jellemző például, hogy a téma nem kapott külön fejezetet a De Gruyter által kiadott kétkötetes, széles nemzetközi szerzőgárdát felvonultató vaskos névtudományi kézikönyvben (EICHLER et al. eds. 1995–1996), de még a *The Oxford Handbook of Names and Naming* című legújabb nemzetközi névtudományi kézikönyvben sem (HOUGH ed. 2016). Az ezredforduló előtti magyar névtani szakirodalomban is csupán J. SOLTÉSZ KATALIN foglalkozott érdemben a kérdéssel egyik tanulmányában (1967), illetve alapvető névelméleti kérdéseket tárgyaló monográfiájában (1979: 118–123).

A téma iránti érdeklődés növekedése a névtudományban is a 21. század elejétől számítható. Elméleti igénnyel, több névfajtát érintve közelített a kérdéshez többek közt HAJDÚ MIHÁLY (2003: 143–145), VÁRNAI JUDIT SZILVIA (2005: 77–84) és FARKAS TAMÁS (2007, 2009, 2011). ANASTASIA PARIANOU (2007) tanulmánya pedig – habár a címben ígért kognitív megközelítésből kevés realizálódik benne – különösen azért érdemelhet mégis figyelmet, mert példáinak jelentős része a névtudományban kisebb érdeklődést kiváltó, kevésbé tipikus egyéb névfajták, így a gyógyszerek, orvosi eszközök és betegségek nevei közül származik. Az általános áttekintéseknél azonban jellemzőbbek az egy-egy névfajtát érintő problémákkal foglalkozó tanulmányok (pl. személynevek: FARKAS–SLÍZ 2013, RUS 2013, SLÍZ 2014; helynevek: GERCSÁK 2008, 2015; BÖLCSKEI 2009, 2010, 2017; VINTILĂ–RĂDULESCU 2011; DOMÁNY 2019; címek: SZTRÁKOS 2013). Ezek között vannak szak-, illetve műfordítással foglalkozó munkák is; többségük mai anyagra koncentrált, de – a fordítástudományi írásokhoz képest újdonságként – akad egy-két, történeti forrásanyagot vagy szempontot alkalmazó írás is. A témakörben született munkák jelentős része ugyanakkor – a fordítástudományiakhoz hasonlóan – az irodalmi, történelmi stb. művekben előforduló nevek fordítására koncentrált (pl. FÁBIÁN 2004, 2006a, 2006b; CHARRON 2009; PEŤOVSKÁ 2015; HAJDÚ A. 2017; SZILÁGYI–KÓSA 2018; FARKAS megj. e.). Sajátos irányként jelentkeznek a névtani megközelítésben a többnyelvű környezetből adódó, névkontaktológiai, kisebbségkutatási kérdésekkel érintkező témák (l. pl. BELL 2000, BEREKSZÁSI–CSERNICKÓ 2011, TÖRÖK 2012, VÖRÖS 2012, ANGYAL 2013, PERGER 2013, TRUNKI 2013).

A megnövekedett érdeklődést mutatja, hogy a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézete 2013-ban önálló konferenciát is szervezett *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában* címmel (kötetét l. BAUKO–BENYOVSZKY szerk. 2013), és az *Alkalmazott Névkutatás* (korábban: *Névtan és Terminológia*) című konferenciasorozat 2014-es és 2020-as alkalmának is a nevek fordítása áll a fókuszában. A 2014-es konferencia egy kerekasztalnak is helyet adott; ezen névkutatók, fordításkutatók és gyakorló fordítók cserélhették ki tapasztalataikat a nevek fordításával kapcsolatban (összefoglalóját l. HAJDÚ A. 2015). A nevek fordítása mint téma, tanulmányos módon, *A magyar névkutatás a 21. században* című kézikönyv (FARKAS–SLÍZ szerk. 2015) több tematikus fejezetében is megjelent (RAÁTZ 2015, SLÍZ 2015, T. SOMOGYI 2015, SZILÁGYI–KÓSA 2015).

Természetesen a fordítástudományi és a névtani megközelítések között nincs éles határ, hiszen a nevek fordítása multidiszciplináris téma: az, hogy a fenti munkákat melyik

csoporthoz tartozónak ítéltém, elsősorban a szerzők végzettségén, tudományos kötődésén vagy a művek megjelenési helyén alapult, de egyes írásoknak a másik csoportba való besorolása is indokolható lenne. Bár mint láttuk, vannak csak az egyik vagy másik tudományra jellemző megközelítések, a műfordítással kapcsolatos kérdések mindkettőben az érdeklődés homlokterében állnak. Különösen nagy figyelem övezi például a Harry Potter-könyvek neveinek különféle nyelvekre való fordítását: az egyik kötet maláj fordítását vizsgáló ZABIR és HAROON (2018: 109) kilenc tanulmányt sorol fel tizenhárom célnyelv, illetve célország (arab, dán, finn, francia, holland, litván, német, norvég, olasz, orosz, spanyol, svéd, tajvani) kapcsán, de ezeken túl is számos, helyhiány miatt itt most nem említendő cikk elérhető a témában. Természetesen a nevek magyar fordítása kapcsán is születtek tanulmányok (BAKONYI 2008, HERTELENDY 2011, BARTÓK 2016).

A fenti, bőségesnek tűnő merítés korántsem teljes, hiszen még a téma magyar nyelvű szakirodalmát sem tudja teljes egészében átfogni, nemhogy az egyéb nyelven született műveket. Ennyiből is jól látszik azonban, hogy a tulajdonnevek fordítása nemcsak több tudományt (a fordítástudomány és a névtan mellett például az irodalom-, történet- és földrajztudományt vagy a kisebbségkutatást) foglalkoztató elméleti téma, hanem számos gyakorlati területen jelentkező, kezelendő problémákat felvető kérdés (pl. térképészet, gépi fordítás, marketing, joggyakorlat és államigazgatás, diplomácia).

3. Elméleti háttér

3.1. Fordítástudományi háttér. A tanulmány fordításelméleti háttérét a kommunikációs-funkcionális megközelítések adják (ezekről összefoglalóan l. pl. VERMES 2005a: 28–45). Ezen elméletek közös vonása, hogy felfogásuk szerint a fordító egy olyan, többnyelvű kommunikátor egy interkulturális szituációban, akinek nemcsak a forrás- és a célnyelvben, hanem a forrás- és a célkultúrában is kompetensnek kell lennie. Fordításkor ugyanis nem pusztán annyi történik, hogy a fordító kikeresi a célnyelvből a forrásnyelvi elemeknek leginkább megfelelő kifejezéseket. A funkcionális kognitív nyelvészet egyik alapvető megállapítása szerint a nyelvi tudás nem választható el a kulturális tudástól; így a fordítás valójában a fogalmi szerkezetek leképezése egy forrásnyelvből egy célnyelvi konstrukcióba (Cs. JÓNÁS 2014: 23). A korábbi, jellemzően preskriptívnek tartott szemlélettel ellentétben a funkcionális elméletek deskriptívek: nem előírni igyekeznek a fordítási ekvivalencia eléréséhez szükséges műveleteket, hanem a fordításokban tapasztalható megoldások alapján törekednek leírni az alkalmazható, illetve szokásosan alkalmazott műveletek tárházát, valamint az adott korokban és szociokulturális környezetben megfontolandó szempontoknak az együttesét.

A tulajdonnevek esetében véleményem szerint a fenti elvek hangsúlyozása kiemelkedő fontosságú. Egyrészt a nevek fordításához szociokulturális beágyazottságuk révén korántsem elegendő a nyelvi kompetencia, hanem a reáliákhoz hasonlóan kulturális és egyéb (pl. szaktudományos) ismeretek is különösképpen szükségeltetnek. Másrészt a tulajdonnevek fordítása más nyelvi elemeknél kevésbé szabad, hiszen névfajtától, valamint álamtól és nyelvtől függően számos, eltérő szintű, szempontú és szigorúságú szabályozás vonatkozik, illetve vonatkozhat rájuk. Csak néhányat kiemelve ezek közül: ilyenek az eltérő írásrendszerekről való átírás általános és szaknyelvi szabályai; a márka- és cégnevekre, azaz a védjegyekre vonatkozó, adott országbeli és nemzetközi jogi védelem; a kisebbségi helynevek használhatóságának jogi szabályozása többnyelvű, többnemzetiségű

országokban; személynevek bibliográfiai leírására vonatkozó könyvtári szabványok stb. Sőt a fordítás általános elveire is létezhetnek szabályozások. Míg például Magyarországon csak az eltérő írásrendszerbeli neveket szokás átírni latin betűsre, addig a Litván Állami Nyelvi Bizottság (Valstybinė lietuvių kalbos komisija) 1997. évi 60. határozata szerint az irodalomban, különösen a gyermekirodalomban a latin betűs neveket kiejtés szerint át kell írni litvánra, figyelembe véve a befogadók korát és képzettségét; a nem irodalmi szövegekben viszont meg kell tartani a nevek eredeti formáját, illetve mellé lehet tenni a kiejtés szerint átírtat is, és valamelyiket zárójelben közölni (JALENIAUSKIENĖ–ČICELYTĖ 2009). A fordító döntéseinek szabadságát a megrendelőnek a kívánsága (pl. a kiadó fordításpolitikája) (vö. SOHÁR 2015: 34) vagy (szakfordítás esetén) a fordítóiroda belső szabályzata is korlátozhatja (vö. CSÖRGŐ 2019: 102–103). Mindezeknek a szabályozásoknak az elméleti és gyakorlati szintű ismerete szintén része a fordítói kompetenciának.

A funkcionális elméletek – fentebb kifejtett álláspontjukból következően – a pontos ekvivalencia megkövetelése helyett elfogadhatónak tartják, ha a célszöveg bizonyos mértékben eltér a forrásszövegtől. A cél ugyanis nem a pontos leképezés, hanem az, hogy a lefordított szöveg – a két nyelv és kultúra eltérései ellenére, a lehető legnagyobb mértékben – képes legyen betölteni ugyanazt a funkciót, amit a forrásszöveg, legyen az tájékoztatás, felhívás vagy valamilyen esztétikai, érzelmi stb. hatás elérése. (Vö. VERMES 2005a: 39.) Ezt az elvet a reáliák és a tulajdonnevek kapcsán különösen fontos hangsúlyozni, hiszen például egy, a forráskultúrában jól ismert, a célkultúrában azonban ismeretlen személy, hely, intézmény stb. nevének megtartása a célnyelvi befogadóból nem tudja kiváltani ugyanazt az értelmezést vagy asszociációt, amit a forráskultúra befogadójából, így a forrásnyelvi szöveg üzenetének fordítással történő közvetítéséhez sok esetben nagyobb mértékű változtatásra van szükség. A fenti megállapításból emellett az is következik, hogy egy tulajdonnév akár többféleképpen is fordítható, nem feltétlenül jelölhető ki egyetlen helyes megoldás.

A kommunikációs-funkcionális elméleteknek e számos pozitív hozadéka mellett ugyanakkor hátrányuk is van. Mint VERMES (2005a: 44–45) megállapította, azzal egyidejűleg, hogy a célszövegre és annak befogadójára irányították a figyelmet, másodlagos szerepre kárhóztatták a forrásszöveget, holott annak üzenete, jelentésstruktúrái, kontextusa, stílusa stb. szintén jelentős mértékben hozzájárulnak az adott esetben alkalmazható fordítói műveletek közötti választáshoz.

3.2. Névelméleti háttér. A tulajdonnevek fordításával, mint láttuk, nagyjából az ezredfordulóig a nemzetközi és a magyar fordítástudományi és névtudományi szakirodalom viszonylag keveset, illetve inkább részletkérdéseit illetően foglalkozott. Ennek egyik oka az lehet, hogy nemcsak a laikusok, hanem nyelvészek és nyelvfilozófusok részéről is rendszeresen és visszatérő módon megfogalmazódott az az állítás, mely szerint a tulajdonneveket nem fordítjuk (l. pl. SCIARONE 1967, VENDLER 1975, BACH 2002). Ennek a megállapításnak a háttérében egyrészt az állhat, hogy a szerzők és a laikusok elsősorban a prototipikus tulajdonnevekre, tudniillik a személynevekre, illetve azokon belül a keresztnevekre gondolhattak, amelyeket valóban általános szokás a forrásnyelvi alakjuk változtatlanul hagyásával fordítani. Ez nem volt azonban mindig így, ráadásul csak a latin betűs írással rendelkező nyelvek közötti fordításban, de nem minden latin betűs célnyelv esetében működik. Másrészt e téma a tulajdonnév mibenlétének meghatározásával, vagyis névelméleti kérdésekkel áll kapcsolatban. A fenti szerzők szerint ugyanis e fordíthatatlanság a

tulajdonnevek jelentésnélküliségének, „címke” voltának az egyik fő bizonyítéka. Ezt a felfogást ma elsősorban a logika képviseli (erre összefoglalóan l. pl. VECSEY 2007), de a nyelv- és névtudományban is voltak, illetve vannak követői (pl. GOMBOCZ 1926: 45, NICOLAISEN 1995). E felfogás mellett azonban egy másik, a nyelv- és névtudományban napjainkban egyre szélesebb körben elfogadott irány is létezik, amely szerint a tulajdonnévnek van jelentése. Magyarországon ezt először MARTINKÓ ANDRÁS (1956), majd az ő nyomán több, más-más elméleti keretben dolgozó szerző is kifejtette. J. SOLTÉSZ KATALINnak a magyar névkutatásban máig széles körben alkalmazott elmélete szerint nem is egyszerűen jelentésről, hanem több összetevőből álló jelentésszerkezetről kell beszélnünk (J. SOLTÉSZ 1979). Az utóbbi években a funkcionális megközelítések (l. pl. VAN LANGENDONCK 2007, KUNA 2008, TOLCSVAI NAGY 2008, SLIZ 2012a, HOFFMANN 2014) szintén a tulajdonnév jelentéssel bíró volta mellett foglaltak állást.

Tanulmányom ehhez a funkcionális felfogáshoz kíván kapcsolódni, vagyis névelméleti kiindulópontja szerint a tulajdonnévnek van jelentése. Ez a jelentés enciklopédikus és fogalmi természetű: a névvisező absztrahált, kognitív tartományokban számon tartott tulajdonságainak (pl. nemének, etnikumának, földrajzi elhelyezkedésének) hálózatából áll. A köznévvvel ellentétben a tulajdonnév nem dolgok egy osztályát, hanem egyedi létezőt jelöl, ezért egyszerre specifikál típust (a *Fekete-tenger* például a helyek, azon belül a tengerek típusát), valamint megvalósulást (egy bizonyos tengert). (Bővebben l. LANGACKER 1987–1991. 2: 59, TOLCSVAI NAGY 2008: 38–40, RESZEGI 2010: 144–145, SLIZ 2012a: 283. A tulajdonnév további jellemzőire a későbbiekben térek majd ki annak bemutatása során, hogy ezek miként hatnak a név fordítására.) Mindebből a jelen téma szempontjából az következik, hogy – jelentéssel rendelkező nyelvi elemként – a tulajdonnevek fordíthatók, illetve fordítandók, fordításuk pedig – mint az alábbiakból és a témával foglalkozó szakirodalomból is rendre kiderül – meglehetősen komoly elméleti és gyakorlati felkészültséget igénylő fordítói feladat.

3.3. A fordítástudományi és névtani megközelítések különbségei. A 2. pontban említett munkák fordítástudományi, illetve névtani szempontú megközelítései között jól felismerhetően kirajzolódik egy elméleti-módszertani szempontból lényeges különbség. Az előbbieket ugyanis elsősorban az érdekli, hogy milyen műveletek alkalmazhatók a tulajdonnevek fordítására, és ezek közül a fordító milyen szempontok alapján választ. Ennélfogva a fordítástudományi megközelítésű tanulmányok egy részének legfőbb célja a műveletek lehetséges tipológiájának kidolgozása vagy a már kidolgozott tipológiák összevetése (pl. MIZANI 2008, SANATY POUR 2009). A fordítástudományi munkák jelentős része ebből is következőleg deduktív megközelítésű, vagyis a fordításelméleti megállapításokból és elvekből kiindulva igyekeznek magyarázatot adni az egyes esetekre.¹ Ezzel szemben a névtani tanulmányok jellemzőbben induktívak: tipikusan az adatokból indulnak ki, s a műveletek tipológiája számukra nem cél, csupán eszköz ezek elemzésére. Jól mutatja ezt, hogy bár a korábbi névtani megközelítésekben, így J. SOLTÉSZnál (1979: 118–123) és HAJDÚnál (2003: 144) is megfigyelhető a törekvés a műveletek valamiféle elkülönítésére, ezek nem alkotnak egységes tipológiát, napjainkban pedig a névfordítási kérdéseket tárgyaló magyar névkutatók saját rendszerezés kialakítása helyett VERMES

¹ Mellettük azonban van egy másik jellemző vonulat is, melynek képviselői a gyakorló fordító nézőpontjából, saját tapasztalataikból indulnak ki (pl. HORVÁTH 2008, RIHMER 2008, SOHÁR 2015).

ALBERT (2005a, 2005b) fordítástudományi, illetve kommunikációelméleti szempontból kidolgozott tipológiáját alkalmazzák (l. pl. FARKAS 2007, 2009, 2011; HERTELENDY 2011; SLÍZ 2014; BÁTORI 2019). Ennek oka, hogy – amint arra VERMES (2005a: 112–115) is rámutatott – az egyes tipológiák között inkább csak felszíni különbségek vannak (leginkább tagoltságukban, azaz az elkülönített műveletfajták számában és elnevezésében), de lényegüket tekintve megegyeznek. Mivel pedig a VERMES-féle tipológia mindössze négy fő művelettel operál, praktikusnak és elegendőnek bizonyul a névtudományi elemzésekben. Ezért a későbbiekben magam is ebből indulok majd ki, habár néhány ponton módosítom majd, amennyiben a névtani megközelítés azt megkívánja.

A másik nagy különbség a fordítás- és a névtudományi megközelítések között, hogy míg az előbbiek többsége a tulajdonnév jellemzőit és fajtáit csupán alárendelt szempontként veszi figyelembe (ha foglalkoznak velük egyáltalán), addig a névtudományi munkák a névfajták különbségeiből következő fordítási eltéréseket hangsúlyosabban tárgyalják, miközben természetesen egyéb szempontokat sem hagynak figyelmen kívül.

4. A tulajdonnevek fordításának egy lehetséges modellje. A következőkben a tulajdonnevek fordításának olyan, átfogó modelljét igyekszem kialakítani, mely felhasználja és ötvözi a fordítás- és névtudományi eredményeket és nézőpontokat, felhívja a figyelmet több olyan tényezőre és szempontra is, melyek eddig még (legalábbis tudtommal) nem, vagy a kelletnél kevésbé kifejtetten, kevésbé módszeresen, vagy nem kellő hangsúllyal jelentek meg a szakirodalomban. E modell abból indul ki, hogy a név fordítása dinamikus jelentésképzés eredménye, egyfajta kommunikációs folyamat, amelynek minden egyes résztvevője és tényezője befolyásol(hat)ja a végeredményt, méghozzá esetenként eltérő mértékben, ezért egyik sem tekinthető fontosabbnak a másikkal.

Az egyik ilyen tényező maga a tulajdonnév, pontosabban két tulajdonnév: a forrásnyelvi és a célnyelvi. Bár számos, a nevek fordítását tárgyaló írás kitér a nevek egyes jellemzőire, funkcióira, fajtáira mint a fordítást befolyásoló szempontokra, ezek többnyire az egyéb tényezők és szempontok között, mellett vagy után, gyakran elnagyoltan jelennek meg. Pedig a tulajdonnév egyes sajátosságai olyan erős befolyással vannak a fordító által választható műveletekre, hogy esetenként akár minden más (pl. pragmatikai) szempontot megelőzhetnek. A következőkben (l. 6. pont) ezért e tanulmányban magának a tulajdonnévnek a fordítás szempontjából lényeges sajátosságait mutatom be, a következő témákat érintve: a tulajdonnév és a közszó elkülönítése; a név denotációjának és konnotációjának szerepe a fordításban; a névfajta fordítást befolyásoló szerepe és tipikussága; a név kompozicionális voltának szerepe a fordításban; a név hangzása és valamely jelölt nyelvváltozathoz, regiszterhez tartozása. A két név mellett a folyamatnak számos további, pragmatikai-kommunikációs tényezője van; ezeket, valamint a modell egészét a tanulmány folytatásában tárgyalom majd.

5. A fordítási műveletek tipológiája. Mint korábban említettem, a magyarban eddig tudomásom szerint egyetlen tipológia (VERMES 2005a: 112–115) született kifejezetten a tulajdonnevek fordításában alkalmazható műveletekre, s ezt már több névtani tanulmány – esetleg kisebb módosítással – is alkalmazta. Ezért a következőkben magam is ebből indulok ki, a műveletek megnevezésében a szerző 2005-ös magyar nyelvű összefoglalójára hagyatkozva (VERMES 2005b). Ebben az alábbi műveletek szerepelnek (a példák a Harry Potter-könyvekből, illetve a magyar fordításból származnak):

- a) átvitel: pl. ang. *Dursley* : m. *Dursley*
 b) behelyettesítés:
 – célnyelvhez igazítás: pl. ang. *Grawp* : m. *Gróp*
 – célnyelvi megfelelő behelyettesítése: pl. ang. *Hermes* : m. *Hermész*
 c) (szorosabb értelemben vett) fordítás: pl. ang. *Fang* : m. *Agyar*
 d) modifikáció: pl. ang. *Hogwarts* : m. *Roxfort*

Tehát az átvitel esetében a forrásnyelvi nevet változatlanul emeljük át a célnyelvi szövegbe. A behelyettesítés során vagy a célnyelvben már meglévő alakot alkalmazzuk a forrásnyelvi helyett, vagy a forrásnyelvi alakot igazítjuk a célnyelvi helyesíráshoz, illetve kiejtéshez. A harmadik művelet gyakorlatilag a név jelentésének pontos, több elemből (szóból, esetleg morfémből vagy szerkezetből²) álló név esetében elemenkénti visszaadása a célnyelven. Mivel megnevezése terjedelmes és nehézkesen használható, a továbbiakban inkább a művelet lényegét hasonlóképpen kifejező *jelentésbeli fordítás*-t alkalmazom helyette. Végül a modifikáció az összes többi lehetséges műveletet magába foglaló kategória, melyet az tart össze, hogy az előzőekben bemutatott jelentésbeli vagy alaki hozzáigazításnál, illetve egy célnyelvi ekvivalens alkalmazásánál nagyobb mértékű beavatkozást jelent (pl. egy elem hozzáadása, elvétele, a tulajdonnév közszóra cserélése, körülírása, kihagyása).³

Ez a tipológia azonban, úgy vélem, nem vesz figyelembe néhány fontos tényezőt, ezért némi módosításra, illetve kiegészítésre szorul. Elsőként megjegyzendő, hogy a fenti kategóriák valójában nem válnak el élesen egymástól, sokkal inkább egy skála mentén helyezhetők el (vö. pl. HERVEY–HIGGINS 2002: 33, ZAJACZ 2012: 103–104): a skála egyik végpontján a teljes mértékben idegenítő törekvés, illetve a forráskultúra túlsúlya áll, a fenti tipológiára alkalmazva tehát az átvitel, a másik végponton pedig a teljes honosítás, a célkultúra túlsúlya, azaz itt a modifikáció. A többi művelet ezek között helyezhető el. A köztük lévő átmenetet jól példázza az átvitel és a célnyelvhez igazítás közti elmosódott határ. Az utóbbi ugyanis nem feltétlenül csak az írásmódot érintheti. A *Titanic* írásképe például magyarul is *Titanic*, kiejtése azonban jelentősen eltér az angol [tai'tænik]-tól. Mint arra SATO (2016: 1) is felhívja a figyelmet, valójában még az átvittnek gondolt nevek is változnak, hiszen a kiejtésük ritkán egyezik meg teljesen a forrás- és a célnyelvben. Az angol *London* magyar megfelelője például elvileg átvittel keletkezett, kiejtése azonban némileg eltér az angol standard ['lʌndən]-tól, és akkor még nem is beszéltünk az angol különböző országokbeli változatairól és ugyanazon állambeli dialektusairól. Kérdés tehát, hogy mekkorának kell lennie a változásnak ahhoz, hogy már célnyelvhez igazításnak minősíthessük. Ebben legfeljebb figyelembe vehető szempontokat

² A későbbiekben látni fogjuk, hogy a fordítás érintheti a morféákat és szerkezeteket is; a *Budai* név középkori oklevelekben tipikus latin *de Buda* megfelelője esetében például az *-i* képző jelentésének, pontosabban magának a 'valahonnan származó' jelentésű szerkezetnek a fordítása történik.

³ Későbbi tanulmányában (VERMES 2015) a szerző e műveletet már *módosítás*-nak nevezi. Magam két okból a következőkben mégis inkább a *modifikáció*-t fogom használni. Egyrészt mert a magyar névtani szakirodalom ezt vette át, másrészt mert a *módosítás* köznyelvi jelentése ('kisebbségi változtatás') zavaró ellentétben áll azzal, hogy a megnevezett kategória éppen a nagyobb mértékű változtatásokat foglalja magában.

lehetséges felsorolni: ilyen lehet valóban az íráskép megváltozása, a nagyobb hangtani változások (de mit tekinthetünk nagyobbak?), illetve a morfológiai változások, például tipikusan végződések hozzátétele vagy elhagyása: pl. ang. *Atkinson* > litv. *Atkinsonas* (JUŽELĖNIENĖ–PETRONIENĖ–KOPYLOVA 2016: 803), lat. *Benedictus* > m. *Benedek*, ang. *Shakespeare* : alb. *Shekspiri* (ALIMEMAJ 2015: 20).

Ebből is következően úgy vélem, a célnyelvhez igazítás nem tekinthető a behelyettesítés alesetének, sokkal inkább önálló műveletnek; annál is inkább, mert ezek gyakran időben egymást követő műveletek: a célnyelvi megfelelő létrejöttének egyik módja éppen a célnyelvhez igazítás. Ez pedig már átvezet a másik kérdéshez, amely látszólag nem kifejezetten a tipológiát, sokkal inkább annak alkalmazását érinti: hangsúlyozni kell, hogy a fent bemutatott összes lehetőség nem mindig áll a fordító rendelkezésére, választása tehát eleve korlátozott. Így ha a forrás- és a célszöveg különböző írásrendszerben íródott, az átvitel szóba sem jöhet; a nem átlátszó, azaz egy bárki számára felismerhető közszói jelentésre vissza nem vezethető neveket pedig eleve nincs lehetőség szűkebben véve fordítani. Ennek az alkalmazásra vonatkozó figyelmeztetésnek az elmaradása könnyen oda vezethet, hogy – a témával foglalkozó, e cikkben hivatkozott tanulmányok többségéhez hasonlóan – egy-egy korpusz elemzésekor, vagy a műveletek bemutatásakor összemossuk a diakrón és a szinkrón szempontot. Az angol nyelvű kötete két esettanulmányához tartozó függelékben például VERMES (2005a: 163) átvitelnek tekinti a *New York, London* stb. neveket, holott ezek csak az első néhány fordítási alkalommal voltak átvitelnek tekinthetők, amíg meg nem szilárdult e városok nevének magyar megfelelője (amely történetesen – legalábbis írásképében – megegyezik az angollal); azóta azonban behelyettesítésnek kell őket tekintenünk. (E szempontra későbbi tanulmányában maga a szerző is utal; VERMES 2015: 19.) Fontos tehát leszögeznünk, hogy a célnyelvi megfelelő behelyettesítése nem választható opció az első fordítás alkalmával, hiszen akkor még nem áll rendelkezésre ilyen. Később pedig, amikor már létrejött ez az ekvivalens, csak komoly érvek igazolhatják a fordító azon döntését, hogy ennek behelyettesítése helyett más műveletet válasszon, ugyanis ez veszélyezteti az egyik legfontosabb követelmény, az azonosíthatóság teljesülését (vö. J. SOLTÉSZ 1979: 123, VERMES 2005a: 113). Ilyen érve lehet(ett volna) példa a magyarul *Szulejmán* címen, az RTL Klubon sugárzott török sorozat szinkronja, melynek 51. részében a következő hangzott el az elfoglalt Budán, a török által ott talált értékes könyvtár kapcsán: „még Mátyás, Bohémia királya alapította”. Itt a fordító egyszerre két hibát is elkövetett. Először is a *Bohémia*-t azonosítania kellett volna magyar nyelvi megfelelőjével (*Csehország*), utána pedig rá kellett volna ébrednie, hogy – bár valóban viselte e címet – Hunyadi Mátyás alakjának a magyar közönség számára történő konstruálásakor a török és a magyar kulturális tudás és nézőpont eltéréséből következőleg nem lehet a *Csehország királya* tulajdonságot előtérbe helyezni, mert az zavart, félreértést okozhat. Ebben a helyzetben a modifikáció lett volna a megoldás, például egyszerűen a magyarban legismertebb megnevezés, a *Mátyás király* alkalmazása.

Mindezek alapján a továbbiakban tehát a következő műveletekkel számolhatunk. A célnyelvi megfelelő kialakulása előtt: átvitel, célnyelvhez igazítás (kibővített értelemben), jelentésbeli fordítás és modifikáció. A célnyelvi megfelelő kialakulását követően pedig: tipikusan behelyettesítés, illetve különösen indokolt esetekben átvitel, jelentésbeli fordítás vagy modifikáció, míg célnyelvhez igazítás legfeljebb elenyésző mértékben. Hangsúlyozandó továbbá, hogy e műveletek kombinációja is gyakori megoldás, mint azt a későbbiekben látni fogjuk.

6. A tulajdonnév tulajdonságai mint a fordítást meghatározó tényezők. A következőkben azt mutatom be részletesen, hogyan határozzák meg a tulajdonnév jellemzői a fordításban aktuálisan alkalmazható műveleteket. Ennek során kitérek a megfelelő kategorizáció fontosságára (azaz annak felismerésére, hogy az adott nyelvi elem a tulajdonnév kategóriájának eleme, azon belül pedig egy adott alkategóriába, azaz névfajtához tartozik); arra, hogy miért elengedhetetlen a név jelentésének megállapítása; hogy miként befolyásolja az egyes névfajták tipikusságának mértéke a fordítást; hogy miért kívánhatja meg a tulajdonnevek kompozicionális felépítése a fordítási műveletek kombinációját; valamint a tulajdonnév egyéb, a fordítást befolyásoló tényezőire (hangzására és nyelvváltozathoz, regiszterhez tartozására).

6.1. A kategorizáció szerepe a fordításban

6.1.1. Tulajdonnévként értelmezés. A nevek fordításában az első lépés felismerni, hogy tulajdonnévvel van dolgunk; ehhez a név terjedelmének és nominativusi alakjának megállapítása is hozzátartozik. Mivel ennek nehézségeiről részletesen olvashatunk a szakirodalomban (pl. FARKAS 2007: 170–171, 2011: 24–25; HORVÁTH 2008: 36; ZAREI–NOROUZI 2014: 155), a továbbiakban itt csak néhány szempontra térek ki.

A nyelvi elemek névként való azonosításához nem elég a forrásnyelvi ismeret, a forráskultúrában is járatosnak kell lennünk, sőt annak névkészletét is ismernünk kell, hiszen ezek nem választhatók el egymástól. Jól példázza ezt az összefonódást a következő fordítási hiba, mely ismét a Szulejmán adott epizódjának tartalmi összefoglalójából származik: „Musztafa beleszeret Kapudán pasa lányába” (Színes Rtv 2017. 18: 17). Nyilvánvaló, hogy a fordító itt nemcsak az adott kifejezést nem ismerte, hanem azzal sem volt tisztában, hogy a *kapudán pasa* nagyjából a tengernagynak megfeleltethető méltóság megnevezése, tehát nem tulajdonnév.

A felismerésben segítő eszköz lehet a nagybetűs kezdés, ez azonban csak írott szöveg esetén áll rendelkezésre, de még abban is csak korlátozottan. Amellett, hogy nem minden nyelv betűíró, és nem minden betűíró nyelvben kezdődnek nagybetűvel a nevek (így az arabban sem), még a forrásszöveg elkészültének ideje is befolyásolhatja az írásmódot: a középkori magyarországi latin nyelvű oklevelekben például gyakori a kisbetűs névkezdés. De említhetnénk akár a németet is, amelyben a közneveket is nagybetűvel kezdik, ami szintén okozhat félreértéseket. Emellett vannak szövegek, amelyeket csupa nagybetűvel szednek, valamint szándékosan (figyelemfelkeltő céllal) kisbetűvel kezdett nevek (pl. márkanevek).

A fordítót az ismerethiány mellett ráadásul számos tényező félrevezetheti. A Süti-mester című műsorban (Viasat3, 2016. 07. 01.) például csöppet se lett volna meglepő a *Nigella ihlette magos parmezános grissini* készítése, hiszen Nigella Lawson világszerte ismert tévés szakács. Valójában azonban a grissini *feketeköményes*-parmezános volt, vagyis a *nigella* nem keresztnévként, hanem egy hozzávaló megnevezéseként, azaz köznévként szerepelt. (Leiter 2016.) Itt egyrészt a kontextus tréfálhatta meg a fordítót, másrészt feltételezhető, hogy – bár azok segítségére lettek volna – a szöveget a képek és a történések ismerete nélkül kellett fordítania.

Az, hogy a különböző nyelvek a TULAJDONNÉVnek eltérő alkategóriáit tartják számon, szintén nehezítheti a felismerést (bővebben, hibás névfordításokon bemutatva l. FARKAS 2007: 178–180). Az angolban például a NÉPNÉV vagy az ESEMÉNYNÉV is ilyen kategória,

ezért elemeiket írásban nagy kezdőbetűvel jelölik. Ez magyarra fordításkor szintén nagybetűs kezdést eredményezhet, holott a magyarban ezeket hagyományosan nem tartjuk tulajdonneveknek. (Habár a magyar névelméleti szakirodalom rendszeresen utal arra, hogy egyedi létezők neveiként valójában tulajdonnevek, még ha kevésbé tipikusak is, ezért nagybetűvel kellene őket kezdenünk; vö. pl. J. SOLTÉSZ 1979: 95–108, VÁRNAI 2005: 42–43, FARKAS 2008: 410–411, HAJDÚ 2008: 18, SLÍZ 2012a: 284–285.)

Nehézséget okozhatnak a köznevesült tulajdonnevek is (vö. pl. VERMES 2005a: 112), hiszen ezek a célkultúrában nem feltétlenül ismertek közsóként, sőt akár még tulajdonnévként sem. Tipikus példaként említhetők itt a köznevesült márkanevek, melyekre VERMES is utal, ezek esetében azonban tulajdonképpen nem tulajdonnevet, hanem közsót kell fordítani: a *hoover* egyszerűen *porszívózik*-ként adható vissza (persze a megfelelő ragozással értve), és a fordítás szempontjából tipikusan lényegtelen, hogy eredetileg tulajdonnévből származott. Sokkal nehezebb dolgunk van például az egyes szentek nevéhez kapcsolódó népszokások megnevezése esetében, mint például a magyarban a *dömtörözés*. Amellett, hogy maga a szokás is csak egy adott kultúrában ismert, így megnevezése reália, e szokás elválaszthatatlan Szent Demeter ünnepnapjától és így a közsó alapjául szolgáló *Dömtör* keresztnévtől. Ilyen esetekben a fordítónak elsősorban azt kell mérlegelnie, hogy ezek az információk mennyire lényegesek a szöveg célja és befogadója szempontjából. Ha például néprajzi, kultusztörténeti stb. szakmunkában szerepel, akkor értelemszerűen elhagyhatatlanok, így a hosszabb, esetleg lábjegyzettel kombinált körülírás lehet a megfelelő választás; ha viszont például egy regényben szerepel, és az ünnep jellege, időpontja nem fontos, akkor helyettesíthető egyszerűen valamely 'ünnep, mulatság' jelentésű közsóval is. Mindkét esetben a modifikáció lehet tehát a célravezető, csak éppen az elsőben fontos a közsó alapjául szolgáló keresztnév célnyelvi közvetítése valamilyen módszerrel, míg a másodikban nem. Erről azonban csak akkor dönthet a fordító, ha felismerte a közsó tulajdonnévi eredetét.

6.1.2. A név fajtájának és jelentésének megállapítása. A következő lépés annak tisztázása, hogy mi az adott tulajdonnév jelentése. Ez nem pusztán a név denotációjának, hanem egyben a név fajtájának, azaz az adott alkategóriába tartozásának a megállapítását is jelenti (egyebek mellett, melyekről később lesz szó) (l. pl. FARKAS 2007: 171–174).

A következő esetben például a név fajtájának téves meghatározása vezetett a hvg.hu újságírója által elkövetett hibához, egy klasszikus leiterjakabhoz: „fejezte ki aggodalmát Svenska Dagbladet, a FOI biztonságtechnikai szakembere”. Itt a fordító forrásnyelvi tudása sem működött megfelelően, de a kulturális háttérismeretei sem voltak elegendők annak felismerésére, hogy a *Svenska Dagbladet* nem egy személyt, hanem egy svéd napilapot takar (Leiter 2013). A denotáció és a névfajta együttesen határozza meg az eltérő fordítást például a *Saint Louis* esetében, nem a műveletek közti választást, hanem a behelyettesítendő ekvivalenst tekintve: városnévként *Saint Louis*, szentnévként pedig *Szent Lajos* a magyar megfelelője.

Bár VERMES (2005a: 131) arra a következtetésre jutott, hogy a névfajtának legfeljebb köztes kategóriaként van szerepük a nevek fordításában, mivel végső soron a névfajta szemantikai szerkezete közti eltérések a döntők, magam úgy vélem, ez csak részben van így. Az egyes névfajta fordítására vonatkozó célnyelvi hagyományok és szabályozások ugyanis felülírhatják a szemantikai szerkezetből következő lehetőségeket. Bár e hagyományok, szokások többnyire valóban a névfajta szemantikai szerkezetének érzékelése

nyomán alakulnak ki (bővebben l. a névfajta tipikussága kapcsán), a szemantikai szerkezetüket tekintve hasonló névfajták fordítására vonatkozó hagyományok vagy szabályozások eltérése, valamint az ugyanazon névfajta vonatkozó fordítási szokások változása bizonyítja a szemantikai szerkezet mellett magának a névfajtának a szerepét (vö. FARKAS 2009: 25–27). A tipikus intézménynevek és újságcímek például egyformán rendelkeznek logikai tartalommal, mégis csak az előbbieket esetében jellemző (bár nem általános) a jelentésbeli fordítás (legalábbis az egy adott név fordítására alkalmazott műveletek közti domináns műveletként, bővebben l. a név kompozicionalitása kapcsán), az újságcímeket azonban hagyományosan átvitelrel fordítjuk (pontosabban átvitelek vagy behelyettesítés és átvitel kombinációjával). Ha pedig a könnyűzenei számok címének fordítását nézzük, észrevehető, hogy míg a 80-as években nem volt ritka a jelentésbeli fordításuk (legalábbis uralkodó műveletként a kombináltak közt) (l. pl. Roxette: *Hallgass a szívedre*), addig ma már nevetségesnek tűnne ez az eljárás. A változás nyilvánvalóan nem a (könnyűzenei) cím mint névfajta szemantikai szerkezetében történt, hanem a társadalomban, annak kultúrájában és gondolkodásában. A névfajtaspecifikus szabályozások szerepe a márka-nevekkel példázható legegyszerűbben: bár egy részüknek a szemantikai szerkezete ezt lehetővé tenné, esetükben a jelentésbeli fordítás nem alkalmazható, mivel védjegyzoltalom alatt állnak. (A márka tulajdonosa persze lefordíthatja, megváltoztathatja a márka nevét, amennyiben egy más kulturális-nyelvi hátterű piacon az célszerűbbnek látszik. Erre összefoglalóan l. KOVÁCS 2019: 125–134.)

Ami a denotátum azonosítását illeti, nem mindegy például, hogy egy szövegben szereplő *Tower* a londoni látványosságra vonatkozik-e, vagy egy fiktív világ valamely épületére. Az előbbi esetben – lévén az építmény világszerte ismert – létezik magyar megfelelője (amely hajdanán átvittel keletkezvén megegyezik a forrásnyelvivel), tehát annak behelyettesítése a megfelelő eljárás. A második esetben, magyar megfelelő híján sokkal nagyobb a fordító szabadsága, habár a későbbiekben bemutatandó pragmatikai-kommunikációs tényezők befolyásolhatják, hogy a fennmaradó műveletek közül melyiket válassza. A *Ceasars Palace* és a *Caesar's Palace* esetében sem mindegy, mi a denotátumuk: az egyetlen aposztrófnyi különbség könnyen összekeverhetővé teszi őket, s élőszóban még ez sem segíti a fordítót. Pedig az előbbinek egy híres Las Vegas-i luxus-hotel nevéként *Ceasars Palace* a bevett magyar megfelelője, míg a római látványosságra utaló utóbbit *Augustus palotája*-ként említik. E magyar nyelvi ekvivalense bizonyára azért alakult így, vagyis a modifikáció és a jelentésbeli fordítás kombinációjával, mert az épület valóban palota, másrészt mert a magyarban a *Caesar*-t így, önmagában kizárólag Julius Caesar megjelölésére szokás használni, ezért átvitele félreértést okozhatna a hajdani tulajdonost illetően.

A denotátum tisztázása nem csupán azért fontos, hogy a fordító dönthesse a választható műveletek között; ezt bizonyítja a következő fordítási melléfogás Deborah Harkness *Shadow of Night* című regényének magyar fordításában (Az éjszaka árnyai. Cartaphilus Könyvkiadó, Bp., 2018: 523): „Ez a lánc László királyé volt, aki a nagyanyámnak adta tovább. A jelvényt bátor magyar lovagok viselték, akik a Sárkány Lovagrendhez tartoztak.” Mivel ezt II. Rudolf mondja, az angol eredetiben (Penguin Books, New York, 2012: 456) szereplő *Vladislaus* magyar megfelelője itt nem *László*, hanem *[II.] Ulászló* magyar király, akinek lánya, Anna volt Rudolf nagyanyja. Ebben az esetben a fordítóknak nem a fordítási műveletek közül kellett választaniuk, hanem ugyanazon művelet, a behelyettesítés alkalmazása kapcsán kellett volna megtalálniuk a magyar

megfelelőt; megtörténhet ugyanis, hogy különböző denotátumoknak a forrásnyelvben poliszém vagy homonim nevük van, de a célnyelvben nem. Így a magyarban a szláv eredetű *Vladislav*-nak mára a fenti két változata szilárdan elkülönül egymástól, így felcserélésük a király téves azonosítását eredményezi. (Egyébként ezt a különbséget az angol nyelvű szak- és ismeretterjesztő irodalom is igyekszik tükröztetni, így a *László* nevű magyar királyokat többnyire *Ladislaus* vagy *Ladislav*, az *Ulászló* nevűeket pedig *Vladislaus*, *Vladislav* néven említik.⁴) Hasonló megoszlás figyelhető meg egyes bibliai nevek esetében, például az angolban vagy a magyarban: az Ószövetségben inkább a héberesebb alakból, az Újszövetségben pedig a görögösített–latinositott alakból létrejött célnyelvi megfelelő használatos (pl. ang. ÓSz. *Jacob* – ÚSz. *James*; m. ÓSz. *Jákob/Jákób* – ÚSz. *Jakab*; vö. BAILEY 2007: 6).

De nemcsak az okozhat gondot, ha a forrásnyelvben két denotátumnak ugyanaz a neve, a célnyelvben viszont nem, hanem az is, ha ugyanazon denotátum megnevezése eltérő szemléleti alapon történik a forrás- és a célnyelvben, és ezzel a fordító nincs tisztában. Ezt láthatjuk az uralkodók számozása és ragadványnevei vagy állandó jelzői kapcsán: VI. Károly német-római császár például magyar királyként *III. Károly*, cseh királyként pedig *II. Károly* néven említendő; a *Nagy Károly* név pedig, mint arra FARKAS TAMÁS (2011: 109) felhívta a figyelmet egy cseh regény magyar fordításában szereplő hiba kapcsán, a magyarok számára kizárólag a frank uralkodót jelöli, ezért nem használható Luxemburgi Károly (német-római császárként *IV.*, cseh királyként *I. Károly*) megnevezésére. Hasonlóképpen a szentek is nyelvenként eltérő jelzőket viselhetnek: a magyarul leginkább *Árpád-házi Szent Erzsébet*-ként emlegetett szentet például a németek – saját nézőpontjukból konstruálva, mivel a szent a türingiai tartománygróf felesége volt – elsősorban *Heilige/Sankt Elisabeth von Thüringen*-ként ismerik, más nyelvekben pedig (gyakran a 'Türingiai' mellett) a 'Magyarországi' jelzővel is illetik (vö. pl. ang. *Saint Elizabeth of Hungary*, sp. *Santa Isabel de Hungría*, fr. *Sainte Élisabeth de Hongrie*).

Személynevek esetében a denotátum meghatározása segíthet eldönteni a névviselő nemét is. Ennek eltévesztése a magyarban vagy az angolban csak szöveg szinten eredményezhet hibát (a személyre való közszoói visszautalásban, illetve az angol *he/she* személyes névmások alkalmazásában), a nyelvtani nemet a nevekben is jelölő nyelvek, például a vietnámi, az orosz vagy a szlovák esetében azonban magában a névben is (vö. VERMES 2005a: 108, FARKAS 2007: 172). Csak egyetlen példát említve: a Harry Potter egyik főszereplőjének neve angolul *Hermione Granger*, szlovákul pedig *Hermiona Grangerová*.

A denotátum és a névfajta megállapítása tehát már csak azért sem kihagyható lépés, mert 1. ennek révén derül ki, hogy van-e a névnek a célnyelvben bevett megfelelője; 2. és ha igen, akkor mi az. A kizárólag közsavakból felépülő nevek (pl. intézmények, szervezetek nevei egy jó részének) esetében – minden elemükben átlátszó voltuk miatt – ugyan csábító lehet a célnyelvi megfelelő sokszor fáradságos keresgélése helyett a jelentésbeli fordítás, ez azonban komoly veszélyforrás, mivel e művelet, mint arra SATO (2016: 9) is figyelmeztet, visszafordíthatatlanná teheti a nevet (vö. még a helynevek kapcsán: CASTAÑEDA-HERNÁNDEZ 2004). Hazai intézménynevek példájával élve: az Országos

⁴ L. pl. a könnyen elérhető, a nyelvváltás lehetősége miatt hasonló kérdések kinyomozására hasznos kiindulópontként kezelhető Wikipédián I. László és II. Ulászló angol nyelvű oldalát: https://en.wikipedia.org/wiki/Ladislaus_I_of_Hungary, https://en.wikipedia.org/wiki/Vladislaus_II_of_Hungary.

Vízügyi Igazgatóság hivatalos angol megnevezése például *General Directorate of Water Management*, az Országos Vérellátó Szolgálaté viszont *Hungarian National Blood Transfusion Service*, vagyis – egyéb lexikai eltérések mellett – az *országos*-t az egyik esetben a *general*, a másikban a *national* melléknévvel adták vissza. Ráadásul az utóbbi a *nemzeti*-nek is a megfelelője, l. pl. *Magyar Nemzeti Múzeum : Hungarian National Museum*. A *General Directorate of Water Management* emellett belső szintaktikai szerkezetében sem pontos tükörképe a magyar névnek, ami jól jelzi, hogy nemcsak a lexikai, hanem a szintaktikai-szemantikai szinten is lehetnek eltérések a forrásnyelvi nevek és célnyelvi megfelelőjük között.

A név jelentése ugyanakkor sokkal összetettebb pusztán a denotátumra való vonatkozásnál: kidolgozottsága a teljesen sematikusától a teljesen kidolgozottig terjed, a beszélőnek a névviselőről meglévő tudásától és képzetétől függően. Ezek mellett a tulajdonnév általános sémájának a része a névről, az adott tulajdonnévi alkategória jellemzőiről, valamint az adott kultúrára jellemző névhasználati szokásokról alkotott kulturális séma is, amely szintén személyfüggő, és időben dinamikusan változó. (Vö. TOLCSVAI NAGY 2008: 39–40, SLÍZ 2012a: 290–291.) Egy személynév jelentéséhez hozzátartozhat például viselőjének a társadalmi ranglétrán elfoglalt helye (l. pl. G. R. R. Martin regénysorozataiban, a Trónok harca világában a törvénytelen gyermekek által viselt, őket a törvényes utódoktól rendszerszerűen megkülönböztető neveket), etnikuma, életkora, valamint magának a névnek a gyakorisága, megszokott vagy feltűnő volta az adott időszakban és közösségben stb. (ezeknek a fordításban játszott szerepéről l. pl. FARKAS 2007: 172, HELTAI 2014: 63). Helynevek esetében például a különböző névváltozatok utalhatnak eltérő korszakra és/vagy eltérő etnikumú, nyelvű, nézőpontú megnevezőkre, illetve névhasználókra (vö. *Bizánc, Konstantinápoly és Isztambul*), miközben ugyanazon név különböző korszakokra vonatkozólag eltérő politikai állású és földrajzi kiterjedésű helyeket jelölhet (l. pl. *Erdély* számos értelmezései közt: 'a középkori Magyarország része', 'kora újkori fejedelemség' vagy 'a mai Románia magyarok által is lakott része, beleértve a hajdani Partiumot is'). Mindezekről bővebben a tanulmány folytatásában, a fordítást befolyásoló pragmatikai-kommunikációs szempontok kapcsán még bővebben lesz szó; itt csupán jelezni kívántam, hogy a névnek a kultúrafüggő, részben egyénileg, részben társadalmilag képzett, a kulturális séma részét képező konnotatív jelentései is befolyásolják a fordítást: a fordító-nak mint elsődleges célnyelvi befogadónak ezeket is meg kell értenie, és a lehető legteljesebb mértékben át kell adnia a másodlagos célnyelvi befogadónak. Ehhez ugyanúgy nem elég a nyelvismeret, mint a denotátum megállapításához: a forrás- és a célkultúra ismeretére is szükség van hozzá. (Vö. Cs. JÓNÁS 2014: 31–32, HELTAI 2014: 63.)

Hogy milyen komoly feladatot róhat a fordítóra a konnotáció átadása, arra csupán egyetlen példát mutatok be a következőkben, a márkanevek fordítása kapcsán. Ezek esetében a döntő tényező az, hogy az adott márka ismert-e a célkultúrában. Ha igen, akkor a fordítónak egyszerű a dolga: csak be kell illesztenie a célnyelvi megfelelőt, amely a védjegyoltalomból fakadóan tipikusan átvitelrel alakult ki (legalábbis a márkanévvel azonos írásrendszerű nyelvekben). Ha azonban a márka ismeretlen a célkultúrában, a fordító több lehetőség közül választhat; ilyenkor általában az dönt, hogy mennyire fontos a név a szöveg megértése szempontjából, illetve van-e valamilyen konnotációja vagy szerepe a cselekményben. Ha ezek nem állnak fenn, a legegyszerűbb a modifikáció (pl. *Medve sajt* > *ömlesztett sajt* vagy a név elhagyása). Sajátos konnotáció esetén viszont ez a megoldás túl nagy információvesztéssel járhat. Erre lehet példa a *tikkadt szöcske* (szándékosan

kisbetűs) márkanév a maga többszörös konnotációjával: 1. a *tikkadt* utal az üdítő sugalmazott szomjoltó tulajdonságára; 2. a név és az üvegen lévő kép (ívó szöcske) között szoros kapcsolat van; 3. a magyarok jelentős hányadában pedig felidézi Arany Toldijának az általános iskolában megismert kezdősorait. E név bonyolult konnotációinak teljes átadása a célszövegben teljesíthetetlen feladat elé állíthatja a fordítót. Nem meglepő tehát VERMES PÉTER azon meglátása (2005a: 136), hogy a fordítónak – mielőtt még az alkalmazandó műveleten gondolkodna – legelőször azt kell eldöntenie, hogy egyáltalán átadható-e a névbe foglalt üzenet.

6.2. A tulajdonnévi kategória (a névfajta) tipikusságának szerepe a fordításban.

Arra, hogy a tulajdonnév alkategóriái a prototípuselv szerint rendeződnek (vö. SLÍZ 2012a), s ez alapján egyfajta fordíthatósági skálán helyezkednek el, több szerző is utalt már röviden (pl. FARKAS 2007: 167–168, SÄRKÄ 2007, VERMES 2015: 15). Ez az említett szerzők megállapítása szerint a nevek átlátszóságával áll leginkább összefüggésben: az átlátszóbb nevek inkább fordíthatók jelentésbeli fordítással, mint a kevésbé átlátszók. Véleményem szerint azonban – habár valóban ez az egyik fontos szempont – többről van szó. Ezt bizonyítja például az Anonymusnál szereplő, egyszer víznévként, egyszer viszont egy földterület nevéként előforduló *Ketelpataka* név eltérő fordíthatósága. Mivel a szerkezet és a *-pataka* utótag átlátszó (egy *Ketel* nevű személy patakja), a víznév esetében alkalmazható a jelentésbeli fordítás,⁵ amint az a geszta két utóbbi román fordításában is történik: *râul lui Ketel*. A víznévből metonimikusan alakult földterületnév esetében azonban már nem működik ez a megoldás, pedig az alak és átlátszóság nem változott. Eltűnt viszont a denotátum és a név közötti kapcsolat, vagyis a közvetlen motiváció (bár a közvetett motiváció, vagyis a víznévből származás magából a szövegkörnyezetből felfejthető). Ennek megfelelően a két említett román fordítás közül az első átvitelrel él (*Ketelpotaca*), a másik pedig modifikációval (a modern magyar névalak használatával: *Ketelpataka*).⁶ E példa azt mutatja, hogy a fordítási műveletek közti választás a név motiváltságának kérdésével is összefüggésben állhat, a motiváltság pedig, mint azt a következőkben látni fogjuk, a név és a névfajta tipikusságának megítélésében az egyik jellemző feltétel. A következőkben ezért azt mutatom be – a helynevek mellett a legtipikusabb tulajdonnévi kategória, a SZEMÉLYNÉV alkategóriáin keresztül –, hogy a fordítási műveletek kiválasztása hogyan függ a névkategória (azaz névfajta) tipikusságának mértékétől.

A prototipikus tulajdonnév három legfontosabb jellemzője: nem átlátszó, a denotátumra vonatkozása önkényes, tehát nem fedezhető fel logikai kapcsolat a név és a megnevezett között (legalábbis az átlagos nyelvhasználó számára), és egy szóból áll (vö. SLÍZ 2012a). A harmadikat egyelőre tegyük félre; ennek majd a név kompozicionalitása kapcsán lesz szerepe. Ami az első két kritériumot illeti, természetesen szorosan összefüggenek egymással, de nem tehető köztük egyenlőségjel, mint azt az alábbiakban látni fogjuk. Ezekből a fordítási műveletek szempontjából az következik, hogy a prototipikus

⁵ Az utótagot és a birtokos szerkezetet adja vissza jelentésbeli fordítással a két fordító, míg a *Ketel*-t átvitelrel fordítják.

⁶ A két név fordításait l. Popa-Lisseanu, Gheorghe 1934. *Faptele ungurilor de secretarul anonim al regelui Bela*. Izvoarele istoriei românilor 1. K. n., București. 87–88; Tonciulescu, Paul Lazăr 1996. *Cronica notarului Anonymus. Faptele Ungurilor*. Editura Miracol, București. 16. Az adatkért Bátori Gyopárkának tartozom köszönettel.

tulajdonnév esetében a jelentésbeli fordítás automatikusan kiesik a választható lehetőségek közül.

Vegyük szemügyre ezek alapján példaképpen a SZEMÉLYNÉV három (de korántsem összes) alkategóriájának: a KERESZTNÉVnek, a CSALÁDNÉVnek és a RAGADVÁNYNÉVnek a jellemzőit.⁷ A KERESZTNÉV kategória tagjai tipikusan nem átlátszók és önkényesek: a *György*, *George*, *Jurij* stb. eredeti közszói jelentése ('földműves') például csak azok számára ismert, akik utánanézték az etimológiájának, és az így elnevezettek nem foglalkozásuk vagy társadalmi állásuk miatt kapták e nevet. A CSALÁDNÉV kategória tipikus elemei ugyanakkor átlátszók (pl. horv. *Kovač*, ang. *Smith*, ném. *Schmidt*, sp. *Herrero*), viszont adott értelemben szintén önkényesek, hiszen öröklődő voltuknál fogva legfeljebb véletlenszerű lehet, ha például egy kovácsnak *Kovács* a családneve. A KERESZTNÉV és a CSALÁDNÉV kategória átlátszóságbeli különbsége keletkezésükből fakad. A tipikus keresztnévek legnagyobb része ugyanis nem az adott nyelvben keletkezett, hanem esetünkben a közös keresztény egyházi kultúrából, illetve más közös kulturális forrásokból (pl. a görög–római klasszikus irodalomból, történelemből) vagy a kultúrák közötti közvetlen érintkezésből származik. Ezzel szemben a családnevek nagyobb része belső keletkezésű. Természetesen nagy számban vannak átlátszó, belső keletkezésű (vagy annak tűnő) keresztnévek és nem átlátszó, a nemzetiségek, a migráció és a vegyes házasságok révén az adott kultúrába került idegen eredetű családnevek is, ezek azonban kevésbé tipikus elemei kategóriájuknak (a magyar családnevek tipikusságának beszélők által való, ezt alátámasztó megítélésére l. SLIZ – P. TÓTH – FARKAS 2018a, 2018b). Bár a gyakoriság nem egyenlő a tipikussággal, mégis jól érzékelteti ezt, hogy napjaink száz leggyakoribb magyarországi családneve között mindössze egy idegen eredetű akad, a *Novák*, az is a 84. helyen (a lexikális változatok szerint lemmatizált listában) (FARKAS 2016: 39). A RAGADVÁNYNÉV kategória tipikus elemei a családnevekhez hasonlóan átlátszók, hiszen a viselőjük valamely sajátossága alapján kapja őket, ugyanakkor éppen ezért nem önkényesek. Pontosan ez a kritérium az, amely a RAGADVÁNYNÉV és a hajdani ragadványnevek öröklődővé, s így az adott szempontból önkényessé válásával kialakuló CSALÁDNÉV kategóriáját a leginkább elkülöníti egymástól. (Miközben természetesen vannak átmenetek is közöttük, például a névváltoztatással felvett vagy talált gyerekeknek adott, tehát nem öröklött, ezért kevésbé tipikus családnevek, illetve a szintén kevésbé tipikus öröklődő ragadványnevek.)⁸

Mindez a választható műveletek korlátozása révén hat a három kategória elemeinek fordítására. A tipikusan nem átlátszó keresztnévek esetében napjainkban a latin betűs nyelvek közti fordításkor többségében és általában az átvitel (pl. ang. *Craig* : m. *Craig*) érvényesül (habár, mint fentebb láttuk, például a litvánban, az albánban vagy a szlovákban a latin betűs neveket is a célnyelvhez igazíthatják). A családnevek fordítása – bár a keresztnévekkel ellentétben tipikusan átlátszóak – hasonlóképpen működik a latin betűs nyelvek körében: többnyire, így a magyarban is átvittel, egyes nyelvekben célnyelvhez igazítással (pl. szlk. *Ingrid Bergmanová*), habár műfordítás esetében más műveletek is

⁷ Hangsúlyozandó, hogy a példa a nyugati típusú jelenkori személynévrendszerekre vonatkozik, az általa bemutatott fordításelméleti kérdés azonban, vagyis az, hogy a nevek átlátszósága és önkényessége hogyan befolyásolja fordításukat, megítélésem szerint általános érvényű.

⁸ A három személynév-fajta eltérései kapcsán l. még a személynévrendszerek HOFFMANN-féle funkcionális leírását (HOFFMANN 2008).

alkalmazhatók, az aktuálisan ható tényezők függvényében. Ennek oka az önkényességük: mivel már elvesztették a viselőjüket jellemző funkciójukat, zavaró lenne a jelentésbeli fordításuk (például mert ezzel megváltoztatnánk etnikai konnotációjukat; vö. pl. HORVÁTH 2008: 38).⁹ A ragadványnevek fordítása ezzel szemben jellemzően jelentésbeli fordítással működik, hiszen e nevek átlátszóságuk révén lehetővé teszik, motiváltságuk, azaz jellemző funkciójuk miatt pedig meg is kívánják ezt.

Hogy e három névfajta különbsége – ha nem is feltétlenül a hozzájuk kötődő elméleti ismeretek, inkább csak gyakorlati tapasztalatok és hagyományok alapján – valóban befolyásolja a fordítók döntését, azt bizonyítja például a középkori magyarországi latin, német és cseh oklevelekben említett, feltételezhetőleg magyar személyek nevének fordításában a 14–16. században végbement feltűnő változás. A 14. századra mindhárom névfajta fordításában megfigyelhető nagy változatosság a 16. századra névfajtánként egységesült, ez pedig minden bizonnyal a névrendszerben és a névállományban lezajló változásokkal áll összefüggésben: az egyénnevek közül szinte kivétel nélkül eltűntek az átlátszók, a ragadványnevek pedig öröklődővé váltak, vagyis kialakult a családnevek kategóriája. (Bővebben vö. SLÍZ 2017: 123–140.)

6.3. A tulajdonnév kompozicionalitásának szerepe a fordításban. A tulajdonnevek fordítását korpuszelemzéssel vizsgáló munkák (pl. NORD 2003, VERMES 2005a: 119–138, JALENIAUSKIENĖ–ČIČELYTĚ 2009, MUSSCHE–WILLEMS 2010) – függetlenül a fordítási műveletek általuk alkalmazott tipológiájától – rendre ugyanarra jutnak: ugyanazon névfajtának a fordítása még ugyanazon szövegen belül sem konzisztens, habár a rendszerességre törekvés megfigyelhető. Ezt leginkább az egyes nevek fordítására ható pragmatikai tényezőkkel magyarázzák. Bár ezeket a megállapításokat magam is számos példával igazolhatónak tartom, és munkám folytatásában részletesen foglalkozom is majd e tényezők hatásával, úgy vélem, a heterogenitás valójában jóval kisebb: az ezt el-tűlző eredmények ugyanis részben a nevek kompozicionalitásának figyelmen kívül hagyásából, tehát pusztán az elméleti-módszertani megközelítésből, nem pedig a fordítás természetéből adódnak. Pedig több szerző is utal arra, hogy a nevek közzói elemeire, így különösen a névkiegészítőkre (pl. *özvegy, kapitány, úr*), az uralkodók állandó jelzőire, ragadványneveire (pl. *Oroszlánszívű, Őrült*) és a földrajzi köznevekre (pl. *follyó, sziget*) a jelentésbeli fordítás alkalmazandó (pl. J. SOLTÉSZ 1979: 119, FARKAS 2007: 180, SÁRKKÄ 2007, HORVÁTH 2008: 39). Továbbá a gépi fordítás kapcsán megfigyelték, hogy például arabról angolra fordításkor az automatikus transliterálás hibákat eredményez a *Southern California* típusú neveknel, hiszen az első, átlátszó elemet nem transliterálással, hanem jelentésbeli fordítással kellene kezelni (HERMIAKOB–KNIGHT–DAUMÉ 2008: 390). Ezek a megállapítások azonban, úgy vélem, eddig még kevésbé hasznosultak az elméleti megközelítésekben (legalábbis tudomásom szerint), ezért a következőkben bővebben is tárgyalom a kérdést.

Mint fentebb láttuk, a prototipikus név egyetlen szóból áll. Nyilvánvaló azonban, hogy a nevek egy jelentős része több szóból áll, melyek egymással szintaktikai-szemantikai

⁹ Éppen ezt használják ki a forrásnyelven átlátszó családnevek jelentésbeli fordításával és a keresztnevek célnyelvi megfeleltetésével humoros hatást kiváltani szándékozó filmek és szövegek; pl. *Christian Bale : Bála Krisztián, Freddie Mercury : Higany Frici, James Bond : Kőtvény Jakab* (vö. https://antonogzon.blog.hu/2014/06/21/mta_vs_nyelvi_globalizacio).

viszonyban vannak. Bár maga a név a szövegben előrecsomagolt egységként viselkedik (ami a magyarban például azt is jelenti, hogy csak a szerkezet végén ragozandó; vö. *Magyar Nemzeti Bankot*), azaz belső szerkezetének feldolgozása nem szükséges a szövegbe illesztéséhez, a fordításakor ez a természete csak részben érvényesül. Ilyenkor ugyanis nemcsak egységként, holisztikusan kezeljük őket, hanem elemeikre bontva, a köztük lévő szintaktikai-szemantikai viszonyokra is ügyelve, vagyis morfológikusan is feldolgozzuk őket. (A tulajdonnév nyelvi egység voltáról, valamint holisztikus és morfológikus feldolgozásáról l. TOLCSVAI NAGY 1996: 324, 2008: 37–38; SLIZ 2012a: 283–284.)

A személynévek¹⁰ esetében például a [*Santa*_{közzszo} + *Caterina*_{kn}]_{szn} + *d'Alessandria*_{hn} olasz személynév két elemből áll: egy *Santa Caterina* személynévből és az *Alessandria* helynévből, melyek a valahonnan való származást kifejező grammatikai viszonyban állnak egymással. A *Santa Caterina* azonban még tovább bontható, hiszen egy közzóból és egy keresztnévből áll, melyek jelzős szintagmát alkotnak. A helynevek között is bőségesen említhetők hasonlóak: [*Kossuth*_{csn} + *Lajos*_{kn}]_{szn} + *utca*_{közzszo}, *Great*_{közzszo} + *Britain*_{hn}, *Frankfurt*_{hn} + *am Main*_{hn} stb. Az intézménynevek körében egyenesen a több szóból állók a legtipikusabbak, pl. [*Max*_{kn} + *Planck*_{csn}]_{szn} + *Institut*_{közzszo}, *University*_{közzszo} + *of Oxford*_{hn}, *Národni*_{közzszo} + *muzeum*_{közzszo} stb. Ezek fordítása valójában több lépcsőben történik. Az első a holisztikus felismerés, vagyis annak megállapítása, hogy tulajdonnévvel, azon belül is adott névfajtába tartozóval van dolgunk. Ez, mint fentebb láttuk, már önmagában is irányt mutat a fordításnak: ha a névnek létezik célnyelvi megfelelője, akkor tipikusan annak behelyettesítése a megoldás. Ha azonban nincs célnyelvi megfelelő, vagy van, de valamiért nem alkalmazható, akkor itt nem ér véget a fordító által fejben végzett latolgatási folyamat. Ezt követi ugyanis a morfológikus elemzés.

Ezt a következőkben a *The Fifth Season* című regényben (N. K. Jemisin: Az ötödik évszak. Agave Kiadó, Bp., 2016: 250) szereplő *Bino of Leadership Yumenes* magyar fordításán (*Jumenészi Vezető Bino of*) mutatom be a gyakorlatban. A *Yumenes* a regényben egy város neve, mely a magyarban célnyelvhez igazítással *Jumenész* lett. A személyjelölő szerkezetben nyilvánvalóan a néviselő származási helyére utal, ezért a helynévi eredetű magyar családnevekhez (illetve ragadványnevekhez, nemesi előnevekhez is) hasonlóan a helynévnek a fordítás során már létrehozott célnyelvi megfelelőjét beillesztve és egy *-i* képzővel módosítva lehet elérni a funkcionális megfelelőséget: *Jumenészi*. Ezen a szinten tehát máris két művelet zajlott le. Az utóbbi művelet azért tekintendő modifikációnak, mert az angol névben a származást semmilyen szintaktikai-szemantikai viszony nem fejezi ki (tehát nem a hasonló típusú, vagyis származási helyre utaló, nem öröklődő nevekben megszokott *of Yumenes* formában áll), így a magyar változat nem tekinthető az angol szerkezet jelentésbeli fordításának. A *Bino of Leadership* a szerkezeten belül személynév; ezen belül az előbbi egyénnev, az utóbbi pedig kasztnév. Az egyénnevek esetében a tipikus megoldás azonos írásrendszerek esetében az átvitel, és egyébként sincs a névben olyan betű vagy feltételezhető fonéma, amely a magyartól idegen lenne, tehát nem is végezhető célnyelvhez igazítás, nem átlátszó név lévén pedig a jelentésbeli fordítás se lehetséges. A kasztnév kapcsán viszont, mivel átlátszó, komoly megfontolást érdemel, hogy családnevként vagy inkább ragadványnevként viselkedik, azaz motivált vagy önkényes-e. A regényben ez a névfajta a néviselő társadalmi szerepére utal (pl. a *Leadership* névvel

¹⁰ A szentek nevét eredetükre és jellegükre való tekintettel itt a személynévek közé sorolom. (Kategorizációjuk kérdéseiről részletesen l. SZENTGYÖRGYI 2016.)

illetettek azok, akiket a közösség irányítására nevelnek), tehát motivált, ezért érdemes a ragadványnevekhez hasonlóan jelentésbeli fordítást alkalmazni annak ellenére, hogy maga a társadalmi szerep egyébként családon belül általában öröklődik. Ezekkel a döntésekkel valójában egy másikat is meghozott a fordító, méghozzá azt, hogy milyen sorrendben kövessék egymást a névszerkezet elemei: azzal ugyanis, hogy a második elem magyar közszó, a harmadik pedig magyar szerkezet (helynévből képzett melléknév) lett, lehetetlenné vált az indoeurópai névsorrend megtartása: **Binof Vezető Jumenészi*.

E rövid esettanulmány egyszerre több tanulsággal is szolgált a morfológikus szinten végzett műveletek kapcsán. 1. A morfológikus szinten a fordítás nem lineárisan, hanem a névalkotó szerkezetek hierarchiáját követve történik. 2. Elemenként is külön-külön megfontolást igényel, s ebben a fő szempont a névalkategóriája (fajtája) és annak jellemzői, leginkább tipikussága. 3. Nemcsak lexikai szintű fordítás történik, hanem szintaktikai-szemantikai is. 4. A mérlegelés során egyéb (a tanulmány folytatásában bővebben kifejtendő) szempontok is figyelembe veendők (itt például a regény névrendszere, az egyes névfajták egymással való összefüggései). 5. A döntések befolyásolják a további döntéseket (pl. a *Yumenes* és a *Leadership* adott módon való fordítása meghatározta a személynévi szerkezet elemeinek sorrendjét). 6. A több szóból álló nevek fordításakor mindig műveletek kombinációjával élünk, még akkor is, ha ugyanazon műveleteket végezzük el többször.¹¹

6.4. A név egyéb jellemzői mint a fordítást befolyásoló tényezők

6.4.1. A név hangzása. Fontos megemlíteni, hogy a név írásképe mellett a fordítónak a kiejtéssel is tisztában kell lennie. Amikor például a Vörös Pimpernel (*The Scarlet Pimpernel*) című 1982-es angol nyelvű film magyar szinkronjában a gyermek francia trónörökös a saját *Charles* nevét a francia [ʃaʁl] helyett angol kiejtéssel [tʃɑ:lz] mondta ki, bizonyára sok néző felkapta a fejét. Ebben az esetben ugyanis a helyes megoldás a francia megfelelő behelyettesítése lett volna, hiszen bár a film angol nyelvű, a francia történetben zajló jelenet szereplői mind franciák, tehát a film fiktív világában minden valószínűség szerint nem angolul kommunikálnak egymással. Igaz, a magyarban (és számos más nyelvben) az uralkodócsaládok tagjainak neveit többnyire a célnyelvi, esetünkben tehát a magyar megfelelővel szokás behelyettesíteni (már amelyiknek van megfelelője), de a keresztnévet követő dinasztiamegjelölés miatt (*Capet*, amelyet egyébként a forradalomban szándékosan pontatlanul, a királyi származástól mint eltörölt kiváltságtól való

¹¹ Például a Trónok harca-beli *Eddard Stark* név esetében nem egyetlen átvitel zajlott le, hanem három: külön-külön megfontolás eredményeképpen mind az egyénnév, mind a családnév fordítása átvittel történt, ahogyan a fölöttük lévő szinten a teljes szerkezeté is (ami jelen esetben a névsorrend megtartását jelenti). Azzal tehát, ha például az ang. *Fort Edward* : m. *Edward-erőd* esetét szűken értelmezték (azaz jelentésbeli) fordításként kezeljük (vö. VERMES 2005a: 165), nem veszünk tudomást az *Edward*-nak és a név belső szintaktikai-szemantikai szerkezetének a fordításáról, és pusztán a közszoói elem alapján kategorizáljuk a fordítási műveletet. Az efféle leegyszerűsítéssel a fordítást befolyásoló további tényezők miatt egyébként is vegyes kép óhatatlanul még heterogénebbnek, kevésbé logikusnak látszik.

szimbolikus megfosztás jeleként használtak a *Bourbon* helyett) ez inkonzisztenciát eredményezett volna.

A név kiejtésének nem ismerése további gondokat okozhat (melyek egy része csak írásban jelentkezik). Magyar célnyelv esetén problémát jelenthet például a toldalékolásban: fontos szempont, hogy hangérték nélküli betűre végződik-e a név, hiszen ettől függően kell a toldalékot kötőjellel vagy anélkül kapcsolni, illetve a megfelelő végződéshez hasonítani (pl. *Shakespeare-rel*, de *Goethével*); továbbá a többalakú toldalékok illeszkedése is a kiejtéstől függ. Ez utóbbit hibázta el A kincses sziget kalózái (Cutthroat Island) című film összefoglalójának fordítója: „*Morgannak* meg kell találnia a másik két darabot” (Szines Rtv 2020. 4: 18, saját kiemelésem). Más természetű problémát okozhat a hangzás nem ismerése akkor, ha a forrás- és a célnyelv írásrendszere eltér. Ilyenkor ugyanis a célnyelvhez igazítás a transliterálást (is) jelenti, amely sok nyelvre, például a perzsára is (ZAREI–NOROUZI 2014: 156) hangzás alapján történik.

6.4.2. A név nyelvváltozathoz, regiszterhez tartozása. Többször is szóba került már, hogy ugyanazon denotátumnak egy nyelven belül több neve, illetve névváltozata is létezhet. E változatok között olyanok is vannak, amelyek nyelvváltozat szerint különülnek el egymástól, és általában nem egyenrangúak: jellemzően van egy valamilyen szempontból kiemelt változat. Ilyenek például az USA-t alkotó amerikai államok informális nevei a hivatalos nevek mellett (pl. *Swamp State* ’mocsár állam’, Dél-Karolina, vö. BÖLCSKEI 2009: 129) vagy Szentpétervár informális *Питер* megnevezése, melynek a magyarban is van célnyelvhez igazítással kialakult, bár inkább csak az orosz irodalom és kultúra kedvelői által ismert megfelelője: *Pityer*. Vannak kifejezetten a szlengben használatos nevek is (a magyar helynevek kapcsán l. pl. GYÖRFFY 2011). A hivatalos, standard stb. változattól való eltérés már önmagában is olyan plusz információ, amelyet a fordítónak a lehetőségekhez mérten át kell adnia a célnyelvi befogadónak. Amikor pedig a szöveg és a név nyelvváltozata, regisztere között feszültség keletkezik, a névhasználat sajátos funkciót kap. Ha például egy regényben egy szereplő állásra jelentkezik, és önéletrajzában a születési helyeként nem *Hajdúszoboszló*, hanem *Sznoboszló*, azaz egy szleng helynév szerepelne (a névre vö. GYÖRFFY 2011: 95), a név fordításakor egyaránt figyelembe kellene venni a név szlenghez tartozását és az önéletrajz erősen formális voltát, hiszen a névváltozat oda nem illő, ezért a figyelem számára feltűnő volta nyilvánvalóan hatással van a cselekményre, a szereplő jellemzésére stb. Bármely fordítási művelet mellett dönt is tehát a fordító, ezt az információt szükséges lenne átadnia a célnyelvi olvasó számára.

7. Összegzés helyett. A tulajdonnévnek a felsoroltak mellett további jellemzői is vannak, melyek hatással lehetnek a fordítására; ilyen például beszélő név volta vagy interkontextualitása. Ezek azonban – az előzőektől eltérően – nem önmagukban, hanem valamilyen más tényezővel együtt, például a ko- vagy kontextushoz való viszonyukban lehetnek befolyásoló tényezők. Egy nevet például nem pusztán átlátszó volta tesz beszélővé: könnyen belátható, hogy például a *Szabó* vagy a *Taylor* családnév csak a szöveggörnyezet ismeretében, az író szándékától függően kaphat a viselőjét jellemző szerepet. Ezért a névnek ezekre az egyéb, pragmatikai-kommunikációs tényezőktől függő sajátosságaira a tanulmány folytatásában, az általam felvázolt modell további elemeinek bemutatásakor térek majd ki bővebben.

Hivatkozott irodalom

- ABDOLMALEKI, SALEH DELFOROUZ 2012. Proper Names in Translation: An Explanatory Attempt. *The Social Sciences* 7: 832–837. <https://doi.org/10.3923/sscience.2012.832.837>
- AHANIZADEH, SAEIDEH 2012. Ttranslation of Proper Names in Children's Literature. *Journal of Language and Translation* 3/1: 61–71.
- ALIMEMAJ, ZAMIRA 2015. How to translate English names into Albanian. *BEST: Journal of Humanities, Arts, Medicine and Sciences* 1/1: 17–22.
- ANGYAL LÁSZLÓ 2013. Sáros vármegye helységnevei a szlovák fordítások tükrében (Cuius regio, eius nomen?). In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra. 68–85.
- BACH, KENT 2002. Giorgione was So-Called because of his Name. *Philosophical Perspectives* 16: 73–103. <https://doi.org/10.1111/1468-0068.36.s16.4>
- BAILEY, NICHOLAS ANDREW 2007. Proper Names in the Bible: translation and transliteration issues. *Word & Deed* 1–21.
- BAKONYI DÓRA 2008. A szereplők tulajdonneveinek fordítási kérdései a Harry Potter-kötetekben. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 519–527.
- BALLARD, MICHEL 2001. *Le nom propre en traduction*. Ophrys, Paris.
- BARTÓK BOGLÁRKA 2016. „Varázslatos fordulatok”. A tulajdonnevek fordításának módszerei J. K. Rowling Harry Potter-sorozatában. In: ÁDÁM ENIKŐ et al. szerk., *Szöveg, hagyomány, interpretáció*. Pro Scientia Füzetek 4. Miskolci Egyetem, Miskolc, 66–72.
- BÁTORI GYOPÁRKA 2019. Anonymus Gestájának román fordításaiban szereplő helynevek. BAGYINSZKI SZILVIA et al. szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 4. Nyelvünk változása és változatai*. Studia Iuvenum Chronolinguistica 5. Kalota Művészeti Alapítvány – ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 55–64.
- BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk. 2013. *Tulajdonnevek a fordítás és a kétnyelvűség kontextusában*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BELL, HERMAN 2000. Arabic Orthography and African Place-names in the Sudan. Can a Conflict between Diverse Solutions be Resolved? *Onoma* 35: 321–355. <https://doi.org/10.2143/ono.35.0.574381>
- BEREGSZÁSZI ANIKÓ – CSERNICKÓ ISTVÁN 2011. A kárpátaljai magyar személynévek átírásának és használatának kérdésköréről. *Magyar Nyelvőr* 135: 414–422.
- BÖLCSKEI ANDREA 2009. Az Amerikai Egyesült Államok tagállamainak hivatalos és informális elnevezéseiről, a tagállamnevek magyar fordításáról. *Névtani Értesítő* 31: 119–141.
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. Fordítás, adaptáció és helynévtörténet: magyar és angol helynévtípusok kontrasztív vizsgálatának gyakorlati tanulságairól. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 245–262.
- BÖLCSKEI, ANDREA 2017. Translation, adaptation or transference. Hagiotoponyms for foreign denotata in the Hungarian language. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics “Name and Naming”. Sacred and Profane in Onomastics. Baia Mare, September 5–7, 2017*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 534–543.
- CASTAÑEDA-HERNÁNDEZ, GILBERTO 2004. Navigating through Treacherous Waters. The Translation of Geographical Names. *Translation Journal* 8/2. <http://translationjournal.net/journal/28names.htm>

- CHARRON, MARC 2009. Naming and Translation/Naming in Translation: Toward a Close Reading of Don Quijote (Part I, Chapter I). *Names* 57: 17–29. <https://doi.org/10.1179/175622709X402645>
- VAN COILLIE, JAN 2006. Character names in translation. A functional approach. In: VAN COILLIE, JAN – VERSCHUEREN, WALTER P. eds., *Children's literature in translation. Challenges and strategies*. Routledge, London – New York. 123–139.
- CSÖRGŐ ZOLTÁN 2019. Helységnevek a nyelvi közvetítésben. In: SZOTÁK SZILVIA szerk., *Diszciplínák találkozása: nyelvi közvetítés a XXI. században*. OFFI, Budapest. 101–110.
- DOMÁNY BARBARA 2019. Magyar helynevek olasz térképeken és útleírásokban. *Névtani Értesítő* 41: 41–50. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.2>
- DWEIK, BADER S. – AL-SAYYED, SA'IDA W. 2016. Translating Proper Nouns from Arabic into English: Barriers and Procedures. *Arab World English Journal (AWEJ) Special Issue on Translation* 5: 181–194. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2795878>
- EICHLER, ERNST et al. eds. 1995–1996. *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / Name studies. An international handbook of onomastics / Les noms propres. Manuel international d'onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2004. A tulajdonnevek Collodi Le avventure di Pinocchio című könyvének magyar fordításában. In: SZÖRÉNYI LÁSZLÓ – TAKÁCS JÓZSEF ed., *Serta Jimmyaca. Emlékkönyv Kelemen János 60. születésnapjára*. Balassi Kiadó, Budapest. 311–326.
- FÁBIÁN, ZSUZSANNA 2006a. Gli antroponimi nelle sei traduzioni ungheresi di Le avventure di Pinocchio di Carlo Collodi. *Il Nome nel testo* 8: 355–367.
- FÁBIÁN, ZSUZSANNA 2006b. I toponimi nelle traduzioni ungheresi di Pinocchio. In: KOLLÁR, ANDREA ed., *Miscellanea di studi in onore di Mária Farkas*. JATEPress, Szeged. 55–64.
- FARKAS TAMÁS 2007. A tulajdonnevek fordíthatóságáról és napjaink fordítási hibáiról, közszók és tulajdonnevek példáján. *Névtani Értesítő* 29: 167–188.
- FARKAS TAMÁS 2008. Hozzászólás az új akadémiai helyesírási szabályzat tervezetének a tulajdonnevek írásával kapcsolatos szabálypontjaihoz. *Magyar Nyelvőr* 132: 407–416.
- FARKAS TAMÁS 2009. A tulajdonnevek fordításának alapkérdéseiről. *Diadal vagy Viktória, Eugén vagy Jenő? Fordítástudomány* 11/2: 22–35.
- FARKAS TAMÁS 2011. Franciás műveltség, magyar nyelv és a tulajdonnevek fordítása. In: CSISZÁR GÁBOR – DARVAS ANIKÓ szerk., *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, Budapest. 109–116.
- FARKAS TAMÁS 2016. A magyar családnévanyag kontrasztív szempontú tipológiai-statisztikai vizsgálata. *Névtani Értesítő* 38: 33–52.
- FARKAS TAMÁS megj. e. Írói névadás – fordítói kihívások. Terry Pratchett Korongvilága neveinek példáján. Megjelenés előtt a 27. MANYE-kongresszus kötetében.
- FARKAS, TAMÁS – SLÍZ, MARIANN 2013. Translating Family Names in Hungarian: A Diachronic Survey. *Hungarian Cultural Studies* 6: 82–95. <https://doi.org/10.5195/ahea.2013.114>
- FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk. 2015. *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest.
- FERNANDES, LINCOLN 2006. Translation of Names in Children's Fantasy Literature: Bringing the Young Reader into Play. *New Voices in Translation Studies* 2: 44–57.
- GERCSÁK GÁBOR 2008. Magyar és angol országnevek a fordításban. *Fordítástudomány* 10/1: 71–78.
- GERCSÁK GÁBOR 2015. Magyar tónevek angol fordítása. *Névtani Értesítő* 37: 77–81.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1926. *A magyar történeti nyelvtan vázlata 4. Jelentés*. Danubia, Pécs.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. A szleng helynevek névrendszertani helyéről. *Névtani Értesítő* 33: 93–99.
- HAJDÚ ANNA 2015. Névtan, fordítás és terminológia. Egy kerekasztal-beszélgetés tanulságai. *Névtani Értesítő* 35: 245–248.

- HAJDÚ, ANNA 2017. La traducción de los hagiónimos del español al húngaro sobre la base de La tía Julia y el escribidor, de Mario Vargas Llosa. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics "Name and Naming". Sacred and Profane in Onomastics. Baia Mare, September 5–7, 2017*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 1201–1207.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 2008. A tulajdonnév és közszó határán. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest*. 13–20.
- HATIM, BASIL – MUNDAY, JEREMY 2004. *Translation. An advanced source book*. Routledge, London – New York.
- HELTAI PÁL 2014. Tulajdonnevek és megszólítások a Szent Péter esernyője fordításaiban. In: BARTHA-KOVÁCS KATALIN et al. szerk., „*Transfert nec margitur*”. *Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. JATE Press, Szeged. 61–73.
- HERMIAKOB, ULF – KNIGHT, KEVIN – DAUMÉ, HAL III 2008. Name Translation in Statistical Machine Translation Learning When to Transliterate. In: Sz. n., *Proceedings of ACL-08: HLT, International Conference on Computational Linguistics*. The Ohio State University, Columbus. 389–397. <http://ftp.isi.edu/natural-language/mt/whento08.pdf> (2017. 02. 15.)
- HERTELENDY RÉKA 2011. Fordítói kihívások és megoldások a magyar nyelvű Harry Potter-kötetekben. *Névtani Értesítő* 33: 133–145.
- HERVEY, SÁNDOR – HIGGINS, IAN 2002. *Thinking French Translation. A Course in Translation Method: French to English*. 2. kiadás. Routledge, London – New York.
- HIRSCHMAN, LYNETTE – REEDER, FLORENCE – BURGER, JOHN D. – MILLER, KEITH 2001. Name Translation as a Machine Translation Evaluation Task. In: MAEGAARD, BENTE ed., *LREC 2000. Second International Conference On Language resources and Evaluation. Workshop Proceedings. Evaluation of Machine Translation. Athens Greece, 29 May 2000*. K. n., H. n. 21–28. <http://www.mt-archive.info/00/LREC-2000-Hirschman.pdf> (2017. 02. 15.)
- HIZSNYAI TÓTH ILDIKÓ 2008. Teremtett világok a fordításban. Gondolatok a helynévalkalmazás, -alkotás és -fordítás kérdéseiről egy Mikszáth-regény kapcsán. In: BÁRCZI ZSÓFIA – VANČONÉ KREMMER ILDIKÓ szerk., *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom*. Europica Varietas, Nyitra. 113–124.
- HOFFMANN ISTVÁN 2008. A személynévrendszerek leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 46: 5–20.
- HOFFMANN ISTVÁN 2014. Név és jelentés. In: BAUKO JÁNOS – BENYOVSZKY KRISZTIÁN szerk., *A nevek szemiotikája*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara – Magyar Szemiotikai Társaság, Nyitra–Budapest. 5–21.
- HORVÁTH PÉTER IVÁN 2008. Személynevek a szakfordításban. *Névtani Értesítő* 30: 35–40.
- HOUGH, CAROLE ed. 2016. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford.
- JALENIAUSKIENĖ, EVELINA – ČIČELYTĖ, VILMA 2009. The Strategies for Translating Proper Names in Children's Literature. *Kalby Studijos / Studies About Languages* 15: 31–42.
- CS. JÓNAS ERZSÉBET 2014. Kognitív világképek a műfordításban. In: BARTHA-KOVÁCS KATALIN et al. szerk., „*Transfert nec mergitur*”. *Albert Sándor tiszteletére 65. születésnapja alkalmából*. JATEPress, Szeged. 23–34.
- JUZELĖNIENĖ, SAULĖ – PETRONIENĖ, SAULĖ – KOPYLOVA, KSENIIA 2016. The Translation of Proper Names from English to Lithuanian in “Steve Jobs” by W. Isaacson. *Procedia – Social and Behavioral Sciences* 232: 800–805. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.10.108>

- KOVÁCS LÁSZLÓ 2019. *Márka és márkánév. Márkakutatás és nyelvészet – metszéspontok, lehetőségek, kihívások*. 2., átdolgozott kiadás. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 197. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- KLAUDY KINGA 1994. *Bevezetés a fordítás elméletébe és gyakorlatába*. Scholastica, Budapest.
- KUNA ÁGNES 2008. A sziklamászó utak neveinek kognitív szemantikai elemzése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 195–203.
- LANGACKER, RONALD W. 1987–1991. *Foundations of Cognitive Grammar* 1–2. Stanford University Press, Stanford, California.
- VAN LANGENDONCK, WILLY 2007. *Theory and Typology of Proper Names*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- Leiter 2013 = Barátom, Svenska (az öreg Dagbladet fia). *Leiter Jakab blog* 2013. 03. 03. https://leiterjakab.blog.hu/2013/03/03/baratom_svenska_az_oreg_dagbladet_fia
- Leiter 2016 = Eerie, a híres fotós. *Nyelv és Tudomány* 2016. 07. 20. <https://www.nyest.hu/hirek/eerie-a-hires-fotos>
- MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentéséhez. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 189–195.
- MIZANI, SAMIRA 2008. Proper Names and Translation. *Translation Journal* 12/3. [https://translation\[-\]journal.net/journal/45proper.htm](https://translation[-]journal.net/journal/45proper.htm)
- MOYA, VIRGILIO 2000. *La traducción de los nombres propios*. Cátedra, Madrid.
- MUSSCHE, ERIKA – WILLEMS, KLAAS 2010. Fred or farīd, bacon or baydun ('egg')? Proper Names and Cultural-specific Items in the Arabic Translation of *Harry Potter*. *Meta: Translators' Journal* 55: 474–498. <https://doi.org/10.7202/045066ar>
- NICOLAISEN, WILHELM F. H. 1995. Name and Appellative. In: EICHLER, ERNST et al. eds. 1995–1996. *Namenforschung. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / Name studies. An international handbook of onomastics / Les noms propres. Manuel international d'onomastique*. Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1: 384–389. <https://doi.org/10.1515/9783110114263.1.3.384>
- NORD, CHRISTIANE 2003. Proper Names in Translations for Children. *Meta: Translators' Journal* 48: 182–196.
- PARIANOU, ANASTASIA 2007. Translating Proper Names: a Functionalist Approach. *Names* 55: 407–416. <https://doi.org/10.1179/nam.2007.55.4.407>
- PERGER IMRE 2013. A határon túli vasútállomások neve a vasúti utastájékoztatóban. *Névtani Értesítő* 35: 77–96.
- PEŤOVSKÁ FLÓRA 2015. A személynevek fordítása Mikszáth Kálmán Szent Péter esernyője című regényének legújabb szlovák kiadásában. *Névtani Értesítő* 37: 67–76.
- RAÁTZ JUDIT 2015. Alkalmazott névtan. In: FARKAS TAMÁS – SLIZ MARIANN szerk., *Magyar névtudat a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 227–247.
- RESZEGI KATALIN 2010. A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–9.
- RIHMER ZOLTÁN 2008. Fordítás vagy adaptáció? A modern latin személynévhasználat problémái. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 450–460.

- RUS, GEORGETA 2013. Questions sur la traduction anthroponymique. Étude de cas : l'espace public roumain. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name and Naming Proceedings of the Second International Conference on Onomastics Onomastics in contemporary public space*. Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 812–821.
- SANATY POUR, BEHNAZ 2009. How to Translate Personal Names. *Translation Journal* 13/4. <https://translationjournal.net/journal/50proper.htm>
- SÄRKKÄ, HEIKKI 2007. Translation of Proper Names in Non-fiction Texts. *Translation Journal* 11/1. <http://translationjournal.net/journal/39proper.htm>
- SATO, ERIKO 2016. Proper Names in Translational Contexts. *Theory and Practice in Language Studies* 6: 1–10.
- SCIARONE, BONDI 1967. Proper names and meaning. *Studia Linguistica* 21/2: 73–86. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9582.1967.tb00550.x>
- SLÍZ MARIANN 2012a. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- SLÍZ MARIANN 2012b. Terminusok keletkezése és változása. *Névtani Értesítő* 34: 149–156.
- SLÍZ MARIANN 2015. Általános névtani kérdések. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 93–114.
- SLÍZ MARIANN 2017. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061134>
- SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018a. Mitől magyar egy családnév? A családnevek etnikai-nyelvi alapú laikus kategorizációjának vizsgálata kulturális nyelvészeti keretben. In: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IX. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén. A 2018. május 24–25-i eszéki névföldrajzi tanácskozás előadásai / Ana Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja. Izlaganja Geografskog društva 24. do 25. svibnja 2018. godine u Osijeku*. Savaria University Press – Institut za jezike Glotta / Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Osijek/Eszék. 35–55.
- SLÍZ MARIANN – P. TÓTH TEODÓRA – FARKAS TAMÁS 2018b. Családnév és etnikai kategorizáció. A magyar családnév kategóriája az anyaországban és kisebbségi helyzetben. *Névtani Értesítő* 40: 53–75.
- SOHÁR ANIKÓ 2015. Fordítsam vagy ne? A tulajdonnevek kapcsán fölmerülő műfordítói dilemmákról a fantasztikus irodalom esetében. *Névtani Értesítő* 37: 33–47.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Magyar Nyelvőr* 91: 280–292.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- T. SOMOGYI MAGDA 2015. Az írói névadás vizsgálata. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 207–226.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2016. A Tihanyi alapítólevél személynevei III. Személynevek és helynevek kapcsolata. *Névtani Értesítő* 38: 9–18.
- SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ 2015. Mai személynevek kutatása. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 145–164.
- SZILÁGYI-KÓSA, ANIKÓ 2018. Zur Übersetzung von nomina propria in literarischen Werken. Eine Fallstudie Ungarisch-Deutsch. *Onomastica Uralica* 10: 279–294.
- SZTRÁKOS ESZTER 2013. A címek fordításának elméleti és gyakorlati problémái. In: TÓTH SZERGEJ szerk., *Társadalmi változások – nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai. Szeged, 2012. április 12–14. MANYE 9. MANYE – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Budapest–Szeged. 199–202.*

- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoporthoz. *Magyar Nyelvőr* 70: 319–325.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. A tulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Balatonszárszó, 2007. június 22–24.* A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest. 30–41.
- TÖRÖK TAMÁS 2012. Helynevek és fordítástudomány. A mikrotoponimák fordíthatóságáról felvidéki példák alapján. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 117–132.
- TRUNKI PÉTER 2013. A moldvai magyarok mai családnevei a magyar állampolgárság küszöbén. *Magyar Nyelv* 109: 107–116.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2005. *Bárhogy nevezzük... A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben.* Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 42. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- VECSEY ZOLTÁN 2007. *Név és tárgy. A tulajdonnevek szemantikájáról.* DE Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- VENDLER, ZENO 1975. Singular Terms. In: STEINBERG, DANNY – JAKOBOVICH, LEON eds., *Semantics.* Cambridge University Press, Cambridge. 115–133.
- VERMES, ALBERT PÉTER 2005a. *Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis.* Doktorlatter Értékelések 21. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadója, Debrecen.
- VERMES ALBERT PÉTER 2005b. Proper names in translation: A relevance-theoretic analysis. *Névtani Értékelő* 27: 311–314.
- VERMES ALBERT PÉTER 2015. A kontextus szerepe a tulajdonnév fordításában. *Névtani Értékelő* 37: 9–24.
- VINTILĂ-RĂDULESCU, IOANA 2011. Numele proprii trebuie traduse? Dacă da, cum? Cazul numelor oficiale de state. In: FELECAN, OLIVIU szerk., *Numele și numirea. Actele conferinței internaționale de onomastică. Interferențe multietnice în antroponimie Baia Mare, 19–21 septembrie.* Editura Mega, Cluj-Napoca. 527–534.
- VÖRÖS FERENC 2012. Személynévhasználat és impériumváltások a 20. századi Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr* 136: 78–88.
- WANG, XUEQING 2011. Translation of Names and Comparison of Addressing between Chinese and English from the Intercultural Perspective. *Theory and Practice in Language Studies* 1: 1227–1230. <https://doi.org/10.4304/tpls.1.9.1227-1230>
- WORBS, ERIKA 2004. Eigennamen als Übersetzungsproblem. Beobachtungen an übersetzten polnischen und deutschen Texten. In: LEHMANN, VOLKMAR – UDOLPH, LUDGER Hrsg., *Normen, Namen und Tendenzen in der Slavia. Festschrift für Karl Gutschmidt zum 65. Geburtstag.* Sagner, München. 409–417.
- WURM, ANDREA 2013. Eigennamen und Realia in einem Korpus studentischer Übersetzungen (KOPTE). *trans-kom. Zeitschrift für Translationswissenschaft und Fachkommunikation* 6/2: 381–419.
- ZAJACZ ZITA 2012. Esettanulmány a tulajdonnevek fordításáról a gyermekirodalomban. *Fordítástudomány* 14/2: 93–106.
- ZABIR, ATIKAH – HAROON, HASLINA 2018. Procedures in the Translation of Proper Names in Harry Potter and the Goblet of Fire into Malay. *GEMA Online Journal of Language Studies* 18/2: 108–123. <http://doi.org/10.17576/gema-2018-1802-08>
- ZAREI, ROUHOLLAH – NOROUZI, SOMAYEH 2014. Proper Nouns in Translation: Should They Be Translated? *International Journal of Applied Linguistics & English Literature* 3/6: 152–161.

SLÍZ MARIANN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5959-1018>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

MARIANN SLÍZ, The translation of proper names – a functional, onomastic theoretical approach I. Features of names as factors influencing translation

The paper examines the questions surrounding the translation of proper nouns from an onomastic viewpoint blended with the results of translation studies, following a functional-communicational approach. Its goal is to create a model, which contains not only the applicable methods available to translators, but the (pragmatic and communicational) aspects and factors that could affect choosing between these. The novelty of the study is that it takes the meaning (denotation and connotation), the category (e.g. personal name) and sub-category (e.g. family name) of proper nouns into consideration, following the practices of prototype theory. Another innovative approach is the emphasis laid on the influence of composition on the translation of names. According to this, names consisting of several words should not be handled as single units, as earlier studies have considered them, but following a two-step method: first holistically (e.g. the Eng. *Flint Cliffs* : Hung. *Flint-sziklák*, a place name), and then morphologically, while defining the categories of the name elements (e.g. *Flint* is a family name, *cliffs* is a common noun). This shows that translators are not completing a single operation but a combination of operations (transference in the case of the given name, and translation in the case of the common noun). Translations previously deemed ununderstandably heterogenous can thus be explained by applying this methodology.

Magyar helynevek olasz térképeken és útleírásokban

1. Bevezetés. Tanulmányom célja, hogy bemutassam, a magyar helynevek hogyan jelennek meg 20. és 21. századi olasz térképeken és útleírásokban. Arra is keresem a választ, hogy a történelmi események okán és az idő múlásával bekövetkezett változások, valamint a fordítói stratégiák aktuális divatja hogyan és milyen mértékben befolyásolta az olasz elnevezések ki-, illetve átalakulását. Miért van egyes városneveknek olasz megfelelőjük, míg másoknak nincs? Hogyan mondható, illetve mondható-e egyáltalán olaszul az, hogy *Bácska* vagy *Lajtántúl*? Munkám elsősorban korpuszelemzésre irányul, s nem célozza tággabb elméleti következtetések levonását.

A tanulmány első részében a vizsgált korpuszt, illetve a munkafolyamatot mutatom be, majd röviden rátérek a földrajzi nevek fordításának lehetséges műveleteire. Ezt követi a vizsgált névanyag elemzése, mely két szempont szerint történik (a különböző nyelvű változatok alkalmazása és a két ország topográfiai szemléletéből és igazgatási hagyományaiból adódó különbségek alapján), ezeken belül további (földrajzi) kategóriákra bontva az ekvivalenseket. A vizsgált földrajzi kategóriák: megyenevek, városnevek, tájnevek, domborzati nevek, víznevek. Végül pedig összefoglalom a kutatás eredményeit és a levont következtetéseket.

2. A vizsgált korpusz és a vizsgálat módja. Kutatásom 67, a Római Országgyűlési Könyvtárban fellelhető, a témába vágó kötet anyagára épül. E források mind 20. vagy 21. századi, olasz kiadású és olasz szerzőjű térképek, atlaszok, útleírások, útikönyvek vagy történelemkönyvek. Érdekességgéppen két korábbi (18. és 19. századi), illetve két magyar szerzőjű, de olasz kiadású könyvet is megvizsgáltam. A legtöbb forrás az 1930-as évekből származik, ami a korabeli nemzetközi kapcsolatok helyzetével, illetve az Olaszország és Magyarország közötti kölcsönös érdeklődéssel magyarázható. A térképek és az atlaszok szerzői természetesen földrajztudósok, míg az útleírásokéi utazók (pl. Noemi Ferrari de Nagy, Francesco Gemelli). Ez a helynévfajták szerinti kategorizáláskor fontos tényező, hiszen a földrajztudósok tisztában vannak a helynévfajták típusaival (hegység, dombság), az utazók azonban nem feltétlenül, így e tényező az elnevezések helyességét is befolyásolhatja.

A forrásokban előforduló helynevekből adatbázist készítettem. A munkám előzményeként szolgáló szakdolgozat¹ függeléké egy olyan szótárszerű gyűjtemény, amelyben megtalálhatóak a magyar helynevek múltbéli és jelenlegi olasz megfelelői, mert – kétségtelen hasznossága ellenére – hasonló munka még nem készült.

3. A fordítói stratégiák. A helynévfordítás vagy éppen nem fordítás, azaz a magyar alak vagy a célnyelvi alak meghagyása gyakran vitát vált ki szakmai körökben is. Amennyiben a fordítás mellett döntünk, a helynevek lefordítása, de már összességében a tulajdonnevek fordítása is komoly feladat a fordító számára. A nehézségek leküzdésére számos

¹ Itt szeretném megköszönni Fábíán Zsuzsannának, hogy témavezetőmként segítségemre volt azonos című, 2019-ben az ELTE BTK-n elkészített szakdolgozatom megírásában.

fordítói stratégia létezik, ám ezek közül csak néhány használható a helynevek esetében. A továbbiakban csak ezekre a módszerekre térek ki, és mivel a fordítók különböző megoldásokat javasolnak a nehézségek megoldására, célszerű lehet több tipológiát ötvözni (CHESTERMAN 2000, KLAUDY 2012, VERMES 2005).

A) Átvitel. VERMES kifejezésével élve (2005) *átvitel*-nek nevezem azt a műveletet, amelyben az eredeti forrásnyelvi nevet egyszerűen, változatlan módon átültetjük a cél nyelvbe. E logika alapján a magyar *Duna* olaszul szintén *Duna* lehetne. Ez a művelet viszont nehézséget okozhat, amikor az adott szóban olyan betűk/karakterek szerepelnek, amelyek nincsenek jelen a cél nyelv ábécéjében, morfofonológiai rendszerében.

B) Behelyettesítés, transzformáció. KLAUDY szakszávaival élve (2012: 18) *behelyettesítés*-nek vagy *transzformáció*-nak hívjuk azt a módszert, amikor a forrásnyelvben előforduló nevet egyszerűen behelyettesítjük a cél nyelvben meglévő ekvivalenssel. Például a *Duna* olaszul *Danubio*. Ennek a módszernek a feltétele az, hogy létezzen az adott névre egy megfelelő a cél nyelvben is.

C) Hiperonímia. E fordítási művelet lényege, hogy az adott tulajdonnevet egy főlérendelt fogalommal (hiperonimával) helyettesítjük (l. pl. CHESTERMAN 2000: 102); például a *Tisza* egy olasz nyelvű műben a *fiume* ('folyó') nevet kapná. Nyilvánvaló, hogy ez a köznévi megoldás térképek és útikönyvek esetében nem használható, mert a pusztá összefoglaló név használata félrevezető lenne.

D) Betoldás. Azt a folyamatot, amikor egy olyan köznevet toldunk hozzá a tulajdonnévhez, ami eredetileg nem szerepelt a forrásnyelvi formában, KLAUDY szavaival (2012: 101) *magyarázó betoldás*-nak nevezzük. Ennek célja az, hogy a cél nyelv olvasó számára is egyértelmű legyen, hogy egy folyóról, egy hegységről vagy egy városról van szó, ha egy számára ismeretlen földrajzi egység nevét olvassa. Így lenne olaszul *il fiume Körös* a mi Körös folyónk neve.

E) Szó szerinti fordítás. Ennek a stratégiának a lényege, hogy a tulajdonnévben szereplő közneveket lefordítjuk (l. CHESTERMAN 2000: 108). Például a magyar *Velencei-tó* olaszul: *Lago di Venezia*. A *tó* szót helyettesítettük a cél nyelv megfelelőjével: *lago*.

4. A vizsgált névanyag elemzése. Vizsgálati eredményeimet két szempont szerint mutatom be: a különböző nyelvű változatok, illetve a két ország topográfiai szemléletéből és igazgatási hagyományaiból adódó különbségek alapján, és ezeken belül rendszerezem őket helynévfajták szerint.

4.1. Különböző nyelvű változatok alkalmazása. Az olasz cél nyelv szövegekben rendkívül gyakori volt a német alakok átvétele. Ennek történelmi okai vannak, hiszen Magyarország hosszú ideig a Habsburg Birodalom (később az Osztrák–Magyar Monarchia) része volt (mint Olaszország egyes területei is). Ezen felül valószínű, hogy a magyar helynevek németes alakjai terjedtek el az olasz irodalomban, hiszen a szerzők hosszabb ideig döntően német nyelvű forrásokból dolgoztak. Mindezek – mint a későbbiekben látni fogjuk – hatással voltak az elnevezésekre.

4.1.1. Városnevek. Fővárosunk nevének tanulmányozásakor a *Buda-Pest* (Imperato 1914: 7), *Budapest* (Tagliavini 1940: 11) és *Ofen-Pest* (Boroli–Boroli 1965: 282) alakokkal találkoztam. Ez utóbbi mű 1965-ben született, a térképrészlet viszont Európát ábrázolja 1748-ban. Mivel II. József 1784-ben tette hivatalos nyelvvé a németet a Magyar Királyság

területén, ezért ebben az esetben nem magyarázható konkrét történelmi aktualitásokkal az a tény, hogy a magyar *Buda* név a német *Ofen* névvel cserélődik ki.

Győr városának esetében az újabb kiadású könyvekben fordult elő a magyar *Győr* név átvitele (Bardini 1961: 15, Tamborini 1990: 5), míg a német *Raab* név inkább régebbi kiadású művekben szerepel (Leoni 1913: 27, Bucci–Simeoni 1931: 61, Pullè 1934: 385, De Carlo – Molinelli 1941: 199). A német nevet használó források mindegyike vagy a Monarchia korából származik, vagy azt a korszakot dolgozza fel, vagy akkorra nyúlik vissza, amikor Magyarország a Habsburg Birodalom vagy az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezte, így mind a 15 esetben, ahol előfordul, helyes és következetes a használata a szerzők részéről. De nemcsak a magyar és német, hanem az olasz és a latin formák is előfordulnak a művekben, bár jelentősen ritkábban: az olasz *Giavarino* hatszor (De Magistris 1917: 36–37), a latin *Arrabona* négyszer (Pullè 1934: 394, D’Alto 1989: 61). Érdemes megfigyelni a nevek etimológiáját: a város nevének első előfordulása (*in civitate Jauriona* ‘Győr városában’) a középkorra nyúlik vissza, és valószínűleg kapcsolatban áll a *Jeur* ~ *Geur* személynévvel. A latin *Arrabona* név pedig a Rába *Arrabo* nevéből származtatható. Ebből alakult ki a *Raab* folyónév a németben, amelyből metonímia útján megszületett a német *Raab* név *Győr* városára (FNESz.).

Kolozsvár nevét vizsgálva a magyar *Kolozsvár* (Mattei 1913: 167), a román *Cluj* (Migliorini 1933: 66) és a német *Klausenburg* (Brote 1896: 90) név átvitelével találkoztam, illetve a német név olaszos *Clausenburgo* változatával (Mattei 1913: 74). A leggyakoribb forma 16 előfordulással a magyar név, ezt követi 5–5 előfordulással a román és német nevek átvitele. Az olaszos változat megjelenése szintén magyarázható az erdélyi nagyváros történelmi fontosságával, illetve ezzel párhuzamosan az olaszok gyakori és nagy létszámú erdélyi jelenlétével. Az 1974-től adatolható román *Cluj-Napoca* név az általam vizsgált forrásokban először 2006-ban jelenik meg, *Kolozsvár* (*Cluj-Napoca*) (Biagini 2006: 85).

A *Pécs* városnév vizsgálatakor is előfordult az olasz *Cinquechiese* (De Magistris 1917: 39) és a német *Fünfkirchen* (Baratta 1954: 12, Touring 1991: 116–117), illetve a magyar név átvitele is (Tamborini 1990: 5). Ennek a városnak az esetében a szerzők következetesen használják a német megfelelőt, mindegyik forrás vagy a Monarchia idejére nyúlik vissza (Leoni 1913: 27), vagy ha későbbi, akkor a Monarchia korát ábrázoló térképszelvényen jelenik meg (Touring 1991: 116–117). Az olasz és a német megfelelő is ugyanannak a latin *Quinque ecclesiae* (‘öt templom’) elnevezésnek a megfelelője, amely a Pécsen eltemetett öt keresztény mártírra utal vissza (FNESz.).

A *Szeged* városnév esetében 13 alkalommal találkoztam a magyar név átvitelével, 18 alkalommal az olasz megfelelő (*Seghedino*) használatával, és 7 esetben a németesített *Szeg(h)edin* formával; ez utóbbi tehát a legritkább, arányaiban mégis viszonylag sokszor fordul elő. Csak két olyan forrásban található meg, amelyek a Monarchia idejére nyúlnak vissza (Leoni 1913, Hoduig 1915: 71–72); az összes többi mű, amely ezt az alakot használja, későbbi (Tamaro 1923: 130, Scrimali 1934: 57, Pullè 1934: 385). Viszonylag kevés az olyan magyar városnév, amelynek van olasz megfelelője, de a *Szeged* esetében, mint láttuk, létezik és használatos is a *Seghedino* név. Valószínűleg azért, mert a város már a Római Birodalom virágzása idején fontos kereskedelmi csomópont volt Dácia és Pannónia provinciák között. A névalak kialakulásához hozzájárulhatott a város hazai latin megnevezése is.

A *Székesfehérvár* városnév vizsgálatakor is előfordultak a magyar mellett (Tamborini 1990: 9), a német *Stuhlweissenburg* (Pullè 1934: 386) és a latin *Alba Regia* (Migliorini

1933: 142) nevek átvitelei, illetve az olasz *Alba Reale* megfelelő behelyettesítése (Gemelli Careri 1728: 39). Az a tény, hogy ennek a városnévnek több idegen nyelvben vannak megfelelői, a város fontos történelmi szerepével magyarázható: a középkorban Székesfehérvár volt a királyi család szakrális központja, illetve a koronázás helyszíne. A magyar *Fehérvár*, *Székesfehérvár* név arra utal, hogy a királyi palota fehér kőből épült, ami a nagyságot és az eleganciát szimbolizálja (FNESz.). Erre a városnévre is jellemző, hogy egyes szerzők ugyanazon művében többféleképpen szerepel, például Giorgio Pullè könyvében szinte az összes fent felsorolt név megjelenik (néhol helytelenül írva): 1. *Stuhlweissenburg*; 2. *Albareale* (*Székesfehérvár*); 3. *Székesfehérvár*, *Stuhlweissenburg per i Ted.*, *l'Alba Regia del Medio Evo* [sic!] (Pullè 1934: 386, 403, 411). Ahogy láthatjuk, mind a három esetben más a főváltozat: először a német alak önállóan, aztán az olasz alak kiegészítve a magyar névvel, végül pedig a magyar alak kiegészítve a német, illetve az olasz névvel. Elio Migliorini művében ugyanez figyelhető meg: 1. *Alba Regia* (*Székesfehérvár*); 2. *Székesfőfővár* (*ted. Stuhlweissenburg*) [sic!] (Migliorini 1933: 142, 171). A főváltozat egyszer az olasz, kiegészítve a magyar névvel, egyszer pedig a magyar név, kiegészítve a német alakkal.

4.1.2. Tájnevek. A vizsgált forrásokban *Bácska* esetében egyszer fordult elő német alak: *Batschka* (Pullè 1934: 403). Részben érthető, hogy nem sokkal a Monarchia szétszakadása után még a németes alakot használja a szerző a német betelepülők által sűrűn lakott terület megnevezésére. Ugyanakkor a többi forrásban már a szláv(os) *Bačka* ekvivalens áll, hiszen ez a terület Trianon után a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság része lett (Ferrario 1933: 293, Migliorini 1933: 64, Balla 1937: 138–139, Visintin 1947: 137, Nangeroni 1950: 65–66).

A *Lajtántúl* esetében is előfordul a német–latin *Transleithania* (Imperato 1914: 7), de ennek írásváltozata, a *Transleitania* sokkal gyakoribb, és 1917-től már csak ez jelenik meg az olasz forrásokban. (De Magistris 1917: 96, Migliorini 1933: 5, Fornaro 2006: 8). (A *Lajta* folyónév etimológiájára és különböző írásmódjaira a 4.1.3. pontban még röviden visszatérek.)

4.1.3. Víznevek. A Balaton esetében, ahogy már fentebb említettem, szintén megtalálható a németes alak, olasz közzsóval kiegészítve: *Lago Platten*. Egy forrásban találtam meg önállóan (Pullè 1934: 386), egy másikban pedig zárójelben a magyar alak mögött: *il Balaton* (*ted. Plattensee*) (Migliorini 1933: 52). Ezekben az esetekben is kérdéses, helyes-e a németes alakot használni; ugyanakkor az általam vizsgált művekben a leggyakrabban (hússzor) előforduló fordítói megoldás a *Balaton* átvitele volt.

A Fertő esetében már kissé bonyolultabb a helyzet, hiszen ez a tó immár részben Magyarországon, részben Ausztriában terül el, ezért az itt előforduló, olasz földrajzi köznévvvel kiegészített németes alakok kétségkívül indokoltak: *lago di Neusiedel* (Visintin 1947: 138), *lago di Neusiedl* (Pullè 1934: 387), *lago di Neusiedlersee* (Molfese 1989: 265). Megfigyelhető, hogy bizonyos szerzők többféle elnevezést használnak egyazon munkájukban, ami félrevezető lehet az olvasó számára: *Fertő-tó* (*lago di Fertő*), *lago di Neusiedlersee*, *il lago Fertő* (Molfese 1989: 265, 271).

A már említett *Lajta* folyónév vizsgálatakor is többféle megfelelővel találkoztam: a magyar folyónevet tartalmazó, olasz földrajzi köznévvvel kiegészített *il fiume Lajta* mindössze egy forrásban lelhető fel (Cucchetti 1939: 15), míg a német–magyar vegyes alak: *Lejta* (Bucchi–Simeoni 1931: 54) és a németes alakok: *Leita* (Bucchi–Simeoni 1931: 59,

Migliorini 1933: 27) és *Leitha* (Pullè 1934: 393, Tagliavini 1940: 25, Visintin 1956: 36) sokkal gyakoribbak.

A *Dráva* folyó esetében a létező olasz *Drava* ekvivalens fordul elő a leggyakrabban (hatszor), míg a magyar *Dráva* és a német *Drau* megfelelő is csak egyszer-egyszer. A német szót is tartalmazó megoldás (*Drau/Drava*; Leoni 1913: 27) Leonida Leoni 1913-ban kiadott művében szerepel, ezért feltételezem, hogy a németes névhasználat oka az, hogy Dél-Tirol, ahol a *Dráva* ered, az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott. Itt érdemes kitérnünk arra is, hogy született egy semleges megoldás is a problémára: az atlaszokban a magyar szakaszon *Dráva*, a szláv és olasz szakaszon *Drava*, az osztrák részen pedig a *Drau* név szerepeljen (Touring 1991: 5–7).

A *Rába* folyó nevének esetében a leggyakoribb megoldás (8 előfordulással) a magyar *Rába* név átvitele volt, mégis előfordult a német alak is magyarázó betoldással: *il fiume Raab* (Vagnini 2015: 70) vagy anélkül: *Raab* (Ferrario 1933: 12, Touring 1991: 186–187). A forrásokat megfigyelve észrevehetjük, hogy az összes mű későbbi annál az időszagnál, amikor Magyarország még az Osztrák–Magyar Monarchia részét képezte, így nincsen történelmi magyarázata annak, hogy a szerzők miért a németes alakokat használták. Földrajzi elhelyezkedését illetően azonban indokolható, hiszen a kérdéses folyó Stájerországban (Ausztriában) ered.

4.2. A topográfiai szemléletből és az igazgatási hagyományokból adódó különbségek. A hegységek, dombságok, síkságok és fennsíkok esetében nagyon sok megnevezési eltérés volt megfigyelhető, hiszen a célnyelvi földrajzi kategória sokszor eltért a forrásnyelvtől. Ismeretes, hogy Olaszország és Magyarország domborzatának jellege eltér, különbözik a szemléletmód is, ezért más kategóriák szerint vannak csoportosítva a földrajzi egységek. Tipikus különbség például, hogy amit a magyarban már hegy(ség)nek tartunk, azt az olaszok még domb(ság)nak látják és nevezik. Ezekben az esetekben nagyon nehéz megtalálni a megfelelő megoldást, hiszen a szerzőnek el kell döntenie, hogy egyszerűen lefordítja-e a magyar köznevet (pl. *hegység*), vagy inkább figyelembe veszi az adott földrajzi egység tulajdonságait, és az olasz rendszer szerint nevezi el a helyet. Mivel nem minden szerző jut ugyanarra a döntésre, a célnyelvi ekvivalensek használata nem egységes.

4.2.1. A topográfiai szemléletből adódó különbségek. A két országnak nemcsak a közigazgatási felosztása, de a topográfiai szemlélete is rendkívül különböző. Míg a magyarban jellemző a *domb–dombság–dombvidék*, *hegy–hegység–hegyvidék*, *sík–síkság–síkidék* stb. típusú bővülés, addig ezt általában a többi nyelv nem tudja ebben a formában visszaadni. Az alábbi pontokban elsősorban az ebből adódó különbségeket vesszük sorra.

4.2.1.1. Síkságok és mélyföldek. Az *Alföld* esetében rendkívül sok fordítói megoldás fordult elő; ezek tartalmazzák az *Alföld* tulajdonnevet, de – betoldva – különböző közneveket is: *terre basse* (ARE. 56), *paese basso* (Visintin 1947: 138), *bassopiano* (Balla 1937: 157), *pianura* (Mattei 1913: 201). Az olasz Enciclopedia Treccani szerint *pianura* ('síkság') vagy *bassopiano* ('mélyföld') a neve azoknak a földrajzi egységeknek, amelyeknek alacsony a tengerszint feletti magasságuk, nincs a területükön jelentős szintkülönbség, és általában hegységekkel, dombságokkal vannak körülvéve (Treccani *bassopiano* a.). A két szó definíciói tökéletesen illenek az Alföldre, és nincs jelentősége, hogy melyiket részesítjük előnyben. GÖNCZY–SZALAI Geomorfológiai fogalomgyűjteménye (2004) szerint

mélyföldről akkor beszélünk, ha a terület magassága tengerszint alatti. A Grande Dizionario Italiano szerint viszont a mélyföld magassága 200–300 méter közötti lehet (GDI. *bassopiano* a.). Így tehát míg magyarul helytelen lenne az Alföldet *mélyföld*-nek nevezni, addig az olasz gondolkodás szerint teljesen megfelelő.

Két másik érdekes esettel is találkoztam, ahol nem a domborzati különbségekből fakad az elnevezés helytelensége/helyessége, hanem valamilyen félreértés, félreértelmezés eredményezi. Ilyen a *Dunántúl* névének *Pannonia* megfelelője (Migliorini 1933: 27, Pullè 1934: 393). Magyarul a *Pannónia* a Római Birodalom egyik provinciájára utal, amely nemcsak a mai *Dunántúl* területén terült el, hanem a mai Ausztria, Szlovákia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia és Bosznia-Hercegovina területén is. Így a *Pannónia* név használata a *Dunántúl* esetében nem helyes. Hasonló a helyzet a *Kisalföld* esetében, ami *Pannonia settentrionale* néven, azaz 'Észak-Pannónia'-ként fordult elő (Balla 1937: 131). Ennél a megoldásnál is ugyanazt a párhuzamot vonhatjuk a forrásnyelvi és a célnyelvi megfelelő között, mint fentebb a *Dunántúl* esetében. Érdekes lenne megvizsgálni, hogy a mai olasz irodalom miként említi a magyar *Dunántúl* és *Kisalföld* neveket, de e földrajzi egységek az általam vizsgált művek közül csak a hivatkozottakban fordultak elő.

Egy másik különös eset a *Duna–Tisza köze* név lefordítása volt, amelyet sajátos magyar nyelvi szerkezete miatt (*köze*) is körülményes kifejezni bármelyik idegen nyelven. Négy forrásban is megtaláltam a *Mesopotamia Ungherese* nevet (Migliorini 1933: 32, Pullè 1934: 398, Baratta 1938: 68–69, Visintin 1947: 140). Ez az elnevezés az olaszban megfelelő lehet, hiszen a Duna és a Tisza folyók között elterülő síkságról van szó. Feltevésem szerint az elnevezés azért terjedt el, mert a szerzők lemásolták egymásról. Kutatásaim szerint az első forrás, amelyben ez az alak előfordult, Elio Migliorinié (1933), így feltehetőleg az ő ötlete volt a metafora. Megjegyzendő, hogy az általam vizsgált forrásokban alig esik szó erről a földrajzi egységről, így viszonylag kevés is az adat, amelyből következtetéseket lehetne levonni. További vizsgálatok tárgya lehetne annak a kérdéskörnek a feldolgozása, hogy napjainkban a (történeti, földrajzi, geológiai, néprajzi, régészeti) szakirodalomban miként hivatkoznak a kutatók erre a tájra.

4.2.1.2. Hegységek és dombságok. Ahogyan a síkság és a mélyföld esetében is láthatuk, a hegységek és a dombságok esetében is eltéréseket figyelhetünk meg a szemléletben, s így a megnevezésekben is. Vannak például ebben a körben is olyan földrajzi szakszavaink, amelyeket olasz megfelelő híján körülírással lehet visszaadni (pl. a *középhegység*).

A *Mátra* hegység esetében például előfordult az *il monte Mátra* (AGS. 32–33) és a *la montagna della Mátra* (Tagliavini 1929: 28). A *monte* a Grande Dizionario Italiano szerint 'egy, a tengerszint felett 600 méterrel elhelyezkedő földrajzi egység', míg a *montagna* átlagmagassága 600 méter feletti (GDI. *monte*, *montagna* a.). A magyar források szerint a Mátra középhegység, azaz olyan hegység, amelynek tengerszint feletti magassága kb. 500–1500 méter közé esik (ÉKsz.²). Így tehát a magyar definíció szerint a Mátra az olasz *montagna* és *monte* kategóriába is besorolható.

A *Bükk* névének vizsgálatakor a következő megoldásokkal találkoztam: *i monti di Bükk* (Balla 1937: 201), *la montagna del Bükk* (Tagliavini 1929: 37), *il massiccio del Bükk* (Tamborini 1990: 9), *le colline di Bükk* (Migliorini 1933: 165). A *Dizionario della Lingua Italiana* (Sabatini–Coletti) szerint a *massiccio* ('hegytömb') 'olyan földrajzi egység, amely több hegységből áll, és egy különálló egységet alkot a többi hegységhez képest' (DLI. *massiccio* a.). Ennek a definíciónak, illetve a *monte* és a *montagna* definíciójának

ismeretében megállapíthatjuk, hogy a Bükk esetében mind a három elnevezés helyes lehet. Az olasz *collina* ('domb') jelentése az olasz források szerint 'olyan domborzati egység, amelynek magassága nem több, mint 600 méter' (GDI. *collina* a.). Tehát a *colline di Bükk* elnevezés helytelen az olaszban.

Érdekességgéppen tenném hozzá, hogy a *Bükk* a nevét az itt jellemző bükkfáról kapta, amelynek természetesen létezik olasz neve (*faggio*), így akár ez a fanév is állhatna egy olasz ekvivalens alapján, azonban az általam vizsgált könyvekben nem találtam ilyen jellegű megoldást.

Nem egyszeri eset az, hogy a magyar hegységek dombságként jelennek meg az olaszban, ugyanis a *Mecsek* (*le colline di Mecsek*; Migliorini 1933: 27, Pullè 1934: 393), a *Vértes* (*le colline di Vértes*; Migliorini 1933: 27, Pullè 1934: 394), a *Tokaji-hegység* (*le colline del Tokaj*, Bucchi–Simeoni 1931: 28; *colline di Tokay*, Ferrario 1933: 6), a *Pilis* (*le colline di Pilis*, Migliorini 1933: 27) és a *Budai-hegység* (*le colline di Buda*; Ferrario 1933: 11, Pullè 1934: 394) esetében is ezzel az ekvivalenssel találkoztam. Feltételezhetnénk, hogy – mivel földrajztudósok voltak – Giorgio Pullè és Elio Migliorini azért választotta a *collina* kifejezést, mert hűek kívántak maradni az adott földrajzi egységek olasz definícióihoz, ami eltér a magyar szemléletmódtól, de mind a két szerző *le colline di Mecsek*-ként említi a *Mecsek hegységet*, ami, mint láthattuk, helytelen (Migliorini 1933: 27, Pullè 1934: 393). Megfigyelhetjük viszont, hogy az összes forrás, amelyben *colline*-ként szerepelnek a hegységeink, a harmincas évekből származik. Ebből arra következtethetünk, hogy a harmincas években valószínűleg más lehetett az elnevezési gyakorlat, mint a korábbi, illetve a későbbi években, hiszen néhány kivételtől eltekintve (*le colline di Zemplén*; Molfese 1989: 376) csak ezekben a forrásokban fordulnak elő ilyen formában.

Ahogy láthatjuk, nincs bevett gyakorlat arra, hogy a szerzők a magyar nevet fordítják-e (*dombság* vagy *hegység*), vagy a kiterjedés (elsősorban magasság) alapján többé-kevésbé önkényesen, esetleg valamilyen mérőszám alapján döntenek, a célnyelv tipológiai szemléletéhez igazítva az olasz nyelvi megfelelőt. A kifejezések adottak, a *hegység* megfelelője a *montagna*, a *dombság*-é a *colline*. Ezt az elvet abban az esetben is követhetnénk, amikor számunkra is világos, hogy az adott hegység csak a nevében hegység (ilyen például a Velencei-hegység, amely csupán 352 m magas). Ilyenkor viszont a *hegység* név használata rendkívül félrevezető. A fenti példák alapján megállapíthatjuk, hogy ennek a problémának a megoldása a szerző egyéni ízlésétől függ.

4.2.2. Az igazgatási hagyományokból adódó különbségek. Olaszország és Magyarország közigazgatási felosztása különbözik egymástól. Míg nálunk régebben vármegyék voltak, ma pedig megyék vannak, az itáliai rendszer sokkal bonyolultabb és összetettebb. Ezért lehet az, hogy a magyar *megye* szó ekvivalenseiként a következő megoldásokat találtam: *comitato*, *contea*, *dipartimento*, *regione*, *provincia*, *distretto*. A térképeken és az atlaszokban nincs feltétlenül szükség arra, hogy a *megye* szó megjelenjen, hiszen jelölve vannak a közigazgatási egységek határai, így legtöbbször csak a tulajdonnév jelenik meg, például: *Somogy*. Ha mégis megjelenik a *megye* megfelelője, az nem egységes, még ha ugyanazt az ekvivalenst használja is több szerző: *la provincia Somogy* (Balla 1937: 118), *la provincia di Bács-Kiskun* (Tamborini 1990: 32), *il comitato di Hajdú-Bihar* (D'Alto 1989: 88), *il comitato Tolna* (Sz. n. 1930: 29). A magyar vármegye esetében ugyanezeket a megoldásokat találtam. Kivétel ez alól a *contea* ekvivalens, amely a vármegyék esetében sehol sem szerepelt.

A probléma megoldását mindenképpen a névadási gyakorlat egységesítésében látom. Ennek értelmében a megfeleltetések a következők lehetnének: *vármegye* – *contea*; nagyobb országrész, tartomány neve (pl. Erdély) – *provincia*; *régió* – *regione*; *megye* – *dipartimento*, *comitato*; *járás* – *distretto*.

5. Konklúziók. Kutatásomban is jól látszik, hogy mennyire nehéz helyzetben vannak a szerzők, fordítók, ha helyneveket kell fordítaniuk, és a célnyelvben nincsen egyértelmű, bevett megfelelője a forrásnyelvi elnevezésnek. A magyar és az olasz nyelv között ez a probléma gyakran felbukkan. Ha mégis létezik célnyelvi alak, az – mint láthattuk – mindig történelmi okokra vezethető vissza: az adott földrajzi egység olasz szempontból is fontos volt a történelem egy bizonyos időszakában (pl. *Szeged*). Megfigyelhető, hogy bár egy-egy magyar helynévre létezik olasz név, a szerzők nem minden esetben azt használják, hanem – az átvitel megoldását választva – a magyar nevet részesítik előnyben. Ennek az lehet a célja (például egy térkép vagy egy útikönyv esetében), hogy a Magyarországra érkező olaszok a térképeken és az útikönyvekben is ugyanazzal a névvel találkozzanak, mint amit a magyar kiírásokon, táblákon látnak, így rögtön felismerjék. További probléma azoknak a magyar karaktereknek a megjelenítése az olasz forrásokban, amelyek nem léteznek az olasz ábécében (*á, í, ó, ő, ű, ú, ü, ű*). Ahogy láthattuk, jelentős eltéréseket okoznak még a két ország közötti tipológiai szemléleti különbségek és igazgatási hagyományok eltérései, illetve ezek nyelvi leképzése. A művek nagy részében a szerzők igyekeznek hűek maradni a tárgyalt korszakhoz, viszont olyan esetek is vannak, ahol ugyanarra a földrajzi egységre több különböző elnevezést is találhatunk. Ez meglehetősen félreérthető és zavaró lehet egy nem magyar olvasó számára. Emellett olyan szerzők is vannak, akik a németes alakok átvitelét preferálják a magyar helyett.

Igen ritka tehát az egységes névhasználat: a földrajzi egység többféle néven szerepelhet a különböző szerzőknél, ráadásul olykor ugyanaz a szerző is többféle alakot használ ugyanannak a földrajzi egységnek a jelölésére. Ilyen például Giorgio Pullè könyve, amelyben a Balaton neve négyféleképpen fordul elő: *il Balaton*, *lago Platten*, *il Lago Balaton*, *Lago Balaton* (Pullè 1934: 385–386, 394–395, 403). Ez a jelenség rendkívül félrevezető lehet az olvasó számára, és nehezíti a referens identifikációját is, hiszen joggal gondolhatja, hogy a *Lago Balaton* és a *lago Platten* nem ugyanarra a tóra vonatkozik.

Érdemes lenne feltárni, hogy a vizsgált könyvek szerzői milyen nyelveket beszéltek, mik és mikoriak voltak a forrásaik, hiszen ezek a tényezők bizonyára befolyásolták névadási gyakorlatukat. Mindezekre a felvetésekre a további kutatás adhatja meg a választ.

Felhasznált források

- AGS. = Sz. n. 1989. *Atlante geografico & Atlante storico*. Loescher Editore, Torino.
 ARE. = Sz. n. 1965. *Atlante delle regioni d'Europa*. Istituto Geografico de Agostini, Novara.
 Balla, Ignazio 1937. *L'Ungheria e gli ungheresi*. Fratelli Treves Editori, Milano.
 Baratta, Mario 1938. *Grande Atlante geografico, storico, fisico, politico, economico* 1–2., Istituto Geografico di Novara, Novara.
 Baratta, Mario 1954. *Atlante Storico*. Istituto Geografico de Novara, Novara.
 Bardini, Mario 1961. *Finalmente ho visitato a Russia*. Gastaldi Editore, Milano.
 Biagini, Antonello 2006. *Storia dell'Ungheria*. Bontempelli, Milano.

- Boroli, Achille – Boroli, Adolfo 1965. *La Terra. Grande atlante geografico, economico, storico* 1–3. Istituto Geografico de Agostini, Novara.
- Brote, Eugenio 1896. *La questione rumena in Transilvania ed Ungheria*. Roux Frassati e C Editori, Torino.
- Bucchi, Giulio – Simeoni, Alberto 1931. *Trianon, Calvario d'Ungheria*. Sapientia Roma, Roma.
- Cucchetti, Gino 1939. *L'Ungheria di fronte al problema slovacco*. G. B. Palumbo Editore, Palermo.
- D'Alto, Silvano 1989. *La città nascosta. Mito e territorio in Ungheria*. Buezoni Editore, Roma.
- De Carlo, Salvatore – Molinelli, Romolo 1941. *Il mondo d'oggi. Enciclopedia geografica universale*. XX Secolo Edizioni, Milano.
- De Magistris, Luigi Filippo 1917. *Calendario Atlante de Agostini*. Istituto Geografico de Agostini, Novara.
- Ferrario, Carlo, Antonio 1933. *Italia ed Ungheria*. Alfredo Guida Editore, Napoli.
- Fornaro, Pasquale 2006. *Ungheria*. Edizioni Unicopli, Milano.
- Gemelli Careri, Francesco 1728. *Giro del mondo, Tomo ottavo (in Ungheria)*. Venezia.
- Hoduig, Armando 1915. *L'Ungheria e i magiari nella guerra delle nazioni*. Treves, Milano.
- Imperato, F. 1914. *Atlante di bandiere, insegne, distintivi dei principali stati del mondo*. Hoepli, Milano.
- Leoni, Leonida 1913. *Testo atlante ferroviario*. Istituto Geografico de Agostini, Novara–Roma.
- Mattei, Franco 1913. *L'Ungheria e gli ungheresi*. Fratelli Bocca Editori, Torino.
- Migliorini, Elio 1933. *L'Ungheria*. Paolo Cremonese Editore, Roma.
- Molfese, Franco 1989. *Ungheria – Guida all'Ungheria*, SugarCo Edizioni, Milano.
- Nangeroni, Giuseppe 1950. *Atlante Geografico Zanichelli*. Zanichelli, Bologna.
- Pullè, Giorgio 1934. Svizzera – Austria – Ungheria – Cecoslovacchia – Polonia. In: Pullè, Giorgio ed., *Terra e Nazioni* 1–2. Casa Editrice Dottor Francesco Vallardi, Milano.
- Scrimali, Antonio 1934. *La revisione del trattato del Trianon*. Editrice La Luce, Palermo.
- Sz. n. 1930. *Avete già veduto Budapest e l'Ungheria?* IBUSZ, Budapest.
- Tagliavini, Carlo 1929. *L'Ungheria. Seconda Serie Politica-Storia-Economia*. Pubblicazione dell'Istituto per l'Europa Orientale, Roma.
- Tagliavini, Carlo 1940. *In Ungheria*. Società Nazionale Dante Alighieri, Roma.
- Tamaro, Attilio 1923. *La lotta delle razze nell'Europa danubiana*. Zanichelli, Bologna.
- Tamborini, Marco 1990. *Ungheria*, Touring Club Italiano, Milano.
- Touring 1991 = *Grande Atlante geografico e storico*. UTET, Torino, 1991.
- Vagnini, Alessandro 2015. *Ungheria: la costruzione dell'Europa di Versailles*. Carocci Editore, Roma.
- Visintin, Luigi 1947. *Atlante geopolitico universale*. Istituto Geografico De Agostini, Novara.
- Visintin, Luigi 1956. *Atlante mondiale*. Istituto Geografico De Agostini, Novara.

Hivatkozott irodalom

- CHESTERMAN, ANDREW 2000. *Memes of Translation*. Benjamins Translation Library 22. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam.
- DLI. = COLETTI, FRANCESCO – SABATINI, VITTORIO, *Dizionario della Lingua Italiana*. Rizzoli, Milano, 2018. https://dizionari.corriere.it/dizionario_italiano/
- ÉKsz.² = *Magyar értelmező kéziszótár*. Főszerk. PUSZTAI FERENC. 2., átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003.

- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- GDI. = GABRIELLI, ALDO, *Grande Dizionario Italiano*. Hoepli, Milano, 2018. <https://dizionari.repubblica.it/italiano.html>
- GÖNCZY SÁNDOR – SZALAI KATALIN 2004. *Geomorfológiai fogalomgyűjtemény*. Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség, Beregszász.
- KLAUDY KINGA 2012. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Scholastica, Budapest.
- Treccani = *Enciclopedia Treccani*. Istituto della Enciclopedia italiana fondata da Giovanni Treccani, Roma, 2018. <http://www.treccani.it/enciclopedia/>
- VERMES ALBERT PÉTER 2005. Proper names in translation. A relevance-theoretic analysis. *Névtani Értesítő* 27: 311–314.

DOMÁNY BARBARA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4964-9869>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

BARBARA DOMÁNY, The appearance of the toponyms of the Carpathian Basin in Italian sources

The paper examines how the toponyms of the Carpathian Basin (mostly those of Hungary) appear in 20th- and 21st-century Italian sources, such as maps, atlases, travel guides and journey books. The author also discusses the translation strategies for proper names and shows how important historical events appear in naming practices. How the differences in the geographical features and the divergence of the administrative divisions of Hungary and Italy can create confusion in the translation of the toponyms is also shown. The author then presents how the fact that Hungary was a part of the Austro-Hungarian Monarchy influenced the practice of name giving in the period under discussion, and later. After examining 67 sources, the author prepared a dictionary containing 69 Hungarian toponyms and their Italian equivalents as used in the past and the present day.

A modern tudomány előtti és azon kívüli név- és szófejtések alkalmazott vonatkozásai

1. Bevezető. Jelen dolgozat azon névfejtések, valamint általánosságban szófejtések funkcióját és utóéletét tekinti át, amelyek nem a mai, modern értelemben vett tudományos (azaz a történeti-összehasonlító nyelvészet módszereit és eredményeit felhasználó) etimologizálások eredményeiként születtek. Ide sorolhatóak egyrészt a modern tudományosság előtti etimológiák az európai antikvitásból, középkorból és a következő időszakból a 19. századig, valamint az Európán kívüli népek mítoszaiban fellelhető név- és szófejtések. Másrészt a vizsgálat tárgyát képezik a modern tudományosság megjelenése után, azzal párhuzamosan akár máig fellelhető, ma tudományosnak nem tekinthető, laikus etimologizálások – így a népi eredetmagyarázatok vagy különböző ideologikus (pl. újnacionalista, ezoterikus) etimológiák stb. – is. Mivel a megjelölt téma igen tág, a tanulmány elsősorban az általános vonásokra, tendenciákra, tipikus megjelenési formákra koncentrál.

Az etimológiatörténet, különösen a névfejtések története, kivált, ha a tudomány előtti és az azon kívüli esetekről van szó, nem tartozik a sokat kutatott lingvisztikai témák közé. A nem tudományos szófejtések ugyanis a mai nyelvészeti diskurzusban legfeljebb tudománytörténeti érdekességként, furcsaságként vagy az adott szerző bogarasságaként, nevetséges próbálkozásaiként merülnek fel, részletes tárgyalásuk ezen túlmenően ritka. A magyar tudományosságban is kevesen foglalkoztak behatóbban ezzel a kortárs nyelvészeti szempontból kevésbé relevánsnak tartott témával, inkább külföldön jelentek meg ilyen jellegű tanulmányok és kiadványok, főként tudománytörténeti szemszögből vagy egy-egy szerzőre fókuszálva (pl. CURTIUS 1953, KLINCK 1970, HERBERMANN 1981, DEL BELLO 2007, BLUM 2012, MALES 2018). Az utóbbiak közül DAVIDE DEL BELLO könyve (2007) a legátfogóbb: a modern etimológia előtti és melletti európai etimológiai irányzatokról, szerzőkről ír, hangsúlyozva az allegorikus gondolkodás és az etimológia szoros kapcsolatát. Magyar vonatkozásban HALÁSZ IGNÁCZ írt antikvárius érdeklődéssel a magyar szófejtés történetéről (1900, 1903). A téma tulajdonnévi vonatkozásait HAJDÚ MIHÁLY foglalta össze (2003: 61–68); a kortárs laikus névetimológiákkal, illetve az ilyen névfejtéseket tartalmazó, nem tudományos igényű és jellegű kiadványokkal, köztük névszótárakkal, naptárakkal kapcsolatban pedig több névtani szempontú tanulmány is született a közelmúltban (FARKAS 2006, SLÍZ megj. e., ZELLIGER 2017).

Tanulmányom célja annak bemutatása, hogy a tudomány előtti és tudományon kívüli etimológiák a nyelvészeti szempontból kifogásolható voltak ellenére tanulságosak lehetnek, mivel egy-egy korszak, társadalmi csoport, szellemi irányzat gondolkodásmódjáról, világképéről árulkodhatnak; eszközzé válva különféle, nem nyelvi természetű célkitűzéseket szolgálhatnak; és a mindennapi ember életére is hatással lehetnek és lehetnek. A szófejtés minden korszakban érintett közszavakat és tulajdonneveket is; a jelen írás ez utóbbi kategóriára kívánja a hangsúlyt helyezni, bár alkalmanként köznévi példák is feltűnnek benne. A cél nem az etimologizáló törekvések történeti ívének végigkövetése – bár magyar nyelven erről tudtommal nincs összefoglaló –, hanem általánosságban a céljaik,

következményeik és módszereik áttekintése. A vizsgálat a készülő doktori disszertációhoz is kapcsolódik: rávilágít arra, hogy az általam vizsgált mai laikus (köztük újnacionalista és ezoterikus) névfejtéseknek (IMREH 2014, 2015) milyen korábbi megjelenési formái voltak, milyen hagyományba ágyazódnak be, és az általuk alkalmazott módszerek milyen előzményekhez kapcsolódhatnak.

A dolgozat elején a tudományos és a nem tudományos etimológia kérdése áll a közép-pontban terminológiai szempontból. Ezt követően példákon keresztül az ide sorolható szó- és névfejtések céljairól, funkciójáról, módszereiről, végül pedig következményeiről és utóéletükről lesz szó.

2. Az etimológia a modern nyelvészeti módszerek létrejötte előtt és után. A tanulmány által tárgyalt kérdéskör nyelvészeti terminológiája számos kérdést felvet, melyeknek tisztázása nem ezen írás feladata, mégis érdemes néhány szót szólni róla. Az *etimológia* szó az ógörög *etimosz* 'igazi', valamint a *logosz* 'szó, beszéd' jelentésű szóból származó *-lógia* '-tan' szavak összetételéből jött létre, és az antikvitástól kezdve a szavak mögött álló dolgok igazi jelentésének, természetének a vizsgálatát jelentette a szinkronia síkján, filozófiai és retorikai célzattal. A történeti nyelvészet módszereinek kialakulásával (pl. a hangtörvények felismerésével) a 19. századtól az etimológia a diakrónia, a szavak történetének kutatása felé fordult, és eszköz jellegét elvesztve önmagáért való tudománnyá vált (TRIER 2017). Az *etimológia* terminus manapság a nyelvészeti szakirodalomban a modern nyelvészeti szótörténeti kutatásokra foglaldott le, míg a nem nyelvészeti módszerekkel zajló szófejtések *etimológia*-ként való megjelölését rendszerint nehezményezik (pl. KÁLMÁN 1976: 165, TÓTH V. 2008: 170). Munkám ezzel szemben az *etimológia* szakszót szélesebb értelmében használja, kiterjesztve minden olyan hajdani és jelenkori törekvésre, amely a szavak „eredeti értelmének”, alakjának, jelentésének, lényegének, eredetének feltárásával foglalkozik (vö. VENNEMANN 1999: 274). Ezenkívül az előbbi szinonimájaként az *interpretáció* és a *szófejtés*, illetve kimondottan a tulajdonnevek etimologizálására a *névfejtés* kifejezések is használatosak a tanulmányban.

A nem tudományos módszerekkel végzett egykori és mai szófejtéseknek nincsen összefoglaló nevük, ahogy egyes típusaiknak sincsen bevett nevezéktanuk. Kérdéseket vet fel például a modern tudományosság előtti etimológiák *tudálekos*-ként vagy *tudomány előtti*-ként (vö. ném. *vorwissenschaftlich*) való megjelölése, hiszen azok többnyire a korokban tudományosnak számító módszerekkel dolgoztak, koruk tudományos színvonalán (VENNEMANN 1999: 275–276). Magam jobb híján a kissé körülményes, viszont pontos *modern tudomány előtti etimológia* terminust alkalmazom a szófejtések előző körére. A modern tudományos módszertan kialakulása óta létrejött, azt nem ismerő és/vagy (akár tudatosan) nem használó szófejtéseket a *laikus etimológia* terminussal jelölöm (a *laikus* jelzőhöz vö. SÁNDOR 2011: 60–62). Ezek a nyelvből kiindulva próbálják megfejteni a szó jelentését, eredetét; az írásbeliségben élnek főleg, nem váltak közkeletűvé, szerzőjük többnyire ismert, visszakövethető. A jelen vizsgálatban a *népi eredetmagyarázat* (vö. TÓTH V. 2008: 170), valamint *népi etimológia* szakkifejezést használom a korábban *népetimológiá*-nak is nevezett jelenségre vonatkozóan, amely a *népetimológiá*-val mint egy szóalkotási folyamat megnevezésével gyakran összekeveredik a szakirodalomban (pl. RÓNAI 1982, HAJDÚ 2003: 61–68). A *népi etimológia* vagy *népi eredetmagyarázat* alatt azok a (főleg hely-)név-, illetve szómagyarázatok értendőek, amelyek egy-egy történettel magyarázzák az adott szó vagy név eredetét, s kiindulópontjuk a szó vagy név hangalakja és/vagy jelentése,

valamint a hozzá kapcsolódó konnotációk. Ezek szerzője nem ismert, mondhatni a mindennapi ember („a nép”) találta ki őket, maguk az etimológiák sokak körében ismertek, és a szóbeliségben élnek. A folklorisztika szempontjából e névmagyarázó történetek a monda műfajába tartoznak, tágabban szemlélve pedig a névvel kapcsolatos folklór – RUDNYCKYJ (1966) terminusával az ún. *namelore* – részét képezik. Ezeket a folklórszövegeket a néprajzban az eredetmondák, a történeti mondák vagy a helyi mondák közé szokták sorolni (NéprLex. *névmagyarázó monda, helyi monda* a.).

A megragadott jelenségeket a továbbiakban tehát – a terminusok pontatlansága és hibái ellenére, jobb híján – összefoglalóan a *modern tudomány előtti* és a *modern tudományon kívüli* jelzővel jelölöm, a *tudomány* alatt a történeti nyelvtudomány 19. századtól kezdve mára kialakult módszereit és eredményeit értve.

3. A modern tudomány előtti és azon kívüli szófejtések céljai, funkciói. Míg a tudományos etimológiák célja a szóalak és a jelentés alakulástörténetének, a nyelvészeti módszerekkel igazolható etimonnak a felderítése, addig a modern nyelvészeti metodika kialakulása előtti, illetve a jelenkorban azt figyelmen kívül hagyó szófejtések nem ezt a célt tűzik ki maguk elé. A szó- és névmagyarázatok rendszerint nem öncélúak, hanem eszközökké válnak egy olykor ki sem mondott cél elérésében. Míg a mai kor tudományossága hajlamos a szavak, nevek primitív fejtegetéseinek tartani a tudomány előtti etimológiákat, érdemes szem előtt tartani, hogy ezen etimológiáknak egyszerűen más volt a céljuk a maguk korában (DAVID 2009: 422–423), ahogy a modern tudományon kívüli etimológiák sem a tudományos megismerés igényével jönnek létre.

3.1. Megismerő-magyarázó funkció. Az etimologizálás ősi tevékenység: a megismerés, a világ megértése felé irányuló emberi összükséglet kielégítését szolgálja. Éppen ezért antropológiai univerzálé is, amelyet a gyermeki etimologizálás mindenkori jelensége és a névmagyarázó mondáknak a világ minden pontján való megléte is mutat. (WEISGERBER 1957: 80–81, TRIER 2017, HAJDÚ 2003: 61.)

3.1.1. Filozófiai megismerés. A mindenkori tudomány előtti és tudományon kívüli etimológia egyik funkciója ismeretelméleti jellegű: a világ dolgainak, működésének filozófiai megismerésére tesz kísérletet, világmagyarázatot kíván adni (HERBERMANN 1981: 37, VENNEMANN 1999: 274). Ez legkézenfekvőbben az antik görög etimológiákban érhető tetten, például Platón Kratülosz-dialógusában, amely az európai írásbeliség talán legkorábbi és legalapvetőbb nyelvelméleti értekezése a Kr. e. 4. század első negyedéből. Ebben a neveknek, azaz platóni értelemben a szavaknak, tágabb értelemben a nyelvnek, valamint a világ dolgainak a viszonyáról beszélget Szókratész Kratülosszal és Hermogénésszel. Az előbbi szerint a név eredetileg az általa jelölt dolog lényegét írja le, az utóbbi szerint viszont a nevek konvenció útján jönnek létre. Jelen tanulmány szempontjából Szókratész etimológiái tűnnek ki a dialógusból, amelyekkel a vita egyes pontjait illusztrálja. Noha vitatott, hogy Szókratész mennyiben gondolta komolyan a szófejtéseit (DEL BELLO 2007: 58–59, BÖRÖCZKI 2008: 127–132), és társaival végül arra jut, hogy a nevek által nem ismerhető meg az adott dolgok valódi természete, szófejtései mégis figyelemreméltók. A filozófus istenek, mitológiai alakok, héroszok nevét, valamint filozófiai alapfogalmakat magyaráz, visszavezetve azokat a dolgok lényegét, a személyek főbb jellemzőit feltáró további, ismert jelentésű szavakra, szókapcsolatokra. Apollón nevére például

a következő magyarázatot adja: „aki lemos [*apoluón*] és megszabadít [*apoluón*] a bajoktól”; de kapcsolatba hozza az őszinteséggel (*haplun*); és megemlíti, hogy a nyilai mindig találnek (*aei ballón*). Platónnak a zenével és a csillagokkal-csillagászáttal, valamint az azokban érvényesülő harmóniával kapcsolatos szerepkörére utalva hozzáfűzi Szókratész, hogy az isten együtt mozgat – *homopolón* – mely utóbbi szóból a *homo*- szótagot *a*-ra változtatva, valamint „még egy *l*-t is közbeszúrva” vezeti le az isten nevét, „mivel különben azonosan hangzana egy baljós jelentésű szóval” (*apolón* ’pusztító’) (405 b–e / Platón 2008: 55; a forrásokból vett idézetek és példák kurziválása, helyesírása és jelölésmódja minden esetben az eredetit követi). Az EDG. szerint egyébként bizonytalan eredetű istennévről van szó, amely talán a görög területek görögök előtti, nem indoeurópai nyelvéből származik.

Ugyancsak a világ megismerésére való igény volt a Kr. e. 4–3. századi sztoikus filozófusok (Zénón, Kleantész, Khrüszipposz) szófejtései mögött, amelyekre valószínűleg Platón Kratülosza is hatással volt. A görög istenek és mitológiai szereplők nevének etimológiai vizsgálatával a különféle formában megjelenő, a világmindenséget kormányzó isteni hatalmat célozták megismerni, amelyet azonosnak tartottak a természettel, így allegorikus névmagyarázatainknak morális, fizikai, filozófiai vonatkozásai is vannak. Például Kleantész szerint a Nap Apollón és Dionüszosz személyében is megjelenik, mivel különböző időszakokban különböző helyen kel fel (l. gör. *ap’ allón* ’máshonnan [felkelő]’), valamint beutazza az égboltot (gör. *dianüszai* ’befejezte, bejárta [az útját]’) (DEL BELLO 2007: 49–51, DOMARADZKI 2012). Az EDG. szerint egyébként, mint fentebb láttuk, az *Apollón* bizonytalan, a *Dionüszosz* pedig valószínűleg nem indoeurópai eredetű. Noha az etimológia a későbbi korszakokban elvesztette filozófiai jellegét, a megismerésben betöltött szerepe később újra és újra felbukkan a filozófiatörténetben, például Heideggernél (TRIER 2017, DEL BELLO 2007: 78–79).

A mai magyar, tudományon kívüli etimologizálások egyik irányzatában, mely a vizsgált szavakban ősi gyököket keres, szintén felfedezhető az etimologizálás filozófikus megismerésre irányuló funkciója. Ennek alapját az adja, hogy az *e* szellemben működő szerzők szerint a magyar nyelv ősi gyököket tartalmaz, amelyek egyrészt az ősi magyar észjárás megismeréséhez segítenek hozzá (l. pl. Czakó 2008), másrészt egy ősi univerzális gondolkodásmódot tükröznek, mivel a magyar közel áll a világ (egyik) ősnyelvéhez (vagy éppen azonos vele). Varga Csaba szerint a magyar nyelv „egységlogikában” gondolkodik: az *egy* a ’teljesség, tökéletesség’ jelentéssel bír, míg a *fél* többnyire ’rossz, baljóslatú’ (Varga 2003: 41). Az egységlogikát tükrözik az alábbi, a szerző által az *egy* szóból levezetett, pozitív jelentést hordozó szavak: *igaz* (azaz *egy az*), *igazság*, *egész* (azaz *egy-ész* – az *igaz* és az *egész* számára ugyanaz a szó), *egészség*, *igazít*, *igazhitű*, *igazgyöngy*, *igen* (azaz *egyen*), *együtt*, *egylet*, *egybekel*, *igyekvő* (azaz *egyekvő*, ’teljességre törő’) stb. (Varga 2003: 47–51). A szerző elkülöníti a „jó ½” és a „rossz ½” fogalmát is: az előbbibe tartoznak azok a fogalmak, amelyeknek párjuk van – pl. *feleség*, *felelet*, *megfelelő*, *félteke* –, az utóbbiba pedig például a *fél* ’tart valamitől’, *féltekeny*, *félős*, *félrelép*, *félresikerült*, *félemler* stb., valamint a *vál* ige is (Varga 2003: 41–46). A szerző szerint „Iedül csak a magyar nyelv az, amelyiket döntően meghatározza az *l* fogalma, azaz nem számnévként (így is használatos persze), hanem elvont értelmében a teljes, egész kifejezéseként” (Varga 2003: 41). Ennek egyik bizonyítéka, hogy a magyar–angol szótárban az *egy*- kezdetű szavak tíz oldalt tesznek ki, míg fordítva, angol–magyar viszonylatban kevesebbet. A szerző példái: *alone* – egyedül = *ledül*, *mad* – félkegyelmű = ½kegyelmű,

awkward – félsgesz = $\frac{1}{2}$ szeg (Varga 2003: 41). A TESz. szerint nincs történeti összefüggés a példaként hozott szavak közt (*egész, egy, igaz, igen, igyekvő, fél¹, fél², válik* a.).

3.1.2. Spirituális megismerés. Az etimológia spirituális-transzcendentális jellegű megismerést is szolgálhat. Ennek legősibb példái a vallások szent írásaiiban vagy az Európán kívüli népek mítoszaiban lelhetőek fel. A Védákban például mítoszformáló erőként, illetve a világ dolgai közti rejtett kapcsolatok mélyebb megértéséhez vivő eszközként jelenik meg az etimológia (BRONKHORST 2001). A Bibliában is számos olyan szó- és névmagyarázat található, amelyek továbbviznek a vallási tanítások ismeretében. Ilyen például a Teremtés Könyvében a következő rész: „Az ember így szólt: »Ez már csont a csontomból és hús a húsemből. Asszony (*isa*) a neve, mivel a férfiből (*is*) lett.«” (Ter 2.23.) A teremtés- és a paradicsomi történetben a hasonló alak révén sajátosan egybejatszik a kollektív értelemben, ’ember; emberiség’ jelentésben használt *adam* szó, az első férfi, *Ádám* neve, valamint a vele kapcsolatban álló ’föld’ jelentésű *adamah* szó. (Az *Ádám* a klasszikus héber ’föld, talaj; ember’ jelentésű szóból ered, amely egy ’vörös föld, talaj’ jelentésű szóból származik; DMNES. *Adam* a., HENDEL 2000).

A spirituális világ szófejtések általi megismerhetősége a középkori gondolkodásban is megjelenik. Ennek legjelesebb példája Sevillai Izidor röviden Etymologiae címen emlegetett, húsz könyvből álló, a fizikai és a szellemi világról való korabeli tudást összefoglaló enciklopédiája a 7. század elejéről, amelyben az egyes szócikkeken belül a szerző az adott dolog nevének eredetét, magyarázatát is feltünteti. Szómagyarázatai filozofikus és vallási jelleggel is bírnak, például: *amicus* ’barát’ < *animi custos* ’a lélek őre’ (X. könyv 4.; az *amicus* valójában az *amo* ’szeret’ igéből származik, l. EDLOIL.). A *homo* (’ember’) származtatása a *humus*-ból (’föld’) a mai tudomány szemszögéből éppenséggel helytálló (*homo*: indoeurópai eredetű szó, eredeti jelentése ’földlakó, földi lény’ lehetett az EDLOIL. szerint). Viszont a hozzá fűzött magyarázat Izidor korának keresztény szemléletét tükrözi: „Az embernek (*homo*) azért ez a neve, mert földből (*humus*) készült, miként az a Teremtés könyvében (2:7) is olvasható: »Akkor az Úristen megalkotta az embert a föld porából.«” (XI. könyv i. 4. / Isidore 2010: 231; angolból ford. I. R.; az ószövetségi idézet a következő kiadásból származik: Biblia 2006).

Jelenkori példaként a tulajdonnevek ezoterikus, például számmisztikai vagy asztrológiai magyarázatai kínálkoznak. E névfejtések célja az adott név mindenkori viselőjének a jellem- és sorsmagyarázata, amely mögött az ősi „nomen est omen” gondolat található meg. Például Takács Tibor az ábécé betűit egyes asztrológiai szimbólumokkal, Kliment Emília pedig számokkal párosítja, majd az előbbi szerző a név betűinek megfelelő szimbólumláncnak, az utóbbi a kapott számsornak az értelmezésével következtet a név mindenkori viselőjének a jellemére. Például a *Réka* név viselője az asztrológiai elemzés alapján többek közt a szavak és a meggyőzés embere, és kedveli az idegen kultúrákat (Takács é. n. 73), a számmisztika szerint pedig például elevenység, vállalkozó szellem, intelligencia, éleslátóság jellemzi, ugyanakkor gyanakvó és öntörvényű is, továbbá „szívügye a természet, de matematikai-informatikai pályán is megtaláljuk” (Kliment 2005: 352). Az ilyen jellegű névfejtések rendszerint gyűjteményes formában, névszótárként a könyvpiacon is megjelennek (FARKAS 2006, SLÍZ megj. e.).

3.1.3. A megismerő funkció pszichés vonatkozásai. Fontos megemlíteni a népi eredetmagyarázatok megismerésben betöltött szerepét is. A nyelvi rendszeren belül izolált,

elhomályosult jelentésű, idegen eredetű vagy valamiképpen különös nevek értelmezésére gyakorta születtek eredetmagyarázatok, amelyekkel az adott közösség megindokolta az adott név létrejöttét. A kárpátaljai *Bátyú* falu nevének például háromféle magyarázata is ismeretes. Az első szerint a település alapítóiról kapta a nevét, akik nagy *batyu*-val érkeztek erre a helyre, a második *Batu kán* nevére vezeti vissza a toponimát (a tatárjárás idején itt ütött tábornak a tatár vezér), a harmadik pedig a mocsaras, lápos, *kátyú*-s földrajzi környezetből magyarázza a nevet (MÓRICZ 2013: 216). A helységnév a FNSz. szerint viszont pusztaszemélynévből, magyar névadással alakult; a személynév (*Bateu*) első adatát 1274-ből ismerjük. Ezek a névetimológiák egyben pszichés funkciót is ellátnak: a helynévmagyarázó mondák a gyakran már elhomályosult motivációjú nevekkel teli tér pszichés belakásához, sajátta, ismerőssé, otthonná alakításához is hozzájárulnak: „a nép általuk veszi birtokba hazáját, szülőföldjét” (RÓNAI 1982: 17).

3.2. Argumentatív funkció. A mindenkori szófejtések az ókori görög filozófiai megközelítésekől egyre inkább a praktikum felé tolódtak el, az érvelés és a grammatika szolgálatába szegődtek (DEL BELLO 2007: 78–79). Az ókori retorikában már Arisztotelész huszonnyolc érvfajtája között szerepel a nevek jelentése mint érv. Az *argumentum a nomine* példjaként a filozófus Drakón nevét hozza, akinek a törvényeiről nevének ’sárkány’ jelentésére utalva elmondható, hogy „nem is emberi törvények, hanem sárkány-törvények, olyan szigorúak” (Rétorika 2. könyv 23.29. / Arisztotelész 1982: 161; a *drakón* valóban ’sárkány’-t jelent, l. EDG.). Később Cicerónál és Quintilianusnál is megjelenik a névnek az etimológiai magyarázaton keresztül létrejövő érvfunkciója (CURTIUS 1953: 495).

3.2.1. Filozófiai érvelés. Az etimológia argumentatív, befolyásoló szerepe a közvetlen retorikai hasznosuláson túl több, közvetettebb szempontból is érvényesülhet, így egy ideológia, elmélet, filozófiai eszme, paradigma alátámasztása is történhet az annak megfelelő szófejtés révén. Szókratész a Kratüosz-beli etimológiái révén például rámutat arra, hogy a korabeli fluxuselméletet (azaz a „minden mozgásban van” elvét) szófejtésekkel is bizonyítani (illetve cáfolni) lehet. Így számos közzszo etimológiájában megjelenik a mozgás motívuma, de személynévek értelmezésében is előfordul. A filozófus – a fluxuselméletet megerősítendő – az *Apollón* személynévet a *homopolón*, azaz ’együtt mozgat’ kifejezéssel is magyarázza. Értelmezésében a görög istennek a zenével, zenei harmóniával és a csillagászattal való kapcsolatára utal, mert „ez az isten [...] felügyel az összhangra, és mindent egyszerre mozgat [*polei hama*] mind az istenek, mind az emberek között” (405 d / Platón 2008: 55).

3.2.2. Spirituális-vallási érvelés. Az etimologizálás célja lehet valamely vallási eszme, gondolat, tétel alátámasztása is, mint például a középkori keresztény szófejtések esetében. A korabeli etimológusok a keresztény tanítás beigazolását láttatták az egyes szófejtéseikben, amelyeket egyfajta misztikus megközelítés jellemzett, és a szimbólumok, példázatok, párhuzamok fontossága határozott meg (MALKIEL 1993: 1–2, DEL BELLO 2007: 43). Vallási szempontból kiemelkedő személyek (apostolok, egyházatyák, mártírok stb.) nevének magyarázata a korban a hozzájuk fűződő szentkultusz erősítéséhez, az életpéldájuk keltette csodálat emeléséhez járult hozzá. Sevillai Izidor is értekezett bibliai személyek nevééről, de az ő írásainál sokkalta nagyobb népszerűsége tett szert egy későbbi középkori legendagyűjtemény, Jacobus de Voragine *Legenda aurea* című, az 1260-as

években készült műve. A középkori szentkultusz virágzása idején méltán közkedvelt mű a katolikus naptár rendjében mutatja be egyenként a legismertebb szentek életét. A fejezeteket a szerző sok esetben az adott személy nevének elemzésével kezdi, megelőlegezve az adott szent életéből leszűrhető erkölcsi tanításokat, és összefüggést teremtve a névviselő és annak neve között. (MADAS 1990: 318.) Például Alexandriai Szent Katalinról ez olvasható: „Katalin (*Catherina*) a *catha*, azaz ’egyetemes’ és a ’romlás’ (*ruina*) szavakból származik, s annyit tesz, mint ’egyetemes romlás’, mert egyetemesen lerombolta az ördög összes építményét. Összerombolta a gőg építményét a benne élő alázat által; a testi vágyét megőrzött szüzessége által; a földi mohóságát a földi dolgok megvetése által. Vagy Katalin annyi, mint ’láncocska’ (*catenula*), mert jócselekedetekből láncot kovácsolt, melyen fölhágott az égbe. Ennek a láncnak vagy létrának négy foka volt: a cselekvés ártatlansága, a szív tisztasága, a hiú világ megvetése és az igazság szólása.” (Voragine 1990: 297.) A *Katalin* a modern tudományos etimológia szerint görög eredetű, bizonytalan jelentésű. A KnE. szerint a *katharos* ’(mindig) tiszta’, illetve *Aikatheriné* ’nyilazó, biztosan célzó’ szavakkal áll kapcsolatban, a DMNES. szerint (l. *Katherine* a.) az előbbivel nem áll rokonságban, csak később kapcsolták hozzá.

Hasonlóan szemléletes a korában alacsonyabb presztízsiűnek számító szláv, világi *László* névnek a presztízsemelése a Szent László-legendában a görög nyelvből való származtatással (SLÍZ 2011: 12): „Ímígyen a kegyelem emez első ajándékaival született, a neve pedig László lett, s úgy látszik, kiváltképpen az eljövendők előérzetében adták neki e nevet. Mert ha nevének etimológiájával enyelgünk, »Ladislaus« a népeknek istenadta dicsőségét jelenti. »Laosz«-t ugyanis »nép«-nek fordítják, »doszisz« pedig: »adó« vagy »adott«, illetve »adás«. Nevének első szótágja pedig szótagtoldással: »dicsőség«” (Erszegi 1987: 95). A *László* a ’hatalom’ és a ’dicsőség’ jelentésű tagokból álló szláv *Vladislav* névből származik (KnE.).

3.2.3. Hatalmi célú érvelés. A tudomány előtti és a tudományon kívüli szófejtés bizonyos történetileg indokolható előjogok, kiváltságok, hatalmi status quók igazolására is alkalmas. Ez legfőképpen a középkori történetírói munkákban teljesedett ki, ahol a névfejtés az adott nép, település, állam vagy személy eredetét, történetét bizonyító érvelérendszer jóformán állandó elemei közé tartozott (WEISGERBER 1957: 82–85, DAVID 2009: 422–423). Népek, államok származtatására példa a briteknek Brutustól, a frankoknak pedig egy római kori helynév (*Colonia Ulpia Traiana*, a mai Xanten egykori latin neve) alapján a trójaiaktól, illetve azok vezetőjétől, egy bizonyos Francótól való eredeztetése (WEISGERBER 1957: 83–84). Etimológiai alapú eredetmonda révén tett szert ősi eredetre Trier városa egy *Trebeta* nevű városalapító révén, aki a város alapítási mondájában Szemirámisz mostohafiaként szerepel, vagy Reims a Rómát megalapító Remustól való eredeztetés következtében (WEISGERBER 1957: 84). Ugyanebbe a sorba illeszkedik Anonymus a maga sajátos munkamódszerével, amellyel kora helyneveit kreált történelmi szereplőkre vezette vissza. Célja mindezzel egy olyan honfoglalás-történet megalkotása lehetett, amely a királyi ház dicsőségét, legitimitációját, valamint kora egyes nemzetségeinek birtoklási jogait támasztja alá történetinek tűnő érvekkel (l. pl. BENKŐ 1998: 11, l. továbbá FARKAS 2019).

Az előzőekhez kapcsolódnak azok a szó- és névfejtések is, amelyek a nyelv történetére vonatkozó állításokat támogatnak meg. Erre tudomány előtti és tudományon kívüli példákat is találhatunk. A nyelvrokonság alátámasztása etimológiákkal nem a történeti

nyelvtudomány kialakulásától veszi kezdetét: a kora újkorban szokás volt – a nyelvi nacionalizmus korai megnyilvánulásaként – az akkoriban a világ ősnyelvének tekintett héberből magyarázni az anyanyelvet. Ezt tette a holland Johannes Goropius Becanus (Jan van Gorp), aki az 1569-ben írt *Origines Antwerpianae* című művében amellel érvelt, hogy az amszterdami dialektus a paradicsom nyelvét, azaz az emberiség Bábel előtti ősnyelvét és egyben annak ősbölcsességét őrizte meg. Tézisét többek között bibliai személynevek holland szavakra való visszavezetésével támasztotta alá; pl. *Noé* (holl. *Noach*) : *noot-acht* 'a szükségre figyelő', ugyanis az özönvíz átvészelésére bárkát épített; *Ádám* (holl. *Adam*) : *hat-dam* (holl. 'gyűlölet-gát', mivel a kígyó Ádámot nem, csak az asszonyt tudta rosszra csábítani, és így hozta el a gyűlöletet a világba; KROP 2016: 111–112). Tevékenysége nyomán alakult ki a *goropizmus* vagy *becanizmus* kifejezés a hasonló „vágyvezérelt etimológiákra” (l. az angol fordításban „etymological wishful thinking”, ECO 1995: 96).

Becanus etimológiai munkásságának magyar párhuzamait a korai, 15–19. századi magyar etimológiai magyarázatok adják, amelyek mögött a magyarság presztízsnövelésének vágya fedezhető fel (l. HAJDÚ példáit; 2003: 62–63). Az ebből a szempontból leg hírhedtebb 19. századi történész, Horvát István például bibliai személyneveket magyar nevekkal feleltetett meg, a magyar nép ősiségét bizonyítandó: „Pözsög a’ Szent Írás mindenfelé a’ régi Magyar nevektől és régi Magyar Írás módtól” (Horvát 1825: 19). Hasonló a Petőcz Mihály esete: Régi magyar szavak című munkájában (1840) számos közszó és tulajdonnév etimologizálásával igyekszik rekonstruálni a magyarok ősi világképét és kultúráját. Szerinte a magyarság egyfajta ősnépként élt Európában, de a történelem folyamán – például a rómaiak pusztításai miatt – a ősi területeiről visszaszorult, és a hon visszafoglalása idejére nyelvük elromlott. Például az *Ócsa* helynév szerinte a ’régí’ jelentésű *ó* és egy *csa* szó összetétele. Az utóbbi jelentését úgy fejtí meg, hogy Ócsán egy ó, régi dolgot keresve a templomot találja a legrégibbnek: „O-csa tehát ó-templom volna és »csa« volna a templom eredeti magyar neve: mert hogy templom nem magyar szó, hanem a latin »templum« szótul eredt, azt mindenki tudja” (Petőcz 1840: 35). A *csa* szóból vezeti le aztán számos közszó eredeti jelentését (*csacsogás* ’prédikáció’, *búcsújárók* ~ *bú-csa-járók* ’akik bánatukban felkeresik a templomokat’, *furcsa* ~ *forcsa* ’forrás melletti templom, ahol ma furcsának nevezett dolgok történnek’, *csintalan* ~ *csántalan* ~ *csatalan* ’istentelen, templomból kizárt ember’ stb. Petőcz 1840: 40–47).

Az előbbiekhöz hasonló célú etimológiák megfigyelhetőek a közelmúltbeli és jelenkori laikus nyelvrokonság-keresésben is. Ez ugyanis a finnugor nyelvrokonság bebizonyosodása óta is folytatódik, hiszen az ide sorolható szerzők nem fogadják el annak érvényességét. Az ilyen célú szófejtés közszavakon kívül tulajdonneveket is érint, és két fő iránya van. Az első irány egy presztízsnyelvből való származtatás (sumer, török, hun stb.). Bobula Ida például sumer „összavakból” magyarázott magyar családneveket, például a *Szabad*-ot, valamint a nyilvánvalóan helynévi eredetű *Szabadossi*, *Szabadkai*, *Szabady* családneveket egy *ŠU-BAR* ’kéznyitás, szabadítás’ jelentésű sumer „összóból” származtatja (1970: 75). (A *szabad* a TESz. szerint szláv eredetű szó.) A másik irány a mai magyar szavak, tulajdonnevek ősi magyar gyökökre való visszavezetése. Faragó Imre például kelet-közép-európai helynevekben feltételez ősi magyar gyököket, alátámasztandó, hogy „a magyar nyelv áll legközelebb az ősnyelvhez, sőt, a magyar nyelven beszélő népesség él a legrégebben itt *Európa* szívében, a ma beszélt nyelvek alapjai innen rajzoltak szét” (Faragó 2016: 12). A gyökökre visszavezető érvelés például a *Beszterce* település- és

folyónév kapcsán is látható művében. A toponima szerinte a magyar *besz* 'hadakozik; erőlködik' (vö. *bősz*), *ter* 'szélesedés' (vö. *tér, tör*) általa feltételezett gyökök, illetve a *-ce* helynévképző kapcsolatából alakult ki, így szerinte a *Bystrica*, *Vydrica*, *Bystrzyca*, *Feistritz*, *Weisseritz* kelet- és közép-európai toponimák is magyar eredetre vezethetők vissza (Faragó 2016: 135–143). A *Beszterce* helynév a FNEsz. szerint egy ősszláv **bystrica* 'gyors folyású (és ezért többnyire tiszta, átlátszó vizű) patak, folyó' jelentésű szóból származik (vö. pl. szerb *Bis-trica*; Faragó műveinek névtudományi értékelésére l. ZELLIGER 2017). Hogy a jelenség nem magyar sajátosság, azt például az ausztriai laikus helynév-etimologizálások megléte is mutatja: Inge Resch-Rauter például kelta nyelvi, kulturális, vallási örökség őrzőként interpretálja az osztrák helyneveket (HOHENSINNER 2015: 150–155).

Az előjogok igazolása, az eredetkeresés és -bizonyítás köréhez további jelenkori példaként szolgálhatnak a Pilis-kultusz tudományon kívüli etimológiai is, amelyek célja annak a feltevésnek az igazolása, hogy a Pilis vidéke, kivált Dobogó-kő környéke történeti és spirituális értelemben is kiemelkedő szerepet játszott és játszik a magyarság és az egész világ történetében, sorsában. A *Dobogó-kő* név például e felfogás szerint a királyi koronázások itt feltételezett helyére és arra a képzetre utal, hogy itt található a Föld szív-csakrája (l. bővebben IMREH 2014, 2015).

Mint látható, az ilyen igényű, tudományon kívüli etimológiák végső soron nem is a nyelvről, hanem a nyelvet hordozó népcsoport történetéről és érényeiről akarnak mondani valamit. A szófejtések által megtámogatott dicső múlt képe révén pedig az arra alapozott nemzeti önkép is pozitívabbá válik.

3.3. Narratív-szórakoztató funkció. Egyes szófejtések epikus formát is ölthetnek: a történetmesélés és -felidézés mindenkori igényét tölthetik be a mindennapi ember számára. Ez a funkció a fent idézett középkori szentnév-interpretációkban jól megragadható, de ezt megelőzően már az ógörög epikában, jelesen Homérosz és Hésziódosz műveiben is fontos szerepet játszott. A nevek itt beszédességük, jelentésségük révén alapvető referenciális, a narrációt támogató eszközök, ami a műfaj orális előzményeiből is magyarázható (KANAVOU 2015: 1–28). Az olykor kifejtett etimológiák kisebb epizódokként illeszkednek a történet folyamába, a nevek így lehetőséget adnak a történetmesélésre (DEL BELLO 2007: 66), önmagukban „sűrített szűzsékként” működnek (SLÍZ 2013: 224). Hésziódosz például Aphrodité nevét így magyarázza: „Aphroditének, »habszültének«, vagy Küthereiának, koszorúsnak hívják istenek és a halandók, mert a habokból lett, s aztán a küthérai néphez jött el először” (Istenek születése 195–198 / Hésziódosz 1974: 13).

További példák erre a népi eredetmagyarázatok, amelyekben kis történetek kerekednek egy hely- vagy személynév kapcsán. Ezek létrejöttének célja a szórakoztatás is (DÖMÖTÖR 1991: 125). A kárpátaljai *Técső* város névmagyarázó mondája két másik közeli mikrotoponimát is megmagyaráz. Ennek lényege, hogy egyszer régen ellenség támadt az országra, és a királyné éppen erre a tájra menekült. A harcok közben önmagát feláldozva egyik udvarhölgye a királyné felé tartó nyílvevő elé ugrott, és halála előtt pirkadatkor a hegyen szétnézve, amelyre fölmenekültek, így szólt: „Felséges asszonyom, *teccő* nekem ez a hely” (innen a *Técső* név), majd halála közeledvén így kiáltott fel: „Úrnőm, *ne eresszen el!*” (innen a közeli *Nereszen* hegynév). A királyné az elhunyt sírjára a síkság közepén földet hordatott, majd kápolnát emeltetett (innen a közeli *Kápolna* dombnév) (MÓRICZ 2013: 221–222). A FNEsz. szerint a *Técső* toponima pusztá személynévből, magyar névadással alakult városnév, s a személynévre 1200-ból hoz adatot (*Tecu*). A *Nereszen*

hegynév eredete a Kárpátalja helyneveit kutató SEBESTYÉN ZSOLT szóbeli közlése szerint egyelőre ismeretlen.

Itt említhető meg a tudományon kívüli etimológiák azon csoportja is, amelyeknek fő céljuk a humoros hatás elérése. A játékoság a népetimológiai szóalkotási folyamatok egyik ösztönzője is lehet, bár itt a tudatosság, szándékosság motívuma miatt a népetimológia helyett inkább szóferdítésről, szójátékról van szó (vö. OLSCHANSKY 1996: 171–173; pl. *nyugdíjas* – *nyögdíjas*, *diszpécser* – *díszpáncser*, *agronómus* – *ugrómókus*; *mojito* – *molyirtó*, *marihuána* – *marihónalja*; KOVALOVSKY 1967: 246–247, ill. DÉVA 2010). Nevek kapcsán is alakulnak ki humoros variánsok, amelyeket ZOLNAY VILMOS ál-népetimológias ragadványneveknek tekint (kéziratot anyag alapján említi KUGLER 1993: 205, pl. *Badoglio* : *Bádóg Leó*, *Kisfaludy Stróbl Zsigmond* : *Giccsfaludi Stréber Zsigmond*). Hasonló névferdítések figyelhetők meg manapság a szlengben (pl. *Hajdúszoboszló* : *Szoposzló*, *Szop City*, *Gajdultszoboszló* stb.; *Szabadszállás* : *Szivatszallás*, *Szutyokszállás* stb., GYÖRFFY 2011: 95–96).

A tréfás szándék a tulajdonnevek egyes tudományon kívüli interpretációi, eredetmagyarázatai mögött is megfigyelhető, így számos népi helynévmagyarázatban is. Novaj falu nevéhez például az a magyarázat kapcsolódik, hogy egy koldus „életében először vajat kapott, ám nem tudva, mitévő legyen, zsebre tette az ismeretlen portékát. Később persze hűlt helyét találta a szétolvadt zsiradéknak, s bosszúsan dörmögött: „*No, vaj, no, vaj*” (DÖMÖTÖR 1991: 126). A viccek között is van hasonló: „Mit mond a kínai, ha egyszer megkóstolja a francia ételeket? Pá, rizs!”

Az élénk asszociációkat keltő, különleges névhangelű helynevek a szépirodalom számára is szolgáltatók anyagot (BALÁZS 2008: 352–353, SZIKSZAINÉ NAGY 2015), ahogy azt Csukás István *Gilice-síp*, Tamkó Sirató Károly *Vándor Móka*, Varró Dániel *Gasztronómiai limerickek* című verse (és általában a limerick műfaja), vagy Pusztay János *Topopoezis* című verseskötete is példázza. Közszavakat magyaráz Babits Mihály „nyelvtudományi humoreszkjében”, amely a magyar régmúltat firtató laikus etimológiák paródiájaként olvasható (Babits 1938). A keresztnevekre tekintettel Sipos Ferenc sajátos összeállítás a legátfogóbb vállalkozás, amelyben a következőhöz hasonló névmagyarázatok olvashatóak: *Cecília*: „Ősmagyar női izgatónév. Eredeti alakja »Cicilia«. »Lia« utótagja úgynevezett gyönyörképző, az előtte álló dolog kellemes mivoltát emeli ki: élvezetes ízű például a vanília, szemet simogató a dália és a dalia, puha tapintású a zsenília és a bársonyos monília. ([...] eleink [...] a monília szilvát, meggyet, vagy egyéb gyümölcsöt [...] még éppoly ingyencsónak tartották, mint mi a nemespenészes sajtokat.) A »Cici« előtag értelme ma sem ismeretlen senki előtt, akit eleven anya hozott világra. [...] A teljes keresznév jelentése tehát: »jóízű, kellemes tapintású, szemet gyönyörködtető kebelrel bíró nőszemély«.” (Sipos 2012: 73).

4. A tudomány előtti és laikus névfejtések módszerei. A mindenkor tudományon kívüli név- és szófejtések módszereiben sok rokon vonás fedezhető fel, így a mai kortárs laikus etimológiák vizsgálata során is érdemes szem előtt tartani, hogy módszereiben sem új jelenségről van szó. A laikus, olykor nyakatekert etimologizálások mindenkor meglétét mutatja a „*lucus a non lucendo*” (’az *erdő* szó a *nem világító*-ból’, – ti. az *erdő* sötét) antik etimológia is, amely a ’furcsa, némileg erőltetett szómagyarázat’ jelentéssel szállóigévé is vált (HALÁSZ 1903: 3, WIEGAND–CZANYUGA 1864: 165).

A modern nyelvtudomány előtti és azon kívüli laikus szó- és névfejtések első ránézésre sokszor nem követnek szabályokat a szavak, nevek történetének, eredetének, jelentésének vizsgálatakor. Látszólag Platón Kratüloszában sincsenek megkötések a szó- és névfejtések mikéntjét illetően (BÖRÖCZKI 2008: 131). Erre maga a filozófus is reflektál: „ha azonban valaki megengedi, hogy az ember tetszése szerint beletehessen a nevekbe megkivehet belőlük, amit csak akar, akkor könnyűszerrel hozzá lehet igazítani bármelyik nevet bármelyik dologhoz”, majd az ebbéli mértéktartásra hívja fel a figyelmet (414 d–e / Platón 2008: 71). Az etimologizáló tehát nem kezelheti teljesen szabadon az általa vizsgált szóanyagot, különben hitelét veszítené. Noha pontosan megállapított és következetesen betartott metodikával nem nagyon lehet találkozni a vizsgált anyagban, a szavak értelmesítése, a szóalaknak a forrásszóhoz való alakítása gyakran a mindenkori nem tudományos etimologizálásokban is lehetséges és tipikus elvek, módok alapján történik. Ezeket bizonyos korlátok között alkalmazva a szerző eredményei a laikus olvasó számára még elfogadhatónak, logikusnak és így tudományosnak is tűnhetnek.

Kratülosz-beli etimológiáiban – tehát a praktikumban – már Szókratész (azaz Platón) felvonultatja jórészt az összes módozatot, ahogyan a szavakat, neveket az értelemadás céljával módosítani lehet, de csak néhány helyen utal elméleti kérdésekre. A szisztematikusabb, etimológiagyűjteményként is funkcionáló művekben néhol viszont expliciten is megjelenik a módszertan. A sztoikusok módszereinek összegzése Szent Ágoston 387 körül írt *De dialectica* című művében maradt az utókorra (6. fejelet, Augustine 1975: 91–99). Röviden tért ki a módszertanra Varro a Kr. e. 40-es években írt *De lingua latina* című művében (5. könyv 6. fejelet, Varro 1938: 6–9) és Sevillai Izidor az *Etimológiákban* (I. könyv 29. fejelet, Isidore 2010: 54–55). A kortárs gyökelméletre a módszerek részletes taglalása különösen jellemző (l. Varga 2003: 26–34 stb., Faragó 2016: 17–55).

Az ilyen helyeken felsorolt módszerek kettős funkciót látnak el. A szerzők egyrészt ezekkel mint elvekkel magyarázzák a szavak létrejöttét és módosulásait, másrészt a szófejtéseikben módszerként használják fel őket, amelyekkel a szavak visszavezethetők eredeti alakjukra és ezáltal jelentésükre. A továbbiakban ezen elvek és módszerek közül a legfontosabbak vázlatos bemutatása következik, részben az adott szerző szöveges megállapításai, részben saját észrevételeim alapján.

4.1. Onomatopoeia – az egyes hangoknak tulajdonított jelentés. Az egyik és talán legnépszerűbb történeti és szómagyarázó elv az onomatopoeia. Eszerint a szavak úgy keletkeztek, hogy az egyes hangjaik a természetben fellelhető zajokat vagy egy bizonyos hangulatot, benyomást adnak vissza – és fordítva: amennyiben ismerjük az egyes hangokhoz kapcsolódó képzeteket, megfejtethető az adott szó származása, eredeti jelentése. Az onomatopoeia a szavak létrejöttének és helyességének egyik magyarázó elve a Kratüloszban, a sztoikusoknál és Sevillai Izidornál is. A sztoikusok elveit rögzítő Szent Ágoston írásában például a ’kereszt’ jelentésű *crux* hangzásbeli keménysége, durvasága a keresztre feszített fájdalmára emlékeztet, míg a ’gyapjú’ jelentésű *lana* az anyag puhaságára (De dialectica 6. / Augustine 1975: 94–95).

A kortárs laikus etimologizálások körében ez az elv legerőteljesebben a gyökmódszerben van jelen. Az ide sorolható szerzők rendszerint a CzF. etimológiai elveiből merítkeznek, azokat akár egyben át is veszik: Varga Csaba átemeli a CzF. gyökszótárát (2003: 338–447), Czákó Gábor erre a módszerre alapozza „nyelvrégészetét” (l. pl. 2008: 63–150), és sajátos nyelvtankönyvet is ír a CzF.-re építkezve (2011). A CzF. a hangváltozási

törvényszerűségek felismerésén alapuló történeti-összehasonlító nyelvészetet megelőző, 19. század eleji, organikus, humboldti-herderi nyelvészeti paradigma keretében végezte a szavak származtatását, rokonítását (vö. ROBINS 1999: 156–161, NÉMETH 2007: 69–71, 91–100), és abban az egyes hangok jelentésségének nagy szerepe volt (l. pl. a CzF. Előbeszédében, 57–58, illetve a szótáron belül az egyes betűk bevezetésénél).

Faragó Imre (2016) gyökelméleti alapon magyaráz közép-európai helyneveket. Könyve bevezetőjében a hangok és a két-három hangból álló gyökök jelentésségéről is értekezik (Faragó 2016: 25–61), majd észrevételeit a helynevek magyarázatában is érvényesíti. A *Pilis* toponimát például egy *pil* gyökkel magyarázza, amelynek „alapjelentése: ’élénk, könnyed mozgás, lebegés’”, továbbá „a »pili« relatív gyök jelentése ’pihe, pehelyféle szálcscska’[,] ezek valamilyen testről, egészről levakart, leváló részecskék. Ennek nyomán a »pilis« egyik jelentése ’levakart, lereszelt’”, majd utal többek közt a szerzetesek kiborotvált fejtetőjére, pilisére. Később így folytatja: „A »pil« gyök egy alapú a »fil« vagyis »fel«, »föl« gyökökkel. Így a »pilis« eredetileg ’fölső’ vagyis ’felső’. Ugyanakkor a »pil« rokon a »vil« gyökkel ennek jelentése ’világos’ vagyis ’kopasz’ sőt az előzőek alapján ’kopasz, tar felső rész’. Mindezek összegzésésként a »pilis« = ’magasan fekvő, kopasz (világos) tető’” (Faragó 2016: 145). Figyelemre méltó, hogy más úton, de közel azonos jelentésre jut, mint a toponimát valamely szláv nyelvből eredeztető FNESz. (l. „kopasz hegytető; növényzet nélküli, kopár hely”).

Bár nem az onomatopoeízishez tartozik, és nem is nyelvi jelentésviszonyokon alapul, de itt érdemes még utalni a korábban már említett kortárs ezoterikus névelemző módszerekre, amelyek a név egyes betűihez számmisztikai, illetve asztrológiai alapon jelentéseket kapcsolnak. Amennyiben a név hangalakjából kiinduló értelemadásról, jelentéstudajdonításról van szó ezek esetében, annyiban a különös módszer ellenére az etimológia körébe lehet sorolni az ezotéria névmagyarázatait is.

4.2. Magyarázat egy azonos nyelvi szóból. A modern tudomány előtti és azon kívüli etimológiák jelentős része egy adott szót egy másik, a szinkroniában meglevő, azonos nyelvbéli szóból magyaráz. A két szó hangalakilag rendszerint közel áll egymáshoz, jelentésük összekötése pedig valamilyen hosszabb értelmezéssel (például a népi eredet-magyarázatokban) vagy rövidebb indoklással (pl. a *Kratüloszban*) történik.

A két dolog, fogalom közti jelentésbeli viszony többféle lehet. Ezeknek jellemzőbb típusait – mint a szavak keletkezésének lehetséges útját és egyben mint az eredeti jelentés visszafejtésének elvét – Szent Ágoston (a sztoikus szófejtést illetően) és Sevillai Izidor is elkülönítette. Ilyen például a *similitudo*, azaz a hasonlóság elve, amely a két fogalom közti metaforikus viszonyt jelenti (erről l. DEL BELLO 2007: 75). Szent Ágoston példái közt a *crus* (’láb’) összekapcsolása a *crux* (’kereszt’) szóval a hasonló hangalakból indul ki, de a két dolog hosszúsága és keménysége is szerepet játszik az összekötésükben (De dialectica 6. / Augustine 1975: 95). Ide tartoznak a gyökök elkülönítésén alapuló kortárs laikus etimológiák szófejtései is, ahol némiképp hasonló alakú szavakat kapcsolnak össze a jelölt dolgokban, fogalmakban fellelt közös vonások alapján. Például a *kör*, *kerítés*, *kert*, *kerámia*, *görbe*, valamint a latin (sic!) *curved* ’görbe’, az angol *garden* ’kert’, *church* (’körtemplom’-ként értelmezve) és a német *Kirche* szavakat Varga Csaba a feltételezett, kerekséget kifejező *kör*, *ker*, *kar*, *gör* stb. gyökcsaládra vezeti vissza (Varga 2003: 31).

A *vicinitas*, azaz a közelség elve egyfajta érintkezésbeli, metonimikus viszonyt tükröz. Ennek Szent Ágoston számos típusát felsorolja (Augustine 1975: 95–97). Ilyen például a valamiben benne levés (pl. az *urbs* 'város' az *orbis* 'kör'-ből, amelyen belül a szántással való kijelölés után a város megépült), vagy az elnevezendő dolog okáról, illetve előzményéről való elnevezés (pl. *foedus* 'szövetség' a *foeditas porci* 'a disznók piszkos-sága' kifejezésből, ti. szövetségkötéskor disznót vágtak). Ez utóbbi elven működnek a népi helynévmagyarázatok közül azok, amelyek az adott toponimát egy történet kulcsszavára vagy személynévre vezetik vissza (DÖMÖTÖR 1991: 126). Például az egyik helyi monda szerint Mátyás király kisfiától egy holló ellopott egy köves gyűrűt, így jött létre a *Hollókő* helynév (DÖMÖTÖR 1991: 126).

A harmadik – és a tudományos etimológia szempontjából valószínűleg a legfurcsább – jellegzetes magyarázati elv, amelyet az ókori és középkori etimológia számon tart, a *contrarium*, azaz az ellentét, amelyet megtalálunk Szent Ágostonnál (*lucus quod minime luceat* 'az erdő [...], mert kevés fény van benne', *bellum quod res bella non sit* 'háború, mert ez nem szép dolog', Augustine 1975: 96–97). Varrónál például a *caelum* 'ég, ég-bolt' az egyik magyarázat szerint az 'elrejtett, titkos' jelentésű *celatum*-ból lett (De lingua latina 5. 18. / Varro 1938: 17–19), de Sevilai Izidornál is előfordul (pl. *lutum* 'sár' a 'meg-mosott' jelentésű *lutus*-ból, I. könyv 29. 3.).

4.3. Magyarázat több, azonos nyelvi szóból. Az etimologizálások másik típusa az adott szót, nevet több más szóból, azaz egy szókapcsolatból vagy egy mondatból vezeti le, ahol a forrásul megadott szavak és a magyarázandó szó között akár néhány betűnyi-hangnyi megfelelés is elegendő. Ilyen például a Kratüloszban a *Démétér* istennév az 'ajándékozó anya' jelentésű *didusza mété*-ből (404 b–c / Platón 2008: 53) vagy a *Dionüszosz*-nak a *didusz oionon* 'aki a bort adja' jelentésű szókapcsolatból való magyarázata (406 c / Platón 2008: 56). Izidor hasonló módon világítja meg például az *amicus* ('barát') szót az *animi custos* ('a lélek őre') szintagmával (X. könyv A. 4. / Isidore 2010: 213). A népi helynév-etimológiák egy része is így működik: Hollókő például egy másik monda szerint egy kisfiú felkiáltásáról kapta a nevét: „Apa, nekem *holló kő*!” Hasonlóképpen, a *Félegyháza* nevet abból a mondából származtatták, hogy egy hercegné a környéken szállást keresve csak egy házat talált, és azt mondta, hogy ő *fél egy háznál* megaludni (DÖMÖTÖR 1991: 126).

Ennek a válfajnak – noha már az antikvitásban is erősen jelen volt a gyakorlatban – a 12. században nőtt meg a produktivitása a szófejtő gyakorlatban. Ettől kezdve az etimológiának két típusa különült el a téma kutatói szerint: az előbbi, több szóval magyarázó, inkább már játékosan működő expozíció, valamint a korábbi, szóeredet-kereső, általában egy másik szóból származtató deriváció. Ezek között végeredményben nem az alkalmazott technikában, hanem az eredmények prezentálásában van a különbség (pl. a 'mert' jelentésű *quod* kötőszavas szómagyarázatok helyett a *quasi* 'mint, miként, mintha, kvázi' kötőszó használata; minderről BLUM 2012: 61–64). Ilyen például a két etimológiatípus közti különbségre rávilágító 12. századi szerző, Petrus Helias magyarázata a *fenestra* 'ablak' jelentésű szóhoz: „quasi *ferens nos extra*”, azaz 'kvázi kivisz minket' (idézi BLUM 2012: 61).

A Pilis-kultuszhoz kapcsolódó etimológiákban – főként az ezoterikus jellegűekben – szintén az előbbihez hasonló, asszociációs jellegű kapcsolat figyelhető meg. Például Born Gergelynél a *Pilis* névről ez olvasható: „A Pilisnek már az elnevezése is igen »beszédese«!

Éppúgy ott bujkál e névben a PóLuS–jelleg, az ősi szerelemvallásunkra utaló PáRoS működés vagy a fejtető és a kenyér szélének(!) régi magyar PiLiS elnevezése, mint az itt található szent helyeket őrző és működtető PáLoSoké.” A szerző továbbá részletesebb magyarázat nélkül összeköti a toponimát egy *Peles/Palos/Pilis* nevű jász királlyal, a görög mitológia *Palos*-ával, valamint Akhilleusz apjával, *Péleus* királlyal és annak lakhelyével, a *Pélion-hegység*-gel, „amelyről nyugodtan állíthatjuk, hogy az ókori görög világ Pilise, minthogy méréseink szerint valóban együtt pulzál a Pilissel!” (Born é. n., erről l. még IMREH 2014: 111).

4.4. A hangalak módosításának módjai. Ahhoz, hogy két, valamelyest eltérő hangokból álló szót össze lehessen kapcsolni, az egyes hangok módosítására van szükség. Gyakorta nem is hangokról, hanem a szó írásos formájáról, a betűkről van itt szó. A módosításra több szerző szerint az jogosítja fel az etimológust, hogy a szavak alakja módosult az idők folyamán, így csupán a változások visszafejtéséről van szó, ami szükséges a szó eredeti értelmének megtalálásához. A nyelv változása Szókratész elmondása szerint az idők folyamán végbement természetes folyamat, de tudatos emberi törekvésre is történhetett a szép hangzás elérése érdekében (pl. 414 c–d / Platón 2008: 70). Sevillai Izidor ellenkező előjelű dologról beszél: ő barbarizmusként, azaz a latin nyelv tisztaságát elrontó folyamatként értelmezi az idők folyamán a latinban végbement hangalaki változásokat (I. könyv 32. 3. / Isidore 2010: 55). Ez utóbbi narratíva jelenik meg a magyar nyelv kortárs „alternatív” rokonítási kísérleteinek szómagyarázataiban is, a szándékos pusztítást is feltételezve, ahogy például Práczi István a rovásírásos kultúremlékek, dokumentumok, könyvtárak módszeres pusztításáról, az ősi magyar nevek latin és görög betűs átírásának rettenetes következményeiről ír (1998: 8–9).

Mind Szókratész (394 b / Platón 2008: 35), mind Izidor (I. könyv 32. 3 / Isidore 2010: 55) a következő négy változást sorolja fel: betűk hozzáadása, elvétele, kicserélése és felcserélése. Ugyanez szerepel Varrónál is (additio, demptio, traiectio, commutatio), de ő még hozzáteszi ehhez a szótagok nyújtását és rövidítését, valamint hozzáadását és törlését is (5. könyv 6. / Varro 1938: 6–9). Illusztrálásképp, a *Poszeidón* név magyarázata során a Kratülosz-beli filozófus a betű/hang hozzáadását és kicserélését is felhasználja háromféle származtatásban. A *Poszeidón* név ezek szerint jöhet a ’lábat bilincselő’ jelentésű *Poszideszmosz* szóból (mert a tenger feltartóztatja a benne haladót), amelyhez az *e*-t talán a szép hangzás miatt adták hozzá; a *polla eidósz* – azaz ’sokat tudó’ kifejezésből is származhat, amelyben az idők folyamán a két *l*-t egy *sz* váltotta fel; vagy a *ho szeiôn* ’[földet] rengető’ kifejezésből is, egy *p* és egy *d* hozzáadásával (402 e–403 a / Platón 2008: 51).

A hangok változtatása a szófejtés során legtöbbször nem tudatos, hanem inkább intuitív tevékenység, a fenti módok pedig inkább elméleti formálásai annak a kreatív tevékenységnek, amely a modern tudomány előtti és kívüli szófejtésekre jellemző. A hangok módosításainak egyéb fajtái is megfigyelhetők. Ilyen a szó ismételtetése révén a szóhatár átrendezése is, mint például ahogy az a Kratüloszban történik a *Héra* istennév összekapcsolásakor az *aér* ’levegő’ jelentésű szóval (404 c / Platón 2008: 53). De visszafelé olvasással is értelmet lelhetnek egy-egy szóban: Práczi István kortárs szerző például a *Diána* név visszafelé olvasásával és a kapott szót némileg módosítva találta meg az ’anyád’ jelentést (1998: 78).

4.5. Magyarázat idegen szóból/szavakból. Az azonos nyelv szavaiból, szintagmáiból való származtatás mellett a más nyelvekből való eredeztetés is jellegzetes módszer a modern tudomány előtti és azon kívüli kortárs etimológiákban. A Kratüloszban Szókratész a más nyelvből magyarázást mintegy az értelemadás utolsó lehetőségeként mutatja be, és elvként is rögzíti. Ez a módszer szerinte abban az esetben alkalmazható, ha a név-magyarázónak már semmi más nem jut eszébe a saját nyelvén belül, viszont a vizsgált lexéma felidéz számára egy más nyelvi szóalakot – mint a ’tűz’ jelentésű *pūr* szó, amit a filozófus egy hasonló alakú és azonos jelentésű fríg szóval kapcsol össze (409 d–410 a / Platón 2008: 62–63; a fríg egyébként szintén indoeurópai nyelv). A szavak eredetének jellegzetes típusairól szóló, már említett rövidke fejezetében Sevillai Izidor is számon tartja az idegen származtatás lehetőségét, elkülönítve a görögből magyarázástól.

A nemzeti öntudatra ébredés, a vulgáris nyelvek felértékelődése után az anyanyelv eredetének kutatását a nemzetépítés szolgálatába is állították, ami a modern tudomány előtti és azon kívüli etimológiára is jelentős hatással volt és van manapság is. Az etimologizálás ugyanis a néperedet keresésének egyik eszközévé vált: a szókincs elemeinek más nyelvek szavaira való visszavezetése által az adott nép kapcsolatba hozható nagy múltú, régi írásbelisége-kultúrája, hódításai, fejlett civilizációja stb. miatt magas presztízsűnek tartott népekkel. Ez figyelhető meg a magyar nyelv mindenkori rokonításáiban (l. HEGEDŰS 2003), beleértve a kortárs „alternatív” nyelvrokonításokat is (l. pl. a sumer–magyar, hun–magyar nyelvrokonság elméletét). Viszont a 16. századi holland Goropius korábban már ismertetett munkássága is mutatja, hogy ez a jelenség nem magyar sajátosság, hanem univerzális tendencia, amelyek megjelenése inkább a korszellemről, az aktuális társadalom-lélektani helyzetről árulkodik.

4.6. Párhuzamosan érvényes magyarázatok. A modern etimológiával szemben a tudomány előtti és azon kívüli etimologizálás egyik tipikus vonása, hogy egy adott szóhoz több „megfejtést” is felsorakoztat, melyek között az érvényesség szempontjából általában nem rangsorol (BLUM 2012: 33). Megfigyelhető ez a Kratüloszban (l. korábban *Poszeidón* példáját), a Védákban (BRONKHORST 2001: 6–7), Varrónál (DEL BELLO 2007: 89), Izidornál (BLUM 2012: 57–58) és Voraginénél is (l. korábban a *Katalin* példáját). Ez a kortárs „alternatív” nyelvrokonítások etimológiáira is jellemző. Például a Pilis-kultuszban a *Pilis* helynévhez számos különféle magyarázat kapcsolódik, de egyik sem a kizárólagosság igényével jött létre, jól tolerálják egymást, ahogy azt az egyik Pilis-kutató következő megjegyzése is mutatja: „A »Pilis« szó jelentései közül a talán kevésbé ismert [a] sumér Pilsu, jelentése: »törés«” (Simon 2012: 17, bővebben l. IMREH 2014).

DAVIDE DEL BELLO ezekre – főleg a többjelentésűségük miatt – az *allegorikus etimológia* (*allegorical etymology*) kifejezést használja. Ennek fő jellemzői, hogy a név nem egy fogalomra, tárgyra, eseményre utal, hanem allegorikusan jelentések sokaságát hordozza, amelyek részenként, de egyformán igazak. Például az antik etimológus történeti, mitológiai körülményeket vagy filozófiai tartalmakat éleszt föl a szófejtéseiben, az etimologizált szóhoz több, helyesnek vélt magyarázatot is fűz, amelyeket retorikailag és képletesen, tömörítéssel sűrít egy-egy tulajdonnévbe vagy szóba. Az allegorikus név így narratívákat sűrít, történetmesélést indíthat el. Ebben a felfogásban a név „a jelentése allegóriája”, és nincs egyetlen, egyedülként helyes vagy ideális értelme. (DEL BELLO 2007: 57, 63–66.)

JOHANNES BRONKHORST az *allegorikus etimológiá*-nak megfeleltethető *szemantikai etimológia* (*semantic etymology*) kifejezést alkalmazza Szókratész etimológiáira. Ez a típusú szómagyarázat szerinte univerzális jelenséggént jelenik meg az antik műveltségben, mitológiában, az Európán kívüli és természeti népek kultúrájában, mítoszaiban. A mai, tudományos történeti etimológiákkal szemben – amelyek a szavak eredetéről, történetéről adnak felvilágosítást – „a szemantikai etimológia egy szót egy vagy több másikkal kapcsol össze, amelyekről úgy tartják, hogy megvilágosítják az eredeti szó értelmét”. Így a szemantikai etimológiák „nem a szó történetéről beszélnek, hanem a jelentésükről mondanak el valamit”¹ (BRONKHORST 2001: 147–148, ford. I. R.).

5. A népi eredetmagyarázatok és a népetimológia nem tudatos következményei, hatásai a kultúrára, gondolkodásra. A vizsgált, tudomány előtti és tudományon kívüli szófejtések olykor nem maradnak meg a nyelvi tudat szintjén, hanem azon túllépve különféle formákban lecsapódhatnak a kultúra különböző területein. A továbbiakban ezt négy, különböző területről hozott példával szemléltetem. Egy-egy szó, tulajdonnév népi értelmezése kisebb cselekvésekben, szabályokban megnyilvánuló mindennapi hiedelmek és népszokások kialakulását mozgathatja elő, például egyes élőlényekkel, azok viselkedésével vagy az egyes naptári napokkal kapcsolatban (l. 5.1). A nevek népi magyarázatai a vallási életre, vallási hiedelmekre, szokásokra is hatással vannak: például egyes szentek kultuszának – védőszenti státuszuknak, ábrázolásmódjuknak – létrejöttében is szerepet játszhatnak az általuk viselt személynévből fakadó asszociációk (l. 5.2). A tulajdonnevek értelmesítése nyomot hagyhat a vizualításban is: erre látható példa a szentnevek kapcsán az ikonográfiában, a helynevek kapcsán pedig a heraldikában az ún. beszélő címerek (BÁRCZAY 1897: 26) esetében (l. 5.3). A népi, laikus névmagyarázatok a fogyasztói szokásokat is befolyásolhatják: az erre építő reklám révén a vásárlóban pozitívabb attitűd alakulhat ki egy-egy termék iránt, így az jobban eladhatóvá válik (l. 5.4).

Itt a népi eredetmagyarázatokon kívül a népetimológiás alakulatok hatásairól, következményeiről is szó esik, amelyek ugyan más természetűek (szó- és névkeletkezési jelenségről van szó), de asszociációs háttérük hasonlósága miatt szoros kapcsolatban vannak az előbbiekkal, egymással határosak (vö. OLSCHANSKY 1996: 198–199).

5.1. Mindennapi hiedelmek, népszokás. Olykor a népetimológia és a népi eredetmagyarázat kihatással van a szó vagy név által jelölt dologgal kapcsolatban az ember gondolkodására, hiedelmeire, és ezáltal a mindennapi élet kisebb-nagyobb cselekvéseire is. Ilyen például a *fülbemászó* (hasonló motivációjú elnevezéssel más nyelvekben is, l. ném. *Ohrwurm*, ang. *earworm* stb.) esete: a név eredeti motivációjának elhomályosodása után az a hiedelem kapcsolódott az állathoz, hogy belemászik a fülbe, holott nevét villás farka miatt, metaforikusan egy szerszámról kapta, amellyel a fülbevaló behelyezése előtt

¹ „A semantic etymology is to be distinguished from a historical etymology. A historical etymology presents the origin or early history of a word; it tells us, for example, that a word in a modern language is derived from another word belonging to an earlier language, or to an earlier stage of the same language. [...] Semantic etymologies do something different. They connect one word with one or more others which are believed to elucidate its meaning. [...] Semantic etymologies tell us nothing about the history of a word, but something about its meaning.”

a fülcimpát átlukasztották (vö. ném. nyelvjárási *Ohrkneifer* 'fülcső', WEISGERBER 1957: 62–63). Hasonló lehet a *fülemüle* esete, amelyet manapság a köznap ember a madár híresen szép éneke miatt előbb kapcsol össze a *fül* szóval, mintsem a görög mitológia *Philomela* nevével. A *fülemüle* végső soron görög eredetű latin jövevényszó, jelentése valószínűleg 'éneket kedvelő' (KISS 1984: 280).

A parlagfűhöz is népetimológia révén kapcsolódott az az újabb keletű nézet, hogy allergizáló hatása mellett és ellenére értékes gyógynövényről van szó. A növény latin neve ugyanis *Ambrosia artemisiifolia*, ebből fakadóan pedig a parlagfűről az a népi értelmezés járja, hogy az antik görög istenek táplálékával, az ambróziával azonos. A növény valójában Észak-Amerikából érkezett a 18. században, és a 19. században terjedt el Európában. Latin elnevezése Linnétől származik, aki kettős nevezéktanában – több ezer növény elnevezése során – olykor híres emberek neveit is felhasználta; jelen esetben Milánói Szent Ambrus egyházatyáét (*Ambrosius*) (KISS et al. 2012, JUHÁSZ 2013).

Nevek értelmesítésére, népi értelmezésére vezethetők vissza egyes, a naptári napokhoz kötődő népszokások is. Ilyenek például a szentek nevein alapuló szokások, hiedelmek, tilalmak az adott szent ünnepnapján. Német nyelvterületen például Szent Bonifác napját a babvetésre tartották megfelelőnek – a *Bonifaz* név a ném. *Bohnen* 'bab' jelentésű szóval mutat hangalaki egyezést (de vö. lat. *bonifatius* 'jó sorsú'; DMNES. *Boniface* a.). Szent Gál (*Gallus*) napján nem volt szabad szüretelni, mert úgy hitték, hogy az aznapi szőlőből készült bor olyan keserű lesz, mint az epe, azaz németül *Galle* (de vö. kelta *Gallo* 'gall'; az ilyen nevű néphez tartozó l. MUnk. *Gallusz* a.). A Vince-naphoz pedig borral kapcsolatos népszokások kötődnek Európa-szerte a személynévnek a 'bor' jelentésű szóval való, az újlatin, szláv, germán nyelvekben is meglévő hangalaki hasonlósága miatt (l. pl. fr. *vin*, horv. *vino* 'bor', de vö. *Vince* a lat. 'győző' jelentésű *vincens* szóból DMNES. *Vincent* a.; minderről l. WEISGERBER 1957: 70–71, KNOBLOCH 1996). Hasonló példa német nyelvterületen a keddi napot jelölő *Dienstag* esete. Az e naphoz kötődő, szolgáltatás, szolgálat megkezdésével vagy cselédfogadással kapcsolatos népszokások a népetimológiai alaki változás eredményeként létrejött *Dienstag* szónak a 'szolgálat' fogalmával kapcsolatos asszociációja miatt alakultak ki (vö. ném. *Dienst* 'szolgálat', *Dienstbote* 'cseléd'). A nap neve ugyanakkor egy – a latin Mars istennek megfeleltethető – germán istenség (*Thingsus*) nevéből ered, hasonlóan az újlatin nyelvekben meglévő 'Mars napja' jelentésű napnevekhez (pl. fr. *mardi*, ol. *martedì*; l. WEISGERBER 1957: 65–66).

5.2. Szentkultusz – vallási hiedelmek. A szentnevek interpretációi a vallási gyakorlatban is befolyásoló erővel bírhattak. Egyrészt megtámogatták a kultuszt: Szent Domonkos legendáiban például a kutya fontos szerepet játszik, amit a szerzetesrend latin nevéen alapuló szójáték is erősít: *dominicanes* 'domonkosok' ~ *domini canes* 'az Úr kutyái' (MKatLex. *kutya*, *Domonkos* a.).

A nem tudományos névinterpretációk a szent személyére irányuló tisztelet különböző aspektusainak megteremtésében is részt vehettek. Így ezek a névmagyarázatok, asszociációk sok esetben befolyásolták, hogy mely személyek, csoportok, tevékenységek védőszentjeivé váltak az adott személyek, és így milyen esetben szokás a közbenjárásukat kérni. A személynév német nyelvi áthallása révén lett például Szent Bálint a szerelmeseken kívül az epilepsziások védőszentje is. A név német változata, a *Valentin* ugyanis a ném. *fallend hin* azaz 'eleső' szókapcsolattal, és általa az epilepszia régies elnevezésével – *fallende Sucht* – cseng össze. A név egyébként a lat. *valens* 'erős, egészséges' melléknév

származéka a DMNES. szerint (*Valentine* a.). Szent Balázs germán nyelvterületen időjárással kapcsolatos, valamint a szélmalmosokat, fűvös zenészeket oltalmazó, illetve a hólyagbetegségeket gyógyító patrónus a név német nyelvi megfelelőjének (*Blasius*) a ném. *blasen* 'fűj' jelentésű igével és a ném. *Blase* 'hólyag' jelentésű főnévvel való hangalaki hasonlósága miatt. Ugyanakkor délszláv és orosz nyelvterületen a hajproblémák esetén is érdemes hozzá fohászzkodni, mert ott a név – *Volos/Vlasij* – a 'haj' jelentésű főnevet – *volos/vlasy* – idézi fel (KNOBLOCH 1996: 1856). A *Balázs* (*Blasius*) a DMNES. szerint bizonytalan eredetű név, talán a lat. *blaesus* 'dadogó, hebegő' jelentésű szóból ered (*Blaise* a.). Pádai Szent Antalhoz az elveszett dolgok megkerülése érdekében szokás imádkozni, ami valószínűleg Padova régi nevének – *Paves* – és a francia *épaves* 'gazdátlan, elveszett dolog' jelentésű szónak az összezsengése miatt alakulhatott így. Szűz Mária *Stella Maris*, azaz 'Tengernek csillaga' megjelölése is népetimológiás alakulat: Szent Jeromos a héber név korábbi *Mar Jam* interpretációját szó szerint a 'tengercsepp' jelentésű *stilla maris* latin szókapcsolatra fordította, amely a későbbi másolások során a 'tenger csillaga' jelentésű *stella maris*-ra módosult (minderről l. BARDENHEWER 1880, WEISGERBER 1957: 70–71, KNOBLOCH 1996).

5.3. Képi ábrázolás. A szent nevének (félre)értelmezése tárgyiasult formában is megjelenhet: kihathat az adott személy ábrázolásmódjára is. Szent Kristófot például gyakran, főleg ortodox ikonokon kutyafejűként ábrázolták, ami valószínűleg származására utaló nevének – *Cananeus* 'kánaánita' népetimológiával *canineus*-ként ('kutyaszerű'-ként) való félreértelmezéséből fakad (ROSS 1996: 50).

A településnevek népi etimologizálásai öltének testet egyes beszélő címerekben is (RUOFF 1995: 361). Berlin és Bern késő középkori címerében is medve (ném. *Bär*) szerepel, holott egyik város nevének tudományos eredetetezése sem erősítette meg a toponima állatnévi eredetét. A *Berlin* a FNESz. szerint jövevénynév, amely valószínűleg valamely szláv nyelvből származik, és személynévből vagy egy 'mocsár, ingovány' jelentésű közszóból eredhet. A *Bern* pedig a FNESz. alapján *Verona* középfelnémet *Berne* névváltozatának tudatos átvétele, vagy a kelta **berna* 'hasadék, szakadék' szóból származhat az LSG. szerint. Budakalász címerébe is népetimológia révén került be a három kalász – a toponima valójában a *káliz* 'izmaelita' jelentésű népnévből eredő népetimológiás alakulat (FNESz.).

Családi címerek keletkezését is befolyásolhatták hasonló folyamatok. Az Elefánti család beszélő címerében egy elefánt szerepel. A névadó falu – *Elefánt* – nevének létrejötté kapcsán több magyarázat is született: a család őse Kálmán királynak egy elefántot és egy szecsent ajándékozott, amiért a király falut adományozott neki, máshol az ő egy elefántot kapott ajándékba Zsigmond királytól a neki tett hősi katonai szolgálataiért, vagy pedig háborúban elfogott egy elefántot, és azt a királynak adományozta (NAGY 1857–1868. 4: 24–25, HAJDÚ 2003: 67). Az *Elefánt* helységnév eredetéről két tudományos vélemény is ismeretes. KOROMPAY KLÁRA (1972) szerint a toponima a Roland kürtjének nevéből származó *Olivant* személynévből alakult népetimológiával. TÓTH ENDRE (2006) szerint viszont a falu legkorábbi (1113) említésekor az állat még nem lehetett olyan mértékben ismert Magyarországon, hogy neve népetimológiás folyamat végeredménye legyen, ezért ő inkább az Árpád-korból adatolható, ónémet eredetű *Elephant* személynévből származtatja, amely a *Helfant* ('segítő') ónémet személynév változata. Szerinte a név a magyarban később, az állat közismertté válásakor kapcsolódott össze népetimológiásan

az állatnévvel. Bárhonnan is származik a toponima, a címerkép végső soron a népetimológiának köszönheti a létrejöttét.

5.4. Marketing, reklám. A tudomány előtti és tudományon kívüli etimológia utóélete a marketingben, reklámban is megfigyelhető. Egy-egy termék eladásakor olykor találó lehet a kapcsolódó név, szó közkeletű népi vagy laikus etimológiájához fordulni, mint ahogy a visegrádi Hotel Silvanus teszi, amikor a főleg a *Dobogó-kő* helynéven alapuló szívcsakratézisre hivatkozva invitálja az érdeklődőt testi-spirituális feltöltődésre. „Őseink nem véletlenül adták a terület középpontjában lévő csúcsnak a Dobogókő nevet” – írja a weboldal a szívcsakrával kapcsolatos nézetek bemutatása után.²

6. Összegzés. A szavak, nevek etimologizálása, az eredetük, jelentésük iránti érdeklődés a különböző történelmi korszakokban meglévő univerzális jelenség. Ez manapság is jócskán túlnyúlik a modern tudomány szempontjából szakszerűnek tartott etimológiai kutatás keretein a laikusok, a mindennapi ember világába. A modern tudomány előtti, a népi és a kortárs laikus etimológiák mindenkor emberi szükségletet töltenek be. A modern tudományos etimológiával szemben – amelynek célja a tudományos megismerés – ezek sokféle funkcióval bírnak: eszközként közreműködnek a világ megértésében, az abban való tájékozódásban, különböző jellegű célok szolgálatában.

Az ide sorolható szó- és névfejtések rendkívül sokfélék, és nagy terjedelmű vizsgálati anyagot adnak, amelyben ugyanakkor – mint látható volt – számos hasonlóság, tendencia felfedezhető. Noha a témakör számos terminológiai, kutatómódszertani kérdést is felvet, e tanulmány a vizsgálat lehetőségességére, lehetőségeire, irányaira kívánt rámutatni. A téma kutatásra érdemes a nevek funkcióinak, a mindennapi életben játszott szerepüknek, a névkultúrának, a nevekhez kapcsolódó hiedelmeknek és vélekedéseknek a szempontjából is. Így a napjainkban szárnyat bontó folkonomasztika (népi névtan, folk onomastics, l. AINIALA 2016: 378–380, GYÖRFFY 2018: 20), illetve a manapság egyre inkább kibontakozó alkalmazott névtan számára is gyümölcsöző lehet a vizsgálatuk.

Felhasznált források

- Arisztotelész 1982. *Rétorika*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Augustine 1975. *De dialectica*. Ed. Pinborg, Jan. Synthese Historical Library – Texts and Studies in the History of Logic and Philosophy 16. D. Reidel Publishing Company, Dordrecht–Boston.
- Babits Mihály 1938. Káp isten. Nyelvtudományi humoreszk. In: Babits Mihály, *Babits Mihály összes novellái*. Babits Mihály összegyűjtött munkái 8. Athenaeum, Budapest. 371–374.
- Biblia 2006. = *Biblia. Öszövétségi és Újszövétségi Szentírás*. Szerk. Rózsa Huba. Szent István Társulat, Budapest, 2006.
- Bobula Ida 1970. *Kétezer magyar név sumir eredete*. Gönczöl Kiadás, Montreal.
- Born Gergely é. n. *A Pilis csodálatos titka*. <http://gagbi-babca.blogspot.com/2008/01/pilis-csodlatos-titkai-1.html>
- Czakó Gábor 2008. *Beavatás a magyar észjárásba*. Cz. Simon Bt., Budapest.

² <https://hotelsilvanus.hu/hu/hotel/wellness-spa/bioenergetikai-kozpont> (2019. 10. 10.)

- Czakó Gábor 2011. *Eredeti magyar nyelvtan: a magyar nyelv természeti rendje szerint*, Czuczor Gergely és Fogarasi János nyomán. Cz. Simon Bt., Budapest.
- Érszegi Géza szerk. 1987. *Árpád-kori legendák és intelmek*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Faragó Imre 2016. *Ber, Bere, Berény avagy helynévadás a Kárpát-térségben*. Frig Kiadó, Budapest.
- Hésziodosz 1974. *Istenek születése. Munkák és napok*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Horvát István 1825. *Rajzolatok a' magyar nemzet legrégibb történeteiből*. Trattner, Pest.
- Isidore of Seville 2010. *The Etymologies of Isidore of Seville*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kliment Emilia 2005. *Névmágia. Hogyan befolyásolja a név személyiségünket*. LPI Produkciós Iroda Kft., [Budaörs].
- Petőcz Mihály 1840. *Régi magyar szavak*. Pozsony.
- Platón 2008. *Platón összes művei kommentárokkal*. Kratülosz. Atlantisz, Budapest.
- Simon Tamás 2012. A Pilisben működő erők III. rész: Sárkány a Pilisben. *Dobogókő – a Királyi Központ Lapja* 22: 12–19.
- Sipos Ferenc 2012. Nevében él a nemzett. Magyar keresztnevek részletes eredettörténete. Noran Libro Kiadó, Budapest.
- Takács Tibor é. n. „Nomen est omen” (A névelemző tanfolyam anyaga. Csak belső használatra.). K. n., H. n.
- Varga Csaba 2003. *A kőkor élő nyelve*. Frig Kiadó, Pilisszentiván.
- Varro 1938. *On the Latin Language* 1–2. William Heinemann Ltd. –Harvard University Press, London–Cambridge (MA). <http://www.attalus.org/info/varro.html>
- Voragine, Jacobus de 1990. *Legenda Aurea*. Szerk. Madas Edit. Helikon, Budapest.

Hivatkozott irodalom

- AINIALA, TERHI 2016. Names in Society. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. 371–381. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.27>
- BALÁZS GÉZA 2008. A helynevek antropológiai nyelvészeti szempontból. *Magyar Nyelvőr* 132: 348–354.
- BÁRCZAY OSZKÁR 1897. *A heraldika kézikönyve: műszótárral, 714 szövegközi ábrával és 3 melléklettel*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- BARDENHEWER, OTTO 1880. Woher stammt Stella Maris? *Zeitschrift für katholische Theologie* 4: 387–389.
- BENKŐ LORÁND 1998. Helynév-személynév-történet korrelációjának szerepe P. magiszter munkamódszerében. In: BENKŐ LORÁND, *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 11–27.
- BLUM, ANDREAS 2012. *Etymologische Erklärungen in alfonsinischen Texten*. Beihefte zur Zeitschrift für romanische Philologie 340. Walter De Gruyter, New York – Berlin. <https://doi.org/10.1515/9783110939750>
- BÖRÖCZKI TAMÁS 2008. Utószó. A nevek és a dolgok. In: Platón, *Platón összes művei kommentárokkal*. Kratülosz. Atlantisz, Budapest. 117–142.
- BRONKHORST, JOHANNES 2001. Etymology And Magic. Yaska's Nirukta, Plato's Cratylus, and the riddle of semantic etymologies. *Numen* 48: 147–203. <https://doi.org/10.1163/156852701750152645>
- CURTIUS, ERNST ROBERT 1953. Etymology as a Category of Thought. In: CURTIUS, ERNST ROBERT, *European Literature and the Latin Middle Ages*. Pantheon Books, New York. 495–500.

- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv / Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.
- DAVID, JAROSLAV 2009. Folk Etymology in the Middle Ages Czech Chronicles (from Cosmas to Hájek). *Beiträge zur Namenforschung* 44: 419–430.
- DEL BELLO, DAVIDE 2007. *Forgotten Paths. Etymology and the Allegorical Mindset*. The Catholic University of America Press, Washington D. C. <https://doi.org/10.2307/j.ctt284vxj>
- DÉVA 2010. Marihónalja és mojirtó. Modern népetimológiák. *Nyelv és Tudomány* 2010. május 5. <https://www.nyest.hu/hirek/marihonalja-es-mojirto>
- DMNES. = *The Dictionary of Medieval Names from European Sources*. Editor-in-chief: UCKELMAN, SARA L. Edition 2018/1. <http://dmnes.org/>
- DOMARADZKI, MIKOLAJ 2012. Theological Etymologizing in the Early Stoa. *Kernos* 25: 125–148. <https://doi.org/10.4000/keranos.2109>
- DÖMÖTÖR ADRIENNE 1991. Népi helynév-etimológiák. *Magyar Nyelvőr* 115: 125–127.
- ECO, UMBERTO 1995. *The search for the perfect language*. Blackwell, Oxford–Cambridge.
- EDG. = BEEKES, ROBERT – VAN BEEK, LUCIEN, *Etymological Dictionary of Greek* 1–2. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 10/1–2. Brill, Leiden–Boston, 2010.
- EDLOIL. = DE VAAN, MICHIEL, *Etymological Dictionary of Latin and Other Italic Languages*. Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series 7. Brill, Leiden–Boston, 2008.
- FARKAS TAMÁS 2006. Keresztnévkönyvek – keresztnévtárak – keresztnévszótárak Magyarországon. In: MÁRTONFI ATTILA – PAPP KORNÉLIA – SLÍZ MARIANN szerk., *101 írás Pusztai Ferenc tiszteletére*. Argumentum, Budapest. 246–252.
- FARKAS TAMÁS 2019. Történelemkonstruálás – névkonstruálás. A honfoglalás, illetve a korai magyar történelem személynevei és az utókor. *Névtani Értesítő* 41: 75–90. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.4>
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. A szleng helynevek névrendszertani helyéről. *Névtani Értesítő* 33: 93–99.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan. Személynevek*. Osiris, Budapest.
- HALÁSZ IGNÁCZ 1900. A magyar szófejtés története a legrégibb időktől Hunfalvi Pál fölléptéig. *Akadémiai Értesítő* 129: 5–19.
- HALÁSZ IGNÁCZ 1903. A magyar szófejtés és történeti fejlődése. *Nyelvtudományi Közlemények* 33: 1–45.
- HEGEDŰS JÓZSEF 2003. *Hiedelem és valóság. Külföldi és hazai nézetek a magyar nyelv rokonságáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HENDEL, RONALD S. 2000. Adam. In: FREEDMAN, DAVID NOEL ed., *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Eerdmans, Grand Rapids – Cambridge. 18–19.
- HERBERMANN, CLEMENS-PETER 1981. Moderne und antike Etymologie. *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 95: 22–45.
- HOHENSINNER, KARL 2015. *Flurnamen in Oberösterreich – Historische Quellen, Erfahrungen und neue Forschungsperspektiven*. In: AEHNICH, BARBARA – MEINEKE, ECKHARD Hrsg., *Namen und Kulturlandschaften*. Onomastica Lipsiensia – Leipziger Untersuchungen zur Namenforschung 10. Leipziger Universitätsverlag GMBH, Leipzig. 105–157.
- IMREH RÉKA 2014. A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban I. A Pilis-kultusz esete. *Névtani Értesítő* 36: 105–120.

- IMREH RÉKA 2015. A helynevek szerepe az alternatív ideologikus gondolkodásban II. Tudálékos helynév-etimológiák és új helynevek a Pilis-kultuszról. *Névtani Értesítő* 37: 119–136.
- JUHÁSZ MIKLÓS 2013. Az istenek eledele? *AMEGA Allergológia* 2013. aug. 29–32. http://pme.hu/wp-content/uploads/2014/05/istenek_eledele.pdf
- KÁLMÁN BÉLA 1976. A népetimológia. In: BENKŐ LORÁND – K. SAL ÉVA szerk., *Az etimológia elmélete és módszere*. Nyelvtudományi Értekezések 89. Akadémiai Kiadó, Budapest. 165–169.
- KANAVOU, NIKOLETTA 2015. *The Names of Homeric Heroes*. Walter De Gruyter, New York – Berlin.
- KISS JENŐ 1984. *Magyar madárnevek. Az európai madarak elnevezései*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS TIVADAR – CSUPOR DEZSŐ – SZENDREI KÁLMÁN 2012. Gyógynövény-e a parlagfű? *Gyógyszerészet* 56/1–2: 1–7. http://publicatio.bibl.u-szeged.hu/3094/1/2063727%20Kiss_Gyogyszereszet-2012-09.pdf
- KLINCK, ROSWITHA 1970. *Die lateinische Etymologie des Mittelalters*. Medium Aevum – Philologische Studien 17. Fink, München.
- KnE. = FERCSIK ERZSÉBET – RAÁTZ JUDIT, *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfi-nevek*. A Magyar Nyelv Kézikönyvei 16. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2009.
- KNOBLOCH, JOHANN 1996. Namen christlicher Heiligen. In: EICHLER, ERNST et al. eds. 1995–1996. *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. HSK. 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 1856–1859. <https://doi.org/10.1515/9783110148794.2.23.1856>
- KOROMPAY KLÁRA 1972. Elefánt. *Magyar Nyelv* 68: 174–179.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1967. Újabb népetimológiáinkról. In: IMRE SAMU – SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *A magyar nyelv története és rendszere. A debreceni nemzetközi nyelvészkongresszus előadásai*. Nyelvtudományi Értekezések 58. Akadémiai Kiadó, Budapest. 244–249.
- KROP, HENRI A. 2016. The antiquity of the Dutch language. Renaissance theories on the language of Paradise. In: FENOULHET, JANE – GILBERT, LESLEY eds., *Narratives of Low Countries History and Culture. Reframing the Past*. UCL Press, London. 108–124. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1hd18bd.15>
- KUGLER NÓRA 1993. Népetimológia és/vagy az értelmiség elmélete a ragadványnévadásban. *Névtani Értesítő* 15: 205–206.
- LSG. = KRISTOL, ANDREAS, *Lexikon der schweizerischen Gemeindenamen (LSG) / Dictionnaire toponymique des communes suisses (DTS) / Dizionario toponomastico dei comuni svizzeri (DTS)*. Université de Neuchâtel, Centre de dialectologie et d'étude du français régional. Huber-Payot, Frauenfeld–Lausanne, 2005.
- MADAS EDIT 1990. Utószó. In: Jacobus de Voragine, *Legenda Aurea*. Helikon, Budapest. 315–322.
- MALES, MIKAEL ed. 2018. *Etymology and Wordplay in Medieval Literature*. Brepols, Turnhout. <https://doi.org/10.1484/M.DISPUT-EB.5.113328>
- MALKIEL, YAKOV 1993. *Etymology*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MKatLex. = *Magyar katolikus lexikon* 1–15. Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2010.
- MÓRICZ KÁLMÁN 2013. Kárpátaljai népi helységnév-magyarázatok, mondák. In: BALÁZS GÉZA – GRÉTSY LÁSZLÓ szerk., *Helyneveink érdekességei, tanulságai, népi magyarázatai. Egy pályázat legjobb darabjai*. Anyanyelvápolók Szövetsége – Tinta Könyvkiadó, Budapest. 216–224.

- MUnk. = LADÓ JÁNOS – BÍRÓ ÁGNES, *Magyar utónévkönyv*. Bővített kiadás. Vince Kiadó, Budapest, 2016.
- NAGY IVÁN 1857–1868. *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal* 1–12. Beimel J. – Kozma Vazul, Pest.
- NÉMETH RENÁTA 2007. *A XIX. századi nyelvbölcselet és A magyar nyelv szótárának etimológiai elvei*. Doktori (PhD) értekezés. Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Budapest. <http://doktori.btk.elte.hu/lingv/nemethrenata/disszert.pdf>
- NéprLex. = *Magyar néprajzi lexikon* 1–5. Főszerk. ORTUTAY GYULA. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977–1982.
- OLSCHANSKY, HEIKE 1996. *Volksetymologie*. Reihe Germanistische Linguistik 175. Niemeyer, Tübingen.
- ROBINS, ROBERT HENRY 1999. *A nyelvészet rövid története*. Osiris – Tinta Kiadó, Budapest.
- RÓNAI BÉLA 1982. A népetimológia földrajzi neveinkben. *Névtani Értesítő* 7: 9–18.
- ROSS, LESLIE 1996. *Medieval Art. A Topical Dictionary*. Greenwood Press, Westport.
- RUDNYCKYJ, JAROSLAV B. 1966. Typology of Namelore. In: BLOK, DIRK PETER ed., *Proceedings of the 8th International Congress of Onomastics Sciences*. Mouton, The Hague. 433–441. <https://doi.org/10.1515/9783111349046-065>
- RUOFF, ARNO 1995. Naive Zugänge zur Namenforschung. In: EICHLER, ERNST et al. eds. 1995–1996. *Namenforschung / Name Studies / Les noms propres. Ein internationales Handbuch zur Onomastik / An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique*. HSK. 11.1–2. Walter de Gruyter, Berlin – New York. 360–367. https://doi.org/10.1515/9783110114263_1.2.360
- SÁNDOR KLÁRA 2011. *Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet*. Typotex, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2011. *Személynévadás az Anjou-korban*. Históriaantik, Budapest.
- SLÍZ MARIANN 2013. A tulajdonnév funkciója a görög mitológiában. *Névtani Értesítő* 35: 221–229.
- SLÍZ MARIANN megj. e. A laikus keresztnévészótárak. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*. Megjelenés előtt.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 2015. Onomasztikai játékok a költészetben. *Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Sectio Linguistica Hungarica* 42: 191–202.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TÓTH ENDRE 2006. Az Elefánt helynév eredetéről. *Magyar Nyelv* 102: 465–470.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 14. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- TRIER, JOST 2017. Etymologie. In: RITTER, JOACHIM – GRÜNDER, KARLFRIED – GABRIEL, GOTTFRIED Hrsg., *Historisches Wörterbuch der Philosophie online*. Schwabe, Basel. <https://doi.org/10.24894/HWPh.983>
- VENNEMANN, THEO 1999. Volksetymologie und Ortsnamenforschung. Begriffsbestimmung und Anwendung auf ausgewählte, überwiegend bayerische Toponyme. *Beiträge zur Namenforschung* 34: 269–322.
- WEISGERBER, LEO 1957. Sprachliche Wirkungen in Sitte und Volksbrauch. In: WEISGERBER, LEO, *Die Muttersprache im Aufbau unserer Kultur*. Pädagogischer Verlag Schwann, Düsseldorf. 59–94.
- WIEGAND KÁROLY – CZANYUGA JÓZSEF szerk. 1864. *1168 Latin közmondás gyűjteménye. Iskolai és házi használatra*. Lampel Róbert, Pest.

ZELLIGER ERZSÉBET 2017. Földrajzi neveink eredetéről – másképpen. Gondolatok néhány közel-múltban megjelent kötet kapcsán. *Névtani Értesítő* 39: 183–190.

IMREH RÉKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5157-793X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

**RÉKA IMREH, Applied onomastic aspects of name interpretation before
or outside modern science**

The paper reviews the word and name interpretations that existed before and after the emergence of historical-comparative linguistics and that could be found outside and in parallel with it, including classical and medieval etymologization, folk, and contemporary lay etymologies. The research aims to find generalizable features in the sources selected for the purpose of this study in the neglected research field. The first part of the paper explores the reasons for the development of such etymologies at any given time in history, and seeks to define their non-scientific functions in the past and present day. The second part examines the typical methods and directions of these word and name interpretations. The third part focuses on the impacts that etymologies of this category can have on everyday life, human thinking and certain areas of culture. The aim of the study is to draw attention to the potential, possibilities and usefulness of studying etymologies created before or outside modern science as a direction of applied onomastics and folk onomastics.

Történelemkonstruálás – névkonstruálás

A honfoglalás, illetve a korai magyar történelem személynevei és az utókor*

1. A tanulmány témája. A tanulmány témáját annak a problémakörnek a vizsgálata jelenti, hogy miként igyekezhet a mindenkori utókor képviselője megközelíteni a régmúlt idők személynévanyagát, amelyről valójában csak részleges és nem túl pontos tudással, információkkal rendelkezik; illetve hogy miként alkotja meg ennek sajátos képét ön maga és kortársai számára. A kérdéskört különböző művelődéstörténeti korszakok, illetve különböző műfajok képviselőinek példáján mutatja be a tanulmány. Konkrét anyagát a magyar középkor, kiemelten a honfoglalás korának személyneveivel kapcsolatos, évszázadokkal későbbi források biztosítják.

A középkori történetírók munkássága, elsősorban Anonymus *Gesta Hungarorum*a itt azt mutatja be, hogy szerzőjük milyen szándékkal és milyen egyedi módokon alkotott személyneveket az évszázadokkal korábban lezajlott honfoglalás eseményeinek elbeszélése számára, amelyről tényleges ismeretekkel alig rendelkezhetett. A 18. század végének és a 19. század első felének, a nemzeti ébredés, a nyelvújítás és a romantika korának szépírói ugyancsak azt példázzák, hogy saját koruk adottságai közt miként használhattak fel régi, illetve hogyan alkothattak új személyneveket a honfoglalás korában játszódó műveik szereplői számára. E kérdéskört folytatva szól a tanulmány a keresztnévjegyzékek és névkönyvek ebben játszott szerepéről, illetve arról, hogy az utóbbiak milyen – sokszor félrevezető – képet festenek tárgyukról, s ennek révén egyúttal a magyar történelemről. Végezetül utal a cikk a témakör feldolgozásának tudománytörténeti problémáira, azt is jelezve ugyanakkor, hogy a honfoglalás koráról és személyneveiről a társadalomban élő közvélekedéseket napjainkban is nagyban a fentebb tárgyalt források, művek és alkotók, pontosabban az ezekről általuk kialakított kép, illetve hagyomány határozza meg.

Az itt tárgyalt kérdések és problémák egyúttal arra kívánnak rámutatni, hogy számos témakör esetében a hagyományosabb, egyúttal azonban folyamatosan megújulni képes részdiszciplínák mellett, mint amilyen a történeti névtan is, a fiatalabb névtani kutatási területek eredményeinek és megközelítésmódjainak – így az írói névadás vizsgálatának, az alkalmazott névkutatásnak vagy akár a népi névtannak – a bevonása is célszerű és indokolt lehet, s további kutatási kérdések, illetve megoldandó feladatok irányába nyithat utat számunkra.

2. A középkori történetírók

2.1. A legrégibb ránk maradt hazai történeti munka, mely ugyanakkor a legrészletesebb elbeszélését adja a magyar honfoglalásnak, Anonymus *Gesta Hungarorum*a. Műfaja regényes geszta, melynek megírását – az alkotás vágya mellett – a nemesi nemzetségek

* Készült az ELTE Bölcsészettudományi Karán a Tématerületi Kiválósági Program támogatásával.

ősi, foglalással és adományozással szerzett jogainak igazolása motiválhatta. Keletkezése az elbeszélte eseményekhez képest mintegy háromszáz évvel későbbre, valószínűleg a 13. század elejére tehető. A Gesta így egy olyan történelmi eseménysorozatot mutat be, melynek valós részleteiről Anonymus korában igen kevés hiteles adat állhatott a szerző rendelkezésére.

A történet központi színterét, a földrajzi teret, az egykorú Magyar Királyságot P. mester, a királyi kancellária egykori jegyzője, a művelt klerikus meglehetősen jól (egyes területeit kiválón) ismerte, így – saját korának történeti viszonyaival együtt – annak helynévanyagát is könnyen visszavetíthette az évszázadokkal korábbi idősakra (vö. GYÖRFFY 1996: 203–211). Pótolnia kellett azonban az elbeszélendő történet alapvető hiányait: ki kellett találnia a cselekményt, továbbá az azokban részt vevő szereplők többségét, tehát nagyszámú személynevet is. Munkája során Anonymus a gyér korabeli írott és különböző szóbeli források mellett saját műveltségére, tájékozottságára, gazdag képzelőerejére és nyelvi érzékére támaszkodhatott. Mindezek alkalmazásával az általa elbeszélte történet valószínűvé tételére, hitelesítésre is törekedett.¹

Anonymus Gesta Hungarorumának szerteágazó problematikáját könyvtári szakirodalom tárgyalja. Szereplőinek történeti hitelességével, valamint személyneveik megnevezésével szintén számos tanulmány foglalkozott. Az utóbbi területen, a vonatkozó szakirodalmat számos vonatkozásban újraértékelve a legátfogóbb munkát BENKŐ LORÁND végezte, aki tanulmányainak hosszú sorában komplex módon vizsgálta Anonymus névanyagát, munkamódszerét, illetve ezek nyelvi, névtani és történeti hátterét (l. különösen BENKŐ 1966, 1994, 1996, illetve két gyűjteményes kötetében is közreadott tanulmányait: BENKŐ 1998, 2003). A továbbiakban így én is elsősorban az ő eredményei alapján tekintem át e kérdéskört.

2.2. Anonymus elbeszélésének személyneveit különböző módokon, egymástól élesen nem mindig elkülöníthető forrástípusokból, illetve névalkotó módszerekkel biztosította.

1. Néhány történelmi hitelű, valós személy neve Anonymus korában is kétségtelenül ismert volt, így eleve adottnak számíthatott a geszta írója számára. Ez volt a helyzet mindenekelőtt a honfoglalókat vezető *Álmos* és fia, *Árpád* esetében; az ő nevük hagyományozódását leszámazottak, azaz a későbbi uralkodóház tekintélye és pozíciója biztosította.

2. Egyes, már inkább kérdéses hitelű történelmi neveket Anonymus szintén más, létező kútfőkből, elsősorban korának szóbeli hagyományaiból meríthetett (bővebben l. BENKŐ 1996). Így például a honfoglalás utáni kalandozó hadjáratokban feltűnő *Lél* és *Botond* mondai figurái esetében, akik egyaránt „beszélő”, történetükkel szorosan összefüggő nevet viselnek (*Lél*, vö. Lehel kürtje, ti. *lehel* ’fűj, lélegzik’; *Botond*, vö. Bizánc érckapujának betörése, ti. *bot* ’bot, buzogány’; l. még BENKŐ 1998: 36–38). Bizonyos neveket a szerző nyilvánvalóan a nemesi nemzetségek hagyományaiból vett és emelt át művébe.

3. Több szereplőjének nevét Anonymus láthatólag korának élő személynévanyagából vette át és vetítette vissza a honfoglalás idejébe. Bizonyos esetekben a nevekből kiolvashatóan

¹ Ennek kapcsán mellékesen megjegyezhető: egyes névadatainak lejegyzése, ti. tövéghangzós formában való feltüntetése esetleg szintén hasonló célt, bizonyos archaizáló szándékot is jelezhet (BENKŐ 1996: 230–233).

látszó közzsói jelentést implicite fel is használta a gesztában; így az 'ős, régi' jelentéshez kapcsolódó (vagy kapcsolódónak látszó) nevek viselőinek apaszerepbe állításával (pl. *Előd, Őse, Őnd*; BENKŐ 1998: 29–32). Némely esetben úgy tűnik, hogy valamely konkrét, befolyásos kortársának névbeli elődjét, kvázi őst alkotta meg művében (pl. *Bors, Szemere*). Anonymus e módszerét az is lehetővé tette, hogy a keresztény, egyházi névadás a geszta megírásának idejére még korántsem vált kizárólagossá Magyarországon, azaz a régi világi névanyag számos képviselője jelen volt a szerző korának valóságában is. Arra pedig Anonymus gondosan ügyelt, hogy egyházi vagy jellegzetesen német, francia stb. neveket ne használjon fel pogány kori honfoglalóinak névanyagában. Anonymus több ilyen személyneve egyúttal nemzetségnév is volt (pl. *Csák, Szemere*), esetleg csak nemzetségnévként adatolható (mint az *Őrsúr*); e szereplői az adott nemzetség későbbi, Árpád-kori birtokainak vidékén tűnnek fel és foglalnak területeket a geszta szerint (a nemzetségnevek Anonymus számára praktikus felhasználhatóságához l. még BENKŐ 2009: 18).

4. Szereplői személyneveinek egy jelentős – névtani szempontból legérdekesebb – részét Anonymus azonban maga alkotta meg. Mintegy félszáz olyan eset idézhető a gesztából, melyben egy (fiktív) szereplő személyneve, egy azzal azonos (valós) helynév, illetve az ezeket összekapcsoló elbeszél (fiktív) esemény valamiképpen (különböző lehetséges módokon) korrelációban állnak egymással (módszeres feldolgozásukra l. BENKŐ 1998: 11–27). Anonymus gyakran szövegszerűen is megfogalmazza, hogy egy hely valamely esemény kapcsán egyik szereplőjéről kapja nevét. További esetekben ugyan nem mondja ki ezt, ám több más szereplőjét is olyan vidékeken mozgatja, ahonnan a személynévnek megfeleltethető helynevet ténylegesen, más történeti forrásaink alapján is ismerjük.

Bár e nevek egy része a valós történeti személynévanyagból is ismeretes számunkra, egy jó részüket hiteles módon csak helynévként adatolhatjuk. Anonymus ugyanis alapvető névtani, névtörténeti jelenségeket felismerve, azok meglétét gesztája szolgálatába állította. Egyrészt azt, hogy a helynevek korábbi történeti időkbe vezetnek vissza; másrészt azt, hogy köztük személynévi eredetűek is szép számmal akadnak; harmadrészt pedig azt, hogy a Kárpát-medencében, tudniillik a magyar nyelvben ezek pusztán személynévből (azaz képző és utótag felhasználása nélkül) is nagy számban, tehát közismert típust alkotva keletkezettek. Anonymus a maga szempontjából megfordította a természetes folyamatot. A saját korában meglévő (és különböző eredetű) helynevekből kreált, azokkal formailag megegyező, egyébként nem létező, a gesztában azonban honfoglalás kori személynévként megjelenő neveket; a hozzájuk kapcsolt eseményekkel – illetve a jelenség valós névtani párhuzamaival – pedig hitelesítette egyúttal saját elbeszélését. Anonymus módszere a népetimológiával, illetve a névmagyarázó mondákkal rokon, ugyanakkor céltudatos írói eszközként, a nemzetségek birtokjogai melletti érvelésként és a szórakoztató-narratív funkció eszközeként (ezekre l. IMREH 2019: 57–60) is értelmezhető. Egyes példáit akár ő is máshonnan vehette, akár hitelt is adhatott azoknak; feltehető azonban, hogy ezek többsége saját egyéni leleménye volt.

Így alkotta meg Anonymus több magyar honfoglaló, illetve a (gesztabeli anakronizmusként) velük érkező kunok számos képviselőjének nevét (BENKŐ 1998: 40–57). Ilyen, nem valós személy és személynév a gesztában például *Huba* (a honfoglaló magyar vezérek egyike, Szemere apja, aki azon a vidéken hódít, ahol *Huba* és *Szemere* nevű települések is

találhatók;² BENKŐ 1998: 21) és *Csepel* (Árpád fejedelem kun főlovásza, alakja az Anonymus korában a királyi ménesnek helyet adó Csepel-sziget nyomán lett kreálva; BENKŐ 1966). Anonymusnak nem voltak információi a honfoglalók történelmi ellenfeleiről sem – akik nélkül elképzelhetetlen lett volna a honfoglalás dicsőséges története –, az ő esetükben pedig a magyar személynévanyagra érthető módon kevésbé támaszkodhatott. Az ellenséges vezérek alakját, nevét így elsősorban az imént említett módszerrel alkotta meg. Így tett például a fő ellenfél, *Zalán* esetében is, akinek a geszta szerint a Tisza torkolatánál volt a központja, s aki a nevét Anonymustól nyilvánvalóan az éppen itt található – a gesztában amúgy nem szereplő – *Szalankamen* település (egyébként szláv eredetű, 'sós kő' jelentésű) neve nyomán kapta (részletesebben l. BENKŐ 2003: 68–80). Az ilyen módon felhasznált helynevek a geszta szerint általában az ellenfél halálának helyszínei (*Zobor*: Zobor-hegy, *Laborc*: Laborc folyó, *Gyalu*: Gyalu település); ennek mintája a Bibliából, Sámuel 2. könyvéből (2Sám. 6, 7–8) is ismerős lehetett a geszta írójának (GYÖRFFY 1996: 201).

2.3. Anonymus gesztájának egyedi vonásai a későbbi hasonló jellegű és témájú munkákkal összevetve is különösen szembetűnőek. Ez a helyzet Kézai Simon 1280-as években írott művével összehasonlítva is, amely már – közvetve vagy közvetlenül – a Névtelen gesztájából is meríthetett. Kézai viszont a honfoglalás elbeszélése elé, annak előzményeként egy hun történetet is kreált, melyben Attila hunjait a magyarok elődeiként mutatja be.

Kézai név szerint említett honfoglalóinak személynéveit más kútfőkből (köztük a korábbi gesztákból, s nem csupán a honfoglalás történetéből) is átemelhette (miközben a konkrétumokban, többek közt a vezérnévsort tekintve is, jelentős mértékben különbözik is az anonymusi műben olvashatóktól). Kézainak a hun vezérek és előkelők neveit viszont mindenképp magának kellett megalkotnia, ezeket pedig jórészt saját korának személynévanyagából meríthette (pl. *Csele*, *Keve*, *Réva*; BENKŐ 2009: 54–56). Ez egyébként az általa feltett rokonság alapján is eleve kézenfekvő eljárás lehetett. Anonymus gesztájával ellentétben Kézai munkája – kidolgozottságbeli és műfaji szempontokból eleve – kevesebb szereplő kitalálását igényelte, ugyanakkor nélküli is P. mester kivételes névalkotó fantáziáját és kreativitását.

2.4. Anonymus névadása kapcsán végezetül érdemes még megjegyeznünk, hogy a honfoglaló magyarok és a velük együtt szerepeltetett kunok névanyaga közt (utóbbira l. BENKŐ 1998: 40–57) nem találunk érdemi különbségeket a gesztában. Nem különül el tőlük élesen az ellenséges vezérek személynévállománya sem, az ő esetükben viszont

² KISS LAJOS földrajzinév-etimológiai szótára a hasonló helyneveket a *Huba* személynévből keletkezetnek tekinti, a személynévet viszont csupán Anonymus gesztájából hivatkozza (FNESz. *Hubó* [Gömör vm./Szlovákia], ill. *Hobol* [Somogy vm./Baranya m.] a.). BENKŐ értékelése szerint viszont a *Huba* hazai személynévként ismeretlen, azaz Anonymus alkotása (1998: 21, hasonlóképp 2009: 32). FEHÉRTÓI KATALIN Árpád-kori személynévszótára a személynévet valóban csupán Anonymustól adatozza, s más nevekkal (névadatokkal) való összefüggésére nem utal (ÁSznt. *Huba* a.). Mindez ugyan nem garantálhatja, de legalábbis valószínűsíti BENKŐ magyarázatát, illetőleg a helynév elsődlegességét.

határozottan az egyéni anonymusi névalkotások dominálnak, s nem találunk körükben korábban ténylegesen is létezett személyneveket.

A fentebb elmondottakat összegezve: a *Gesta Hungarorum* helynevei csaknem mind hitelesek, de alapvetően Anonymus saját korára érvényesek; személyneveinek egy jó része viszont – legalábbis mint személynév – saját korában sem létezett. Anonymus gesztájának személynevei nem kis részben egyéni, írói névadás eredményei, s megfelelő értelmezésük nem csupán a történeti névtan, de egyúttal az irodalmi névadás vizsgálatának megközelítésmódjait is igényli.

Anonymus gesztáját a 18. század közepén fedezték fel. 1746-ban latinul (s később újabb kiadásokban is), 1790-ben pedig magyar fordításban is megjelent; sőt, a 18. század második felének egyik legtöbbször kiadott és legolvasottabb művévé vált (vö. HORVÁTH–MARTINKÓ 1963: 421). A vele kapcsolatos kérdések azonban, így történeti hitelességének megfelelően árnyalt megközelítése is még jó ideig váratott magára. Ugyanakkor a *Gesta* – szereplőinek személyneveivel együtt – nagy hatást gyakorolt a nemzeti múlt iránt ekkoriban általában megelégnélő érdeklődésre, a honfoglalásról kialakuló általános képre, valamint – az előbbiekkal is kölcsönös viszonyban álló – szépirodalmi művekre és törekvésekre.

3. A nemzeti ébredés korának szépírói

3.1. Az irodalom érdeklődése jobbra az 1780-as évektől és az ekkor alkotó nemzedéktől fordult a honfoglalás témaköre felé, a nemzeti múlt egyik különösképpen – a korabeli történettudomány figyelméhez képest is – kiemelt témájaként (vö. SEBESTYÉN 1901, MEZEI 1958: 42–60, BÍRÓ 1994: 186–190). Az itt számba vehető alkotók, illetve irodalmi alkotásaik közül két olyan szerzőt és irodalomtörténeti jelentőségű műveiket emelem ki, melyek cselekménye ugyancsak a honfoglalás idejébe vezeti vissza – egykor jelentős számú, idővel azonban jelentősen megritkult – olvasóikat.

Az első hazai tárgyú magyar regény – s egyúttal az első magyar könyvsiker –, Dugonics András *Etelkája* (teljesebb címén: *Etelka, egy igen ritka Magyar Kis-Aszszony Világosvárárt, Árpád és Zoltán fejedelem ideikben*) 1788-ban jelent meg; később két folytatása (*Etelka Karjelben*; *Jólánka, Etelkának leánya*) is napvilágot látott. A megvalósult nagy romantikus nemzeti eposz, Vörösmarty Mihály *Zalán futása* című alkotása pedig néhány évtizeddel később, a reformkor hajnalán, 1825-ben került az olvasók elé.

E művek szerzői természetesen sokat merítettek a történeti forrásokból, elsősorban Anonymus ekkora már ismertté és nevezetessé vált gesztájából. Közülük is különösen Vörösmarty, az eposz műfajából és tematikájából adódóan. A *Zalán futásának* alapvető történeti forrása a *Gesta* volt, míg „magyar” névanyagára a legfontosabb hatást már Dugonics gyakorolhatta (HORVÁTH–MARTINKÓ 1963: 386, 420–438).³

³ Az eposz nem magyar szereplőinek – szláv(os), török(ös), görög(–latin) – névanyaga jobbra már más kérdést jelent, illetve másféle forrásokhoz vezet (HORVÁTH–MARTINKÓ 1963: 386–387). A mű névanyagáról: az egyes nevek feltehető forrásairól, a névalkotó eljárásokról, analógiáiról a kritikai kiadás jegyzetei alapján egyébként módszeresen tájékozódhatunk (HORVÁTH–MARTINKÓ 1963: 385–420).

Történeti tárgyú (illetve háttérű), a honfoglalás korában játszódó, de vállaltan fiktív történeteikben azonban az anonymusi műből átvehetőkn túl is mindkét szerzőnek szükség volt további személynevekre. Eleve a női szereplők megnevezésére – hiszen a Gestából, jellegéből adódóan, ezek szinte teljes mértékben hiányoztak –, s további fiktív (köztük több közrendű) szereplő elnevezéséhez is.⁴ A szerzők névigényük kielégítésére így az írói névadás többféle eszközzel élhettek (vö. KOVALOVSKY 1934: 51–53, 57–59 is), a történeti jelleget is igyekezve fenntartani. Feleleveníthettek egyrészt történeti neveket – olyan formában, ahogyan saját korukban azokat kiolvasták –, másrészt alkothattak melléjük újakat is saját koruk nyelvi anyaga alapján.

3.2. Dugonics és Vörösmarty honfoglalás korabeli történeteinek személynévanyagával kapcsolatban a következő jellemző módszereket kell számba vennünk.

1. A két szerző a szereplőkkel együtt a személynevek egy részét természetesen (közvetlenül vagy közvetve is) Anonymus gesztájából vehette át. Így tettek például egyaránt a valós történeti hitelű *Árpád*, valamint az Anonymus által (helynévből) kreált, de számukra kétségtől hitelesnek is tekintett *Huba* személyének és nevének esetében.

2. Más középkori források (nem egyházi) névanyagából is merítettek személyneveket, munkáikban a honfoglalás korába vetítve vissza azokat. Így adta Dugonics Attila hun király nevének *Etele* (egyres történetíróinknál, például Kézainál előforduló) változatát egyik, Karjalából származó hősné.⁵ Dugonics a történeti forrásokból vett neveket olykor tovább is alakította regényében: főhősnőjének nevét, az *Etelká*-t szintén az *Etele* név alapján alkotta, kicsinyítő képzővel formálva női névvé, illetve az *Adél(ka)* (*Adelheid*) megfelelőjeként; s szintén kicsinyítő képző alkalmazásával vette használatba a *Jólánká*-t a régi magyar *Jóleány* név, illetve a *Jolánta* nyomán (BENKŐ 1950: 126–127). Vörösmarty ugyancsak több régi személynevet használt fel a Zalán futásában, többek közt a *Szelemér* vagy *Csongor* neveket. (Ami azonban a középkori történetíróknak még lehetséges volt: saját koruk – ti. közismerten egyházi és más idegen eredetű – személyneveit ők már nem vetíthették volna egyszerűen vissza az ősmagyarok korába.)

3. A két szerző egyaránt több új nevet alkotott a kortárs magyar szókincsből is szereplők megnevezésére, olykor egyúttal többé-kevésbé beszélő névként. Dugonics alkotása például a *Csilla* (a regény szövegéből kiolvashatóan is: vízinvény nevéből; MIZSER 1983), intrikus figurája a *Róka* nevet kapta stb. Vörösmarty szereplői közt pedig találunk többek közt *Csákány* (vö. 'harcis csákány', de akár régi személynévből is) vagy *Darvas* nevet viselő ősmagyar vitézeket.

4. Néhány személynévet korukbeli, jelentéstanilag átlátszó vagy átlátszatlan helynevekből alkottak meg. Így használta fel például Dugonics a *Világos*-t (valós helysége névből, a regénybeli szereplő apjának várára utalva), Vörösmarty talán a *Talabor*-t (valós folyónévből, esetleg tájszóból alkotva).

⁴ Vö. az egyes művekben megjelenő és megnevezett szereplők jelentős számával is, ami a Zalán futása esetében például háromszáznál több személyt jelent (HORVÁTH–MARTINKÓ 1963: 385).

⁵ Karjalában Dugonics szerint a magyarok rokonai élnek, akik egyúttal a hunok utódai; az *Attila* név pedig a finnek közt is gyakori – amint azt jegyzetben fűzi hozzá a regény szövegéhez. (Ezekről l. a Rénhírek tudományos ismeretterjesztő blog kapcsolódó bejegyzéseit: http://renhirek.blogspot.com/2009_07_17_archive.html; <http://renhirek.blogspot.com/2010/05/dugonics-andras-jolanka-etelkanak.html>.)

5. Mindketten teremtettek addig nem létező hangsorokból is neveket. Például Dugonics a *Hanzár* nevet (ismeretlen alapon); Vörösmarty pedig több ízben is létező magyar közszők nyomán, hangalakjuk szabálytalan megváltoztatásával, például a *Hajna* (< *hajnal*) és talán a *Dalma* (< *dal*, de esetleg tájszóból) esetében.⁶

3.3. Dugonics és Vörösmarty más tevékenységeik alapján is a magyar nyelvvel való tudatos foglalkozás és a nyelvújítás történetének aktív részesei. Műveik fontos szerepet játszottak abban is, hogy a felelevenített régi magyar személynevek és a – részben általuk, részben más – klasszikus magyar írók által alkotott új személynevek közti határ többé-kevésbé el is mosódott a szélesebb közönség számára.⁷ Írói névalkotásaik közül több a valós névadásban is megjelent, sőt napjainkban is használatos, akár még divatos is lehet. Dugonics és Vörösmarty munkássága – ahogyan több más írónké és költőnké is – egyaránt része tehát a névtörténet és a nyelvújítás történetének is.

4. A névanyag megújítói és további közvetítői

4.1. A nemzeti ébredés és a nyelvújítás mozgalmával párhuzamosan, a 18. század végén jelentkezett, majd a 19. század folyamán – és a továbbiakban – folytatódott a névújítás, ezen belül a keresztnévanyag nemzeti jellegű megújításának szándéka és folyamata is (áttekintésükre l. FARKAS 2017, 2018). Új nevek jelentek meg a tényleges keresztnévadásban, konkrét és típusbeli mintákat képezve egyúttal a későbbiek számára. Fontos szerepet játszott ebben a szépirodalom is, nem csupán neologizmusai révén, hanem számos történeti név felelevenítésével és közvetítésével, népszerűsítésével is. A névújítás folyamata a keresztnévkinccs addigi – egyházi eredetű nevek által dominált és egyéb idegen eredetű nevekkel kiegészült – struktúrájában is fontos változást hozott, a magyar keresztnévkinccs új típusait eredményezve.⁸ A vallási szempontok és hagyományok szerinti névválasztás mellé pedig – bizonyos értelemben: a helyére – a nemzeti hovatartozás szerinti névválasztás gyakorlata lépett (vö. SLÍZ–FARKAS 2018).

A keresztnévanyag megújítására többféle módszer létezett. Az egyik legfontosabb természetesen a történeti nevek felelevenítése volt (ide értve a középkori geszták és krónikák névanyagát is), amiben persze a fontosabb történeti személyiségek nevei játszottak úttörő szerepet. A történeti (vagy legalábbis annak tekintett) személynévanyag azonban az új nevek alkotásának más módjaiban is megjelenhetett a továbbiakban: az idegen keresztnévek konvencionális (szemantikai megfelelésen vagy hangzásbeli hasonlóságon alapuló)

⁶ Ilyen alapon egyébként érthetőbbé válhat az is, hogy a *Csilla* nevet többen a *csillag* szóból származtatták, illetve Vörösmarty alkotásaként tartották számon (MIZSER 1983: 116–117).

⁷ Bár, mint arról már esett szó, a valójában fiktív és a valós történelmi személynevek egybe-mosása tulajdonképpen már középkori történetíróink munkásságában megjelent.

⁸ A folyamat sok szempontból tanulságos párhuzamba állítható a más népek és nyelvek köréből ismert jelenségekkel. Többek közt például a finn és észt keresztnévkinccs történetének megfelelő szakaszaival (ROMETSCH 1983: 29–55, HUSSAR–RÜÜTMAA 2018, tágabb kontextusban LEIBRING 2016: 208–210 is). A példaképpen említettekhez képest azonban a magyarban a névújítás folyamata korábban vette kezdetét, s a régi nevek felelevenítéséhez viszonylag szép számmal álltak rendelkezésre a különböző középkori források is.

magyar megfelelőjének meghatározásában (pl. *Flóra* ~ *Virág*, *Julius* ~ *Gyula*), valamint a férfinevekből képzett női nevek körében (pl. *Árpád* > *Árpádia* vagy *Árpádina*, *Zalán* > *Zalánka*). Ez utóbbi módszerek a női nevek terén egyébként különösen fontosaknak bizonyultak, tekintve a már említett tényt, hogy a középkori források a férfineveknél jóval kevesebb régi magyar női nevet közvetítettek az utókor számára.

Ennek a sajátosan nemzeti jellegű névanyagnak a tényleges névadásban való megjelenése, a vonatkozó névdivat későbbi alakulása, az ezeket befolyásoló tényezők elemzése további tanulmányozásra lenne érdemes. E témakörből itt egyetlen vonatkozásra térek ki csupán: arra az aktuális kérdésre, hogy miképpen bővíthető történeti (avagy annak vélt) keresztnévvel a hazai keresztnévállomány napjainkban. Az új névkéréseket szakvéleményező Utónévbizottság anyakönyvezhetőségükkel kapcsolatban a következőt mondja ki: „3. Az ősi magyarnak tartott utóneveket csak akkor ajánljuk bejegyzésre, ha **hiteles, írott források** alapján tudományosan bizonyítható, hogy a nevet a középkorban személynévként használták. [...]” (Alapelvek [2014]; kiemelés az eredetiben). A szakvéleményezés itt is figyelembe veszi továbbá a név jelentését, annak esetlegesen hátrányos voltát. A hitelesen igazolható középkori személynévhasználat kérdése ugyanakkor a 14 pontba szedett alapelvek sorában másutt is felbukkan: a becéző férfi keresztnév, valamint a személynévi eredetű földrajzi nevek vagy családnév anyakönyvezhetőségét támogató szempontként jelenik meg. A kérdéskörre vonatkozó irányelv tehát, tanulságos módon – s a névtörténeti szempontok érvényesítésével – mindenekelőtt a történeti személynévanyagra vonatkozó laikus, illetve téves ismeretek és megközelítések napjainkbeli meglétére igyekszik reflektálni.⁹

4.2. Az új, sajátosan nemzeti keresztnévkincs bővítésében és használatának népszerűsítésében ható tényezők közül külön is érdemes kitérni a különböző névjegyzékek, névszótárak, névkönyvek szerepére és történetére (vö. FARKAS 2012: 314–319).

Az itt megemlíthető névjegyzékek sorát a Pápai Páriz Ferenc latin–magyar szótárának 1767-es, Bod Péter-féle kiadásához csatolt latin–magyar keresztnévjegyzék nyitotta meg, mely már néhány régi magyar keresztnévet is felvett anyagába. Az önálló keresztnév-szótárak általánosabb típusa azonban csak a 20. század első felében tűnt fel. Ezek a névszótárak – saját koruk tényleges névhasználatának megfelelően is – már eleve jóval több felújított történeti, illetve újonnan alkotott magyar nevet tartalmazhattak. A magyar keresztnévkincs ezen új elemei kezdtek helyet kapni továbbá a névnapárakban is (legkorábban a protestánsokban).

⁹ Tanulságosak ugyanakkor az Utónévbizottság említett irányelveiről, illetve gyakorlatáról internetes portálokon többfelé olvasható, változatos hangvételű kritikák. Pl.: „Az olyan nevet, amely hátrányos lehet a viselőjére – például Nemél, Sánta, Halaldi –, nem engedik át a szűrőn. Ennek alapján gond nélkül választható név fiúk számára a Nepomuk, de Álmos fejedelem dédapjának az Anonymus szerinti Ed neve nem, mert nincs történelmi bizonyíték középkori használatára” (<https://liget.ro/életmod/erdelyben-orzik-a-hagyományos-magyar-keresztnevet>); „A Magyar Tudományos Akadémia pedig nyíltan megtiltotta sok szép magyar keresztnévünk használatát [...]. Nem adhatjuk Koppány (árván maradt) fiainak a nevét saját fiunknak: Babócsa vagy Berzence. (Berzence és Babócsa állt bosszút Szent István fián, Imrén apjuk halála miatt.)” (<https://magyarno.com/adjunk-gyermekeinknek-osi-magyar-nevet>).

Az 1930-as években jelent meg a kifejezetten a régi magyar személynévanyagot terjesztetni szándékozó kiadványok típusa, melynek háttérében az ennek megfelelő (nyelvi) ideológiai megfontolásokat is azonosíthatjuk.¹⁰ Megjelent továbbá az a törekvés, mely ezekhez a nem egyházi eredetű nevekhez igyekezett – tartalmi vagy formai alapon – védőszenetet rendelni, hogy katolikus szempontból is vonzóbbá tegye azokat a névadás számára.¹¹

A szűkebb értelemben vett nemzeti jellegű keresztnévanyagot propagáló, laikus – ugyanakkor magukat rendszerint hitelesként bemutatni szándékozó – kiadványok a rendszerváltás utáni Magyarországon ismét megjelentek. Napjainkban nyomtatásban vagy az interneten közzétett névjegyzékek, névszótárak, névnaptárak formájában számos képviselőjüket megtalálhatjuk. (Elemző áttekintésükre l. SLÍZ 2018: 311–313, megj. e.) Hatnak egymásra, az általános célú laikus névszótárakra, valamint – szándékukkal összhangban – a gyermekük névválasztását fontolgató leendő szülőkre, s általában a társadalomban meglévő vélekedésekre is. Az aktuális anyakönyvezhetőség e kiadványokban tipikusan nem szempont, sőt gyakran kimondott céljuk is, hogy e névkincs hivatalos bejegyzésének lehetőségeit szélesítsék tovább, tudniillik az általuk közreadott névállomány irányába.

4.3. E szűkebb értelemben vett nemzeti keresztnévanyag fogalomkörébe nemcsak az (újabb) idegen eredetű, de a hagyományos, egyházi eredetű keresztnév (nagy része) sem tartozik bele. A „nemzeti nevek” fogalmának bizonytalan körvonalú, de többé-kevésbé kitapintható modern kori koncepciója (vö. KECSKÉS 2007) és annak problémái legplasztikusabban e sajátos célú névjegyzékek és névkönyvek anyagán szemléltethetők. Ezzel pedig vissza is kanyarodunk központi témánkhoz: ahhoz a kérdéshez, hogy milyen múlt és (valamilyen értelemben vett) rokonság képét rajzolják ki ezek az összeállítások olvasóik számára.

A bennük számba vett névanyag tipikusan, illetve többé-kevésbé – kiadványonként nem teljesen egyező módon – az alábbi kategóriákra osztható (részletes áttekintésükre l. SLÍZ megj. e.):

1. Ide számítanak mindenekelőtt a középkori magyar személynévanyag régi, nem egyházi eredetű rétegét alkotó, elsősorban magyar és ótörök nyelvi eredetű, történeti hi-telességű nevei (pl. *Álmos, Árpád, Tas*).
2. Ezekhez a nevekhez kapcsolódnak a középkori geszták, krónikák, illetve a magyar mondavilág fikatív személynevei is (pl. *Huba, Zalán, Botond*).
3. Megjelenhetnek mellettük a magyarral rokonságba állított vagy legalábbis kapcsolatba hozott más népek (a sor olykor hosszabbra nyúlik: hunok, avarok, bolgárok, mongolok,

¹⁰ E korabeli névjegyzékek, illetve névkönyvek bevezető szövegei, jellemző módon, sokszor emlékeztetnek a családnév-magyarosítást népszerűsítő egykori kiadványokra. Pl.: „A név hit, szín-vallás és zálog”; „Helyezzük vissza ősi neveinket régi, történeti jogaikba”; stb. (Gáborjáni Szabó M. – Gáborjáni Szabó Sz. B. 1936: címlap, 55). Figyelemre méltó a szempontunkból már Lengyel Zoltán Magyar névkönyv című munkája (1917) is, mely egy teljes magyar névpolitikai (és névter-vezési) programot vázolt fel nemzetpolitikai elképzeléseinek szolgálatában; munkájának keresztnév-szótári része ugyanakkor elég egyenetlen (felfogásának elemzését l. GEBHARDT 2016).

¹¹ Hogy e két szempont nem zárta ki egymást, jól mutatja az is, hogy e törekvések élén egyházi személyek álltak: hasonló célú módszeresebb névjegyzékeink, illetve névkönyveink szerzői piarista paptanárok (Meskó Lajos, Mátray János, Fekete Antal) voltak. Régi, „pogány” magyar személynévek ugyanakkor már a szerzetesi nevek közt is használatban voltak ekkorra (l. SCHWARZ 1930).

szkíták, sumérok stb.) történeti vagy annak tekintett, illetve nekik tulajdonított nevei (pl. *Aripeit, Aszparucs, Baján, Batu, Irnek, Ur-Engur*). A finnugor nyelvek neveit rendszerint nem szokták beleértetni ebbe a körbe, a kapcsolódási pontot ugyanis többnyire a régi Kárpát-medence területe és a magyar mondavilág adja, valamint – nem ritkán, egyes szerzőknél különösen – az alternatív nyelvrokonítások és a magyarság keleti származtatása.

4. A régi, történeti jellegű névanyag mellé szokás számítani a magyar klasszikus irodalmi eredetű neveket (pl. *Jolán, Etelka, Csilla, Habilán, Zenedő*), sőt a többi kategóriához illőnek látszó újabb keletű névalkotásokat: a közszavakból, meglévő keresztnevekből, olykor helynevekből vagy egyéb egyedi módon létrehozott, akár feltűnően mesterséges magyar nyelvi eredetű neveket is (pl. *Istenfi, Maros, Sajószöged, Ondvér, Marcilány, Nyákocska*).¹²

Az itt számba vett jellemző kategóriák mellett más típusú nevek is megjelenhetnek ezekben a kiadványokban. Köztük egyházi eredetű nevek régi magyar változatai, illetve származékai, esetleg kevésbé nyilvánvaló képviselői is (pl. *Bence, Endre, Genovéa, Rókus*), jelezve összeállítóik konkrét szakmai ismereteinek hiányát, egyúttal pedig magának a koncepciónak a bizonytalanságait is. Mindemellett akár olyan további névalakokra is bukkanhatunk bennük (pl. *Csuboraka, Györgyil, Homokreval, Hunyác, Mondo-Csu, Tamasakaraj*), amelyek nyelvi-névtani háttérét nehezen tudnánk megnevezni. Ezek tényleges forrásai sokfelé vezethetnek, de közéjük tartoznak mindenesetre az Arvisurák, illetve az ebből merítő ún. FÉRAN naptár (SLÍZ megj. e.).

4.4. Az egyes, itt sorra vett kategóriák közti határok sokszor nem élesek, ami a problémakör, illetve a magyar névtörténet jellemzőiből is fakad. A laikus felfogásban azonban különösen elmosódóvá válhatnak, amint az a laikus névjegyzékekben gyakran szembeütően tükröződik is. Jól látszik bennük többek közt az utókor azon jellemző látásmódja, mely a régi, történeti neveket az újabb kori névalkotásokkal gyakorlatilag együvé tartozónak tekinti. A laikus névkönyvek ugyanis rendszerint közösen tárgyalják ezeket, s gyakran az egyes nevekhez kapcsolódó magyarázatokból (ha az adott kiadvány tartalmaz ilyeneket) sem derülnek ki az ezen kategóriák közötti fontos különbségek.¹³ Úgy tűnik, hogy ez a konstruált, részben kitalált hagyomány a kitüntetett szerepű, ősi múlthoz való visszanyúlás, a nemzeti és az ősi fogalmának összekapcsolódása szempontjából nem is tűnik alapvető problémának, legalábbis az adott gondolatkörben mozgó személyek részéről (vö. GEBHARDT 2016: 410–413).

A laikus kiadványokban közreadott tartalmak történeti és névtörténeti szempontból többféle módon lehetnek problematikusak. Különösen akkor, ha: egyes elemek neveként, vagy legalábbis személynevekként nem léteztek, nem léteznek; a magyar nyelvhez, történelemhez, kultúrához szorosabban valójában nem kapcsolhatók; etimológiai, nyelvtörténeti értékelésük szakszerűtlen (téves, elavult, leegyszerűsítő, következtetlen), nem

¹² Az utolsóként említett típus gazdag példatáraként az utóbbi évtizedekből l. különösen Szegedi Csanád névtárát (2., bővített kiadása: Szegedi 2004).

¹³ E kiadványok valós tartalmukat tekintve már a címükben is félrevezetők lehetnek, mint például a háború előtt megjelent *Őseredetű magyar személynevek tára* című, kifejezetten dilettáns (és a hasonló munkák által azóta rendszeresen hivatkozott) névszótár (Gáborjáni Szabó M. – Gáborjáni Szabó Sz. B. 1936), de az egyébként az egyes nevekre vonatkozóan korrekt magyarázatokkal ellátott *Ősmagyar keresztneveket!* című névjegyzék (Meskó é. n.) is.

ritkán egyúttal prekonceptiózus.¹⁴ Az ilyen célú névtárakban közreadott nevek egy jó része egyébként a valós névhasználatban nincs jelen, nem is anyakönyvezhető napjainkban. (Ez egyes nevekre általában, illetve anyakönyvezhető régi magyar személynevek egyik-másik összeállításba felvett variánsaira egyaránt igaz lehet.) A lehetséges problémák (vagy legalábbis következtetések) köre mindenestre messzire vezet; sőt, azoktól egyébként szakszerű keresztnévszótáraink sem teljesen mentesek.

Ez a problémakör egyrészt névtörténeti jellegű, másrészt azonban alkalmazott névtani vonatkozású tematikát takar. Fontos rámutatni ugyanakkor, hogy az itt felvillantott kérdéseket egyúttal az ún. népi névtan (angol terminussal: *folk onomastics*, vö. a *népi nyelvészet* terminussal; e területre l. BECKER 2018: 169–171) és más kapcsolódó részdiszciplínák megközelítésmódjai szerint is vizsgálunk érdemes, ha az adott jelenségek komplexebb megértésére törekszünk.¹⁵ Ez annyiból is fontos, hogy be kell látnunk: a mindenkori személynévadás történetében nem csupán, nem feltétlenül, illetve nem annyira a tudományosan igazolható tények gyakorolnak hatást, hanem akár jóval inkább a nevekkel kapcsolatos társadalmi – laikus – vélekedések és megközelítések.

5. Nevek és viselőik. Az újmagyar kor keresztnévadásának történetét, a névdivat alakulását, napjaink keresztnévanyagának struktúráját és elemkészletét a fentebbiekben számba vett tényezők és források mind befolyásolták. E folyamat alakulásának, főbb jellemzőinek, befolyásoló tényezőinek és összefüggéseinek – csupán témánk szempontjaira korlátozott – vázlatos bemutatása is külön tanulmányt igényelne, ezzel így a továbbiakban részletesebben nem foglalkozom. Legalább jelzésértékűen, s nem teljesen esetlegesen két mozzanatot azonban talán érdemes kiemelni e kérdéskörből ezen a helyen is.

Az egyik: a történeti forrásokban szereplő személynevek – mint arra fentebb már utaltam – alapvetően olyan formában kerültek be a magyar névkincsbe, ahogy évszázadokkal később (ti. nem pontosan, nem egykori hangzó formájuk szerint, s akár többféleképpen is) kiolvasták azokat. Egyes keresztnéveknek így több változata is keletkezett idővel, de ezeknek tipikusan csupán egyike lett közismert és általánosan használatos keresztnévanyagunkban. (Pl. *Géza* ~ *Décse*, *Gécsa*, *Gejza*, *Gyécsa*.)

A másik mozzanat: a történeti vonatkozású személynevek egykori konkrét kontextusa idővel elhomályosulhatott, leegyszerűsödve akár és legfeljebb csupán a 'régi magyar' szimbolikus értékére. Így például a *Zalán* név, mely Anonymus egyedi alkotásaként a honfoglaló magyarok egyik ellenségének neve lett a Gestában, s onnan került át fő ellenfélként Vörösmarty nemzeti eposzába (sőt, annak címébe) is, napjainkban a legnépszerűbb férfi

¹⁴ Ezek az „alternatív” vagy „parakomparatív” etimológiák több esetben ugyanakkor arra is magyarázatot adnak, hogy bizonyos – egyébként ide nem tartozó – nevek miért kapnak helyet mégis a szűkebb értelemben vett nemzeti nevek kategóriájában (több példával l. SLÍZ megj. e.).

¹⁵ Tanulságos lenne megvizsgálni például az említett kiadványokkal, összeállításokkal kapcsolatban különböző fórumokon megfogalmazódó véleményeket, reflexiókat. Példaképpen itt csak arra utalok, miképpen értékelték az egykori Magyar Nemzet állandó szerzői Szegedi Csanád fentebb már hivatkozott dilettáns névkönyvének (első) megjelenését. Temesi Ferenc így összegezte gyors véleményét: „Át kéne dolgozni ezt a munkát”; míg Hanthy Kinga a „Szegedi Csanád nem hagyja kihalni a régi magyar neveket [...] nemcsak nyelvtörténeti forrásként forgatható, hanem arra is buzdít, hogy bátran szakítsunk a zsanettézis és armandózás hagyományával, térjünk vissza a tiszta forráshoz” szöveggel vezette fel a kötet ismertetését (Magyar Nemzet 2002. 09. 07., ill. 2003. 01. 04.).

keresztnevek egyike Magyarországon: 2018-ban a 12. volt az újszülöttek közt, egy kivételével maga mögé utasítva a szűkebb értelemben vett nemzeti névanyag minden képviselőjét.¹⁶

Az említett példák, úgy vélem, ugyancsak a történetiség fogalmának és értékének lehetséges sokféleségét illusztrálják.

6. A tudomány képviselői. Végezetül érdemes legalább röviden utalni arra a problémakörre is, hogy miként kezelte a tudományosság a történeti személynévanyagnak és forrásainak a kérdését; ez ugyanis nem csak tudománytörténeti, de mentalitástörténeti szempontból is tanulságosnak bizonyulhat. E helyen térjünk vissza ismét Anonymus *Gesta Hungarorum*ának több szempontból is egyedi példájához.

Nem csupán a honfoglalás kérdéskörével, de 18. századi felfedezése óta önmagában Anonymus művével is könyvtárnyi szakirodalom foglalkozott. A névtelen jegyző művét hosszú időn át alapvetően hiteles történeti munkának tekintették, s nemcsak a közvélemény, de jó ideig az egykori tudományosság is. Így a geszta személynevei és azok gesztabeli magyarázatai a régi magyar névkinccsel kapcsolatos tudományos ismereteket és kutatásokat is nagyban befolyásolták. Miközben azonban a történettudomány jeles képviselői a geszta megbízhatóságának és egyes szereplői hitelességének ártértékelését idővel eredményesen megkezdték, a nyelvészet ezt a maga területén számottevő fáziskéséssel követte csak. Anonymus személyneveit és azok gesztabeli hátterét koruk legkiválóbb nyelvészei még a 20. század első felében is jellemzően hitelesnek fogadták el, s a *Gesta* vizsgálatához bizonyos elfogultság, névanyagához egyfajta tudományos őstörténeti romantika kapcsolódott.

Mindezzel összefüggésben, többek között, a helynevekből kreáltakat is valós történeti személynévként próbálták etimológiailag megfejteni, ami – már csak a két névfajta eltérő motivációs hátterét tekintve is – eleve tévútra vihette e kísérleteket; nagy számban magyarázták az anonymusi személyneveket a török nyelvekből, egy-egy kunként feltüntetett vagy bolgárnak vélt szereplő nevét már ezért is eleve ezekből vélték magyarázhatónak; stb. (Minderről bővebben ír BENKŐ az Anonymus gesztája nyelvészeti revíziójának szükségességéről című, utólag programadónak is felfogható cikkében: BENKŐ 1994, a névmagyarázatokra kiható példákra l. 134–135.) Ismert, de itt is felidézésre érdemes példa az Anonymus magyar fordítását közzétevő és neveit jegyzetekkel, magyarázatokkal ellátó Pais Dezső¹⁷ reakciója Benkő Lorándnak a *Csepel* név magyar helynévi etimológiáját feltáró, s egyúttal Anonymus munkamódszerét leleplező (BENKŐ 1966) cikkére: „Lehet, hogy igaza van, Lóri, de azért mégsem kellett volna megírnia: nézze, A n o n y m u s r ó l van szó!” (BENKŐ 1994: 135.)

¹⁶ A hivatalos népszerűség-nyilvántartási adatok alapján (<https://nyilvantarto.hu/hu/statistikak>; l. a Lakossági számadatok, ill. Utónév statisztika az előző évben születettek körében címek alatt).

¹⁷ Hogy miképpen adott hitelt egykor többek közt PAIS is – a névtörténész logikájával – Anonymus neveinek, jól példázza a korábban (a 2. lábjegyzetben) már tárgyalt *Huba* névhez fűzött magyarázata a Magyar Anonymus jegyzetei közt: „A *Hoba* és *Hobaj* hn.-ek tartották fenn a nevet. AN. szerint *Huba* vezér *Szemerének* az őse és mint Nyitra meghódítója a *Zsitva* mentén kap földet. S valóban ezen a vidéken Komárom megye északi részén ma is ott találjuk a *Hoba* és *Szemeré* hn.-eket” (PAIS 1926: 120).

A Gesta őstörténeti szempontból kiemelt fontosságú, illetve különösen rejtélyes neveinek eredete és történeti relevanciája napjainkban is aktuális történettudományi diskurzusok tárgya. Ugyanakkor, mint BENKŐ LORÁND fogalmazott a honfoglalás miliecentenáriumának idején írt tanulmányában (1996: 239): a fent vázolt problémákkal összefüggő, „a nyelvi, történeti kronológiai realitások látszatát keltő »személyesítés«, illetőleg személynevesítés még ma is be-betüremkedik nyelv-, név- és történettudományunkba, annak ellenére, hogy a probléma lényegére ilyen vagy olyan részletekben, vonatkozásokban többen is rámutattak már”.¹⁸

7. Befejezésképpen. A honfoglalás Anonymus által elképzelt történetét elmesélő Gesta és annak fontosabb szereplői – személyneveikkel együtt – a magyar történeti tudat jellemző elemeivé váltak. A hét honfoglaló vezér, akiknek nevét általánosan szokás ismerni, s akiknek lovasszobrai a Hősök terén álló millenniumi emlékmű központi szoborcsoportját alkotják, nevük szerint – Árpád fejedelmet kivéve – Anonymus fantáziájának szülöttei. Ugyanúgy, ahogy a honfoglaló magyarok gesztabeli ellenfelei, többek közt Gyalu vezér is, akinek viszont Romániában állítottak, állítanak emlékműveket. A Gesta és szereplői, sajátos módon, térségünk több országa és népe számára szolgálhattak, sőt szolgálhatnak alapul – ha eltérő mértékben is – egy (elképzelt) történelmi múlt (re)konstruálásához, szimbolikus megjelenítéséhez (sőt akár történeti és politikai érvek megfogalmazásához).¹⁹ Bizonyos értelemben persze, szimbolikus értéküket és hatásukat tekintve, önmagában kevésbé számít az, hogy mennyiben vélt vagy valóságos az a múlt, amit megjelenítenek. A tudományos kutatásnak azonban alapvető fontosságú kérdéseket jelentenek, melyek megválaszolásának viszont nemcsak a tudományos kutatás számára van, napjainkban is, felelőssége.

Hivatkozott irodalom

- Alapelvek [2014] = *Alapelvek a kérvényezett nevek szakvéleményének elkészítéséhez*. <http://www.nyttud.mta.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/alapelvek.html>
- ÁSzt. = FEHÉRTÓI KATALIN, *Árpád-kori személynévtár (1000–1301)*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁTORI GYOPÁRKA 2019. A Gesta Hungarorum román fordításaiban szereplő helynevek. In: BAGYINSZKI SZILVIA – BÁTORI GYOPÁRKA – HAVASI ZSUZSANNA – KOROMPAY ESZTER szerk., *Anyanyelvünk évszázadai 4. Nyelvünk változása és változatai*. Studia Iuvenum Chronolinguistica 5. Kalota Művészeti Alapítvány – ELTE Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 55–64.
- BECKER, LIDIA 2018. Folk onymic discourses about personal names on the web. *Onomastica Uralica* 10: 169–183.
- BENKŐ LORÁND 1950. Fiatal nevek és őseik. *Magyar Nyelvőr* 74: 123–128.

¹⁸ Anonymus gesztájának megfelelő értelmezése, bonyolult problematikájának kezelése olyan gyakorlatiasabb területeken is komoly kihívásokat jelent, mint általában a geszta szövegkiadásának kérdése (szépirodalmi műként, történeti forrásként vagy nyelvemlékként való megközelítése), illetve a mű különböző nyelvekre való fordításának feladata. (Ezekhez a kérdésekhez l. BÁTORI GYOPÁR doktorandusz hallgatónk megkezdett kutatásait.)

¹⁹ Mindehhez l. RADY–VESZPRÉMY 2010: xxxi–xxxiv, BÁTORI 2019: 56–58.

- BENKŐ LORÁND 1966. Az anonymusi hagyomány – és a *Csepel* név eredete. *Magyar Nyelv* 62: 134–146.
- BENKŐ LORÁND 1994. Anonymus nyelvészeti revíziójának szükségességéről. *Magyar Nyelv* 90: 131–137.
- BENKŐ LORÁND 1996. Anonymus élő nyelvi forrásai. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel II.* Balassi Kiadó, Budapest. 221–247.
- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnek a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 2009. *A Szovárd-kérdés. Fejezetek egy ómagyar nemzetség történetéből.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÍRÓ FERENC 1994. *A felvilágosodás korának magyar irodalma.* Balassi Kiadó, Budapest.
- FARKAS, TAMÁS 2012. Proper Name Dictionaries in Hungary. In: FÁBIÁN, ZSUZSANNA ed., *Hungarian Lexicography II. Monolingual and Special Dictionaries.* Lexikográfiai füzetek 6. Akadémiai Kiadó, Budapest. 307–329.
- FARKAS TAMÁS 2017. Creating a national given-name stock. A chapter from the modern-day history of personal names. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Name And Naming. Proceedings of the Fourth International Conference on Onomastics “Name and Naming” Sacred and Profane in Onomastics. Baia Mare, September 5–7, 2017.* Editura Mega – Editura Argonaut, Cluj-Napoca. 137–146. <http://doi.org/10.30816/ICONN4/2017/59>
- FARKAS TAMÁS 2018. A nyelvújítás és a tulajdonnevek. In: HAJBA RENÁTA – TÓTH PÉTER szerk., *„A véges végtelen”. Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára.* Savaria University Press, Szombathely. 59–65.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., javított és bővített kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Gáborjáni Szabó Mihály – Gáborjáni Szabó Szabolcs Bendegúz 1936. *Őseredetű magyar személynevek tára.* Dürer Nyomda és Lapkiadóvállalat, Gyula.
- GEBHARDT, BERNADETTE 2016. Milyen legyen a „magyar névpolitika”? Lengyel Zoltán víziója a Magyar névkönyvben (1917). *Magyar Nyelv* 112: 401–418. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2016.4.401>
- GYÖRFFY GYÖRGY 1996. Anonymus Gesta Hungarorum. In: KOVÁCS LÁSZLÓ – VESZPRÉMY LÁSZLÓ szerk., *A honfoglaláskor írott forrásai. A honfoglalásról sok szemmel II.* Balassi Kiadó, Budapest. 193–213.
- HORVÁTH KÁROLY – MARTINKÓ ANDRÁS 1963. Jegyzetek. Zalán futása. In: *Vörösmarty Mihály: Összes művei 4. Nagyobb epikai művek I.* S. a. r. HORVÁTH KÁROLY – MARTINKÓ ANDRÁS. Akadémiai Kiadó, Budapest. 328–551.
- HUSSAR, ANNIKA – RÜÜTMAA, TIINA 2018. Omanimed eesti ja ungari kasutuses. *Philologia Estonica Tallinnensis* 2018/3: 44–65. <https://doi.org/10.22601/PET.2018.03.02>
- IMREH RÉKA 2019. A modern tudomány előtti és azon kívüli név- és szófejtések alkalmazott vonatkozásai. *Névtani Értesítő* 41: 51–74. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2019.3>
- KECSKÉS JUDIT 2007. „Nemzeti nevek” és a nemzeti öntudatra ébredés nevei. In: HOFFMANN ISTVÁN – JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói.* Nemzetközi Magyarstudományi Társaság, Debrecen–Budapest. 209–216.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. *Az irodalmi névadás.* A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 34. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

- LEIBRING, KATHARINA 2016. Given Names in European Naming Systems. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. 199–213. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.51>
- Lengyel Zoltán 1917. *Magyar névkönyv*. Nap Nyomda, Budapest.
- Meskó Lajos Déce é. n. *Ősmagyar keresztnéveket! A „Magyar Szó” jegyzéke a régi magyar keresztnévekről*. K. n., h. n.
- MEZEI MÁRTA 1958. *Történetiszemlélet a magyar felvilágosodás irodalmában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MIZSER LAJOS 1983. Csilla – Delinke. *Magyar Nyelvőr* 107: 116–118.
- PAIS DEZSŐ 1926. Jegyzetek. In: *Magyar Anonymus. Béla király jegyzőjének könyve a magyarok cselekedeteiről*. Fordította, bevezetéssel, jegyzetekkel és térképpel ellátta PAIS DEZSŐ. A Napkelet Könyvtára 14. Magyar Irodalmi Társaság, Budapest. 102–151.
- RADY, MARTYN – VESZPRÉMY, LÁSZLÓ 2010. Introduction. In: BAK, JÁNOS M. et al. eds., *Anonymus and Master Roger. Gesta Hungarorum. Carmen miserabile*. Central European Medieval Texts. CEU Press, Budapest – New York. xvii–xxxviii.
- ROMETSCH, HAIK 1983. *A magyar, finn és északi belső keletkezésű keresztnévek*. Magyar Névtani Dolgozatok 53. ELTE, Budapest.
- SCHWARTZ ELEMÉR 1930. Elemér. *Magyar Nyelv* 26: 183–185.
- SEBESTYÉN GYULA 1901. Vörösmarty és kora. *Irodalomtörténeti Közlemények* 11: 1–25, 153–167.
- SLÍZ, MARIANN 2018. The legal deficiency of publishing calendars and the problems caused by calendars and dictionaries of given names based on lay ideas in Hungary. *Onomastica Uralica* 10: 309–315.
- SLÍZ MARIANN megj. e. A laikus keresztnévszótárak. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Tulajdonnevek és szótárak*. Megjelenés előtt.
- SLÍZ, MARIANN – FARKAS, TAMÁS 2018. Connections of the Sacred and Profane in the History of Hungarian Given Names. In: FELECAN, OLIVIU ed., *Onomastics between Sacred and Profane*. Vernon Press, Wilmington. 279–292.
- Szegedi Csanád 2004. *Magyar eredetű keresztnévek kincses tára*. 2. kiadás. Gyepű Kiadó, Budapest.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

TAMÁS FARKAS, Constructing history – constructing names. Personal names of early Hungarian history and the posterity

The topic of the paper is how people of modern times attempt to approach the onomasticon of personal names of the past, of which they lack sufficient knowledge; and how they create a picture of it for themselves and their peers. The paper presents the topic with the help of examples from different eras and genres of cultural history. The paper is based on sources, originating from centuries later, of personal names of the Hungarian Middle Ages, especially the time of the Hungarian conquest of the Carpathian Basin (the end of the 9th century). In the case of the 13th-century *Gesta Hungarorum*, the intentions of the author and the methods he applied to create and give personal names to narrate the events of the Conquest, of which he had little knowledge, can be easily identified.

The writers and poets of the end of the 18th and the beginning of the 19th century – which was the era of national awakening, language reform and romanticism – also exemplify how authors could use old or create new personal names in their historical works influenced by the conditions of their era. Continuing the topic, the paper discusses the process and methods of renewing the onomasticon of first names in national contexts, the role of first names registries from this point of view, and how these often paint a misleading picture of their subject, and thus Hungarian history. Finally, the paper deals not only with the laic considerations of our oldest personal names, but also with the problems of their discussion from a historical point of view, emphasizing the need to involve not only historical onomastics but also the approaches of literary onomastics, folk and applied onomastics.

Szent István Pécsváradi oklevelének *Sorlogys* helynevéről és ami körülötte lehetett*

1. A pécsváradi bencés apátságot Szent István király alapította, az egykor vélhetően létező 11. századi oklevél azonban nem maradt fenn. A 11. századra datált Pécsváradi oklevél ma ismert szövegét a 13. században (1220 környékén) jegyezték le. Ez a 13. századi hamis irat sem őrződött meg eredetiben, csak a 15. század elejéről származó többszörös átiratban. Ennek megfelelően az oklevelet a következőképpen datálhatjuk: +1015/+1158 [1220 k.]/1323/1403/PR. (DHA. 1: 63). Ez az oklevél 41 Szent István-i falut említ. GYÖRFFY GYÖRGY szerint István király 11. századi oklevelébe a 13. századi hamisításkor a monostor javainak 11. századi összeírásából került be a legnagyobb szövegegység (GYÖRFFY 1969: 203, DHA. 1: 70). Úgy véli tehát, hogy a 11. századi hiteles alapítólevél mellett egy 11. századi összeíró oklevéllel is rendelkezett az apátság. A nyelvi elemzés során komoly nehézséget okoz azonban az, hogy ezek az oklevelek (a hiteles alapítólevél, illetve az összeíró oklevél) önállóan nem, csak a hamis oklevél 15. századi változatának részeként maradtak fenn. GYÖRFFY meglátása szerint ebből a 11. századi összeírásból felmérhetjük az apátság alapításkori birtokállományát, azaz a hamis alapítólevélben István adományaként megnevezett birtokokat valósnak fogadhatjuk el. A 41 megszámozott falu közül csupán a hetedikként megnevezett, Baranya megyei Kölked (*Kulkedj*) települést nem tartja alapításkori adománynak, ez tudniillik csak 1057-ben került az apátság tulajdonába (Gy. 1: 331). A többi 40 falu István általi adományozása mellett szól például, hogy a Szent István utáni uralkodók (Domoszló herceg, Szent László és Vak Béla) adományai jól elkülönülve szerepelnek a hamis szövegben. Az uralkodók adományainak ilyesfajta elhatárolása megengedi azt a következtetést, hogy a Szent István-i adományként megnevezett birtokokat valóban az apátság alapítójától származóknak tekintjük. (GYÖRFFY 1977: 235–237, DHA. 1: 77–80.)

GYÖRFFYvel részben egyetértve, ugyanakkor óvatosabban eljárva egy korábbi előadásomban¹ én mindössze annyit feltételeztem, hogy az oklevél Szent István adományait megnevező helyneveit 11. századiaknak tarthatjuk. Jelenlegi tudásunk szerint ezt legfőképpen az támogatja, hogy a fennmaradt irat szövegezése emlékeztet a Szent László korából származó összeíró oklevelekére. Amennyiben az oklevél helyneveit nem István korára, hanem a 11. századra datáljuk vissza, Kölked falu nevét is figyelembe vehetjük a többi 40 falu nevének említésével együtt. Ez annál is inkább indokolt, mert az 1057. évi oklevél révén, amely arról számol be, hogy Kölked csak a század közepén vált apátsági birtoklású területté, sokkal biztosabban nyilatkozhatunk a *Kölked* helynév 11. századi létezéséről, szemben azokkal a nevekkel, amelyek jelenlegi ismereteink szerint a 11. századra vonatkozólag csak a hamis oklevélben maradtak fenn. Ha elfogadjuk ennek a kijelentésnek a jogosságát, a Pécsváradi oklevél révén a forrásszegény 11. század mintegy 130 helynévi

* Készült az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

¹ A Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportjának felolvasó ülésén (2019. február 28.)

szórvánnyal gazdagodhat: a birtokok nevein túl ugyanis a határleírásukban szereplő helyneveket is itt vehetjük figyelembe.

2. Mostani tanulmányomban az alapítólevél helynévtörténeti forrásértékének a kérdése után (amit tehát egy korábbi előadásomban fejtettem ki) az oklevél *Sorlogys* helyneve alapján a nyelvemlék nyelvtörténeti forrásértékével kívánok foglalkozni. A kiindulópontot GYÖRFFYnek az az elképzelése adja, hogy a hamis oklevélben a Baranya megyei Hird falu leírásában („tricesimasecunda *Hirig* nominatur, que ab oriente terminatur *Sorlogys*, ab austro *Sedfev*, ab occidente *Nogvt* et *Curtuelfa*, a septemtrione *Hudus*”, DHA. 1: 75) szereplő, a *sarló* köznévből alakult helynév az ősmagyar kor hangállapotbeli sajátosságait tárja elénk, és az István korában beszélt magyar nyelv néhány jellemzőjére is rávilágít.² GYÖRFFY GYÖRGY véleménye szerint a hamis oklevél *Sorlogys* nevében a *sarló* szavunk ősmagyar, illetve bolgár-török *sorlogh* alakja őrződött meg. A név hangalakjának alakulásmódját a *Szántó* névvel állítja párhuzamba, amely a görög nyelvű Veszprémvölgyi adománylevélben *Σάνταγ*-ként ([szám-táj]-ként; DHA. 1: 85), a száz évvel későbbi latin változatban pedig *Zamtou*-ként (DHA. 1: 366) szerepel. A *Sorlogys* szórványt tehát a Baranya megyei *Sarlós* településnév (ma Magyarsarlós) (palato)veláris zöngés spiránst tartalmazó változatának tekintve sorolja az ősmagyar koriak közé (GYÖRFFY 1977: 236, 1988b: 21).

Ez a felismerés is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy GYÖRFFY GYÖRGY úgy vélekedjen a hamis oklevél megírásához felhasznált, de ma már nem létező összeíró oklevélről, hogy annak jelentős része vitathatatlanul a 11. század végén, Szent László korában készült ugyan, de feltehető, hogy egyes szövegrészleteit már István koronázása előtt is lejegyezték (DHA. 1: 70; GYÖRFFY 1988b: 22, 2001: 99).³ A hamis oklevél keltezési formulája is azt mondja, hogy a határok kijelölése már István koronázása előtt megtörtént (DHA. 1: 70). KRISTÓ GYULA a keltezési formula szokatlan formai jegyei, illetve problémás tartalma mellett a korabeli környezet ismertetésével is hitelesen cáfolja a korai határkijelölés lehetőségét. István az apátság környékén élő fekete magyarokat ugyanis csak 1008-ban győzte le fegyveres harcban, ezért a megjelölt időszakban Pécsvárad környékén még nem alapíthatott monostort, és ennek megfelelően a birtokait sem jelölhette ki. A birtokösszeírás korai lejegyzésével kapcsolatban az sem tisztázott továbbá, hogy ki írta volna ezt az oklevelet a német császári kancellária írnokának, Heribert C-nek a Magyarországra érkezése előtt. (KRISTÓ 2000a: 315.)

A mai Magyarsarlós Pécestől délkeletre helyezkedik el Baranya vármegyében (FNESz. *Magyarsarlós*, BMFN. 1: 842–845). A Veszprémvölgyi adománylevél a falut a veszprémvölgyi apácák tulajdonaként nevezi meg (DHA. 1: 85, 366). Az apácák 1224-ben bérletbe

² GYÖRFFY GYÖRGY a Pécsvárad alapítólevélben tizennyolcadik faluként említett, véleménye szerint a Baranya megyei Szellő faluval azonosítható *Scedluc* (DHA. 1: 74) szórványt szintén az ősmagyar koriak közé sorolja (GYÖRFFY 1977: 236, 1988b: 21).

³ Az oklevél helyneveinek a vallomását több évtizeddel korábban SZENTPÉTERY IMRE is figyelembe vette az oklevél keletkezési idejének a meghatározásakor. Ő azonban GYÖRFFYvel szemben MELICH JÁNOS alapján – számolva ugyan az átírásoknak a névalakokra gyakorolt hatásával – úgy véli, hogy az oklevél Szent István-kori előzményének ellentmond az, hogy nincs benne egyetlenegy 11. századra utaló névalak sem. A *Chorozt*, *Zeru*, *Noghutholmu*, *Kulkedy* stb. neveket 12. századinak vagy 13. század elejének, a *Balwanus mege*, *Rowozluk* stb. neveket pedig a többszörös átírás következményeként még fiatalabb névalakoknak tartja (SZENTPÉTERY 1918: 15, 36).

adták a pécsváradi apátságnak (H. 7: 10, Gy. 1: 376). A Pécsváradi oklevélben még nem (birtok)adományként, hanem egy adományozott terület határpontjaként szerepel, amennyiben valóban erről a helyről szól az oklevél. A Pécsváradi oklevél 17. és 18. századi átiratában az itt elemzett alakra erősen emlékeztető *Sorlongis* és *Sarlongis* név szerepel (DHA. 1: 237). Egy ugyanabból az évből (1403) származó oklevél, mint amelyik évből a Pécsváradi oklevél legrégebbi szövegét ismerjük, Sarlós és Sevenye ~ Zsemenye határát leírva *Sarlos*-ként említi a Baranya megyei települést (DHA. 1: 178). A 12. század elejéről származó Veszprémvölgyi adománylevél hiteles latin változatában *Serlous* (DHA. 1: 366) tűnik fel (a település többi adatához l. a KMHsz. 1. *Sarlós* szócikkét).

A Pécsváradi alapítólevél a Baranya megyei Hird falu keleti határpontjaként említi a *Sorlogys* nevű helyet, ahogyan erre már fentebb utaltam. A névalaknak Sarlós faluval való azonosíthatóságát GYÖRFFY az után a felismerés után látta igazoltnak, hogy az alapítólevél több faluból álló birtoktömbökről tesz említést. Véleménye szerint *Sorlogys* nem Hird falunak, hanem az előtte említett *Suene* falunak (a mai Zsemenye pusztának, amely ma Nagykozár településhez tartozik, vö. Gy. 1: 409, BMFN. 1: 822–825) a déli szomszédja, és ilyen módon Sarlós faluval azonos (GYÖRFFY 1977: 236). GYÖRFFY GYÖRGY déli határpontról beszél *Sorlogys* kapcsán, pedig az oklevél e nevet Hird falu keleti részére helyezi (que ab oriente terminatur *Sorlogys*, DHA. 1: 75). A második katonai felmérés alapján lokalizálva a helyeket azonban esetleg mégis GYÖRFFY vélekedését alátámasztó tényekre bukkanunk: míg Sarlós Hird falunak egyértelműen a déli szomszédja, addig az oklevélben említett *Suené*-hez (a mai Zsemenye pusztához) viszonyítva inkább keletre helyezkedik el, igaz, erőteljesen délkelet irányában. A Hird határleírásában északra helyezett Hódos is talán Zsemenye pusztához és nem Hirdhez viszonyítva tekinthető északi határpontnak (MKFT.). A Pécsváradi alapítólevélben, illetve GYÖRFFYNél jelentkező eltérő tájolás a fentebb mondottakon túl vélhetően a téli és a nyári időben végzett határjárás különbségeire is visszavezethető (vö. GYÖRFFY 1956: 410–411). Egyelőre csak a helyek lokalizálására fókuszálva talán elfogadhatjuk GYÖRFFYnek az oklevél határleíró részeiről mondott gondolatait, azt tudniillik, hogy az oklevélíró nem egyes falvakról, hanem birtoktömbökről tesz említést, de ez nem tükröződik egyértelműen a szövegben.

3. Ha nyelvi oldalról további adalékokkal tudjuk alátámasztani, hogy a Pécsváradi alapítólevél névalakja valóban a Baranya megyei *Sarlós* helynév legrégebbi ismert írott formája, ahogyan azt GYÖRFFY véli, akkor ez meggyőzően megtámogatná a Szent István-kori hiteles oklevél, illetve a 11. század végi összeírás létezését is. Emellett pedig azt is igazolná egyúttal, hogy a hiteles oklevél nyomán készült hamis oklevélben a nevek lejegyzésében is kereshetünk 11. századi, illetve század eleji nyomokat (és nem ősmagyar korikat, ahogyan azt GYÖRFFY gondolja), azaz az alapítólevelet nemcsak mint helynévtörténeti forrást, hanem mint nyelvtörténeti forrást is figyelembe vehetnénk a 11. század nyelvi jellemzésekor. A 12. század elején a Veszprémvölgyi adománylevél latin változatában ugyanis már *Serlous* alakban szerepel a településnév (DHA. 1: 366).

GYÖRFFY GYÖRGY az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című sorozatnak a Baranya vármegyét tartalmazó első kötetében *Sarlós* szócikke alatt még nem tesz említést a Pécsváradi alapítólevél névalakjáról (Gy. 1: 376).⁴ A TESz., az EWÜng. és a WOT. sem

⁴ Szent István királyról írt monográfiájában találtam az első megjegyzést a *Sorlogys* szórvány azonosításával kapcsolatban (GYÖRFFY 1977: 236).

említi ezt a helynevet a *sarló* szócikkében. A történeti földrajz alapján készült helynév-szótár, a Korai magyar helynévszótár lapjain azonban már feltűnik a hamis oklevél névadata is (KMHsz. 1. *Sarlós* a.). A KMHsz.-hez hasonlóan korábban a FNESz. is megemlíti ezt a korai időszakra datált adatot *Magyarsarlós* szócikkében.

3.1. A *Sarlós* helynevek alapjául szolgáló *sarló* köznév etimológiájának részletes bemutatásától ezúttal eltekintek, ezt ugyanis néhány éve a WOT. szerzői már megtették (2: 697–698; vö. még TESz., EWUng. *sarló*).⁵ A *sarló* köznév a honfoglalás előtti csuvasos jellegű török jövevényszavaink egyike (vö. pl. BÁRCZI 1958a: 73, 77; BENKŐ 1967: 280–282; ZSILINSZKY 2005: 202; GERSTNER 2018: 252). A legvalószínűbbnek az tűnik, hogy a *sarló* szó vagy az ótörök **sarlıy* ~ **sarlay*, vagy a **čarlay* átvétele (vö. TESz., WOT.), és a magyar nyelvbe *sorloy* formában adaptálódhatott.

A *Sorlogys* szórványt a *Sarlós* név egy korábbi változatának tartva a korai ómagyar kori hangzását [sorloyus]-ként adhatjuk meg. Amennyiben valóban *Sorlogys* szerepel az oklevélben, feltételezhető, hogy a képző előtti magánhangzó *y* jelölése íráshiba következménye lehet *u* vagy *v* helyett, szabályos hangváltozással ugyanis a [sorlogis]-ból nem tudjuk megmagyarázni a *Sarlós* formát.⁶ Egy [sorloyus] hangzású településnév akkor jöhetett létre, amikor az alapjául szolgáló közszo még *sorloy* alakú volt. Később, amikor a szóban a veláris zöngés spiráns vokalizációja következtében már diftongust (*sarloy*) vagy ebből alakult hosszú magánhangzót (*sarló*) ejtettek, a közszoából alakult településnév is [Sarlous] vagy [Sarlós] hangzású lett. Magyarsarlósnak a Veszprémvölgyi adománylevélből származó 12. századi *Serlous* (DHA. 1: 366), illetve az 1224/399-es *Sarlous* (KMHsz. 1: 237) adata is igazolhat egy ilyen lefolyású változást, a névalakok lejegyzésében az *ou* jel ugyanis diftongust (vagy ebből alakult hosszú magánhangzót) jelölhet.

3.2. Nyelvi oldalról közelítve a kérdéshez azt mondhatjuk, hogy a *Sorlogys* névforma – íráshibát feltételezve – lehet a *Sarlós* név egy korábbi változata. Ezt tovább erősítheti a Pécsváradi oklevélnek egy 1403-ból átiratban fennmaradt oklevéllel való összevetése. Ebben az oklevélben megtaláljuk *Sarlós* és a vele határos *Zsemenye* ~ *Sevenye* határleírását. *Zsemenyét* – ahogyan arról már korábban szóltam – *Hird* falu előtt említi a Pécsváradi alapítólevél, és GYÖRFFY úgy véli, hogy az oklevélben *Hird* határában szereplő *Sorlogys* (= *Sarlós*) valójában *Zsemenye* szomszédságában található. Ha összevetjük a két oklevél határleírását, akkor két egyező pontot is találunk, ami valamelyest utalhat arra, hogy a Pécsváradi oklevél névalakja valóban a *Sarlós* névvel azonosítható. Ez a két határpont a *Nagy-út* (+1015/+1158 [1220 k.]/1323/1403/PR.: *Nogvt*, DHA. 1: 75; +1058/1300//1403: *magnam viam*, DHA. 1: 178) és a *Hódos* víznév (+1015/+1158 [1220 k.]/1323/1403/PR.: *Hudus*, DHA. 1: 75; +1058/1300//1403: *Hodos*, DHA. 1: 178).

⁵ *Sarló* nevű településsel Bars (Gy. 1: 470, TÓTH 2001: 231–232) és Gömör megyében (Cs. 1: 145) is találkozunk.

⁶ Az oklevél fényképmásolatához egyelőre nem jutottam hozzá, a IX. Bonifác pápa 1403. évi bullájának egykorú másolata ugyanis, amelyből az alapítólevél legrégebbi szövegét ismerjük, a Vatikáni Titkos Levéltárban lelhető fel (vö. DHA. 1: 63).

4. Mivel a Pécsváradi oklevél elemzett szóróványa lehet a Pécs közelében lévő mai Magyar-sarlós település nevének egyik legkorábbi fennmaradt adata, ezért e névalak tárgyalásakor arra a kérdésre is kitérek, hogy a *Sarlós* névforma hogyan viszonyul a Veszprémvölgyi adománylevél *Ζαλέση* helynevéhez.

A Veszprémvölgyi adománylevél görög nyelven íródott Szent István vagy apja, Géza korában, de csak 1109-ből maradt fenn a szövege, amikor Kálmán király idején az eredeti görög szöveg másolata alá ugyanarra a hártýára az oklevél latin nyelvű változatát is lejegyezték. Az oklevelet görög és latin nyelven tartalmazó hártýából két példány maradt fenn: egy pecséttel rendelkező és egy anélküli (vö. ÉRSZEGI 1988: 4, DHA. 1: 81, SZENTGYÖRGYI 2012). Korábban egykorú oklevélpároknak tartva őket, az elemzések során a pecsételetlen példány háttérbe szorult a pecséttel rendelkező mellett (vö. HÓMAN 1911: 123). FEJÉRPATAKY volt az első, aki a latin szöveget vizsgálva felfigyelt arra, hogy a két változat nem feleltethető meg szó szerint egymásnak, ráadásul a pecsételetlen példány latin szövege jobban visszaadja a görög szöveg tartalmát (1885: 12, 1892: 21–40). Ezen a kutatási vonalon továbbhaladva néhány évvel később HÓMAN BÁLINT mondta ki, hogy csak a pecsételetlen hártýa latin szövegét tarthatjuk hitelesnek, a pecsétes példány latin szövege pedig 13. századi hamisítvány (1911, 1917: 242; vö. DHA. 1: 378). FEJÉRPATAKYt követve a görög szövegeket GYOMLAY GYULA vette alapos vizsgálat alá, és vonta le ugyanazt a következtetést, amelyet a latin szöveggel kapcsolatban tíz évvel később HÓMAN BÁLINT is megállapított: a pecsét nélküli példány görög szövege a hiteles, míg a másik, a pecsétet is tartalmazó hártýa görög nyelvű oklevele egy görögül alig tudó személy silány másolata lehet csupán. GYOMLAY vélekedése szerint a tévesztések mögött akár szándékosság is meghúzódhat (1901: 22–44).⁷

Az oklevél latin nyelvű változata nem szó szerinti fordítása a görögnek, már csak azért sem, mert az egy évszázad alatt bekövetkezett változások rögzítése is fontos szempont volt a lejegyzésekor: „Vetus autem privilegium iuxta linguam auctoris monasterii grece scriptum ideo adnotavimus, ut ex concordia veteris et novi cognosceretur certitudo veritatis; licet iuxta investigationem Quin(quec)clesiensis episcopi apposita sint quedam in novo, que non inveniuntur in veteri, <et> que sancte ecclesie accreverunt in processu temporis (DHA. 1: 367). Magyarul: „A monostor kezdeményezőjének nyelve szerint görögül íródott régi privilégiumot azért írtunk hozzá, hogy a régi és az új összehasonlításából biztosan kiderüljön az igazság. Hiszen a pécsi püspök vizsgálata szerint az újba belettek véve azok is, amelyek nem találhatók meg a régiben, vagyis azok, amelyekkel gyarapodott a szent egyház az idők folyamán.” (ÉRSZEGI 1997: 125, vö. ÉRSZEGI 1978: 32.) A hiteles latin és görög szöveg eltéréseit többen is részletesen tárgyalták már (vö. pl. GYOMLAY 1901: 21–22; HÓMAN 1911: 127, 1917: 225–230; CZEBE 1916: 78–93; KUMOROVITZ 1984: 8–9), én magam e helyütt most pusztán a görög és a latin nyelvű oklevél témánk szempontjából fontos különbségére kívánok kitérni. A görög oklevelében az adományozott kilenc falu közül az egyik *Ζαλέση* (DHA. 1: 85). A latin változat szintén kilenc falut sorol fel, de a *Ζαλέση* név helyett a *Serlous* szóróványt találjuk: 1109: septima villa est *Serlous* (DHA. 1: 366), +1109 [1280–95]: item dedit villam *Sorlous* (DHA. 1: 380). Ez a *Sarlós* ugyanaz a Baranya megyei település (a mai Magyar-sarlós), mint amelyik talán a Pécsváradi oklevélben határpontként szerepel (DHA. 1: 75).

⁷ KARÁCSONYI JÁNOS a Szent István okleveleiről írt monográfiájában például még a korábban hitelesnek hitt görög szöveget adja közre (1891: 26–27). Az oklevél további kiadásaihoz l. DHA. 1: 81.

Az imént idézett oklevélrészlet alapján arra gondolhatunk, hogy az alapításkori adományok alapvetően megmaradtak, csak a birtoklásuk mértékében történtek esetleg változások (vö. KARÁCSONYI 1891: 37). Ezért azt a feltételezést talán elvethetjük, hogy Sarlós az apácakolostor új birtokadományaként szerepel a latin szövegben, a Ζαλέση birtoklása pedig a két oklevél keletkezése közti száz évben megszűnt. Ebben az esetben Sarlós birtok státuszát minden bizonnyal jobban hangsúlyozná a latin oklevél, és nem a többi (a görög változatban is szereplő) birtok között említene meg (vö. DHA. 1: 366).

4.1. A szakirodalom a görög oklevélben említett helyet a latin renováció *Serlous* szóránya alapján szinte egyöntetűen a Baranya megyei Sarlóssal, a mai Magyarsarlóssal azonosítja (vö. pl. HORVÁT 1834: 92; KARÁCSONYI 1891: 37; FEJÉRPATAKY 1892: 36; HÓMAN 1911: 126, 131; MIKOS 1935: 118; PAIS 1939: 37–40; Gy. 1: 376; HECKENAST 1970: 118; KRISTÓ 1976: 71, 1993: 201, 2000b: 15; GYÖRFFY 1977: 321, 1988a: 47–48, 1994: 20, 1997: 123; KUMOROVITZ 1984: 9). Ismereteim szerint egyedül HOLLER LÁSZLÓ kérdőjelezte meg a két hely azonosságát (2012: 53). Ezt a véleményét főként a neveknek az oklevelekben elfoglalt helyére alapozza, a Ζαλέση és *Serlous* nevek ugyanis nem ugyanolyan sorrendben, nem ugyanazoknak a településeknek a nevei után vannak megemlítve a két oklevélben (2012: 54).⁸

Többen nemcsak a nevek denotatív jelentését tartják azonosnak, hanem a Ζαλέση helynevet a latin oklevélben szereplő *Sarlós* név (egy korábbi hangállapotot tükröző) görög betűs lejegyzésének tekintik (vö. HORVÁT 1834: 92, FEJÉRPATAKY 1892: 36, vö. KARÁCSONYI 1891: 37). HÓMAN BÁLINT például a görög oklevél helynevének [Saleszé] olvasatot adva, és ezt a törökből való *sarló* szavunkból származó *Sarlós* helynév változatának tekintve teremt kapcsolatot a két név között (1911: 132). BÁRCZI GÉZA a Veszprémvölgyi adománylevél, illetve a latin renovációs oklevél helyneveit egymás mellé állítva kérdőjelesen ugyan, de az általunk elemzett neveket is példaként idézi a tövégi magánhangzók egy évszázad alatt bekövetkezett változásának a bemutatásához (1958b: 22, vö. 1951: 76).

GYÖRFFY GYÖRGYnek az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza című munkájában a szócikkek szerkezetét a denotátumok határozzák meg, azaz egy-egy denotátum különböző nevei egy szócikkben szerepelnek akkor is, ha köztük lexikális vagy morfológiai különbség van, illetve akkor is, ha eltérő nyelvekből származnak. Ezek alapján nehéz állást foglalni abban a kérdésben, hogy GYÖRFFY hogyan vélekedik a két helynév azonosságáról (Gy. 1: 376). Az e munkát forrásként felhasználó Korai magyar helynévszótár szerkesztői azonban a *Sarlós* szócikk alatt közlik az adománylevélben szereplő nevet, a magyar név görög nyelvű változataként szerepeltetve (KMHsz. 1: 237). Ennek a történeti helynévszótárnak ugyanis az a jellemző szócikkszerkesztő elve, hogy csak azokat az adatokat sorolják egyazon szócikk alá, amelyeknek amellet, hogy azonos helyet jelölnek, a morfológiai szerkezetük is megegyező (KMHsz. 1: 9). GYÖRFFYnek a helynevekre vonatkozó rövid megjegyzéseiből (1977: 321; 1994: 20: Ζαλέση [Zaleszi] 'Erdöntúl', ti. Sarlós; 1988a: 47–48: Ζαλέση [Zaleszi] 'Erdöntúl' = *Sarlous*) ugyancsak nem derül ki egyértelműen, hogy a két névnek csak a denotatív jelentését tartja azonosnak, vagy – ahogyan HÓMAN BÁLINT – a görög betűkkel lejegyzett névben a *Sarlós* név korábbi alakját látja. Ugyanakkor a szerző több tanulmányában is véleményt alkotott a Baranya megyei *Sarlós*

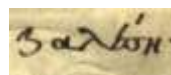
⁸ A birtokok felsorolásának sorrendjéhez vö. GYOMLAY 1901: 21, CZEBE 1916: 79–80, HÓMAN 1917: 132–136.

név foglalkozásnévi eredetéről (GYÖRFFY 1972: 286, 1977: 240, 1994: 17), ez pedig azt valószínűsíti, hogy GYÖRFFY GYÖRGY pusztán a *Ζαλέση* névvel jelölt helyet azonosította a Baranya megyei Sarlóssal. Nyelvileg a *Zaleszi*-t nem a *Sarlós* változatának, hanem szláv nyelvi szinonimájának tartja (vö. GYÖRFFY 1997: 123).

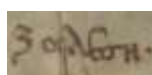
4.2. Egyes oklevélkiadások, illetve oklevél-magyarázó munkák a név végi magánhangzót étával (*Ζαλέση*, pl. KARÁCSONYI 1891: 26, PAIS 1939: 38, DHA. 1: 85), mások iótával (*Ζαλέσι*, pl. FEJÉRPATAKY 1892: 34, CZEBE 1916: 16, GYÓNI 1943: 52) jelölik. Az 1109. évi oklevél két példányának (a hamisnak és az eredetinek) a fényképmásolatát megnézve étát találunk az oklevélben (DF. 11, 11/1). Ezek a görög betűk (az éta és az ióta) mások mellett egyaránt az *i* hang jeleként voltak használatban a görög nyelvű forrásokban, az *e* és *é* hangokat ugyanakkor epszilonnal (*ε*) jegyzik (GYÓNI 1943: 10, 185, 209; OLAJOS 2014: 9). A görög betűkkel lejegyzett szórvány latin betűs átírása a szóvégi magánhangzó tekintetében ennek megfelelően már egységesebb képet mutat, a legtöbben *i*-vel írják át (vö. BÉKEFI 1907: 58; GYÓNI 1943: 52; GYÖRFFY 1977: 321, 1988a: 47–48, 1994: 20; KUMOROVITZ 1984: 9; MORAVCSIK 1984: 80; KRISTÓ 1993: 201; MORAVCSIK–OLAJOS 1999: 118), de van ellenpélda is: HORVÁT ISTVÁN (1834: 92) és JERNEY JÁNOS (1854: 116) például a szórvány olvasatát [Zalese], HÓMAN BÁLINT (1911: 126, 131) [Saleszé], KRISTÓ GYULA (2000b: 15, 19–20) pedig [Zalesé] formában adja meg.

A kezdőhang olvasatában sincs teljes összhang, ami a név különböző értelmezéseivel is összefüggésben van. A görög betűkkel leírt névalakot idézve a legtöbb szerző kis (*ζ*) vagy nagy (*Ζ*) dzétával jelöli a név kezdőhangját,⁹ és ezt a *z* hang jelének tekinti (vö. például KARÁCSONYI 1891: 26, CZEBE 1916: 16, PAIS 1939: 38, GYÓNI 1943: 52, MORAVCSIK 1984: 80, DHA. 1: 85), de a kezdőbetű mögött *s* (HÓMAN 1911: 132), *cs/c* (PAIS 1939: 38–40) vagy *zs* (MIKOS 1935: 118) hangot feltételező munkákkal is találkozunk.

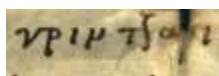
Ránézve a Veszprémvölgyi adománylevél hiteles és hamis példányának fényképmásolatára ugyanakkor nem lehetünk biztosak abban, hogy a lejegyzett betű valóban dzéta:

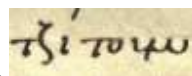
(DF. 11),

(DF. 11/1).¹⁰

Az elemzett név közelében van a hiteles oklevélben két másik településnév, amelyek alapján úgy látszik, hogy az oklevélíró az imént bemutatottól eltérő módon írja ezt a görög betűt; az egyik a *Gerencsér*, a másik pedig a *Csitény* településnév:

(DF. 11),

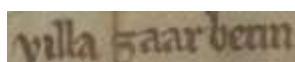

(DF. 11).

⁹ Az általam ismert munkák közül a görög kezdőbetű lejegyzésében megmutatkozó egységes képet csak KARÁCSONYI JÁNOS (1891: 37) és FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ (1892: 34) töri meg, ők ugyanis nagy szigmával (*Σ*) jegyzik a kezdőhangot. KARÁCSONYI JÁNOS ugyanakkor a szöveget közölve már dzétával kezdi a név lejegyzését (1891: 26).

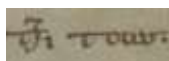
¹⁰ A Veszprémvölgyi hiteles adománylevél jelzete DF. 11, a hamis példányé pedig DF. 11/1.

Az elemzett szórványban alkalmazott jelölésmód sokkal inkább emlékeztethet bennünket az *sz* és a *z* hang jeleként használatos *z* betű „lehúzott szárú” (*z*) változatára (vö. KOROMPAY 2018: 87). Elképzelhetőnek tartom, hogy a lejegyző itt a *z* hangot nem egy görög betűvel, hanem latin, illetve magyar nyelvű nyelvelméleinkben használatos jellel írta fel a hártýára:¹¹

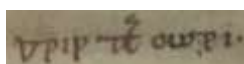
(DF. 11/1).¹²

A jelek hasonlósága alapján is kérdéses azonban, hogy a 12. század eleji (1109) görög nyelvű hiteles változatot lejegyző írnok honnan ismerhette ezt a latin nyelvű oklevelekben csak a 13. századtól alkalmazott jelet. A vélhetően 13. századi hamis példányban a *Csitény* településnévben is a lehúzott szárú *z*-hez hasonló jelet találunk:

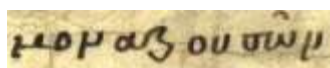
(DF. 11/1).

A *Gerencsér* helynév említése jó példa lehet a hamis változat „szabályos” dzétájának bemutatására:

(DF. 11/1).

Ebből a paleográfiai kitérőből a bizonytalanságok ellenére talán annyi mégis feltételezhető, hogy a görög oklevélben szereplő szórvány latin kezdőbetűje a *z* lehetett, amelyet „szabályos” módon a görög dzétával kellett volna lejegyezni. Az is előfordulhatott ugyanakkor, hogy a lejegyzőnek az esetleg előtte lévő latin betűs jegyzetektől függetlenül is gondjai lehettek a dzéta lejegyzésével, és ezért hol így, hol úgy írta azokat. Ezt erősítheti meg a hiteles görög oklevélből származó másik példa, amely nem a helynevek köréből való:

(DF. 11).

A *z* betű leggyakrabban az *sz* és a *z* hangok jeleként szerepel nyelvelméleinkben, de az *s*, *zs*, *c* vagy *cs* hangok lejegyzésére is használatban volt (KOROMPAY 1918: 87, vö. KNEZSA 1952: 191). A *ζ* is leginkább a *z* jele, emellett pedig a *zs* és *s* hangot jelölték még vele ritkábban. Az olvasati lehetőségek között még felmerülő *c* és *cs* hangok a görög emlékekben egyöntetűen egy tau és egy dzéta kapcsolata (*τζ*) révén jelennek meg (GYÓNI 1943: 187, 210). Ha két betű (a latin *z* és a görög *ζ*) keresztmetszetét nézzük, akkor a név

¹¹ A görög oklevél *β* betűjének hangjelölési sajátosságait vizsgálva CZEBE GYULA is arra a következtetésre jutott, hogy „a magyar kiejtés megközelítése kedvéért a görög betűk modern hangértéke rovasára engedmények történtek a latinos írásmódnak” (1916: 45).

¹² A hamis Veszprémi adománylevél latin renovációjának *Szárberény* helyneve. A 1109. évi hiteles változatban nem a lehúzott szárú *z* jelenik meg (DF. 11).

korabeli hangzásának megadásakor a *z* vagy esetleg az *s*, *zs* hangok jöhetnek leginkább számításba.

4.3. A továbbiakban a felmerült olvasatokat, illetve etimológiai magyarázatokat vesszük sorra, az után kutatva, hogy a *z/ζ* betűk hangjelölési sajátosságain túl vannak-e egyéb fogódzóink, amelyek alapján valamelyik magyarázat mellett le tudjuk tenni a voksunkat. A korszak helyesírási sajátosságait mérlegelve a *z-s* olvasat tűnik ugyan a legvalószínűbbnek, de a másik három lehetőség (*s*, *zs*, *c/cs*) sem zárható ki.

4.3.1. Korábban már említettem, hogy a névnek van olyan értelmezése, amely szerint a görög oklevél helyneve a latin oklevélben szereplő Baranya megyei *Sarlós* név egy korábbi hangállapotot tükröző változata (vö. HORVÁT 1834: 92, KARÁCSONYI 1891: 37, FEJÉRPATAKY 1892: 36; vö. BÁRCZI 1951: 157, 1958b: 22). Az a körülmény, hogy az eredeti görög oklevélnek körülbelül száz évvel később (1109) elkészült a latin nyelvű változata, kiváló lehetőséget teremt arra, hogy a bennük szereplő névalakok egymás mellé helyezése révén az egy évszázad alatt bekövetkezett hangváltozásokat regisztrálhassuk. Ezt viszont bizonyos mértékig gátolja a görög oklevél fennmaradási módja: a szöveget csak másolatban ismerjük, ahogyan 1109-ben Könyves Kálmánnak az apácák adományait megerősítő oklevelében lejegyezték. Nem lehetünk tehát teljesen biztosak abban, hogy a 12. század eleji másolatból ismert formák az eredeti oklevél helyneveivel minden részletében megegyező képet mutatnak. Bár az a körülmény, hogy ebben az esetben görög (és nem latin) szöveg másolásáról (és nem átírásáról) van szó, talán valószínűbbé teszi, hogy hűen másolták az eredetét. A helynevek egy jelentős részénél valóban megfigyelhető, hogy a görög oklevélbeli alak nyelvtörténeti szempontból korábbi a latin változatban szereplőnél (vö. HOFFMANN 2009: 20, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 30–31), az elemzett nevek esetében azonban ez nem ennyire magától értetődő. Feltételezhető, hogy a lejegyzőnek nehézséget okozott a magyar helynévrendszer elemeinek görög betűkkel való lejegyzése (vö. HOFFMANN 2009: 20, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 30), KARÁCSONYI JÁNOS például a lejegyző hibázásával magyarázza a *Sarlós* helynévnek a görög oklevélben megjelenő alakját (1891: 37).

Egy efféle tévesztést természetesen nemigen áll módunkban egyértelműen igazolni vagy cáfolni, de az mindenesetre gyanút ébreszthet bennünk, hogy a további nyolc adományozott falu nevének a görög oklevélbeli változata egyértelműen megfeleltethető a latin nyelvű példány egy-egy nevének. HÓMAN BÁLINT arra vonatkozó vélekedését, hogy a [Salesz] olvasatú név a török eredetű *sarló* szóra visszavezethető *Sarlós* név változatának tekinthető, a nyelvtörténet oldaláról nehéz megtámogatni. A görög nyelvű emlékekben az *s* hang legjellemzőbb jelölője a *σ* volt (GYÓNI 1943: 210, vö. BENKŐ 2003: 11). A Veszprémi adománylevél is jól illeszkedik ebbe a gyakorlatba (PAIS 1939: 17, 30), ezt példázza a mai (*Balaton*)*kenese* név oklevélbeli formája: *Κνήσα* (DHA. 1: 85) – *Kinessa* (DHA. 1: 366). Ezen túlmenően sem könnyű a két névformát azonosítani: problémát okozhat például a szóvégi magánhangzó mibenléte vagy a töben eredetileg meglévő *r* hang hiányának magyarázata.

4.3.2. Időben a második értelmezés MIKOS JÓZSEFTŐL származik, aki kétségtelennek gondolja, hogy a görög, illetve latin oklevél szóránya nem ugyanaz a név, jóllehet nagy valószínűséggel ugyanazt a falut vagy birtokot jelölte. A görög nyelvű emlékekben nem

ritka, hogy az *e* hangot *α*-val jelölik (vö. ehhez még GYÓNI 1943: 209, BENKŐ 2003: 11), ezért véleménye szerint az adománylevél *Ζαλέση* szórvány [Zseleszi]-nek olvasandó, és a *Zselic* erdőnévvel hozható kapcsolatba (MIKOS 1935: 118). A *Zselic* név meglehetősen bonyolult etimológiájának részletes kifejtése nélkül (ehhez l. JUHÁSZ 1988: 107) azt kell megvizsgálunk, hogy az oklevélben említett település görögül lejegyzett neve¹³ és a közelben fekvő táj neve kapcsolatban lehet-e egymással. MIKOS szerint a nevek összetartozásának kétféle lehetséges módja is van: 1. az erdőség neve egykor esetleg nagyobb területre vonatkozott; 2. a név személynévi eredetét vallva az előzőnél is valószínűbbnek tartja, hogy az erdőnek és a helynek ugyanaz a személy vagy azonos nevű személy volt a birtokosa. Ez utóbbi magyarázatot egyrészt az bizonytalanítja el, hogy a történeti forrásokból nem ismerünk birtoklástörténeti tájneveket, azaz olyan neveket, amelyek az egykori birtokos nevéből erednek, és nagyobb területet jelöltek (vö. HOFFMANN-RÁCZ-TÓTH 2018: 423). Másrészt a név oklevélbeli formájában (*Ζαλέση*) lejegyzett szóvégi magánhangzót semmi nem indokolná a névnek a *Zselic* névvel összefüggő személynévi származtatása esetén.¹⁴ Fontos azonban megjegyeznünk, hogy a történeti adatok alapján a tájnévvel összefüggő Bars megyei *Zseliz* (TÓTH 2001: 250, Gy. 1: 488–489), illetve a Borsod megyei *Ziliz* (PÓCZOS 2001: 80, Gy. 1: 817) településnevek vélhetően pusztá személynévből származnak.

A MIKOS által felvetett első magyarázathoz visszatérve a tájnév településnévi eredete szintén kevés eséllyel vehető figyelembe a *Ζαλέση* szórvány magyarázatakor. A helynévfajtának nem a legjellemzőbb alakulási módja ugyan, de ismerünk olyan tájneveket, amelyek településnévi előzményre vezethetők vissza. Ide sorolhatók például a *Bugac*, *Bakony*, *Csernec* tájnevek (vö. JUHÁSZ 1988: 61, 65, 68). Az azonban már kevésbé illeszkedik a magyar névadási gyakorlathoz, hogy egy, a tájon kívül eső település neve alapján nevezzenek el egy erdőséget, majd tájat. A *Zselic* elnevezés Somogy megyén túl a Baranya és Tolna megye határán végighúzódó erdős hegyvidékre is vonatkozott egykor (Gy. 1: 247, REUTER 1986: 224, JUHÁSZ 1988: 107, KMHsz. 1: 306), de az a hely (a Pécs-től délkeletre elhelyezkedő mai Magyarsarlós), amelyre a görög nyelvű oklevél neve vonatkozott, ma és egykor is kívül esett ezen a területen, nem tartozott tehát a Zselicség településeihez.

4.3.3. PAIS DEZSŐ az oklevélnek mint nyelvemléknek az elemzések kétféle lehetséges magyarázatát adja a szórványnak (1939: 37–40).

Az első értelmezés arra a feltételezésre épít, hogy a *ζ cs* vagy *c* hangértékben szerepel a szórványban. GYÓNI MÁTYÁS A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei című nagyszabású munkájában ugyanakkor nem hoz példát arra, hogy a *c* és *cs* affrikátákat a dzéta önmagában jelölje volna, *e* hangok jelölésére a dzétát a tauval (*τζ*) együtt volt szokás használni (1943: 210, vö. BENKŐ 2003: 11). A Veszprémvölgyi adománylevélből is idézhetünk példát erre a jelenségre: a vizsgált név közelében feltűnő *Csitény* (*Τζίτωνι*) és *Gerencsér* (*Γριντζάρι*) helyneveket (DHA. 1: 85). PAIS DEZSŐ is megjegyzi, hogy „kissé furcsa ugyan” az egy oklevélben belüli efféle ingadozás, de ez nem akadályozza meg abban, hogy a szórványt – [Csalészi ~ Calészi]-nek olvasva – török eredetűnek tartsa.

¹³ Az oklevélben kétségtelenül településnévről van szó: *χωρίων τα ονόματα* (DHA. 1: 85).

¹⁴ A névvégi *-i* hang kapcsán már GYÓNI MÁTYÁS is megfogalmazta bizonytalanságait: nem dönthető el, hogy ez a hang szláv, illetve szlávból származó szóvégi magánhangzó-e, vagy inkább görögösítő végződés (1943: 54, vö. még DARKÓ 1917: 259).

A korai ómagyar korban a helyesírás kiforratlan volta miatt általánosan elterjedt volt az, hogy ugyanazt a hangot egy oklevélben belül hol így, hol úgy jelölték, az a körülmény azonban, hogy a dzéta tau nélkül sehol máshol nem fordul elő *c* vagy *cs* hangértékben, bizonytalanná teszi az erre támaszkodó magyarázatot.

A török *čal* 'levág' deverbális képzős származékát látva a névben ('akinek teendője, hivatása, feladata, foglalkozása a vágás, aratás') PAIS DEZSŐ nagyobb bizonyossággal vallja, hogy a görög oklevelet lejegyző ugyanazt a helyet említi, mint száz évvel később a latin változatot készítő írnok. Véleménye szerint ugyanis mind a törökből származó görög oklevélbeli *Ζαλέση*, mind pedig a latin oklevélbeli magyar *Serlous* mögött ugyanaz a névadási motívum húzódik meg (1939: 39).

Az a körülmény, hogy jelenleg nem ismerünk biztos példát arra, hogy a görög *ζ*-val magyar *cs* ~ *c* hangot is jelölhettek (a magyar *cs*-t Konsztantinosznál is egyértelműen a *τς* betűegyesítés jelöli, vö. BENKŐ 2003: 11), meglehetősen ingatag lábakra helyezi ezt az etimológiát. És ha ehhez – a korábban mondottaknak megfelelően – még azt is hozzáveszünk, hogy a latin *z*-vel jelöltek ugyan efféle hangokat a szórványemlékeinkben, de ezekben a hangértékekben messze nem ez volt a leggyakoribb betű (vö. KNIEZSA 1952: 192–193, KOROMPAY 2018: 87), az még tovább fokozhatja a kételyeinket.

A PAIS által kifejtett névmagyarázat értékelését nem befolyásolja ugyan közvetlenül az, hogy a *Sarlós* nevet valóban tarthatjuk-e társadalmi csoportnévből alakult helynévnek vagy sem, de e helyütt kívánok rá kitérni, hogy a foglalkozásnévi eredetet valló nézetekkel szemben (vö. HECKENAST 1970: 118; GYÖRFFY 1972: 286, 1977: 240, 1994: 17) megjelentek a *Sarlós* név efféle származtatását történeti és nyelvi oldalról kétségbe vonó álláspontok is.¹⁵ SOLYMOSI LÁSZLÓ a Veszprémvölgyi oklevélben említett szolgálonépek összetétele alapján tartja bizonytalannak azt, hogy a latin renovációban szereplő Sarlós falu lakói sarlókészítők voltak, igen kevés iparos van ugyanis köztük (1972: 189). Nyelvi oldalról pedig az a kifogás emelhető a foglalkozásnévi eredet ellen, hogy a *sarlós* foglalkozást jelentő közszóként nem adatolható a régi magyar nyelvből (RÁ CZ 2015: 411, HOFFMANN–RÁ CZ–TÓTH 2018: 284, vö. KRISTÓ 1976: 71).

4.3.4. A legutolsó lehetséges névmagyarázat ugyancsak PAIS DEZSŐNél jelent meg elsőként részletezően azután, hogy az okleveles helynevek szláv elnevezéseit felsorolva MARGALITS EDE is említést tett a Veszprémvölgyi adománylevélben szereplő névről (1902: 555). PAIS a névnek ezt az értelmezését az előbb bemutatottal szemben kevésbé tartotta valószínűnek. Mintegy mellékesen jegyezte csak meg, hogy a kérdéses nevet szláv helynévként is értelmezhetjük, amely a szláv *za* 'mögött, túl' + *lěsъ* 'erdő' (MIKLOSICH 1886: 399, 167) szavakból származtatható (PAIS 1939: 38). Vele szemben én úgy látom, hogy a *Ζαλέση* szórvány [Zaleszi] olvasata, valamint szláv helynévi magyarázata a lehetséges etimológiák között a legkevesebb problémát előhozó értelmezés.¹⁶ A szláv településnévrendszerbe is tökéletesen illeszkedik egy ilyen prepozíciós szerkezetből alakult helynév: vö. cseh *Záměl* 'zátony mögött[i hely]', szb-hv. *Zaslop* 'vízesés möge, zúgó mögötti hely'

¹⁵ A legkorábbi ilyen helyneveink (1001 e./1109: Σάμταλ ~ *Zamtou*, Γριντζάρι ~ *Grincear*, DHA. 1: 85, 366) ugyanakkor mégis a Veszprémvölgyi oklevélben fordulnak elő (KRISTÓ 1976: 71–73, 2000b: 39; RÁ CZ 2015: 410; HOFFMANN–RÁ CZ–TÓTH 2018: 282).

¹⁶ A név végi *-i* hang esetleg a **-jъ* ~ *-ja* ~ *-je* képző folytatása lehet (vö. ŠMILAUER 1970: 112, HOFFMANN–RÁ CZ–TÓTH 2018: 196–198).

stb. (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 201–202). A *lěsъ* lexémából is több szláv nyelvben alakultak helynévi származékok: vö. cseh *Zálesi*, lengyel *Zalesie* (VASMER 1941: 34, ŠMILAUER 1970: 112). A névnek a szláv helynévi származtatását később többen is elfogadták (vö. pl. GYÖRFFY 1977: 321, 1988a: 47–48, 1994: 20; KRISTÓ 2000b: 19–20, 2005: 121, vö. 1993: 202; GÁBOR 2008: 9).

5. Az előző három magyarázatot sem tudjuk ugyan teljes mértékben elvetni, ám mind-egyik esetében találtunk legalább egy-egy olyan gyanút keltő körülményt, amely jelentős mértékben megkérdőjelezi a tarthatóságukat. Véleményem szerint leginkább egy olyan szláv eredetű helynévnek kell tartanunk a görög alapítólevélben megjelenő helynevet, amely tartósan nem vált a magyar helynévrendszer elemévé. A névnek ezt az értelmezését az előbbieken túl egyrészt az is támogathatja, hogy szláv nyelvi származtatás esetén a név szemantikai tartalma ('erdőn túl') jól illeszkedik a hely környezetéhez is, az egykori Sarlós (mai Magyarsarlós) ugyanis Baranya megye északi részén, a Zselici erdőségtől délre helyezkedik el (vö. pl. Gy. 1. térképvázlat). Másrészt a mai Magyarsarlós környékéről több szláv eredetű helynevet is ismerünk (pl. a *Nógrád* és *Szajk* településneveket; vö. FNESz.).

A Veszprémvölgyi adománylevél latin renovációjának névhasználatát talán már arra utal, hogy a 12. században *Sarlós*-ként nevezték meg a helyet. Amennyiben a jövőben teljes bizonyítást nyer az, hogy a Pécsváradi alapítólevél *Sorlogys* szórványa Magyarsarlós település *Sarlós* nevének a változata, akkor talán még korábbi időkre datálhatjuk azt a változást, amikor a Baranya megyei helynek a szláv nyelvű népektől kölcsönzött nevét a magyar *Sarlós* forma váltotta fel. Ugyanakkor a Pécsváradi oklevél magyar névelőfordulása éppenséggel arra is példát mutathat, hogy a 11. század első felében a településnek még egyidejűleg létezhetett az eltérő névadási motívumú szláv és magyar neve, később azonban a szláv formának nincs nyoma a fennmaradt forrásokban.

Hivatkozott irodalom

- BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1958a. *A magyar szókincs eredete*. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÁRCZI GÉZA 1958b. *Magyar hangtörténet*. Második, bővített kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÉKEFI REMIG 1907. *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*. Kilián, Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1967. A magyar szóképzés eredete. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND – BERRÁR JOLÁN, *A magyar nyelv története*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 259–351.
- BENKŐ LORÁND 2003. *Beszélnék a múlt nevei. Tanulmányok az Árpád-kori tulajdonnevekről*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- BMFN. = *Baranya megye földrajzi nevei*. Szerk. PESTI JÁNOS. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1982.
- CZEBE GYULA 1916. A veszprémvölgyi oklevél görög szövege. *Értekezések a történeti tudományok köréből* 24: 131–244. [Belső számozás: 1–114.]
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ / FEKETE NAGY ANTAL, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 1–5. MTA, Budapest, 1890–1941.
- DARKÓ JENŐ 1917. A veszprémi apáczaamonostor alapító-levelének 1109.-i másolatáról. *Egyetemes Filológiai Közlöny* 41: 257–272, 336–351.
- DF. = *Diplomatikai Fényképgyűjtemény*. <http://mol.arcanum.hu>

- DHA. 1. = *Diplomata Hungariae antiquissima. Accedunt epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia 1. Ab anno 1000 usque ad annum 1196.* Edendo operi praefuit GEORGIUS GYÖRFFY. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.
- ÉRSZEGI GÉZA 1978–1990. A középkor: Tolna megye a honfoglalástól a mohácsi csatáig. In: K. BALOG JÁNOS szerk., *Évszázadokon át. Tolna megye történetének olvasókönyve* 1–3. Tolna Megyei Levéltár, Szekszárd. 1: 9–97.
- ÉRSZEGI GÉZA 1988. Szent István görög nyelvű okleveléről. *Levéltári Szemle* 38: 3–13.
- ÉRSZEGI GÉZA 1997. Kálmán király latin nyelvű oklevele. In: GYÖRFFY GYÖRGY főszerk., *Árpád-kori oklevelek. 1001–1196.* Balassi Kiadó, Budapest. 124–125.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. BENKŐ, LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1885. *A királyi kancellária az Árpádok korában.* Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ 1892. Kálmán király oklevelei. *Értekezések a történeti tudományok köréből* 15: 197–281. [Belső számozás: 1–87.]
- FNESz. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- GÁBOR OLIVÉR 2008. Pécs és Baranya a 9. században. *Pécsi Szemle* 11: 4–14.
- GERSTNER KÁROLY 2018. Szókészlet-történet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve.* Tinta Könyvkiadó, Budapest. 249–270.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963–1998.
- GYOMLAY GYULA 1901. Szent István veszprémi donatiojának görög szövegéről. *Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből* 17: 393–434. [Belső számozás: 1–44.]
- GYÓNI MÁTYÁS 1943. *A magyar nyelv görög feljegyzéses szórványemlékei.* Magyar–görög tanulmányok 24. Pázmány Péter Tudományegyetemi Görög Filológiai Intézet, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1956. A tihanyi alapítólevél földrajzinév-azonosításaihoz. In: BÁRCZI GÉZA – BENKŐ LORÁND szerk., *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 407–415.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1969. A magyar egyházszervezés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. *MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei* 18: 199–225.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1972. Az Árpád-kori szolgálonépek kérdéséhez. *Levéltári Szemle* 15: 261–320.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve.* Gondolat, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1988a. István király egyházalapító okleveleiből. In: KIRÁLY LÁSZLÓ szerk., *István király emlékezete.* Európa Könyvkiadó, Budapest. 43–59.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1988b. Szent István történeti kutatásunkban. In: GLATZ FERENC – KARDOS JÓZSEF szerk., *Szent István és kora.* MTA Történettudományi Intézet, Budapest. 18–22.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1994. A veszprémi alapítólevél. In: V. FODOR ZSUZSANNA szerk., *Veszprém kora középkori emlékei.* Felolvasóülések az Árpád-korból 2. Veszprém Megyei Jogú Város Önkormányzata, Veszprém. 16–21.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1997. *Árpád-kori oklevelek.* Balassi Kiadó, Budapest.
- GYÖRFFY GYÖRGY 2001. Szent István király és a pécsváradi apátság kapcsolata. In: FÜZESI MIKLÓS szerk., *Pécsváradi.* Pécsváradi Város Önkormányzata, Pécsváradi. 97–101.
- H. = *Hazai okmánytár* 1–8. Kiadják NAGY IMRE et al. etc. Sauerwein/Franklin, Győr/Budapest, 1865–1891.

- HECKENAST GUSZTÁV 1970. *Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HOFFMANN ISTVÁN 2009. A magyar nyelv hazai szórványemlékei. In: MADAS EDIT szerk., „*Látjátok feleim...*” Magyar nyelvemlékek a kezdetektől a 16. század elejéig. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest. 13–28.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- HOLLER LÁSZLÓ 2012. Az 1109. évi veszprémvölgyi ítéletlevél néhány alapkérdéséről. *Magyar Nyelv* 108: 51–72.
- HÓMAN BÁLINT 1911. A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége. *Turul* 29: 123–134, 167–174.
- HÓMAN BÁLINT 1917. Szent István görög oklevele. *Századok* 51: 99–136, 225–242.
- HORVÁT ISTVÁN 1834. Még egykét szó Szent István Királynak Görög Nyelvű Okleveléről. *Tudományos Gyűjtemény* 18: 91–96.
- JERNEY JÁNOS 1854. *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából*. Szent István Társulat, Pest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *Magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KARÁCSONYI JÁNOS 1891. *Szent István király oklevelei és a Szilveszter bulla*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- KMHsz. = *Korai magyar helynévszótár 1000–1350*. 1. Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. A Magyar Névarchívum Kiadványai. DE Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, 2005.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOROMPAY KLÁRA 2018. Helyesírás-történet. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 83–98.
- KRISTÓ GYULA 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica Szegediensis 55. József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, Szeged.
- KRISTÓ GYULA 1993. Adatok és szempontok a magyar helynévadás kialakulásához a X–XI. század fordulóján. *Névtani Értesítő* 15: 200–205.
- KRISTÓ GYULA 2000a. Szent István pécsváradi okleveléről. In: PITI FERENC – SZABADOS GYÖRGY szerk., „*Magyaroknak eleiről*.” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendőes Makk Ferenc tiszteletére. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 307–321.
- KRISTÓ GYULA 2000b. Magyarország népei Szent István korában. *Századok* 134: 3–44.
- KRISTÓ GYULA 2005. Settlement Name Giving in the Age of the Árpáds. *Onomastica Uralica* 3: 117–133.
- KUMOROVITZ L. BERNÁT 1984. Kálmán király 1109. évi veszprémvölgyi „ítéletlevele”. In: MADARÁSZ LAJOS szerk., *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Veszprém megyei Levéltár, Veszprém. 5–15.
- MARGALITS EDE 1900–1902. *Horvát történelmi repertórium* 1–2. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- MIKLOSICH, FRANZ 1886. *Etymologisches Wörterbuch der Slavischen Sprachen*. Wilhelm Braumüller, Wien.
- MIKOS JÓZSEF 1935. A veszprémvölgyi görög oklevél két helynévéhez. *Magyar Nyelv* 31: 116–118.
- MKFT. = *A második katonai felmérés. A Magyar Királyság és a Temesi bánság nagyfelbontású, színes térképei. 1819–1869*. Arcanum Adatbázis Kft. DVD., 2005.
- MORAVCSIK GYULA 1984. *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Fontes Byzantini historiae hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendentinum*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- MORAVCSIK GYULA – OLAJOS TERÉZIA 1999. A veszprémvölgyi monostor alapítólevele. In: KRISTÓ GYULA szerk., *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged. 115–119.
- OLAJOS TERÉZIA 2014. *Bizánci források az Árpád-kori magyar történelemhez. Kiegészítés Moravcsik Gyula „Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai” című forrásgyűjteményéhez*. Lectum Kiadó, Szeged.
- PAIS DEZSŐ 1939. *A veszprémvölgyi apácák görög oklevele mint nyelvi emlék*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 50. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- RÁCZ ANITA 2015. A foglalkozásnévi eredetű településnevek történeti tipológiai sajátosságai. In: BÁRTH M. JÁNOS – BODÓ CSANÁD – KOCSIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest. 410–421.
- REUTER CAMILLO 1986. Élt-e a Zselicség tájnév? *Magyar Nyelvőr* 110: 223–225.
- ŠMILAUER, VLADIMÍR 1970. *Průručka slovanské Toponomastiky. Handbuch der slawischen Toponomastik*. Academia, Praha.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1972. Árpád-kori helyneveink felhasználásáról. *Magyar Nyelv* 68: 179–190.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2012. A veszprémvölgyi monostor görög nyelvű adománylevele – legelső hazai nyelvemlékünk? *Magyar Nyelv* 108: 303–322, 385–399.
- SZENTPÉTERY IMRE 1918. *Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.
- TÓTH VALÉRIA 2001. *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára*. Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- VASMER, MAX 1941. *Die Slaven in Griechenland*. Verlag der Akademie der Wissenschaften, Berlin.
- Vat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia*. Series I. Tom. 1–6. Szent István Társulat, Budapest, 1885–1891.
- WOT. = RÓNA-TAS, ANDRÁS – BERTA, ÁRPÁD, *West Old Turkic. Turkic loanwords in Hungarian* 1–2. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden, 2011.
- ZSILINSZKY ÉVA 2005. Szókészlettörténet. Ósmagyar kor. In: KISS JENŐ – PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar nyelvtörténet*. Osiris Kiadó, Budapest. 173–203.

SZŐKE MELINDA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2726-4973>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

**MELINDA SZŐKE, The place name *Sorlogys* in St. Stephen's Charter
of Pécsvárad and its context**

The Benedictine Abbey of Pécsvárad was founded by St. Stephen. The authentic foundation charter of the abbey was presumably completed at the beginning of the 11th century, and it was followed by the authentic registering charter at the end of the century. The originals of these charters

did not survive separately, only as parts of the fake charter of Pécsvárad. The fake charter of Pécsvárad was written around 1220, using the previously issued charters (e.g. the authentic foundation and registering charters) as sources. The fake charter was not preserved in its original form either, only in multiple transcriptions from the early 15th century. In this study, the author comments on the source value of the fake charter in place-name history, based on the name *Sorlogys* included in the charter. The author attempts to answer the question whether or not the denotation of the name form can be related to the date of the authentic charter, that is, to the 11th century. In the second part, the study analyses the connection between the place name *Zaléση* in the foundation charter of the nunnery in Veszprémvölgy and the name *Sorlogys* in the present charter.

Látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok Pród helynevei körében*

1. Bevezetés. Tanulmányomban egy Hajdú-Bihar megyei kistelepülés, Pród helyneveinek névszociológiai szempontú vizsgálatát végzem el. Ahogyan azt az írásom címe is jelzi, empirikus kutatásom fókuszában a látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok helynévszociológiai alkalmazhatósága áll.

1.1. Településtörténeti háttér. A helynévhasználati vizsgálat terepeként szolgáló térség történetének vázlatos ismerete szükséges feltétele a sikeres helynév-szociológiai elemzésnek, mivel a történeti körülmények kisebb vagy nagyobb közvetettséggel meghatározzák az ott élőknek a nevekhez való viszonyát is.

Pród mintegy 250 lakosú falu a Hajdúháton, amely közigazgatásilag Hajdúböszörmény része, területileg azonban a település központjától északnyugati irányban 7 kilométerre fekszik. A falu mai utcáit az 1950-es években mérték ki az elpusztult középkori település helyén, s lakosai az 1960-as évek elejétől, a környező tanyákról költöztek a belterületre. A városvezetés biztosítani kívánta számukra, hogy földjeik és egykori tanyáik közelében folytathassák gazdálkodó, állattartó életmódjukat. Az 1960-as évek közepére azonban a téjesítésnek köszönhetően a legtöbb tanyán abbamaradt a gazdálkodás, s ez a tanyák, valamint a külterületi állattartás csaknem teljes megszűnését eredményezte. Ennek ellenére a tanyákhoz vezető utak, dűlőutak, a gazdálkodáshoz, állattartáshoz kapcsolódó legelők, kutak, öntözőcsatornák nevei, ahogyan a tanyanevek is, máig aktívan megmaradtak a névközösség tudatában (E. NAGY 2016: 153).

A középkorban önálló, a török hódoltság korában azonban elnéptelenedő falu minden bizonnyal azonos lehetett azzal a *Provod* nevű birtokkal, melyet 1067-ben a százdi apát-ság kapott Péter szabolcsi főispántól, azonban ezt az azonosítást egyes kutatók vitatják (KATONA – E. NAGY 2015: 214, vö. KOVÁCS 2018: 83–84). Ebből a névalakból a magánhangzóközi *v* kiesésével a későbbi *Pród* forma szabályos hangtani változással jöhetett létre. A 14. századtól a birtokot évtizedeken át *Pródegyháza* néven említik, amely arra utal, hogy templomos falu volt. A 15. század második felében a Hunyadi család birtokai közé tartozik. Báthory Gábor 1609-i oklevelében még falu, de két évtized sem telik el, és már pusztaként szerepel. A 18–19. században *Pród(i)puszta*-ként is megjelenik a neve, ekkoriban kiterjedt legelőterületet jelöl (KATONA – E. NAGY 2015: 214). KISS LAJOS szláv eredetű régi magyar személynévből származtatja a *Pród* helynevet (FNESz.), azonban ilyen személynévre – továbbá más *Pród* nevű településre – nincs adatunk a középkori Magyarországról.

A falu mindössze néhány utcából áll, településszerkezete szabályos négyszög alapú. Lakói napjainkig igen erősen ápolják a tanyai élet hagyományait, a megélhetés elsődleges forrása a belterületre szorult lakosság körében is a mezőgazdaság maradt.

* Készült az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-3 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának, valamint az NKFI 128270 számú pályázatának szakmai támogatásával.

1.2. A látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok lehetőségei a helynév-szociológiában.

GYÖRFFY ERZSÉBET Helynév-szociológia című monográfiájának utolsó fejezetében számos olyan részkérdésre is ráirányítja a figyelmet, amelyek saját munkájában nem, vagy meglátása szerint nem elég hangsúlyosan jelentek meg, azonban fontos és vizsgálandó területei a névszociológiai kutatásoknak: „A helynévismereti kutatásokban [...] fontos feladat az is, hogy időben is támogassuk a felmérések kereteit. A mostani statikus elemzések csupán egy adott szinkrón állapotról képesek képet adni, arról azonban, hogy milyen valós tendenciák jellemzik a különböző korcsoportok névismeretét, semmilyen információval nem szolgálnak. Ennek hiányában valójában azt az intuitív megállapítást sem tudjuk valós adatokkal bizonyítani, hogy a felnövő újabb generációk kevesebb nevet ismernek és használnak. Erre ugyanis csak akkor nyílna lehetőségünk, ha azt is mérnénk, hogy a gyerekek felnőtt korukban milyen névismerettel rendelkeznek.” (GYÖRFFY 2018: 135–136.)

A fenti igénynek eleget téve az alábbiakban annak felmérésére teszek kísérletet, hogy az egyes nyelvhasználók helynévismeretében az életkor előrehaladtával összefüggésben milyen változások álltak be. Ahogyan arra GYÖRFFY ERZSÉBET is utalt, az efféle vizsgálatokhoz a látszólagos és a valóságos idő fogalmát hívhatjuk segítségül (GYÖRFFY 2018: 94).

„A látszólagos idő koncepciója az életkor és a generáció fogalmán alapul. E két egymással összekapcsolódó fogalom alkotja a konstrukció alapegységeit, amelyek által a jelenben megfigyelt különbségeket időben zajló folyamatként, azaz történeti változásként lehet azonosítani, ha a különbségek eltérő korú vagy életkori csoportba tartozó nyelvhasználók között lépnek fel.” (BODÓ 2013: 8.) A látszólagosidő-hipotézis alátámasztására a valóságos időből származó vizsgálatokat kell végeznünk (BODÓ 2013: 10, GYÖRFFY 2018: 94). A valóságosidő-vizsgálatok egyik módszere, hogy a látszólagosidő-vizsgálat eredményeit korábbi kutatások adataival vetjük össze. A másik megoldás a látszólagos idő vizsgálatának teljes vagy részleges megismétlése. Ez utóbbit követéses vizsgálatnak nevezzük. A múlt század utolsó harmadától kezdve többen is vállalkoztak követéses vizsgálatokra: a kutatók munkájuk során „egy korábban a generációk közötti megoszlás alapján folyamatban lévő változást feltételező látszólagosidő-vizsgálatot valamely későbbi időpontban (részben) azonos vagy összemérhető módszerekkel megismételték” (BODÓ 2013: 10). A valóságos idő mérését megcélzó követéses vizsgálatoknak két típusát különböztethetjük meg: a trend- és a panelvizsgálatokat. A trendvizsgálat során (pl. TRUDGILL 1988) a kutatók azonos életkorú adatközlőktől vesznek fel adatokat különböző időpontokban, míg a panelvizsgálat (pl. HARRINGTON 2006) azonos személyek nyelvhasználatát méri eltérő időpontokban (BODÓ 2013: 13).

A látszólagos- és valóságosidő-vizsgálatok érvényes összevetéséhez BAILEY és munkatársai szerint az alábbi négy feltételnek mindenképpen teljesülnie kell: 1. a két felmérés között legalább tíz évnek kell eltelnie ahhoz, hogy a kellően nagy időintervallumból adódóan a feltárt folyamatok értelmezhetők legyenek; 2. a két felmérésnek legalább részben azonos nyelvi változókat kell elemeznie; 3. az adatközlők kiválasztásának nagyjából azonos alapsokaságból kell történnie; 4. a két felmérésnek azonos vagy összemérhető módszerekkel kell elkészülnie (BAILEY et al. 1991: 244, idézi BODÓ 2013: 55). BODÓ CSANÁD meglátása szerint mindehhez érdemes egy ötödik feltételt is hozzátenni: „mindkét felmérésnek több generáció nyelvi viselkedését is rögzítenie kell, hogy egy-egy életkori csoportnak (a trendvizsgálatok esetében) vagy az egyéneknek (a panelvizsgálatok

esetében) az időben változó vagy éppen változatlan nyelvhasználati mintáit össze lehesen hasonlítani egymással (BODÓ 2013: 55).

Kutatásom valamennyi fenti kritériumnak csaknem maradéktalanul megfelel, csupán az első kíváncsi nem tesz eleget. Az első felmérésre 2013 tavaszán került sor, a valósgosidő-vizsgálatot pedig 6 és fél évvel később, 2019 nyarán végeztem. Noha a két felmérés között a kívánt időintervallumnak csupán a kétharmad része telt el, meglátásom szerint a vizsgálat így is eredményesnek bizonyult, hiszen egyértelmű helynévismereti változási tendenciákat hozott a felszínre. A kutatások összevetése a további BAILEY-féle kritériumoknak teljes mértékben megfelelően történhet, ugyanis a felmérések lényegében azonos nyelvi korpuszra irányulóan, valamint azonos alapsokaságból kiválasztott – sőt, részben a személyük szerint is azonos – adatközlők bevonásával, azonos módszertani háttérrel folytak. Végezetül pedig a BODÓ CSANÁD-féle kritériumra kitérve elmondhatjuk, hogy ahogyan az első vizsgálat esetében, úgy a valósgosidő-vizsgálat keretei között is négy nemzedéki csoporttal dolgoztam, azaz biztosítottam az adatközlők névismereti változásának összevetését, ezáltal pedig a főbb névismereti változási tendenciák feltárását is.

2. Életkor és helynévismeret: a látzólagosidő-vizsgálat eredményei. Az alábbiakban a 2013-ban elvégzett, négy generációra kiterjesztett vizsgálat eredményeit mutatom be, előtte azonban vázlatosan ismertetem a helynévismereti felmérések módszerét.

A pród névkörpuszt – amely 317 névadatból (13 bel- és 304 külterületi névből) áll – a településen korábban végzett hagyományos helynévgyűjtés során állítottam össze 2011-ben, a hajdúböszörményi helynévtár megszerkesztésének részeként (I. KATONA – E. NAGY 2015: 98–253). A hagyományos helynévgyűjtést követő helynév-szociológiai kutatásba (2013) 24 pród lakost vontam be, tehát a lakosság 9%-ával készítettem interjút. Nemek szerinti megoszlásuk: 9 nő és 15 férfi (38-62%) (vö. 1. táblázat). A 2013-as felmérés idején a legfiatalabb adatközlő 11, a legidősebb pedig 87 éves volt.

1. táblázat: az adatközlők nem és életkor szerinti megoszlása

			Nem	
Korcsoprt		Összesen	Nő	Férfi
1.	20 év alatt	7	4	3
2.	21–40 év között	4	–	4
3.	41–60 év között	5	1	4
4.	61 év fölött	8	4	4
Összesen		24	9	15

A helynévismereti vizsgálatok első szakaszában minden esetben rögzítettem az adatközlők alapvető adatait (névét, nemét, életkorát, iskolai végzettségét), foglalkozását és etnikai hovatartozását (ez utóbbi a pród vizsgálat esetében nem volt releváns). A második szakaszban a névismereti interjúra került sor, amely mindenkor kötetlen beszélgetéssel indult a határ, majd a belterület neveiről. Képzeletben a táj egy-egy szegletére navigáltam adatközlőimet, s kértem, hogy sorolják fel, milyen helyek vannak arrafelé. Ezt

követően kiindulópontként jelöltem meg a saját utcájukat, s arra kértem őket, hogy onnan gondolatban elindulva mutassák be a falut. Az interjúk második felében valamennyi adatközlőmet megkérdeztem a beszélgetés során nem említett helynevekhez fűződő névismeretükről is, a kikérdezés módszerét alkalmazva.

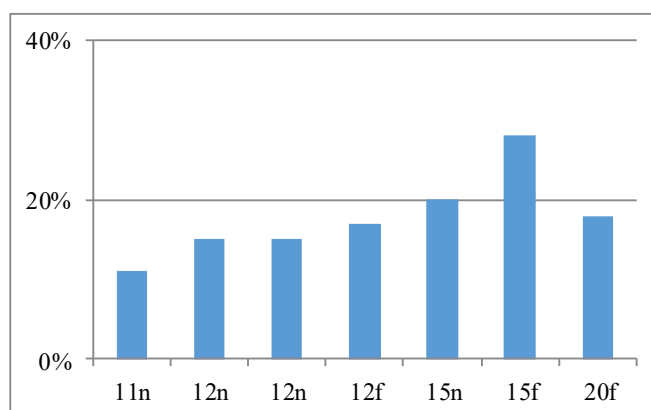
A névismereti felmérés alkalmával csupán akkor vettem bizonyosnak, hogy egy nyelvhasználó ismeri az adott helynevet, ha lokalizálni is tudta azt. Ez lényegében meg egyezik a ZSOLNAI-féle aktív névismeret fogalmával (1967). Minden más esetben – pl. ha már hallotta ugyan a nevet, de nem tudja lokalizálni, vagy ha sosem hallotta – azt jegyeztem fel, hogy a nyelvhasználó nem ismeri a megnevezést, azaz a passzív helynévkincs elemeihez fűződő névismeretre nem voltam tekintettel.

A vizsgálatba bevont lakosok kiválasztásakor arra törekedtem, hogy az adatközlők összessége valamennyi szempontból reprezentálja a közösséget. Az adatközlők körébe olyan lakosokat is igyekeztem bevonni, akik bizonyos tekintetben „hivatásos névismerők”, így jutottam el többek között postás, vízügyes foglalkozású lakosokhoz: az ő munkájukhoz bizonyos helyfajtákat jelölő nevek ismerete a másokénál jóval meghatározóbb módon hozzátartozik. A névismereti vizsgálatok során olyan adatközlőket is kikérdeztem, akik nem helyben születtek, ugyanis e tényező névismeretre gyakorolt hatásának vizsgálatát már a kezdetektől termékenynek gondoltam.

A korcsoportokat vizsgálva azt látjuk, hogy az életkor előrehaladtával a névismereti átlagok növekednek: míg a gyerekek a pródi névkörpusznak pusztán a 18%-át ismerik átlagosan, addig a fiatalok névismereti átlaga jóval nagyobb, 51%-os. A középkorúak ennél csupán valamivel nagyobb, 55%-os névismereti átlaggal jellemezhetők. Az időseknek átlagosan a helynévanyag 73%-áról van tudásuk.

Az első generációs csoportba tartozó adatközlők (20 év alattiak) névismereti átlaga 18%, ami azt jelenti, hogy a pródi gyerekek a viszonylag nagy elemszámú helynévkörpusznak átlagosan az egyötödét ismerik (vö. 1. ábra).

1. ábra: A gyerekek (20 év alattiak) helynévismerete¹

¹ A vízszintes tengelyen (itt és a további, hasonló témájú ábrákon) az adatközlők életkorát és nemét (n: nő, f: férfi) tüntetem fel.

A mindenki által ismert nevek a teljes névkorpusz 4%-át fedik le. Minden 20 év alatti adatközlő ismeri két belterületi utca nevét (*Bagota utca*, *Dobó Sándor utca*), továbbá a kezdeti szakaszán belterületi, majd a határ északnyugati részéig futó *Hatöles út* nevét. Mindannyian ismerik az alábbi, a belterület közvetlen közelében fekvő vonal- vagy folt-szerű, régóta meglévő objektumok neveit is: *Harmincötös út* ~ *Harmincötös*, *Keleti-főcsatorna* ~ *Keleti*, *Nagypród*. A település neve és a falu északnyugati határában fekvő *Pródi-halom* további megnevezései mellett (*Pród-halom* ~ *Pródi-domb*) ugyancsak minden gyerek ismeri az északon fekvő nagy kiterjedésű két határrésznek, a *Bagotá*-nak és a *Rét*-nek a nevét. Noha megfigyeléseim szerint a gyerekek elsősorban a belterület közelébe eső objektumok neveit ismerik egyöntetűen, nem véletlen, hogy a határ legtávolabbi részén fekvő két határrész nevét ők is ismerik: a mai falu lakossága ugyanis a Bagotán és a Réten egykor meglévő kifejtett tanyahálózat lakosainak soraiból került ki. Noha a faluba történő betelepedés fél évszázada, vagyis évtizedekkel az első korcsoport tagjainak születése előtt zajlott, az esemény – valamint a bagotai és réti életforma – olyan nagy jelentőséggel bírhatott a pródi közösség életében, hogy arról a mikroközösségekben (pl. családi, baráti közösségekben) folytatott beszélgetések alkalmával feltehetően még napjainkban is megemlékeznek. A minden gyerek által ismert nevek sorát két, a Harmincötös út melletti külterületi építmény neve zárja: *Gátórház* ~ *Gátór-tanya* és *Libatelep*.

Az első korcsoport minden adatközlője számára ismeretlen nevek a névanyag tetemes részét, 59%-át fedik le. Fontosnak látom azonban kiemelni, hogy az ismeretlen nevek nagy száma e névkincsben a más névrendszerekhez képest szokatlanul nagy mennyiségben, 31%-ban jelen lévő tanyanevekből adódik: a minden 20 év alatti adatközlő számára ismeretlen neveknek a fele tanyanév (pl. *Bardóczi-tanya*, *Domán-tanya*, *Kecskés-tanya*).

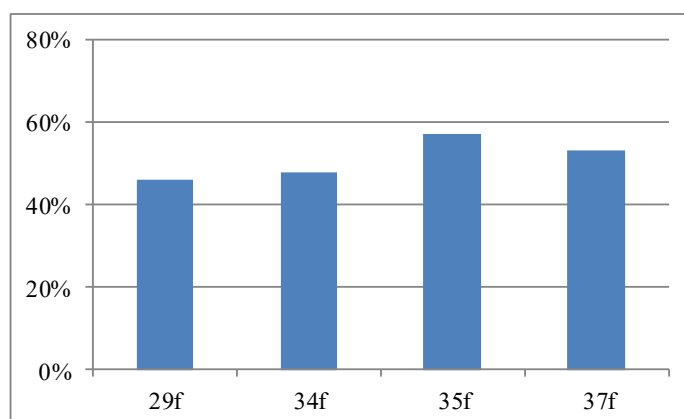
Ahogy a bagotai és réti egykori, objektumként ma már nem is létező tanyák, úgy az ottani további objektumok nevei is nagy számban bizonyultak ismeretlennek a korcsoportban. Ide tartoznak egyfelől a területet sűrűn behálózó dűlőútrendszer megnevezései: a jellemzően az objektum elején álló tanya nevét viselő dűlőútnevek adják a korcsoport számára ismeretlen korpusz tizedét (pl. *Hegedűs dűlő*, *Szanyi dűlő*, *Tatár dűlő*). Másfelől az egykori külterületi állattartással kapcsolatos nevek is szerepelnek ebben a csoportban: a legelők (pl. *Birkalegelő*, *Csikós-legelő*, *Süldős-legelő*) és a legeltetett állatok itatására használt kutak (pl. *Csürhe-kút*, *Gulyakút*, *Kanalas-kút*) nevei is ismeretlenek voltak a legifjabbak számára. Míg a belterület közvetlen határában elfolyó mesterséges csatorna *Keleti-főcsatorna* ~ *Keleti* megnevezései minden csoporttag által (s emellett minden adatközlő által is) ismertek, addig szinonim nevei, a *Tisza-csatorna* ~ *Tisza* nevek az első korcsoportba tartozó adatközlők számára ismeretlenek. Végül a falu határát átszövő természetes vízálózat neveit emelhetjük ki: a kisebb vízfolyások neveit sem ismerik a gyerekek (pl. *Hollós* ~ *Holló*, *Holló-csatorna*, *Karácsony-ér*, *Szőke-ér*).

A második korcsoport (21–40 év közöttiek) névismereti átlaga 51% (vö. 2. ábra). A minden adatközlő által ismert nevek száma a gyerekeknél megfigyelt értékhez (4%) képest jóval magasabb: 24%, azaz a fiatalok minden 4. pródi helynevet egyöntetűen ismernek.²

² A második és a harmadik korcsoport kevés adatközlőjéből adódóan (4, illetve 5 fő) az itt megfigyelt névismereti eredményekből csupán kellő óvatossággal vonhatunk le általános következtetéseket. Megjegyzendő ugyanakkor, hogy statisztikai szempontból ezek az eredmények is reprezentatívak (a harmadik korcsoport adatközlői például a falu teljes lakosságának 2%-át teszik ki).

A fiatalok által egyöntetűen ismert nevek halmaza – egyetlen névtől, az *Oláh Jakab utcá*-tól eltekintve – egészében tartalmazza a gyerekek által egyöntetűen ismert nevek csoportját. A két halmaz közötti különbség jórészt az egykori tanyavilág helyén található objektumok neveinek ismertségéből adódik a fiatalok körében. A gyerekektől eltérően minden 21–40 év közötti adatközlő ismer néhány dűlő- és tanyanevet, pl. *Bársony dűlő*, *Iskola dűlő*, *Tejház dűlő* ~ *Tejház bekötőút*; *Kovács Barna-tanya*, *Kozma-tanya*, *Stefán-tanya*, valamint számos víznevet, pl. *Böszörményi-horgásztó*, *Hortobágy*, *Kadarcs* ~ *Kadarcs-csatorna*. Ez utóbbival összefüggésben a külterületen folyó vizeken átívelő hidak neveit is egyöntetűen ismerik a csoporttagok, pl. *Bagotai híd*, *Fegyveres híd*, *Pródi híd*. Mindannyian ismerik az egykori külterületi tanyasi iskolák neveinek zömét is, pl. *Dedő-háti iskola*, *Hármas-halmi iskola* ~ *Hármas iskola*, *Róka-háti iskola*. Míg a gyerekek a közvetlenül a főút mellett fekvő építmények neveit ismerték egyöntetűen, addig a fiataloknak már a határ távolabbi pontjain fekvő épületek neveiről is van tudásuk (a tanyasi iskolák nevei mellett pl. *Bocskai tévesz üzemegysége* ~ *Bocskai réti központja*).

2. ábra: A fiatalok (21–40 év közöttiek) helynévismerte

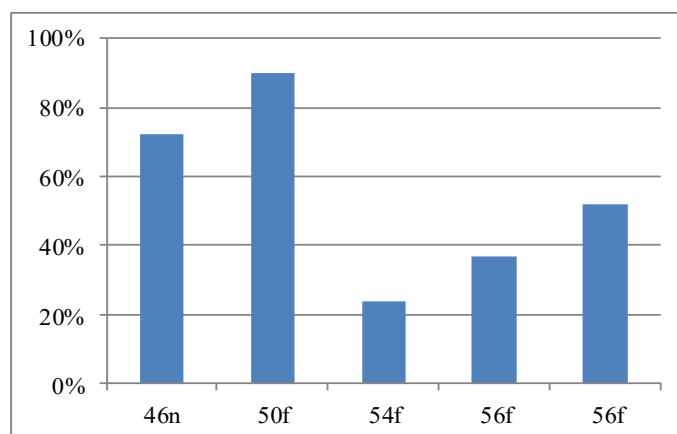
Míg a minden adatközlő által ismert nevek száma a gyerekeknél megfigyelt értéknek az ötszöröse, addig a mindenki számára ismeretlen nevek aránya mintegy a fele azokénak: a fiatalok számára csupán a névanyag 24%-a volt teljesen ismeretlen. A gyerekek csoportjához hasonlóan a fiataloknál is azt láthatjuk, hogy a mindenki számára ismeretlen neveknek mintegy a fele a tanyanevek közül kerül ki, pl. *Ecsedi-tanya*, *Székely-tanya*, *Torma-tanya*. A 21–40 év közöttiek nem ismerték továbbá néhány dűlőút (pl. *Békási út*, *Erdős dűlő*), legelő (pl. *Csikós-legelő*, *Perzséte*), vízfolyás (pl. *Karácsony-ér*, *Szőke-ér*) nevét.

A harmadik generációs csoport névismereti átlaga 55% (vö. 3. ábra). A mindenki által ismert nevek aránya ebben a csoportban 29%. Ahogyan a második csoport által egyöntetűen ismert nevek köre magába foglalja az első korcsoport minden tagja által ismert nevek halmazát, éppúgy a harmadik korcsoport által egyöntetűen ismert nevek halmaza is tartalmazza a második, s ennek révén az első korcsoport által egyöntetűen ismert neveket is. Míg a gyerekek és a fiatalok 3-3 belterületi hivatalos utcanevet ismertek egyöntetűen,

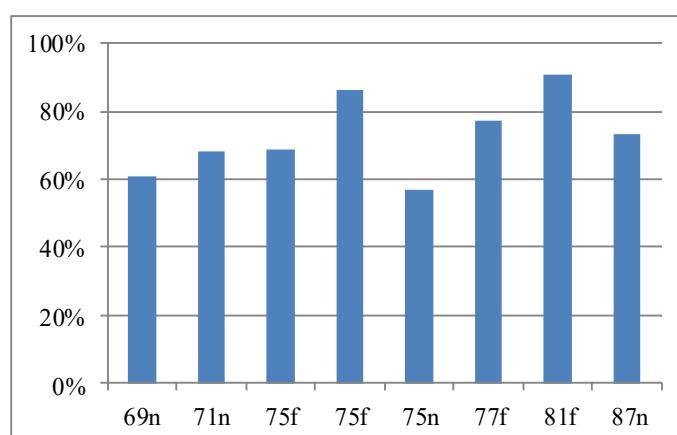
addig a középkorúaknak valamennyi hivatalos utcanevről van tudása (*Bagota utca, Dobó Sándor utca, Halom utca, Oláh Jakab utca, Pallai Pál utca és Rókahát utca*). A fiatalok által egyöntetűen ismert nevekhez képest többletként jelentkezik például a *Csillag-erdő, Kerek-erdő, Móricz-szik* nevek ismerete.

A harmadik korcsoport valamennyi tagja számára ismeretlen nevek aránya igen alacsony: a névkorpusznak csupán a 6%-át nem ismeri egyetlen csoporttag sem. Több tanyanév, három dűlőút, továbbá néhány kisebb földterület neve (pl. *Farkasordító*) bizonyult ismeretlennek e korcsoportban.

3. ábra: A középkorúak (41–60 év közöttiek) helynévismerete

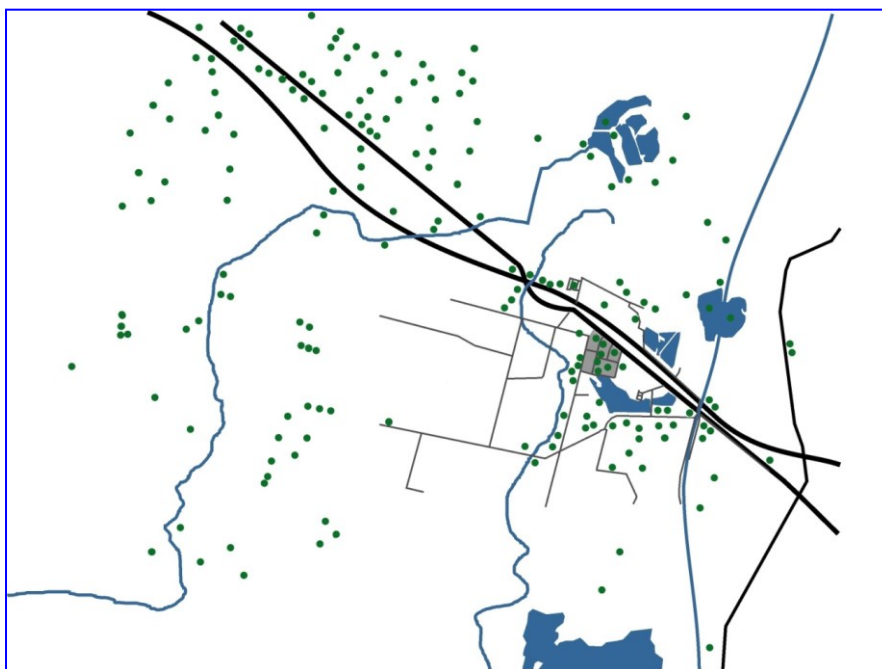

4. ábra: Az idősek (61 év felettiek) helynévismerete

A negyedik korcsoport névismereti átlaga 73% (vö. 4. ábra). Az idős adatközlők a teljes névanyag 30%-át egyöntetűen ismerik, vagyis minden idős nyelvhasználó ismeri csaknem minden harmadik pródi helynevet. Az ismert helynevek a falu teljes határát egészében lefedik, s főképpen az egykori tanyaközpont területe, továbbá a falu mai belterülete köré csoportosulnak. A neveknek ezt az elrendeződését jól mutatja az általam megkérdezett legidősebb adatközlő helynévismereti térképe (5. ábra).

5. ábra: 87 éves nő adatközlő mentális térképe

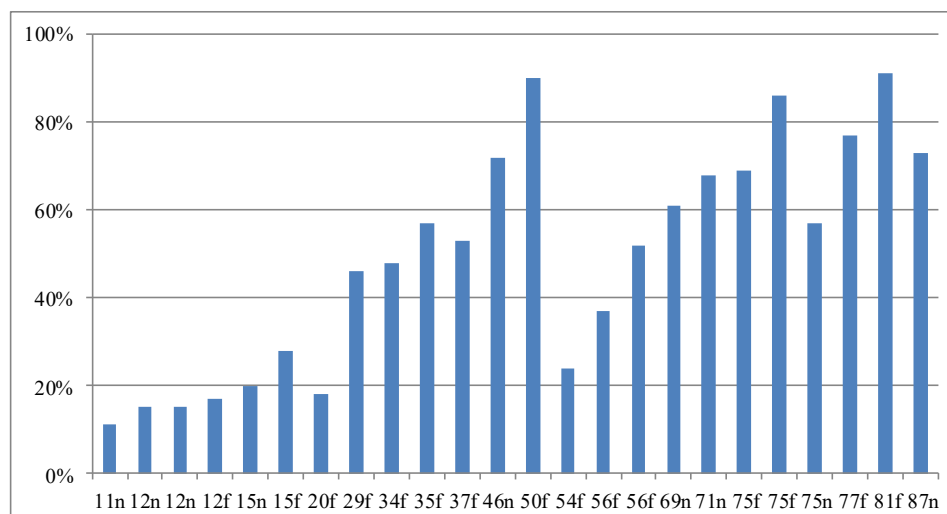
A helynévismereti felmérés summázásakor azt a megállapítást tehetjük, hogy az életkor névismeretre gyakorolt hatásának vizsgálata konzisztens eredményeket hozott a felszínre (vö. 2. táblázat, 6. ábra).

2. táblázat: Az adatközlők nem és életkor szerinti megoszlása

Korcsoport		Névismereti átlag (%)	Minden adatközlő által ismert nevek (%)	Mindenki számára ismeretlen nevek (%)
1.	20 év alattiak	18	4	59
2.	21–40 év közöttiek	51	24	24
3.	41–60 év közöttiek	55	29	6
4.	61 év feletti	73	30	—

Ahogy a csoportok névismereti átlaga korcsoportonként előrehaladva egyre erősödik, úgy a minden adatközlő által ismert nevek százalékos aránya is növekvő tendenciát mutat. Míg a gyerekek a teljes névkincs 4%-át, addig a fiatalok a 24%-át ismerik egyöntetűen, a középkorúak és az idősök valamivel nagyobb hányadát, a 29 és 30%-át birtokolják a névanyagnak. Mindezzel összefüggésben az egyes nemzedéki csoportok minden tagja számára ismeretlen nevek aránya ugyanakkor csökkenő tendenciát mutat: míg a gyerekek számára a névkörpusz 59%-a, addig a fiatalok számára már csupán a 24%-a, a középkorúak számára pedig a 6%-a volt ismeretlen. Olyan helynévről, amely az idősök számára egyöntetűen ismeretlennek bizonyult, nincs tudomásom.

6. ábra: Valamennyi adatközlő helynévismerete

A valamennyi adatközlő helynévismeretét bemutató 6. ábráról kitűnik, hogy egyes nyelvhasználók helynévismerete markánsan elkülönül a nemzedéki csoportjukban megfigyelhető értékektől. Az eltérésekből arra következtethetünk, hogy noha az eddigi helynévismereti vizsgálatok tanúsága alapján a nyelven kívüli tényezők közül az életkor az, amely a legerősebb hatással bír a helynévismeretre, egyes esetekben további indukáló tényezők jelentőségével is számolnunk kell. Ahogy arra egy korábbi névszociológiai vizsgálatom rámutatott, az életkor mellett a társadalmi nem is erős befolyásoló tényezőként jelentkezhet (vö. E. NAGY megj. e.). Ugyancsak meghatározó szerepe lehet e tekintetben a huzamosabb ideje helyben lakásnak, továbbá a település külterületével való kapcsolat intenzitásának is.

Az első nemzedéki csoport 20 éves férfi adatközlője például, noha tősgyökeres lakosa a falunak, általános és középiskolai tanulmányait a szomszédos Hajdúböszörményben végezte, a felmérés idején a városban dolgozott, s a falu határával sem volt intenzív kapcsolata. Gyökereit sosem érezte igazán erősnek, mára el is költözött a településről. Névismerete a

nála évekkal fiatalabb női adatközlőknél is alacsonyabb mértékű, mindössze 18%-os értéket mutatott.

A harmadik nemzedéki csoport egyik tagjának (egy 54 éves férfinak) az alacsony fokú névismerete azzal magyarázható, hogy a férfi a felmérés idején csupán öt éve élt a településen. Névismerete az első nemzedéki csoport átlagához illeszkedik leginkább, azt alig haladja meg: a névanyag 24%-át ismeri. Arról, hogy a továbbiakban miként változott a névismerete, a valóságosidő-vizsgálat révén alkothatunk képet.

Ahogy az eddigiekben is láttuk, az egy-egy korcsoportban minden adatközlő által ismert nevek köre érdekes mintázatot mutat. Erről szívesen az alábbiakban. Ahogy az a 7. ábráról leolvasható, az egy-egy nemzedéki csoport minden adatközlője által ismert nevek köre koncentrikusan bővül. A legkisebb körökben látható neveket mindegyik korcsoport minden adatközlője, a második cikkelyben lévőket a fiatalok, a középkorúak és az idősek, a harmadikban lévő neveket a középkorúak és az idősek ismerik egyöntetűen. Végül a negyedik, szélső cikkelyben azok a nevek olvashatók, amelyeket minden idős adatközlő ismer.

Mindebből nyilvánvalóan következik, hogy a pródi helynévrendszer alapnévkincsének³ magvát a legbelső körben látható helynevek képezik. E megnevezések teljes közismertségükből és használati gyakoriságukból adódóan a változásra és az elmúlásra egyaránt rezisztensek. Ahogy arra RESZEGI KATALIN (2015: 169) korábban már rámutatott, az eddig vizsgált településeken „a mindenki által ismert helynevek aránya a teljes névállományhoz képest igen alacsony”: Tépén és Bodaszőlőn 1%, Szentpéterszegen 6%, Pródon pedig 4% (vö. GYÖRFFY 2018, E. NAGY megj. e.).

A további körgyűrűkben látható helynevek zöme ugyancsak az alapnévkincshez áll közelebb: egy-egy nemzedéki csoport minden tagja által ismert nevekként ugyanis kevésbé hajlamosak az elmúlásra, mint az egyes korcsoportokban csupán néhány adatközlő által ismert helynevek.

A fiatalok, a középkorúak és az idősek által egyöntetűen ismert nevek (2. körgyűrű) 71–99%-os ismertséggel jellemezhetők. E névcsoport arra mutat rá, hogy azok a nevek, amelyeket minden 20 év feletti adatközlő egyöntetűen ismer, a névkincs alapkészletéhez tartoznak.

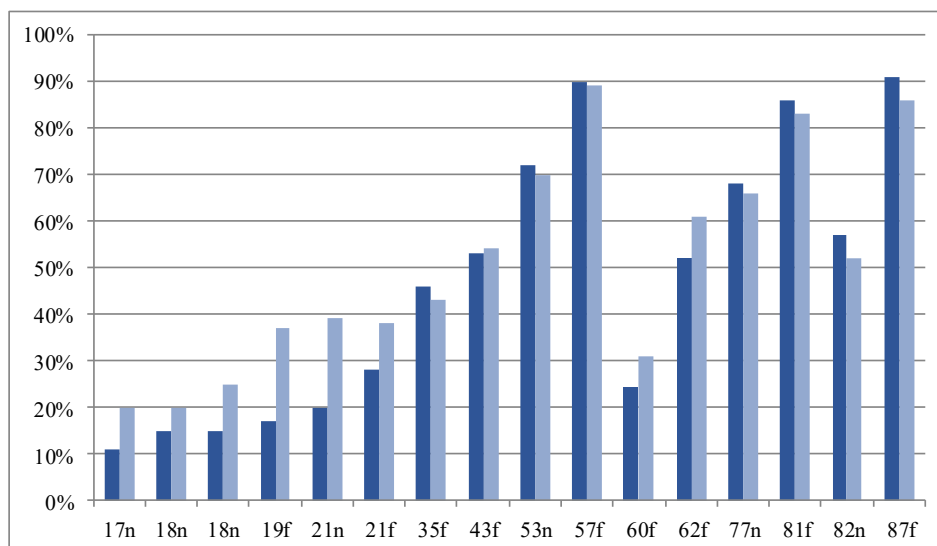
A középkorúak és az idősek által egyöntetűen ismert nevek (3. körgyűrű) 50–90%-os ismertséggel bírnak. Csökkenés mutatkozik az ide tartozó, sokak által ismert nevek számát érintően is: míg a minden 20 év feletti adatközlő által ismert nevek között csaknem tucatnyi 90%-os ismertségű névvel számolhatunk, addig e névcsoportban csupán egy ilyen név (*Réti kocsmá*) tartozik. Végül a pusztán az idősek által egyöntetűen ismert nevek (4. körgyűrű) arra irányítják rá a figyelmünket, hogy míg 90%-os ismertségű név ugyancsak kevés van a csoportban (*Róka-hát, Róka-háti-legelő, Szegény Pipó-tanya*),

³ Az alapnévkincs terminust ZSOLNAI JÓZSEF (1967: 194) használta először, amikor felvázolta, „hogyan lehet az adatokból a teljes névkészlet megoszlására, az alap- és peremkészlet viszonylagos elkülönülésére következtetni”. Meglátása szerint a „sorban egymástól legtávolabb eső értékek biztosan mutatják, melyek azok a nevek, amelyek az alap-, illetve a peremnévkincsbe tartoznak”. Megjegyzi továbbá, hogy a két névkészlet merev elkülönítésére nincs szükség: a „kétféle névkincs-réteg közötti határ a gyakorisági sorrend közepét jelölő médian (középszám) körül mosódik el.” Az azóta napvilágot látott felmérések (TÓTH 1974, GYÖRFFY 2018) jellemzően azokat a neveket tekintik az alapnévkincs részének, amelyeket az adatközlők mintegy 70–75%-a ismer.

3. A valóságosidő-vizsgálat eredményei. A 2013 tavaszán végzett helynévismereti felmérés megismétlésére 2019 nyarán került sor. A panelvizsgálat során a korábbi kutatást egészében meg kívántam ismételni, azonban különböző okok miatt – pl. elhalálozás, másik településre költözés – a 2013-as felmérés 24 adatközlője közül 16 fővel volt lehetőségem elkészíteni az interjút.

A valóságosidő-vizsgálat során használt módszer kis mértékben eltért a korábbi helynévismereti felmérések és így a 2013-as pródi felmérés módszerétől. A személyes adatok aktualizálását követően az interjú első felétől ugyanis eltekintettem, vagyis nem érdeklődtem kótetlen beszélgetés keretében az adatközlők által ismert helynevek felől.

8. ábra: A helynévismeret mértékének változása adatközlőnként

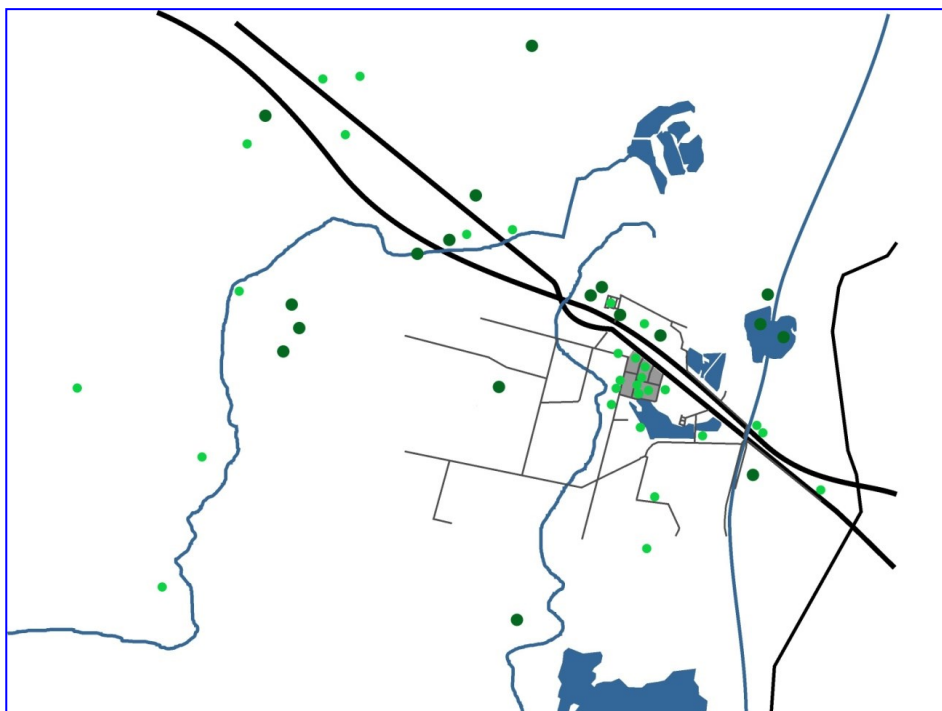
A 8. ábra, melyen az egyes nyelvhasználók helynévismeretének változását követhetjük nyomon, világosan jelzi, hogy a valóságos- és a látszólagosidő-vizsgálat eredményei miként viszonyulnak egymáshoz. Az egyén által ismert helynévállomány egyre fokozódó intenzitással, azonban csupán egy adott életkorig, e vizsgálat eredményei szerint harmincéves kor környékéig bővül, majd ezt követően minimális csökkenést mutat.

Meglátásom szerint a panelvizsgálat kisszámú esetéből statisztikai átlagokat nem szabad levonni, ugyanakkor az egyéni teljesítmények értékelése révén feltárhatóak a főbb változástípusok. Ezért az alábbiakban az adatközlők névismeretének változását, s az ezek mögött álló, feltehető mozgatórugókat az egyénekre vonatkozóan mutatom be.

Az első interjú idején 11 éves kislány helynévismerete csaknem megduplázódott: 11-ről 20%-ra bővült. Az alább látható mentális térképén (9. ábra) látható, hogy míg korábban leginkább a belterületi, illetve a belterület közelébe eső neveket, továbbá a Harmincötös út mellett fekvő objektumok neveit ismerte, tudása mára már a határ távolabbi részeire is

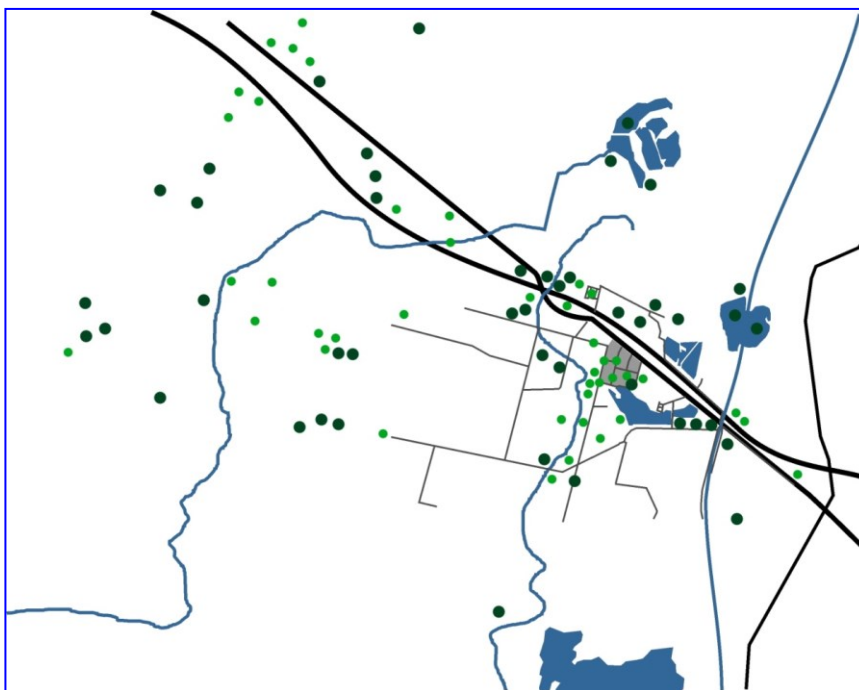
kiterjed. Bár az is megfigyelhető, hogy az újabban megismert nevek által jelölt helyek jó része a régebben is ismertek közelében található.

9. ábra: Gyermekkorú lány adatközlő mentális térképének változása (11 és 17 éves korban)⁴

Az első nemzedéki csoport második adatközlője (egy akkor szintén 11 éves lány) által ismert helynévkorpusz is bővült: az általa ismert nevek aránya 15%-ról 20%-ra emelkedett. A vele csaknem egyidős kortársának névismerete (12 éves lány) 15% > 25%-os bővülést mutat. Fiú kortársuk névismerete is gyarapodott, több mint kétszeresére nőtt, hiszen az első felmérés idején 17%-os névismerettel bíró kisfiú napjainkban a pródi helynévkincs 37%-át birtokolta (mentális térképét lásd a 10. ábrán). Névismeretének kortársainál nagyobb fokú bővülésére családi háttere adhat magyarázatot: szülei (akik mindkét felmérés alkalmával ugyancsak adatközlőim voltak) az egykori tanyavilágban nevelkedtek. Édesapja a Róka-háton töltötte a gyerekkorát, ahol napjainkban is birtokol földet. A ma 19 éves fiú alkalmanként kijár édesapjával a határba, így jóval több helynévvel találkozik, mint a javarészt a belterületen élő, illetve a szomszédos településeken tanuló vagy dolgozó kortársai.

⁴ A 2013-ban ismert névvel jelölt helyeket mindkét mentális térképen világoszölddel, az újonnan elsajátított helynevek által jelölt objektumokat pedig sötétzölddel jelöltem.

10. ábra: Gyermekkorú fiú adatközlő mentális térképének változása (12 és 19 éves korban)

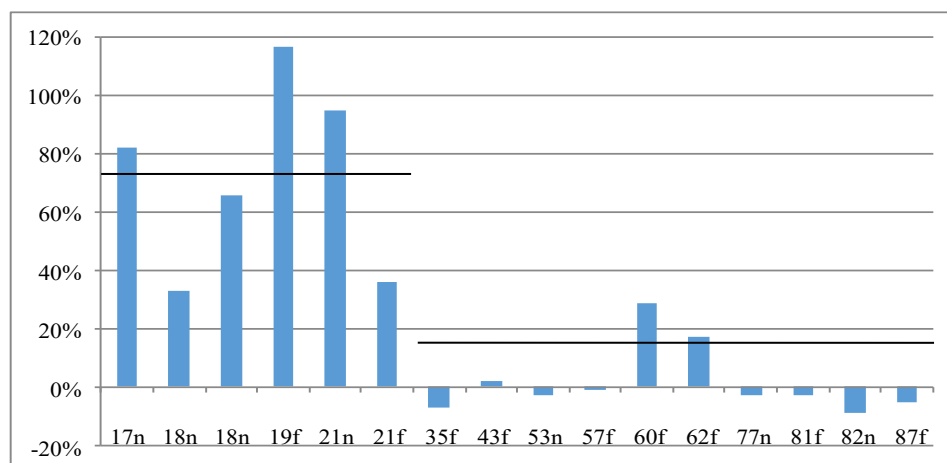
Az első vizsgálat idején a gyerekek, a mostani alkalmával azonban már a fiatalok csoportjához tartozó adatközlő (21 éves nő) helynévismerete is csaknem megduplázódott: 20%-ról 39%-ra növekedett. A 2013-ban 15 éves férfi adatközlő névismerete a vele egyidős lány adatközlőéhez hasonlóan ugyancsak növekedett: 28% > 38%-os változáson esett át. Az első felmérés idején 29 éves férfi helynévismerete viszont nem bővült, sőt kis mértékben csökkent: 46%-ról 43%-ra esett vissza.

Különösebb mértékben nem változott egy most 43 éves férfi névismerete: a 2013-as felmérés idején a névkincs 53%-át tudhatta magáénak, ma az 54%-át ismeri. Hozzá hasonlóan a nála idősebb adatközlőkre is érvényes, hogy a névismeretük terén nem történt komolyabb változás: az 53 éves nő adatközlő 72% > 70%, a most 57 éves férje 90% > 89%, a 77 éves nő adatközlő 68% > 66%-os eredményeket mutatott. A legidősebbek névismeretének mértéke sem mutat nagyobb változást, tekintve, hogy a 81 éves férfi adatközlő 86% > 83%, a 82 éves nő 57% > 52%, s végül a követéses vizsgálat legidősebb adatközlője, a most 87 éves férfi 91% > 86% értékeket, vagyis jobbra minimális csökkenést mutatott.

A 11. ábrán a vízszintes tengely az adatközlők életkorát és nemét mutatja a valóságos időben, a függőleges pedig a 2013-as felmérés alkalmával mért egyéni névismereti értékekben beállt százalékpontos változást. Az átlagvonalak révén arra nyílik rálátásunk,

hogy a látszólagos- és valóságosidő-vizsgálat között eltelt 6,5 év során a fiatalabb adatközlők névismerete átlagosan 71,5%-kal, míg az idősebbeké csupán 17%-kal bővült.

11. ábra: A helynévismeret mértékének százalékpontos változása a valóságos időben

A fenti ábra azt is jelzi, hogy az adatközlők értékeit életkor szerint követve kezdetben növekvő, majd stagnáló, végül minimálisan csökkenő tendenciától két nyelvhasználó értéke markánsan eltér. Ahogyan arra fentebb már utaltam, helynévismeretüket nem az életkor, hanem két további nyelven kívüli tényező, a foglalkozás és a huzamosabb ideje helyben lakás határozza meg.

Egyikőjük (most 60 éves férfi) a 2013-as felmérés idején mindössze öt éve élt Pródon. Névismerete akkor 24%-át fedte a névkörpusznak. Mára azonban jóval több helynevet ismer: a névkincs 31%-át.

A másik, eltérő eredményt mutató adatközlő a 2013-as felmérés idején munkanélküli volt, két éve azonban vízügyes dolgozóként tevékenykedik, s munkájából adódóan nap mint nap kijár a falu határába. 2013-ban a pródi névkincs 52%-át ismerte, napjainkban azonban már valamivel nagyobb hányadát, a 61%-át tudhatja magáénak, ami a névismeret mintegy 20 százalékpontos növekedését jelzi. Arra, hogy a foglalkozásának milyen nagy hatása van a helynévismeretére, az interjú során adott lokalizálásai világítottak rá a leginkább. Feltűnt ugyanis, hogy az egyes helynevek lokalizálásakor rendre a vízneveket hívja segítségül, pl.: „Gazdag Pipó-tanya, hát az is itt van a Kadarcs mellett”, „Kati-tanya, az meg a Kánegy mellett volt, ha jól tudom”, „Lázár-tanya a Vidi-zugban a Keleti mellett.”

Valamivel kevésbé, de ugyancsak eltér az átlagtól az egyik 18 éves nő és a 21 éves férfi adatközlő eredménye: míg a 30 év alattiak névismeretének bővülése legalább 60 százalékpontos, addig esetükben 40 százalékpont alatti értékeket mérhetünk. 2019-es névismereti eredményük mögött nyelven kívüli okokat kell keresnünk. A fiú adatközlő a Pródtól 35 kilométerre fekvő Tiszaújvárosban dolgozik, így a faluval nem sok kapcsolata van. A lány adatközlő névismeretének alacsonyabb fokú bővülése is a településsel, pontosabban az annak határával való kapcsolat hiányából, a más településre járásból fakadhat.

E vélekedést a követéses vizsgálat végén tett megnyilatkozása is alátámasztja: „Igazából nem nagyon járunk így kifelé, meg hát nem is nagyon sokat vagyok itthon, nyáron igen, de amúgy nem. Böszörménybe jártam iskolába, most Debrecenbe járok. Meg amúgy a Bársony iskoláról meg ilyenekről nagymamám mesélt például, de ő már nem él.”

4. A panelvizsgálat során arra a megállapításra jutottam, hogy a látszólagos- és valóságosidő-vizsgálat között eltelt 6 és fél évben a gyerekek és a fiatalok névismerete sokat bővült. Az emberi élet középső szakaszához közeledve az addig jobbára nagy mértékben növekedő, több esetben csaknem megduplázódó névismeret stagnálni kezd, s a már meglévő névkorpusz minimális mértékű csökkenését vagy bővülését figyelhetjük meg. Ezt az általános tendenciát sajátos egyéni élethelyzetekből adódó névismereti változások (leginkább talán bővülések) színesíthetik.

Hivatkozott irodalom

- BAILEY, GUY – WIKLE, TOM – TILLERY, JAN – SAND, LORI 1991. The apparent time construct. *Language Variation and Change* 3: 241–264. <https://doi.org/10.1017/s0954394500000569>
- BODÓ CSANÁD 2013. *A látszólagos idő valósága*. Nyelvtudományi Értekezések 162. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára* 1–2. 4., bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. *Helynév-szociológia*. A Magyar Névtárház Kiadványai 47. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- HARRINGTON, JONATHAN 2006. An acoustic analysis of 'happy tensing' in the Queen's Christmas broadcast. *Journal of Phonetics* 34: 439–457. <https://doi.org/10.1016/j.wocn.2005.08.001>
- KATONA CSILLA – E. NAGY KATALIN 2015. Hajdúböszörmény helynevei. In: BÁBA BARBARA szerk., *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei*. A Magyar Névtárház Kiadványai 35. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 98–253.
- KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névtárház Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- E. NAGY KATALIN 2016. Pród helyneveinek névszociológiai vizsgálata. *Régió kutatás Szemle* 1: 151–158. <https://doi.org/10.30716/rsz/2016/1/9>
- E. NAGY KATALIN megj. e. Névszociológiai analízis Szentpéterszeg helynevei alapján. *Magyar Nyelv*. Megjelenés előtt.
- RESZEGI KATALIN 2015. A névközösség fogalmához. Névközösségek napjainkban és a régiségben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 165–176.
- TÓTH LÁSZLÓ 1974. A nyírségi Székely község földrajzinév-ismerete. *Magyar Nyelvőr* 98: 13–25.
- TRUDGILL, PETER 1988. Norwich revisited. Recent linguistic changes in an English urban dialect. *English World-Wide* 9: 33–49. <https://doi.org/10.1075/eww.9.1.03tru>
- ZSOLNAI JÓZSEF 1967. A lakosság földrajzinév-ismeretének vizsgálata. *Magyar Nyelvőr* 91: 191–198.

E. NAGY KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1973-8844>

Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

KATALIN E. NAGY, Apparent-time and real-time studies of place names in Pród

This paper contains a socio-onomastic examination of the place names of Pród, a small town in Hajdú-Bihar county. The empirical research focuses on the applicability of the apparent-time and real-time studies to the sociology of place names. In a follow-up study (panel study), the author compared the place name knowledge of some residents of Pród in 2013 and in 2019. The panel study revealed that in the six and a half years between the two surveys, children's and young people's knowledge of names expanded greatly. In the middle of one's life, the number of known names – which sometimes increases vastly, in many cases almost doubles – begins to stagnate, and after that only minimal reduction or expansion can be observed in the established toponymic knowledge. This general tendency may be influenced by changes in one's knowledge of names resulting from unique living situations or life events.

A kognitív térkép és a névhasználat*

1. Bevezetés. A 20. század második felében a pszichológiából kiindulva számos tudományon, tudományterületen belül végbement az ún. kognitív fordulat (kognitív forradalom), amelynek lényege, hogy a kutatók az emberi tudás mentális hátterét, működését igyekeznek feltárni. Ez, illetve a kognitív irányultságú kutatásokat egybefogó kognitív tudományok eredendő interdiszciplinaritása teremtette meg a lehetőségét annak, hogy az emberi megismerő rendszer egyik központi eleme, a téri kogníció működése a szűkebb és a tágabb környezetben minél sokoldalúbban, minél komplexebb módon feltárható legyen.

A pszichológusok már a 20. század elején felfigyeltek arra, hogy a rágcsálók meglehetősen gyorsan képesek megoldani útvesztős feladatokat, illetve hogy intelligensen reagálnak a környezet megváltozására (LASHLEY–BALL 1929). EDWARD C. TOLMAN 1940-es években végzett patkánykísérletei után aztán általánosan elfogadottá vált az a feltételezés, hogy az emberi elme – a patkányokéhoz hasonlóan – reprezentációkat készít a téri környezetről. E többféle modalitásból származó információkat magába foglaló reprezentációk szorosabb-lazább összeszerveződéséből épül ki a tájékozódást is segítő dinamikus és szubjektív kognitív térkép vagy kollázs (vö. TOLMAN 1948, TVERSKY 1993, vö. még a kognitív atlással: KUIPERS 1982). A helyek reprezentációjához kontextuális információk is kapcsolódnak, többek között arról, hogy mi található ott (milyen étel, víz, eszközök stb.), s a helyek közötti kapcsolatok (távolságok, bennfoglalási viszonyok stb.) is leképeződnek.

A belső térkép ugyanakkor – elnevezésével ellentétben – nem a külső valóság objektív és koherens képe. Ez egyrészt az emberi percepció sajátosságaival magyarázható (ezért van az, hogy az irányokat és távolságokat gyakran a valóságostól eltérően reprezentáljuk), másrészt hatással vannak rá a korábbi egyéni tapasztalatok, illetve az is, hogy a téri információhálózat nem független a helyekhez kapcsolódó érzelmektől, értékítéletektől, melyek egy része a térről való kollektív tudásból származik. Ezek – mint majd látni fogjuk – torzíthatják a téri reprezentációkat.¹ A pontatlanságok mellett jellemző az is, hogy bizonyos helyek hiányoznak a kognitív térképről. A tér mentális modellje ugyanakkor nem csupán

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-2018-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült, az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében.

¹ A kognitív térkép nemcsak a téri környezet egyes elemeihez kapcsolódó tudást tartalmazza, hanem a társadalmi tér szabályait is: például hogy az egyén hol mit tehet, a nemekre vagy egyes helyekre milyen viselkedési elvárások vonatkoznak stb. (vö. BRÓZIK–KESZEI–DÜLL 2019: 22–23). Ezzel a megközelítésmóddal rokon LÁSZLÓ ERVIN és munkatársai kognitív térkép-felfogása (LÁSZLÓ et al. eds. 1995²: xii, 4–5). Ez abból indul ki, hogy a társadalmi rendszerek, az emberi közösségek szintjén a térképezésnek új típusa jelent meg: az ember ugyanis olyan környezetben él, amelyben más emberek tevékenykednek, s ezért a humán kognitív térképeknek a helyek mellett az élőlényeket, azok viselkedését, sőt nyelvi absztrakciókat is reprezentálnia kell.

a közvetlen tapasztalatszerzés révén szerzett vizuális (és más érzékszervi) ismereteket foglalja magában és működteti, hanem távoli vidékekről, más földrészekről, különböző forrásokból származó tudást is felölel. Vagyis a kognitív térkép egészen különböző térdimenziókban, térnagyságokban, különböző térbeli szinteken segíthet eligazodni.

A pszichológusok mellett, akik kezdetben elsősorban a szűkebb környezetben való tájékozódás mentális mechanizmusaira voltak kíváncsiak, neurológusok, pszicholingvisták, nyelvészek, antropológusok, földrajztudósok és kartográfusok egyaránt bekapcsolódtak ezekbe a kutatásokba. Így formálódott többek között az interdiszciplináris térinformatika, illetve az etnofiziográfia² nevű tudományterület (vö. MARK et al. 1999). E tudományterületek képviselői gyakran hangsúlyozzák a helynevek szerepét is a téri kognícióban. Ez részben nyilvánvalóan abból adódik, hogy a helynevek nagyban segítik a teret alkotó helyek felidézését, a róluk való kommunikációt. Más oldalról a helynevek tudásszervező szerepével is számolhatunk: e névformák alkalmasak arra, hogy segítségével a saját tapasztalatból, másokkal való beszélgetésekből, iskolai tanulmányokból, olvasmány- és filmélményekből vagy épp a médiából stb. származó különböző tartalmú ismeretekhez a tér egy-egy eleme könnyebben hozzárendelődjön. A hellyel kapcsolatos ismeretek egy része továbbá magában a névben is megjelenik, így korábbi idők viszonyaira következtethetünk általuk.³ Ennek felismerése ellenére azonban a fenti tudományterületek – érdeklődésükből adódóan – nem végeztek módszeres vizsgálatot a helynevekre vonatkozólag.

A kognitív szemlélet egyre határozottabban érvényesül mindamelllett a névtudományon belül is (a nemzetközi szakirodalomban l. pl. ERNST 2005, SJÖBLOM 2006, a hazai kutatásokban pl. HOCHBAUER 2008, RESZEGI 2009, SLÍZ 2012, HOFFMANN 2012), s az utóbbi évtizedben egyre nagyobb hangsúlyt kap a helynévkutatásban a kognitív térkép fogalma is. Ennek alapját az a felismerés adja, hogy a már leképezett téri ismeretek, téri tapasztalatok hatással vannak a térszemléletre, s e kettő szoros kapcsolatban van a helynevekkel is. Egyrészt mivel a nevek is részét képezik a mentális térképnek, az egyes helyekhez kapcsolódó ismeretelemek formájában; másrészt mert e viszonyból adódóan feltehető, hogy a térszemlélet, illetve a mentális térkép hatással van a névadásra és a névhasználatra; s más oldalról esetlegesen a helynevek is formálhatják a térszemléletet (vö. RESZEGI 2012). A kétirányú kapcsolat egy kultúrafüggő aspektusával, a helyneveknek a téri orientációban játszott szerepével korábban részletesen foglalkoztam (vö. RESZEGI 2018). E vizsgálat során kitűnt, hogy a természeti népeknél sokkal erőteljesebb hatásokkal számolhatunk a kapcsolat mindkét irányában. Ezzel szemben a modern társadalmakban a helyneveket a legtöbben csupán a helyeket megjelölő címkeként használják, s kevésbé foglalkoztatja őket a nevekben a helyről kifejezett szemantikai tartalom – bár természetesen e körben is találhatunk olyan névhasználókat, akik e téren „tudatosabbak”, és sokkal inkább építenek ezekre az ismeretekre is.

² A tudományterület a helyet jelölő szavakra, a földrajzi köznevekre, ezek nevekben való megjelenésére, illetve e nyelvi elemeknek a földrajzi objektumok, helyek kategorizálásában játszott szerepére, valamint az emberek és a táj érzelmi és spirituális kapcsolatára fókuszál (MARK–TURK–STEA 2011).

³ Még inkább hangsúlyozzák a kutatók a helynevek jelentőségét a természeti népeknél. E népcsoportok alig hagyják látható jelét jelenlétüknek a földrajzi környezetükben. Inkább intellektuálisan formálják a tájat, s a helynevek azok a közvetítők, amelyek révén a földdel való interakció, a korábbi tapasztalatok megoszthatók, a helynevek segítenek megérteni és emberi helyé formálni a tájat (vö. COLLIGNON 2006: 200).

A kognitív térkép és a hozzá kapcsolódó névanyag és névismeret leírására a (hazai) névkutatáson belül jobbra a várostervező KEVIN LYNCH (1960) modelljét alkalmazzák a kutatók. E szerint a kognitív térkép utak, csomópontok, tájékoztató pontok, terek és határvonalak mentén szerveződik. LYNCH kizárólag városi környezetben vizsgálódott, s noha modellje az újabb szocioonomasztikai vizsgálatok szerint kisebb méretű településekre is jól alkalmazható (vö. GYÖRFFY 2015a, 2015b, 2017; SZILÁGYI-VARGA 2017a, 2017b), s a névanyag, illetve a névismeret kutatása során is jó alapul szolgál, a földrajzi térben való kiterjesztett, a természetes földrajzi objektumokat is figyelembe vevő vizsgálatok során kevésbé jól használható. Ehhez talán jobban illeszthető SIEGEL és WHITE (1975) pszichológiai modellje, amely a kognitív térképnek lényegében három összetevőjével, három szintjével számol: a legelemibb szintű tájékoztató pontokkal (landmarks), az ezek mentén kiépülő útvonalakkal (roads), valamint a nagyobb léptékű áttekintéssel a térről (survey).⁴

Írásomban e modellekből kiindulva, de némileg eltérő keretben egyfajta általános összszegző képet kívánok adni a kognitív térkép, a térszemlélet, illetve ehhez kapcsolódóan a kognitív térképhez kötődő névanyag és a térről való beszéd összefüggéseiről, univerzális és kultúrafüggő sajátosságairól. Ehhez összegzem és a névkutatás szempontjából értelmezem mindazokat a hazai és nemzetközi – földrajzi, társadalomföldrajzi, antropológiai, pszichológiai, illetve szocioonomasztikai és kognitív nyelvészeti – kutatási eredményeket, amelyek a kérdéskörhöz kapcsolódnak. Az antropológiai jellegű vizsgálatoknak köszönhetően egyre színesebb kép rajzolódik ki arról, hogy milyen egyéb konstellációkat vehet fel a kognitív térkép azon túl, amit a nyugati típusú társadalmakban tapasztalhatunk.⁵ Az eredmények összegzésével pedig egyúttal az is kitűnik, hogy hol vannak még fehér foltok a téri reprezentációk, illetve a térről való beszéd és a helynévhasználat összefüggései kapcsán. Az áttekintés során alkalmazott leírási keret reményeim szerint a későbbiekben más, a kognitív térkép működésével kapcsolatos kutatásokban is eredményesen alkalmazható lesz majd.

2. A kognitív térkép elemei. A tér különböző helyekből és ezek viszonyából épül fel, s ezek reprezentálódnak a kognitív térképen. Ahhoz, hogy a tágabb földrajzi környezet elemeit és a hozzá kapcsolódó névadási-névhasználati szokásokat le tudjuk írni, LYNCH modelljéhez képest mindenképpen általánosabb helykategóriákkal érdemes dolgoznunk. A helyeknek ugyanis méretük, fizikai és funkcionális sajátosságaik alapján különböző típusait, fajtáit különíthetjük el, s többféleképpen kategorizálhatjuk őket. Méretük, térbeli kiterjedésük alapján beszélhetünk például pontszerű vagy nagyobb léptékben foltos (két- vagy háromdimenziós) helyekről. Ide tartoznak a városi környezetben a LYNCH által

⁴ Ezeket SIEGELék a fejlődés különböző fázisainak is tekintették, az újabb pszichológiai vizsgálatok szerint ugyanakkor párhuzamosan is kiépülhetnek (vö. pl. HIRTLE–HUDSON 1991); a tájékoztató pontok nélküli, útvonal-integrációs (path integration) stratégiának nevezett működést neurológiai vizsgálatok is támogatják (vö. EPSTEIN et al. 2017: 1507). Amikor ez a stratégia a fellépő tévedések miatt már nem működtethető, a tájékoztató pontokra támaszkodva újra lehet kalkulálni a helyzetünket (landmark-based piloting). A stratégiák preferálásában egyéni különbségek is vannak.

⁵ A globalizációnak, a kommunikációs és térinformatikai technológia fejlődésének, terjedésének, valamint az ebből adódó életmódváltásnak a téri mentális modellre, illetve a helynévismeretre, helynévhasználatra gyakorolt hatásához l. RESZEGI (megj. e.).

említett csomópontok és a mentális terek; illetve általában véve a terek, az egészként, egységként felfogott helyek, a települések és a természeti objektumok nagy része: a kiemelkedések, szántóföldek, erdőségek, tavak stb. Beszélhetünk továbbá vonalszerű helyekről, ilyenek az utak, folyók. Ezek nyilvánvalóan nem kizárólagos kategóriák, és az elkülönítésük sem könnyű, hiszen sok esetben az alkalmazott léptéktől függ, hogy egy helyet minek tekintünk. Egy másik szempontot alkalmazva, a kognitív térkép elsődleges funkciója, a térbeli tájékozódás szempontjából beszélhetünk az orientációt segítő tájékozódási pontokról vagy landmarkokról, azaz a téri környezetből mint háttérből kiemelkedő elemekről, szemben a téri környezet más, az orientáció szempontjából kevésbé jelentős elemeivel. Ezek ugyanakkor megint csak nem állandó és nem mindenki számára azonosan kiépülő kategóriák. A helyek a funkcionalitás egy másik aspektusa szempontjából is jellemezhetők: elkülöníthető az ember alkotta (vagy mesterséges) helyek és a természeti helyek két nagy csoportja (ezek aránya, szerepe az egyének kognitív térképén nyilván jelentős társadalmi-kulturális különbségeket mutathat). A helyek hasznosítása, az emberek életében betöltött szerepe alapján további kategóriákat lehet elkülöníteni, noha a kategóriahatárok itt sem mindig egyértelműek. Ezek a sajátosságok (és továbbiak is), vagyis a helyekről való tudásunk elemei komplex módon reprezentálódhatnak a kognitív térképen.

A helyek nyelvi megjelölései kapcsán több kérdés is felmerül: a) milyen helyek, helyfajták kapnak tipikusan nevet; b) mely helyek, helyfajták neve ismert szélesebb körben (a névismeret és a helyfajta összefüggései); c) milyen névadási szokások kapcsolódnak a különböző helyekhez; d) mikor, milyen körülmények között használnak a beszélők neveket, s mikor utalnak a helyre inkább köznévi formákkal.

A kognitív térkép a különböző típusú helyek mellett ezek egymáshoz való viszonyáról, illetve a térben mozgó ember hozzájuk való viszonyáról is tartalmaz információkat. A téri reprezentációk hálózatának jellemzésekor ezért a helyek – és megjelölésük – szempontjából tekintettel kell lennünk a határvonalakra, ki kell térnünk továbbá a helyek egymáshoz képest való elhelyezkedésére, azaz az irányokra, valamint a távolságokra; s emellett a helyek rész-egész viszonya, térbeli érintkezése stb. szintén reprezentálódik az egyének kognitív térképén. Nyelvi oldalról pedig vizsgálni kell, hogy ez a viszonyrendszer miként jelenik meg a térről való beszédben és a helynevekben, s azt is, hogy az ennek kapcsán egyes területeken megfigyelhető névadási-névhasználati szokások mennyire tekinthetők univerzálisnak, vagy mennyire csak az adott közösségre jellemzők.

3. Helyek és megnevezéseik

3.1. Tájékozódási pontok. A kognitív térkép szervezésében a kognitív pszichológiai vizsgálatok szerint kitüntetett szerepük van a tájékozódási pontoknak: lényegében ezek köré épül ki a térkép, a téri reprezentációk komplexe. SIEGEL és WHITE (1975: 23) pszichológiai meghatározása szerint a tájékozódási pont (landmark) az észlelési mintázatok olyan egyedi elrendeződése, amely azonosít egy földrajzi elhelyezkedést; olyan stratégiai fókuszpontok, melyhez képest értelmeződik a mozgásunk a térben. E funkcionálisan elkülönülő helytípus kitüntetett szerepét jelzi, hogy az emberek téri beszámolóí, hely- és útvonalleírásai is általában a tájékozódási pontokra utalással kezdődnek. DAVID M. MARKék némileg más közelítésmódot alkalmaznak: a környezet bármely sajátos (kulturális) referenciapontjaként határozzák meg a tájékozódási pontot (MARK–TÜRK–BURENHULT–STEA 2011).

A tájékozódási pontok jórészt a környezettől elütő, feltűnő jellegüknél fogva irányítják az orientációt, s egészen különböző helyek és objektumok, mesterségesek és természetszerűek is lehetnek: hegyek, folyók, házak, fák, települések stb. Városi környezetben e funkciót betölthetik távoli, de jól látható természetes vagy mesterséges objektumok, jellegzetes épületek, feliratok stb., illetve az egyének életében fontos szerepet játszó helyek (pl. egyetemisták esetében egyetemi épületek). A térben való mozgás (gyalog vagy járművel) is befolyásolja azt, hogy mely, illetve milyen típusú objektumok működnek tájékozódási pontként. A referenciapontként szolgáló helyek tehát a közvetlenül megtapasztalható tér szintjén jelennek meg, s nem lehet olyan általános közös külső sajátosságukat megállapítani, ami alapján ezt a szerepüket betöltik. Ez jórészt a környezetükhöz képest, esetenként kulturális ismeretek révén érvényesül (de lehet sajátos forma, szociokulturális jelentőség, szimbolikus funkció stb. is a háttérben). A tájékozódási pontok jellege azonban nyilvánvalóan más a különböző életmódú emberek kognitív térképén, s persze egyéni különbségek is mutatkozhatnak. A természeti népek kognitív térképén – a téri tapasztalatokból adódóan – a természetes képződmények, míg a modern társadalmakban inkább a mesterséges objektumok mint orientációs pontok túlsúlya jellemző.⁶

A tájékozódási pontoknak az emberi közösségek szempontjából két nagyobb csoportjuk van. Egy részük az ott élők többsége számára ismert, hiszen ezek a közös térhasználat helyszínei, így számukra a helyek hierarchiájában magasan állnak. Emellett persze egyéni tájékozódási pontok is szerepelnek az egyének mentális térképén: a saját lakóhely, rokonok lakhelye stb. az adott egyén életében, téri tapasztalatszerzése során szintén referenciapontként szolgálnak. A gyerekek kognitív térképe éppen ezek köré kezd el kiépülni (vö. RESZEGI 2015: 90–94, SZILÁGYI-VARGA 2017a: 179–180), s ez a szerepük a későbbiek során is megmarad.

A kognitív térkép szervezésében való kiemelt fontosságukból adódóan a landmarkokra, orientációs pontokra utalás a térről való beszédben is központi jelentőségű (vö. THIERING 2012: 35–36).⁷ A környező területről való beszédben is gyakori az e pontokhoz való viszonyítás. HEINRICH ANDREA (2000: 20) a Szatmár megyei, román, magyar, sváb és cigány etnikumú Szaniszló magyar helyneveit, illetve a térről való beszéd sajátosságait vizsgálva igyekezett képet alkotni a magyar nyelvű szaniszlóiak kognitív térképéről, s azt találta, hogy az általa vizsgált személyek egy útvonal leírásakor még a saját névvel jelölt helyek esetében is utalnak a közeli tájékozódási pontra. Kitüntetett helyzetükből adódóan a tájékozódási pontok még olyan esetekben is megőrződhetnek a kognitív térképen, és szerepelhetnek útvonalleírásokban is, amikor a hely a valóságban már eltűnt (HEINRICH 2000: 22).⁸

⁶ További érdekes szempontot vet fel a turizmusföldrajz: egy adott hely mentális reprezentációja másként szerveződik a helyiek és a turisták kognitív térképén, másfajta referenciapontokat, határvonalakat stb. különböztetnek meg (ehhez l. pl. AUBERT 2014).

⁷ A kognitív pszichológia és a kognitív nyelvészet szerint a figura-alap megkülönböztetés alapvető a téri kapcsolatok fogalmi és nyelvi konstruálásában (LANGACKER 2008: 57–60, PINNA 2010).

⁸ Például a Békés megyei Doboz község helynévanyagát közzétevő írásból is kitűnik, hogy a belterületen jórészt olyan épületek szolgáltak és szolgálnak tájékozódási pontként, amelyekben bolt üzemelt, míg a külterületen a tanyák épületei és fák (RÉTHY 1989). Ezeknek gyakran olyan esetekben is megmarad a tájékozódásban képviselt szervező szerepük (különösen az idősebbek körében),

Az idevonható, ténylegesen a nyelvhasználatra irányuló kisszámú vizsgálat alapján úgy tűnik, az a körülmény, hogy egy hely tájékozási pontként szolgál, nem feltétlenül eredményezi, hogy tulajdonnévvel jelölik meg (vö. pl. HEINRICH 2000: 19–21). A szűkebb téri környezet kapcsán gyakran csak köznévvvel utalnak rájuk a beszélők. Ez részben nyilván magyarázható azzal, hogy olyan objektumokról van szó, amelyek nem feltétlenül kell, hogy nevet kapjanak a beszélők névmodellje alapján. A tájékozási pontok megnevezési és névadási gyakorlata azonban további névtani szempontú vizsgálatokat igényel. Érdekes lenne megnézni azt is, hogy ha van neve a referenciapontnak, az milyen gyakran szolgál alapul a közeli helyek nevének létrehozásához, azaz milyen gyakran jelenik meg más nevekben is, illetve hogy ilyen szempontból találunk-e kulturális különbségeket.

Nagyobb léptékben beszélve a térről, a környezetről, a városias társadalmakban általában a települések, a nagyobb városok szolgálnak viszonyítási pontként, illetve olyan természetes vagy ritkábban mesterséges földrajzi objektumok, amelyek neve széles körben ismert. Bár ilyen jellegű szocioonomasztikai vizsgálatok nem folytak (ezek ugyanis általában egy-egy településre vonatkozóan elemzik a névismereti, névhasználati szokásokat), intuíciónk lehetnek arra vonatkozóan, hogy a nagyobb viszonyítási pontokra általában tulajdonnévvel utalnak a beszélők. Már maguk a helyfajták is olyanok, amelyek általában kapnak nevet, illetve a beszélők feltételezik azt, hogy éppen méretüknél vagy általánosan ismert voltuknál fogva a kommunikációs partnerek is ismerik a helyet és nevét, s ezért kommunikációs szempontból hatékony a használatuk.

A természeti társadalmakat vizsgáló antropológusoknak szintén az a benyomásuk, hogy a helyként felfogott tájékozási pontok minden kultúrában gyakran kapnak nevet (vö. ehhez FOWLER–TURNER 1999: 424), azt azonban nem vizsgálták, hogy ez minden helyfajta számára egyenesen jellemző-e, vagy akadnak kivételek is. Az azonban nyilvánvaló, hogy a nomád és félnomád életmódot folytató csoportok számára alapvető a földrajzi (biofizikai) környezet beható ismerete. Ez a tudás a saját tapasztalat, megfigyelés mellett a kulturális ismeretátadás eszközeivel hagyományozódott és bizonyos közösségekben hagyományozódik még napjainkban is generációról generációra, s ilyen módon gyerekkortól kezdődően fokozatosan szélesedik a téri ismeretek köre (vö. BARNHARDT 2005, KARI 2003). Nem meglepő, hogy amikor a kutatók arra kíváncsiak, hogy e közösségek tagjai hogyan tájékozódnak, honnan tudják, merre kell menni, olyan válaszokat kapnak, hogy „apám és anyám tudta, mi csak követtük őket” (HENZI 2017: 63). Igen jellemző továbbá, hogy a helyek, tájékozási pontok köré épülnek ki a természeti, vándorló életmódot folytató népek gyakran ismételt mitikus történetei, úti beszámolóik is. S minthogy ezek a történetek a nem írástudó közösségeken belül a kulturális és téri ismeretátadás fontos eszközei, mind a tájékozási pontok, mind a megnevezéseik fontos szerepet játszanak a közösség tagjainak életében (vö. pl. JETT 2011, COGOS–ROUÉ–ROTURIER 2017, RESZEGI 2018). E közösségek téri gondolkodását a helyek és elnevezéseik szoros, szinte elválaszthatatlan kapcsolata jellemzi, ebből adódóan a tájékozási rendre a helynevek szerepét hangsúlyozzák. A mexikói szeri indián népcsoport aktív halászhalként például azt vallják, hogy a part menti hegyek nevei alapján találják meg a halászóhelyeket (HENZI 2017: 63). A helyeknek és nevüknek a közösség életét szervező szerepéből adódóan nagy valószínűséggel feltehető,

amikor az adott épület a település lakóinak életében betöltött közösségszervező funkcióját elvesztette, vagy akár maga az épület is eltűnt. Ezek megnevezése az idősök körében nem változik, továbbra is referenciapontként használják őket.

bár természetesen mindenképpen igazolásra szorul, hogy az egyének névismerete sokkal hasonlóbb lehet egymáshoz az ilyen típusú társadalmakban, mint a modern társadalmakban. Az ilyen irányú vizsgálatok azért is fontosak lennének (s nem csupán a nomád, vándorló életmódot folytató népcsoportoknál, hanem a letelepült közösségekben is), mert az így feltárt névismereti, névhasználati jellemzők alapján nagyobb valószínűséggel fogalmazhatnánk meg feltevéseket a korábbi idők névhasználatával kapcsolatban is. E társadalmakban is megfigyelhető ugyanakkor az életmódváltással, a modernizációval párhuzamosan a névismeret visszaszorulása. A már idézett szeri népcsoportban például a korábbi vándorló, vadászó-gyűjtögető életmódot fokozatosan felváltja a falvakba települt életforma, a vadászat helyett pedig kezd a halászat dominálni, s az életmód és élettér változásával összefüggésben a fiataloknak már alig van ismeretük a korábbi táborhelyekről, a nevüket sem tudják. (Vö. HENZI 2017.)

3.2. Mentális terek. A kognitív térképen a földrajzi környezet perцепciósan feldolgozott további elemei is reprezentálódnak: a referenciapontok épp ezekhez képest értelmezhetők. Természetesen attól függően, hogy mennyire jól ismerjük az adott környezetet, e helyek mentális reprezentációjának kidolgozottsága igen különböző.

A modern városias életformájú társadalmakban az emberek jórészt a városhatáron belül élik életüket, nem meglepő tehát, hogy a társadalomföldrajzi és a szocioökonómiai vizsgálatok egyaránt azt tartják fel, hogy a belterület helyei és elnevezései jórészt viszonylag kidolgozottak a lakók mentális térképén, szemben a külterület, illetve a tágabb földrajzi környezet képével. A helyreprezentációkhoz értékítéletek is tartoznak, s a fontosnak tartott részeket jellemzően nagyobbban is tartják, míg a kevésbé fontos helyek elmosódnak. Ez általában véve jellemző a helyek reprezentációjára, és a helyként felfogott tájékozódási pontok esetében is érvényesül. Ez a szemléletmód figyelhető meg az USA-ról egy texasi szemszögből rajzolt térképen, melyen az államok nevének kifigurázása jól szemlélteti az egyes régiókkal szembeni előítéletet (DOWNS–STEA 2006: 600). Az értékítéletek származhatnak személyes tapasztalatból, de gyakran sztereotípiák húzódnak a háttérben (vö. MICHALKÓ 2008: 100).

Kisebb léptékben szemléltetik ezt a jelenséget SZILÁGYI-VARGA ZSUZSÁNAK (2017a) egy romániai aprófaluban, Kisbábonyban végzett vizsgálata, melynek során a kutató arra volt kíváncsi, hogy miként reprezentálódik az ott lakók számára a falujuk, pontosabban csak a belterület, és hogy ez a névhasználatban hogyan tükröződik. A települést két, etnikai, felekezeti, területi alapon, valamint kapcsolatrendszerét, nyelvhasználati szokásait, végzettségét és foglalkozását tekintve is elkülönülő koherens, homogén közösség lakja. A magyar és a cigány közösség ugyanakkor eltérően értelmezi a belterületet, a települést, a két csoporton belül viszont nagyfokú hasonlóság figyelhető meg. A magyarok a magyarok lakta városrészt tekintik a falunak, a cigányok lakta rész gyakran meg sem jelenik az általuk rajzolt térképeken, vagy csak elmosódottan, kicsiben. A cigány közösség mentális térképén szintén a saját lakóhely szerepel felnagyítva, ez szervezi a település reprezentációját. A jelenséget CSÉFALVAY ZOLTÁN *geoegoizmus*-ként írja le (1990: 14), ami megfélemltethető SZILÁGYI N. SÁNDOR *etnocentrikusság* fogalmának (1997: 27), s a helyekhez kapcsolódóan reprezentált értékítéletekre vezethető vissza.

A beszélők térszemléletében megmutatkozó, az értékítéletből adódó különbségeket a névhasználat is tükrözheti. HEINRICH ANDREA (2000: 9) már idézett vizsgálata szerint az

idősebb szaniszlóiak a *Karoly* és a *Liget* nevet, noha települések nevei, a külterületek neveihez hasonlóan névelővel használják, a két betelepített lakosságú helység ugyanis számukra „nem minősül igazi, prototipikus településnek”. A fiatalabb generáció azonban már nem tesz különbséget: amint a nyelvhasználatuk is mutatja, névelő nélkül használják a két nevet, hasonlóan a többi szomszédos település nevéhez.

A városban belül egy sajátos térszerveződés is megjelenik: a szociálisan, kisebb-nagyobb közösségekhez kapcsolódóan szerveződő térrészeket LYNCH nyomán *mentális terek*-nek nevezik. A kognitív térkép sajátosan szubjektív volta legszembetűnőbben talán ezek esetében nyilvánul meg: a mentális terek egy részét, s ehhez kötődően a tereket jelölő neveket is gyakran eltérő módon értelmezik a lakók (vö. LETENYEI 1999). A *mentális tér* fogalma ugyanakkor a kisebb települések kapcsán is értelmezhető. Kisbábony például hivatalosan egyetlen utca, de több térre és altérre osztják a lakók. A településrészek felfogásában a két közösség között szintén különbség, míg a közösségeken belül hasonlóság mutatkozik. SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA vizsgálataiból az is kitűnik, hogy a mentális reprezentációjuk alapján elkülönülő térrészeknek nem feltétlenül van nevük (2017a, 2017b). Hasonlóan szociálisan szerveződő helyekkel a természeti népeknél is számolhatunk: a pápua új-guineai félnomád ejpók településén is elkülönül a központ, a szent/felszentelt „férfiak háza”: minden, a közösség szempontjából fontos helyet e köré alakítottak ki, míg a „nők háza” a periférián helyezkedik el (THIERING–SCHIEFENHÖVEL 2016: 67). Arról azonban, hogy ez a névadást és névhasználatot miként befolyásolja, nincsenek ismereteink.

Az értékítéletek téri reprezentációt befolyásoló szerepe, mint látható, a különböző léptékű ráközelítésekben egyaránt jellemzi a kognitív térkép kiépülését. Noha az idézett példák szinte kivétel nélkül a modern társadalmak térszemléletéhez kapcsolódnak, e szerep valójában a kognitív rendszer egyik általános működési elvének tekinthető, azaz hasonlóan jelen kell lennie a természeti népek kognitív térképének működésében is.

Szintén általános jelenség lehet (bár ez még megerősítésre szorul), hogy egy helyet több névvel is jelölhetnek. A magyar, illetve európai gyakorlatban ez jól ismert (sőt azt is igyekeznek feltárni, hogy mely helyeknek van jellemzően több nevük, s mi befolyásolja ezt), ám más társadalmakban már kevésbé. Ez összefügg azzal, hogy a körükben kutatást végző szakemberek nem névkutatók, s a neveknek csak a saját kutatási területük szempontjából lényeges aspektusait írják le. Az ausztráliai bininj gunwok dialektus névhasználói gyakorlatában ugyanakkor annyira jellemző egy adott szálláshely két névvel, egy úgymond hivatalos, valamint egy helyi, közösségen belüli névvariánssal való megjelölése,⁹ hogy ez megragadta a kutató figyelmét (GARDE 2014). Szintén találunk példát alternatív névpárokra az észak-amerikai navahó indiánok körében: ezek lehetnek világi és szakrális megjelölések, de több szekuláris névváltozattal is jelölhetik ugyanazt a helyet (JETT 1997: 490).

3.3. Földrajzi környezet. A külterületet, illetve általában véve a természeti környezetet is összefüggőnek tartott, egy helyként felfogott térrészek alkotják, s ezek szintén fontos részét képezik/képezhetik a kognitív térképnek (annál is inkább, mivel ilyen természeti helyek a belterületen belül is találhatók). Ennek kapcsán ugyanakkor szem előtt kell tartanunk, hogy míg a mai modern társadalmakban a belterületnek és névanyagának a reprezentációja viszonylag kidolgozott, addig a külterületről és neveiről csak a helyiek kis részének – jórészt a határban dolgozóknak – van ismeretük (vö. GYÖRFFY 2015a: 110).

⁹ Ezeknek ráadásul használati értékre vonatkozó megnevezésük is van (*big* és *small names*).

Ezzel is összefüggésben nem ritka az a névhasználati jelenség, hogy a beszélők kiterjesztik az általuk ismert helyneveket: azaz ha ismernek, és nagyjából lokalizálni tudnak egy adott helynevet a határban, a környező helyek neveit viszont nem, akkor gyakran az ismert névformával utalnak a szomszédos területekre is. Ez magyarázható olyan módon, hogy ők eleve nagyobb terület megjelöléseként tanulták meg az adott nevet, másrészt viszont a használatban megmutatkozó metonimikus kiterjesztésként is értelmezhető. Hasonló metonimikus névhasználatról számol be, különböző példákat is említve STEPHEN C. JETT a nava-hók névanyagát vizsgálva a Chelly-kanyonban. Például a *Tséyaakini* 'barlanglakás' név egyszerre jelöl egy sziklalakást a főszurdokban, valamint egy közeli oldalsó szurdokot és egy ösvényt az oldalsó kanyonnál (további példákhoz l. JETT 1997: 489). Szintén jellemző ez a névhasználati mód az alaskai athabaskanokra (vö. KARI 1989).

A természeti népek életmódja ugyanakkor szervesen kötődik a biológiai-földrajzi környezethez. Esetükben, még ha vannak is állandó vagy ideiglenes településeik, szálláshelyeik, ezek jellemzően a földrajzi környezet részeként értelmeződnek, nem választódnak el tőle.

A térszemlélet működése szempontjából lényeges maguknak az egységként felfogott helyeknek a kategorizálása is, azaz a helyfajta megállapítása. A helyfajtáknak a fogalmi kategóriái – a különböző forrásokból származó téri, földrajzi ismereteknek köszönhetően – fokozatosan árnyaltabbá válnak a világ megismerése és az anyanyelv-elsajátítás során. A kutatókat jó ideje foglalkoztatja, hogy vajon ezek a téri fogalmi kategóriák, illetve a földrajzi köznevek állománya mennyire tekinthető univerzálisnak, azaz hogy az összefüggő tér szegmentálása milyen általános és specifikus jegyeket mutat. Az idevágó, számos kultúra és nyelv tanulságait összevető vizsgálatok (vö. BURENHULT–LEVINSON 2008, MARK et al. eds. 2011) mind arra utalnak, hogy ebből a szempontból jelentős különbségek mutatkoznak a különböző kultúrák, nyelvek között. Még az olyan alapvetőnek feltételezett fogalmak, mint a kiemelkedések vagy a vízfolyások megjelölései is jelentős különbségeket mutatnak. Sőt az univerzálisnak gondolt fogalmak egy részéről kiderült, hogy nem minden nyelvben van megfelelőjük: a dél-ázsiai lao és a melanéziai yéli dnye nyelvben például nincs 'völgy' jelentésű szó (vö. ENFIELD 2008, LEVINSON 2008). A helyek kategóriájának megítélése, illetve az, hogy milyen földrajzi köznévvvel beszélnek róluk, számos tényezőtől függ. Egyértelműen hatással van rá maga a földrajzi környezet, hiszen a földrajzi viszonyok jelentősen különböznek a föld különböző pontjain. Ezért például a sík területeken a földfelszín egészen kis méretű kiemelkedéseit is 'halom'-ként, 'domb'-ként, sőt esetleg 'hegy'-ként jelölik meg a beszélők, míg a hegyvidéki területeken csak a magasabb kiemelkedéseket nevezik meg ilyen módon (vö. RESZEGI 2008). Ez a szemléletbeli különbség egyetlen nyelven belül is érvényesülhet. A földrajzi környezet jellemzői hatásával vannak arra is, hogy a helyjelölő szavak csoportja az adott területen hogyan épül ki; például tavakban gazdag vidéken jellemzően gazdagabb a vízrajzi köznevek köre. Ez azután visszahat a tér észlelésére, ugyanis ha vannak szavak bizonyos különbségek megjelölésére, nyilvánvalóan használják is őket.

Ezzel a fajta kulturális-nyelvi meghatározottsággal magyarázható, hogy még hasonló természetföldrajzi környezetben élő népcsoportok fogalmi készlete is mutathat jelentős különbségeket. A különböző típusok elkülönítésében ugyanis a helyfajta számos tulajdonságára támaszkodhatnak a beszélők: a kiemelkedések esetében például a méret, alak, anyag, hasznosítás egyaránt fontos szempont lehet a különböző kategóriák

megállapításakor.¹⁰ Jól szemlélteti ezt az indonéziai nyugat-pantar nyelvet beszélő közösség vízrajzi köznévi készlete. A szélsőséges, vulkáni környezetben élő nép ugyanis a nyugati kultúrkörben megszokottól igen eltérő módon kategorizálja a vizeket. Az életben maradásukhoz nélkülözhetetlen iható vizeket egyetlen szóval jelölik meg, függetlenül attól, hogy ezek források, patakok vagy tavak, lagúnák, illetve friss vagy állott, kevésbé tiszta vizek; ezzel áll szemben a sós tengervizes helyek megjelölése. Ezek mellett azonban további kategóriákként a vulkáni működés miatt savas vizeknek két típusát is megkülönböztetik: az enyhén savas, s ezért mosásra alkalmas, illetve a nagyon savas, ezért csupán egyfajta orvosi kezelés során alkalmazható vizeket (HOLTON 2011a: 161–164). A szókészlet kulturális meghatározottsága jól szemléltethető továbbá egy sajátos alaszkai példával. Az itt élő atapaszka és eszkimó (inuit és jupik) nyelveket beszélő népcsoportok területe egy igen hosszú szakaszon határos, s a vidéket a két nyelv beszélői másként konceptualizálják; ez figyelhető meg mind a hegyrajzi, mind a vízrajzi fogalmak esetében. A témával foglalkozó kutató, GARY HOLTON (2011b) szerint ennek háttérében részben az állhat, hogy az eszkimó nyelvet beszélők part menti területének földrajzi viszonyai, a terület egészének arculata alapvetően eltér az atapaszka nyelvcsaládba tartozó nyelveket beszélők által birtokolt és ismert, sokkal változatosabb domborzatú vidéktől, s az ezeket a viszonyokat leíró szókészletet alkalmazzák a közös határvidék leírására is.

Az etnofiziológiai vizsgálatok a földrajzi fogalmak, földrajzi köznévi kategóriák eltérései mellett különbségeket találtak például a testrésznevek metaforikus földrajzi köznévként való használatában is (BURENHULT–LEVINSON 2008: 142–143). A kognitív nyelvészet szerint a megismerő rendszer alapvető jellemzője a testben levés tapasztalata: az emberi test működése meghatározza az érzékelhető dolgok körét, a világ értelmezésében is fontos szerepet játszik, s igen gyakran szolgál az absztraktabb jelentések értelmezését segítő forrástartományként a metaforák nyelvi megvalósulásaiban. A testrésznevek metaforikus szemléleten alapuló, földrajzi köznévként való használata tehát akár univerzális jelenség is lehetne, ám LEVINSONÉK szerint ebben is mutatkoznak különbségek (BURENHULT–LEVINSON 2008: 142–143). Ennek alaposabb feltárása mind a kognitív nyelvészet, mind a névkutatás szempontjából igen tanulságos lenne. Mindenképpen sajátos ebből a szempontból a Maláj-félszigeten élő, vadászó-gyűjtögető életmódot folytató dzsahai népcsoport térjelölése: náluk is megjelenik ugyan a testrészek metaforikus használata, ám NICLAS BURENHULT (2005: 19–24) szerint nem az álló, hanem az arccal lefelé fekvő testhelyzet szolgál a testrésznevek metaforikus használatának alapjául.

A tér szemlélete, kategorizálása a névadásban is megjelenik. Jól szemlélteti ezt az inuitok térszemlélete: amit ugyanis a területet nem ismerők egybefüggő, végtelen hó- és jégmezőnek látnak, azt az ott szocializálódó inuitok tagoltnak érzékelik, s ebben segítik őket a helynevek is (APORTA é. n., 2009). A helyek kategorizálásának vannak a tér holisztikus szemléletéből adódó sajátos esetei is, amikor különböző típusú, de a környező tájban jellemzően együtt előforduló helyeket egyetlen helyként jelölnek akár közzsöként, akár

¹⁰ Jól magyarázható ez a kognitív pszichológia és a kognitív nyelvészet megközelítésével: a fogalmi kategóriák tulajdonságjegyei közt vannak fontosak és kevésbé fontosak, s részben a nyelv közvetítésével tanuljuk meg, hogy a fizikai környezet elemeinek mentális feldolgozása, s ennek részeként kategóriába sorolása során mely sajátosságokat kell nagyobb súllyal figyelembe venni, s melyek kevésbé meghatározók.

tulajdonnévként. Én magam az erdő- és hegyneveknek, illetve a két helyfajtanak az összefonódását vizsgáltam (RESZEGI 2009). A megismerési folyamat eredményeképpen a kiemelkedést és az azt borító erdőséget az egyén nem választja el élesen egymástól, a két objektumot valójában egyazon denotátumként dolgozza fel. Ezt a szemléletet pedig a névhasználat maga is támogatja, vagyis a viszony kölcsönös: nincs elkülönült neve az összetartozó helyeknek, ezért nem is tekintik külön objektumoknak őket. A két helyfajta hasonló összefonódását GYÖRFFY ERZSÉBETnek a névadói kompetenciára irányuló vizsgálata is kimutatta: a résztvevőknek különböző névformák névszerűségét kellett megítélniük, illetve egy tájleírás alapján saját maguknak kellett nevet adniuk különböző helyeknek. Ennek során többen alkottak holisztikus szemléletről árulkodó neveket (GYÖRFFY 2018: 79–80). Hasonló jelenségről számol be HOCHBAUER MÁRIA (2007: 14) a négyfalusi névanyagot vizsgálva: az *árok* szóval egyaránt jelölnek völgyet és annak patakját, a kétfajta objektumot a nyelvi világban egyetlen egészként érzélik.

Az etnofiziológiai vizsgálatokból kitűnik, hogy a magyar nyelvű példák mellett más kultúrák névhasználatában is megfigyelhető ez a fajta térszemlélet. A már idézett nyugat-pantar nyelv beszélői számára például a térszíni formák kevésbé fontosak, pontosabban ezeket inkább csak a rajtuk kialakított, kulturális szempontból jelentős települések, kertek, totemikus helyszínek hátterének tekintik. Ez gyakran a névadásban is megjelenik: a kétféle hely gyakran viseli ugyanazt a nevet, feltehetően metonimikus névadás eredményeként. Ők sem érzik, hogy az azonos név zavarná a kommunikációt, s nem is igénylik, hogy a kontextusban valamilyen módon egyértelművé tegyék, melyik helyről van szó: számukra „a falu a domb, és a domb a falu” (HOLTON 2011a: 150, 144, fordítás tőlem, R. K.).

A holisztikus szemlélettel ellentétes térfelfogásra is találunk ugyanakkor példát, akár a mai magyar névanyagban is: nem ritka, hogy a vízfolyások egyes szakaszai más-más nevet viselnek. Természetesen a szakasznevek a névadás korának térszemléletét tükrözhetik (még ha ennek hatásával a későbbiekben is számolhatunk). Feltehető, hogy a nevek különböző beszélőközösségekhez köthetők, melyeknek tagjai nem voltak tudatában annak, hogy az adott vízfolyást másutt máshogy nevezzik; de akár ennek ismeretében is létrehozhattak egy másik nevet. Hasonlóan homályba vész a nyugat-pantar beszélők szakaszneveinek a létrejötte is. A nevek ugyanakkor napjainkban is használatban vannak, noha az ott lakók tudják, hogy ugyanazon vízfolyás különböző részeiről van szó (HOLTON 2011a: 162–163; magyar vonatkozású, jelenkori és történeti magyar példákhoz l. HOFFMANN 2010, RESZEGI 2015).

A már említett dzsahai népcsoport térszemléletében és névadásában igen sajátos módon jelenik meg a kétféle látásmód: nyelvükben vannak ugyan szavak a különböző helyfajtákra, de ezek szinte sosem jelennek meg a helynevekben, s a nevek maguk sem tekinthetők a hagyományos értelemben vett neveknek. Nem elkülönülten jelölnek meg ugyanis egy kiemelkedést vagy vízfolyást, hanem több különböző helyfajta (pl. egy vízfolyás egy szakaszát, illetve a környező partot és a szomszédos területet) magukba foglaló egységek nevéként használatosak. Ilyen jelentésű földrajzi köznévi név ugyanakkor nincs a dzsahai nyelvben. (BURENHULT 2005.)

A helyek, helyfajták konceptualizálásában megmutatkozó különbségek más módon is megragadhatók: kultúránként változó az is, hogy a különböző fajtájú helyek közül mi kap nevet. Az európai kultúrkörben jellemző, hogy a szántóföldeknek van nevük, s ezt láthattuk a nyugat-pantar közösség esetében is. Ezzel szemben a mexikói celtál nyelvű közösségben a megművelt területeknek ritkán van nevük, de a vándorlási útvonalak, gyalogösvények

mentén sok a névvel jelölt hely, s a szentnek tartott forrásoknak, hegyeknek is van nevük (BROWN 2006: 179). Ez a gyakorlat természetesen – például kulturális hatásra – változhat. A legutóbbi időkig vándorló nomád életmódot folytató dzsahaik nyelvében például a településre nincs szó – feltehetően összefüggésben az életmódjukkal –, s az újabban létrejött települések nevei is maláj eredetűek (BURENHULT 2005: 27).

Mindez úgy magyarázható, hogy az anyanyelv-elsajátítás, illetve a világ megismerése, a szocializáció során az elsajátított nevek, illetve ezek használata alapján a különböző helyfajtákhoz kötődő névadási-névhasználati szokásokról is lesznek ismereteink: a nevek reprezentációjából válik ki ez a fajta tudás. HOFFMANN ISTVÁN a névrendszertani vizsgálatok kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy az egyes helyfajták esetében a névadás során különböző normák lépnek működésbe, ami a denotátumok entitásbeli különbségén, ezen belül a rájuk vonatkozó szemléleti kategóriák eltérésén alapul (1993: 33, vö. még HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 113–127). A navahók nevei például túlnyomórészt áttetsző, a hely és a környezet sajátosságait leíró szerkezetek, s csupán a településnevek, szálláshelyek esetében találkozunk más motívumokkal: birtoklásra, esetleg eseményre utalással, elvétve átvétellel (JETT 2011: 329–330). A névmodellek, névadási-névhasználati normák szerepét különösen fontos szem előtt tartanunk akkor is, amikor a nevek alapján igyekszünk a térszemléletre következtetni. (Az ilyen jellegű névkompetenciáról a magyar beszélők esetében vö. még GYÖRFFY 2018 már idézett felmérését.)

A helynevek esetében a név és az általa megjelölt objektum kapcsolatában elmozdulást hozhat a jelölt dolog megváltozása: ez ugyanis nyilván változást eredményez az érzékelésben, a hely reprezentációjában. S noha nem feltétlenül jár együtt a név módosulásával, a használatára hatással lehet. Ezt szemlélteti HEINRICH (2000: 10) szaniszlói példája: a településen az erdős területek nevéhez a távoli külső helyviszonyra utaló toldalékokat (*-hoz/-hez/-höz, -nál/-nél*) kapcsolják: *Fenyveshez, Fenyvesnél*. A korábban szintén erdős tájegységekre vonatkozó *Pétererdő, Csere, Nyíres* nevekkkel azonban napjainkban már szántót, parlagot jelölnek, s ezt a kapcsolódó toldalékok is tükrözik: *Pétererdőre, Cserére, Nyíresbe*. E névhasználati jelenség kapcsán ugyanakkor további vizsgálatokra van szükség, hogy magyarázni tudjuk, a FELÜLETEN LEVÉS, illetve a TARTÁLYBAN LEVÉS viszonyok miért funkcionálhatnak itt szinonimaként, szemben a távoli külső helyviszonyra való utalással (a helyviszonyt kifejező esetragok kognitív nyelvészeti megközelítéséhez l. SZILÁGYI N. 1997: 27–29, TOLCSVAI NAGY 2017: 284–288).

A kognitív térképen reprezentált helyekről, mint láttuk, nem csupán szigorúan vett földrajzi ismereteket tárolunk, hanem a helyre vonatkozó saját emlékeket, történeteket, eseményeket, érzelmeket, illetve az enciklopédikus ismereteket is ehhez kapcsolódva tároljuk és működtetjük. A természeti népek kapcsán pedig több antropológus is hangsúlyozza a helyekhez kapcsolódó spirituális ismeretek jelentőségét. „Az őslakos ausztrálok, köztük a yindjibarndik számára a spiritualitás és a topográfia elválaszthatatlan.” Valamennyi állandó vízlelőhelynek (*yinda*) van egy szelleme (*warlu*), amely meghatározza, hogy hogyan kell viselkedni az adott helynél. (MARK–TURK 2003: 45, a szerző fordítása.)

3.4. Utak, utcák, útvonalak. A kognitív térkép fő funkciója, hogy erre támaszkodva, ezt működtetve mozogni tudjunk a térben, környezetünkben. Ehhez alapvető az utak, útvonalak reprezentációja. Az utak kétdimenziós helyekként, térrészekként, illetve a helyek, jellemzően a tájékozódási pontok mentén kirajzolódó komplexebb, a tájékozódási pontok

sorrendjét, valamint metrikus információkat is magában foglaló téri reprezentációként, valamint ennek működéseként, azaz egyfajta procedurális tudásként is értelmezhetők (BUCHNER–JANSEN–OSMANN 2008).

Az utak különösen fontosak a belterület kognitív térképének szervezésében napjaink modern társadalmában; a legtöbb lakó belső térképén ezek a leginkább domináns elemek. Az utak mentén történik a haladás, a közlekedés – a városkutatók szerint ezek a városkép keretelemei. A szocioonomasztikai vizsgálatok szerint a beszélők által ismert nevek legnagyobb hányadát a városias életmódból adódóan út- és utcanevek teszik ki (GYÖRFFY 2015b, E. NAGY 2015). S minthogy e jórészt a legutóbbi időkben keletkezett nevek jellemzően (a második névrészt leszámítva persze) nem tükrözik a hely sajátosságait, megítélesem szerint – az általánosan ismert átlátszatlan makrotoponimák mellett – igen fontos szerepet játszanak abban, hogy a modern társadalmakban az emberek nem várják el a nevek lexikális arculatáról a hely sajátosságainak tükrözését.¹¹

Az utak, útvonalak emellett persze a tágabb földrajzi környezetben is értelmezhetők: a településeket összekötő útvonalak mellett a gyalogösvényekre, túraútvonalakra is gondolhatunk. Míg az előbbieknél általában van – jobbára hivatalos névadással adott – nevük, addig az utóbbiakról viszonylag keveset tudunk.¹²

A városias életmódban szocializálódva, illetve akár a középkori névanyagban fellelhető útnevek alapján (vö. HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 455–457) azt feltételezhetnénk, hogy a települések utcák, utak szerinti szerveződése és ezek elnevezése másutt is általános. Ám például a tanzániai névanyag vizsgálatából kitűnik, hogy a települések utcák szerinti felosztása, illetve utcanevek adása csupán a 20. században jelent meg, a német gyarmatosítók tevékenységének eredményeként. Az utcák, utcanevek bevezetése azonban az ott élők térszemléletét nem vagy csak alig változtatta meg (MUGEREZI 2002: 84, RIEGER 2014). Ez ugyanakkor nem jelenti azt, hogy az ő kognitív térképükön ne lennének útvonalak: az ő esetükben ezek nem egy egységként felfogott térrészként, hanem komplexebb téri rendszerelemként értelmezhetők.

Egy életmódjában talán valamivel a nyugati társadalomhoz közelebb álló példa szintén azt mutatja, hogy az utcák szerinti településszervezés nem univerzális. Japánban ettől alapjaiban eltérő térrendszer dominált egészen a 20. század végéig: a keresztezési pontoknak szenteltek kitüntetett figyelmet. Csak az útkeresztezéseknek volt nevük, s egy kereszteződésnek mind a négy sarkát más-más névvel jelölték, magának az útnak viszont nem volt akkora jelentősége. Ezzel összefüggésben a házakat sem téri rendjük szerint, hanem időben viszonyították egymáshoz: felépülésük sorrendjében számozták őket (HALL 1995³:

¹¹ Az efféle utcanevek azért terjedhettek el ilyen nagy számban – felváltva a középkorban jellemző sajátosságjelölő típust –, mert megváltoztak a szociokulturális körülmények. Az újkortól kezdve például adminisztrációs és egyéb okokból minden utcának nevet kellett adni, ugyanakkor szintén kíváncsi volt, hogy ne legyen több azonos utcanév egy településen belül. Az utcák nagy száma miatt nem mindegyiknek tudtak rá jellemző nevet adni névazonosság nélkül, ezért fokozatosan terjedtek a ma ismert címkeszerű nevek, ez pedig a névismeret átrendeződésével az emberek névmodelljét is átalakította.

¹² Az utak megnevezése kapcsán utalhatunk egy mind névhasználói körét, mind nyelvi felépítését tekintve sajátos, néhány évtizede megjelenő névcsoportra, a sziklamászó utak neveire (l. pl. BAUKO 2015: 127–130), ám az út- és utcanevekhez képest ezek – legalábbis a magyar helynévanyagban, még a névanyagot ismerők helynévmodellje szempontjából is – periférikusak.

119, 162–163). (Ez a szemléletmód az amerikai megszállást követően a nagyvárosokból kiindulva fokozatosan átalakult.)

4. A helyek viszonyai. Egy adott helyet mindig más hely(ek)hez való viszonyában szemlélünk. Ezeket a viszonyokat szintén leképezzük a helyekkel összefüggésben a kognitív térképeinken. Itt utalni lehet a helyek közötti határookra, az irányokra, távolsági viszonyokra, a helyek rész-egész és egyéb viszonyaira.

4.1. Határok. A határok lényegi tulajdonsága – függetlenül attól, hogy fizikai mivoltukban megjelenő vagy immateriális határokról van-e szó –, hogy egyszerre képesek a vég és a kezdet megtestesítésére, illetve a köztük lévő átjárhatóság biztosítására (vö. MICHALKÓ 2008: 146). Ebből kiindulva, noha LYNCHnél helyfajtaként jelentek meg, megítélésem szerint nem kevésbé indokolt a viszonyok között tárgyalni ezeket, hiszen két vagy több hely viszonyában értelmezhetők.

A tér reprezentációjára irányuló kutatások jórészt a települések, illetve a mentális terek határát, az arról való tudást célozzák. Egy település kapcsán alapvetően két határvonalat vizsgálunk: a bel- és külterület határát, illetve a települést más településektől elválasztó határvonalat. Az eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy az embereknek nincs pontos képük ezekről (vö. GYÖRFFY 2015a, HEINRICH 2000: 26). SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA a saját téri tapasztalat fontosságára hívja fel a figyelmet a határok reprezentálásával kapcsolatban: „hogy kinek meddig tart a falu, elsősorban annak függvénye, hogy ki milyen napi/heti, esetleg havi térpályákat tudhat magáénak” (2017b: 188).

A belterületi mentális terek határai – annak ellenére, hogy ezeket túlnyomórészt a térképek nem jelölik – jobbra nagyobb hasonlóságot mutatnak egy település lakóinak mentális térképén (vö. LETENYEI 1999).

A határok persze általánosabban is vizsgálhatók a helyek vonatkozásában. Amint viszont az a kognitív szemléletű antropológiai vizsgálatokból kitűnik, a természeti objektumoknak jobbra nincs pontos határjuk. A helyek (a helynevekkel jelölt területek is) foltokként követik egymást a beszélők mentális térképén (HEINRICH 2000: 28–29), tehát jórészt elmosódó, bizonytalan határokkal, időnként átfedő helyreprezentációkkal számolhatunk.

A határok emellett nagyobb léptékben is jelen vannak a mentális térképeken. A különböző alapon szerveződő tájegységek határai jobbra szintén nem húzhatók meg élesen. Az ország-határok határozottabbak, különösen a határ mentén élők tudatában. Ennek kapcsán hangsúlyozza HAJDÚ ZOLTÁN (2015: 45–48), hogy minden területi változás (általánosan véve: politikai változás, államhatár módosulása stb.) új térszemléletet és gyakorta új földrajzinévanyagot is jelent.

A határoknak jórészt nincs nevük, legalábbis az eddigi vizsgálatok ezt mutatják. HEINRICH ANDREA ugyanakkor rávilágított arra, hogy a határoknak bizonytalan voltak ellenére is fontos szerepük van a térről való beszéd szervezésében, ez irányítja ugyanis a KINT-BENT dimenzió működését az általa vizsgált közösségben. Ha egy adott úton közlekedik valaki azzal a céllal, hogy átlépje a határt, azaz átmenjen egy másik településre, akkor *kifelé* igyekszik, de ha a településen belül akar elérni valamit ugyanazon az úton haladva, akkor *lefelé* megy (HEINRICH 2000: 26).

Amennyiben ugyanakkor a határt valamilyen mesterséges vagy természetes objektum testesíti meg, akkor az természetesen sokkal határozottabban van jelen az emberek kognitív térképén, illetve annak jellemzően nevet is adnak, és a határról való beszéd során

ezzel utalnak magára a határra is. Ez lényegében ugyanazzal a kognitív működéssel magyarázható, mint a kiemelkedés és a rajta lévő erdő megnevezése. Ilyen például a berlini fal tulajdonnévi formája: *Die Mauer* 'Fal', illetve kelet-német hivatalos neve: *Antifaschistischer Schutzwall*. Ugyanez figyelhető meg a határként funkcionáló folyók esetében is.

Hasonló a helyzet a határpontokkal is: míg a határok elmosódtak, egyes rajtuk lévő pontok nagyon is egyértelműek lehetnek mindenki számára, és jellemzően nevet is kapnak. Ilyen például a *Checkpoint Charlie* a felosztott Berlinben vagy az ismert határátkelők az országok között, valamint a középkori határjárásokban említett határjelölők.¹³

A határok felfogásában is mutatkoznak ugyanakkor kulturális különbségek: az ausztrál eipók településein például THIERING és SCHIEFENHÖVEL (2016: 61) szerint a faluból kifelé indulva szektorról szektorra haladunk, melyek határai pontosan meghatározottak. Noha maguknak a határoknak nincs nevük, az általuk elkülönített területeknek igen, s a hozzájuk kötődő valós vagy fiktív események is jól ismertek.

A képzeletbeli skála másik végpontjához közel helyezhető az arab kultúra. A határok itt igen bizonytalanul értelmezettek: EDWARD T. HALL kutatásai szerint a városok „pereme” létezik, ám a külterületen a földeken nincsenek állandó határok (1995³: 176).

4.2. Központ-periféria szemlélet. Az emberi kogníció egyik alapvető jellemzője, hogy a fogalmi kategóriák prototípusulven épülnek ki, és bizonyos példányok a kategória tipikus elemeinek tekinthetők, míg mások kevésbé vagy csak alig. A fogalmi kategóriákat jellemző központ-periféria szerveződés a tér reprezentációjában is megfigyelhető. Amint ezt már láttuk is, ilyen módon reprezentáljuk a lakott területeket (vö. az eipók településének kiépülését), s ez a szemlélet a térről beszélve is érvényesül. A központ-periféria szerveződés a tér különböző léptékű szemléleteiben egyaránt érvényesül, amint ezt a mentális térképezés módszerét alkalmazó vizsgálatok kimutatták; ez a közelítésmód a helyek méretének megítélését is befolyásolja (vö. LETENYEI 1999). Ez a szemléletmód a nevek viszonyában fontos összetevő. Mivel ez a viszony gyakran az irányokkal összefonódva fejeződik ki nyelviileg, ezért azt tárgyalva még visszatérek rá.

4.3. Irányok. A helyek valamilyen irányban helyezkednek el egymáshoz képest, s ezt szintén reprezentáljuk, illetve a térkép funkciójából adódóan a kommunikáció során is gyakran megjelenik az erre való utalás. Arra pedig, hogy hogyan történik az irányok reprezentációja, hatással van az adott közösségben preferált referenciakeret. A helyzetviszonyítás, az irányok megjelölése ugyanis többféleképpen történhet: az egocentrikus referenciakeret a beszélőhöz viszonyít, az intrinzikus referenciakeret külső dolgokhoz, például utakhoz vagy tájékozódási pontokhoz (a kettő együttesen a relatív referenciakeret), míg az abszolút referenciakeret érvényesítésekor abszolút irányokat, égtájakat alkalmazunk az irányok ki-fejezésekor (vö. LEVINSON 2003).

A földrajzi térről való beszéd során a nyugati típusú társadalmakban jellemzően az intrinzikus vagy az egocentrikus keretet használják, s a helynevekben is jobbra az intrinzikus kerethez kötődő helyzetviszonyító elemek jelennek meg. Nem állja azonban meg a helyét az a vélekedés, mely szerint „az elnevezőnek olyan tapasztalata, hogy valami északi, déli, keleti, vagy nyugati irányban fekszik, nem lehet” (LŐRINCZE 1947: 10).

¹³ A példákat köszönöm anonim lektoromnak.

Az intrinzikus és egocentrikus keret használatánál ugyanis sokkal ritkábban ugyan, de találkozhatunk az abszolút irányokat alkalmazó allocentrikus térmeghatározással (vö. HEINRICH 2000: 24, HOCHBAUER 2010, GYÖRFFY 2015a: 111), használata ugyanakkor inkább a tágabb környezet leírásában figyelhető meg (MARK et al. 1999: 759, TAYLOR–TVERSKY 1996). A valóságban ez a kétféle közelítésmód sem ennyire egyszerűen különíthető el, találunk példát ugyanis arra, hogy az intrinzikus kerethez kötődő nyelvi elemek akár közszóként, akár helynevek részeként allocentrikus jelentéstartalommal használatosak (vö. BÖLCSKEI 2010: 157). Meglehetősen gyakoriak továbbá a kommunikáció során a perspektívaváltások, általában jelzés nélkül (MARK et al. 1999: 759).¹⁴

A kognitív szemléletű vizsgálatok szerint azonban a vázolt referenciakeretek mellett egy sajátos, a nyelvi világmodellben alapuló dimenzió (értékjelentés) is érvényesül mind a térszemléletben, mind a helyekről való beszédben és a helynevekben. HEINRICH ANDREA a szaniszlói helyneveket és használatukat vizsgálva mutatta be, hogy a helyiek kognitív térképének FENT-LENT, BENT-KINT, illetve KÖZEL-TÁVOL viszonyai nem a valós vertikálitás vagy horizontalitás szerint szerveződnek, hanem egy hierarchikus viszony szervezi ezek észlelését (központ és periféria; a központ a mienk, az ismert, hozzánk közeli). Ugyanez az elv érvényesül a helyek nagyobb léptékű megközelítésekor, a bel- és a külterületek együttes szemléletekor is: ebben az esetben a falu lesz a FENT, s a határ a LENT. A domborzati formák esetében ugyanakkor a valós vertikálitás szerinti szemlélet is érvényesül: a külterületen lévő dombok szintén FENT-helyek; ezt indokolja egyébként az is, hogy fontos tájékozódási pontnak számítanak (HEINRICH 2000: 34). A szerző arra is felhívja a figyelmet, hogy nyelvi adatai – a gyűjtés sajátosságaiból adódóan – csak a falu felőli nézőpontot tükrözik, noha lehetséges, hogy a nézőpont megváltozása a kognitív térkép működtetésében is változásokat okozhat (HEINRICH 2000: 3).

A legújabb szocioonomasztikai kutatások is hasonló eredményre jutottak. GYÖRFFY ERZSÉBET-től tudjuk, hogy a tépeiek a központi helyekről beszélnek FENT-, illetve BENT-helyekként (ezeken belül is elkülöníthetők ugyanakkor fokozatok), míg a LENT és KINT megjelöléssel a periférikusabbnak ítélt helyekre utalnak (2015a: 112). SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA Kisbábony kapcsán szintén ezt tárta fel, a cigány és a magyar közösség ugyanakkor ezt részben különböző módon ítéli meg, míg a közösségeken belül nagyfokú hasonlóság tapasztalható (2017a: 186–188).

HEINRICH ezt a jelenséget SZILÁGYI N. SÁNDOR elméletével magyarázza: a szavakhoz, köztük az irányokat jelölő ún. helyzetviszonyító elemekhez is értékjelentések kapcsolódnak, ami a nyelvi elemek sajátos összeszerveződését eredményezi. A pozitív értékjelentésű szavak így asszociációszerűen más pozitív jelentésűekkel kapcsolódnak össze, míg a negatív jelentésűek más negatív jelentésűekkel.¹⁵ A tényleges iránymegjelölés mellett ez tehát egy

¹⁴ Az irányok vonatkozásában a nyelvi elemkészlet mellett az újabb kutatások a nonverbális kommunikáció szerepét is hangsúlyozzák (vö. EMMOREY et al. 2000).

¹⁵ A nyelvi (a beszédünkben megjelenő) világban egy sajátos térstruktúra figyelhető meg, amelyben a nyelvi elemek értékjelentésük szerinti polaritásuknak megfelelően tömörülnek a nyelvi tér két térfelén (SZILÁGYI N. 1997: 12–13). A szavakhoz kapcsolódó értékjelentések strukturálódását a nyelvvel együtt tanuljuk meg, s ezek tudattalanul hatnak a világ észlelése és a benne való tájékozódás során is. A nyelvi világmodell térstruktúrájában a legfontosabb dimenzió a vertikális, a FENT–LENT

sajátos kétpólusúságot eredményez a nyelvi térben. LAKOFF a testben levéssel, illetve ebből adódóan az egész gondolkodásunkat átható metaforikus szemlélettel magyarázza a jelenséget (LAKOFF-JOHNSON 1999, GOSCHLER 2005, GOTTWALD-ELSNER-POLLATOS 2015, TOLCSVAI NAGY 2017: 256–259). Az elméletet pszichológiai vizsgálatok is alátámasztják (vö. pl. MEIER-ROBINSON 2004, LU et al. 2014).

Annak ellenére, hogy úgy tűnik, ez a fajta szemléletmód a kognitív rendszer általános jellemzője, a téri nyelvről szólva mégsem tekinthető univerzálisnak. Ez azonban egyszerűen abból adódik, hogy a helyzetviszonyító elemek állománya kultúránként különbözik. Ismeretes, hogy egyes természeti népek csak az abszolút referenciakeretet ismerik, nyelvükben is csak ez jelenik meg. A kuuk thaayorre ausztrál bennszülött közösség tagjai például a helymegjelölések egész skáláján az égtájak szerinti iránymutatást használják; pl. „Van egy hangya a délebbre lévő lábadon”, vagy üdvözlésnél: „Hová mész?” – „Dél-dél-keletre, közepes távolságra” (BORODITSKY 2009). Ehhez hasonló rendszer működik a mexikói celtál nyelvű népcsoport nyelvhasználatában is, ahol szintén hiányoznak a relatív viszonyok nyelvi megjelölései, s ehelyett egy sajátos, a domborzati viszonyokból adódó DOMBNAK FEL – DOMBRÓL LE (‘uphill’, ‘downhill’) viszony szervezi a referenciakeretet. Ez azonban a DÉL-ÉSZAK viszony jelölésére is használatos, s az erre merőlegesen értelmezett KERESZTÜLLEL (‘across’) kiegészülve abszolút referenciakeretként funkcionál (BROWN 2006: 155–160). Ebben az esetben nyilván nem számolhatunk hasonló szerveződéssel, mint amit a magyar példák mutatnak.

A helyzetviszonyító nyelvi elemek a helynevekben is megjelenhetnek. Különösen jellemző ez a névadási gyakorlat a HOCHBAUER MÁRIA (2008) által vizsgált négyfalusi helynevekre: a településen száznegyven ilyen névszerkezetet gyűjtött a kutató. Ezeket az egyes helyfajták szerint elkülönítve elemezve arra jutott, hogy a tapasztalati világ térbeli dimenziói a nyelvi világban némileg másképpen képződnek le.¹⁶ A vizsgálat alapján a nyelvi világ a horizontalitást is az értékjelentések szerint szerveződő vertikálitásként érzékeli, s a szemantikai korrelációk tulajdonképpen két pólus köré tömörülnek: ALSÓ-BELSŐ-ELSŐ-BAL-KICSI-KÖZEL ↔ FELSŐ-KÜLSŐ-HÁTSÓ-JOB-B-NAGY-TÁVOL.¹⁷ Amint látható, még a

ellentéte, amelyhez a szolidáris értékek vonzása folytán rendszerszerűen kapcsolódnak bizonyos más, egymással többé-kevésbé összefüggő értékdimenziók (a pozitív pólus a FENThez, a negatív a LENThez). Ez a szerveződés természetszerűen maguknak a helyzetviszonyító elemeknek az esetében is érvényesül.

¹⁶ Névanyagában ezek a nevek mindig párosával fordulnak elő. A korpuszban az ALATT-FÖLÖTT (alsó-felső) viszony fejeződik ki a legtöbb helynévben, s majdnem minden helyfajta, köztük horizontális jellegű helyek neveiben is szerepelnek ezek a helyzetviszonyító elemek: a vertikálisan magasan elhelyezkedők mellett gyakorta nagy, tőlünk távol eső, idegen helyeket jelölnek a *felső* lexémával. Az ALATT-FÖLÖTT viszony tehát mindkét dimenzióban erőteljesen jelen van, és – noha nem a denotatív jelentésük, sokkal inkább az értékjelentésük révén – az összes többi téri viszony is kapcsolatba hozható vele, ezért HOCHBAUER elementáris viszonyoknak nevezi (2007: 5).

¹⁷ HOCHBAUER MÁRIA (2007: 30–31) tapasztalatai szerint Négyfaluban a helyzetviszonyító elemek vázolt szerveződése olyan mértékben meghatározó, hogy még azt az általános tendenciát is felülírják, mely szerint a folyóvizek ágainak megjelölésekor a folyásiránytól számítják a bal és jobb oldali ágakat: a *Tészla jobb ága* névforma ugyanis a folyó folyásirányától számított bal ágat jelöli, míg a *Tészla bal ága* a folyásiránytól számított jobb oldali ágat. Ez nyilván összefügg azzal, hogy e névformák szinonimája a *Tészla felső ága* (*Tészla jobb ága*), illetve a *Tészla alsó ága* (*Tészla bal ága*).

méretre utaló lexémák is illenek ebbe a rendbe. Ugyanakkor egy szembeötlő különbség is megmutatkozik itt a korábbi példákhoz képest. Négyfalu névanyagában a *fent* lexéma a falutól távol eső, periferikus helyek nevében szerepel, azaz a négyfalusi helynevek eltérnek az értékstruktúra szerveződésének prototipikus formájától (ez talán a domborzati viszonyokkal magyarázható). A helyzetviszonyító elemek Négyfaluban tapasztalt komplex összefonódása unikálisnak tűnik, s a dolgozatból nem tudjuk meg, hogy ez a térről való beszédet általában véve befolyásolja-e. Ennek kapcsán az is kérdéses, hogy az érintett helynevek mennyire ismertek, erre vonatkozóan azonban nincsenek adatok. Mindenesetre PESTI JÁNOS vizsgálatai szerint ilyenfajta eltérés másutt is akad a magyar helynévanyagban (1969: 230–231), ám ő inkább a lexémák komplex szemantikai szerkezetével magyarázza ezt. A nevekben e szavak a következő jelentésekben állnak: a) domborzati, azaz lényegében kvázivertikális viszonyra utalás (*alsó* 'mélyen fekvő' – *felső* 'magasan fekvő'); b) folyóvizek folyásirányára utalás; c) a felszín horizontális tagolódására utalás (*alsó* 'közelebb eső' – *felső* 'távolabb eső'; *alsó* 'valaminek a vége, határa' – *felső* 'valaminek a középpontja'); d) településtörténeti, néprajzi vonatkozásokra utalás (pl. *alvég* 'cigányok lakta falurész'); e) égtájakra utalás (*alsó* 'déli' – *felső* 'északi'); ezek a jelentések sok esetben kombinálódnak (PESTI 1969: 230–231, további lehetséges jelentésekhez – pl. településrészekre vagy korra utalás, ti. korábbi és újabb település – vö. KÁZMÉR 1970: 37, MEZŐ 1982: 223, BÖLCSKEI 2010: 157–158).

A helyzetviszonyító elemek kapcsán a nevekben, illetve a helyekről való beszédben tapasztalt összeszerveződés általános jellegének megállapításához a magyar mellett más nyelvek névrendszerét, illetve névhasználati sajátosságait is meg kell vizsgálni, ilyen jellegű elemzésekről azonban nincs tudomásom. HOCHBAUER MÁRIA ugyanakkor Négyfalu román névanyagát is elemezte, s azt tapasztalta, hogy a magyar–román névpárok gyakran tükörfordítások, azaz szoros kapcsolat van közöttük. A románban azonban jóval több helyet neveznek 'kicsi/nagy'-nak, míg a magyarban ezek gyakorta *alsó/felső* helyzetviszonyító elemmel szerepelnek (2007: 32–33). Ez a KICSI–NAGY ellentétpár téri helyzetviszonyító elemként való használatának általánosabb jellegét – s egyúttal a fenti, a helyzetviszonyító elemek értékjelentés szerinti szerveződésére vonatkozó megállapítás univerzális jellegét – látszik támogatni. Ez azonban további megerősítést igényel (mind az adott területen, mind általánosabban, azaz hogy másutt találunk-e példát hasonló jelenségre), az idézett példák ugyanis a magyar nevek tükörfordításának analógiás hatásával, illetve a kétnyelvűséggel, a két névrendszer egymásra hatásával is magyarázhatók.

4.4. Távolságok. Az egyének a helyek egymáshoz viszonyított távolságát is rögzítik a mentális rendszerükben különböző léptékekben, a távolságérzetet azonban több tényező is befolyásolja (például a kanyarok száma, vö. MCCORMACK et al. 2007; a helyekhez kapcsolódó értékítéletek, az ott élőkről alkotott sztereotípiák, vö. MICHALKÓ 2008: 100–101; l. még POREISZ 2013). Ennek eredményeképpen a kognitív térképen a távolságok gyakran torzításokkal reprezentálódnak (szubjektív távolságrepresentáció vagy kognitív távolság).¹⁸ A távolságviszonyok érzékelésének szubjektív jellege a kommunikáció során is megjeleNIK, s mint láttuk, a KÖZEL-TÁVOL viszonyok értelmezését is meghatározzák a hozzájuk

¹⁸ A távolságbecslés nem csak a metrikus rendszerre támaszkodva történhet: utazási időként is megközelíthető, illetve – különösen a turizmusban – költségként is konvertálódhat (vö. MICHALKÓ 2008: 118–121).

kapcsolódó értékjelentések, melyek alapján gyakran összefonódnak az irányt jelölő szavakkal. HOCHBAUER MÁRIA (2007: 27–28) megfigyelése szerint az értékdimenziók Négyfaluban a helyekről való beszéd egyéb sajátosságait is szervezik: a közeli helyekről ugyanis egyik adatközlője mindig közelre mutató névmást, illetve jelen időt használva beszélt, míg a távolabbi, magasabb helyekről távolra mutató névmással, illetve szinte végig múlt időt használva. A távolságnak a térről való beszédben, illetve a helynevekben való megjelenéséről azonban az idézett dolgozatot leszámítva alig van ismeretünk. Nincs információnk arról, hogy más kultúrákban hogyan értelmeződnek és nyelvileg hogyan jelennek meg a távolságviszonyok, illetve hogy általános-e ezen lexémák helynevekben való megjelenése.

A távolságok persze több szinten értelmezhetők. A saját tapasztalatból ismert környezeten túl a más forrásból származó információk is beépülnek a kognitív térképbe. Ez nyilvánvalóan a távolságok reprezentációjára is hatással van. A másodlagos információforrások mellett a modern társadalmak esetében ugyanakkor – az utazás lehetőségeinek kiszélesedésével – a saját tapasztalattal felfedezhető helyek köre is kitágult. Ebből adódóan alapvető különbség jelentkezik a természeti népek és a modern társadalmak között a kognitív térkép által felölelt információk és a térkép által lefedett terület szempontjából. A természeti népeknél a földrajzi környezet az élet szerves része, behatóan ismerik. A téri ismeretek ugyanakkor más oldalról behatároltak: a saját tapasztalaton, illetve a közösség tapasztalatán túli területekről nem vagy alig lehet ismeretük. A hegyekben gazdag területen élő ausztrál eipók saját tapasztalatból származó földrajzi ismerete például kb. három napos gyors gyaloglással bejárható területre terjedt ki (THIERING–SCHIEFENHÖVEL 2016: 63). A vándorló életmódot folytató nomád közösségekben már lényegesen nagyobb ez a terület, de még mindig erősen korlátozott; a közösség életmódja és a természeti viszonyok egyaránt meghatározók ebből a szempontból. Ezzel szemben a modern társadalmakban az egyéneknek az egész földről van valamiféle vázlatos képük, ismeretrendszerük, és jól ismerik a közvetlen környezetüket is, ez azonban jobbra városi környezet.

4.5. Rész-egész, egész-rész, rész-rész viszonyok. A kognitív térkép a helyek további viszonyairól is tartalmaz információkat. Az ember ugyanis – sajátos térszemléletéből adódóan – igen gazdagon strukturálja a lokális viszonyokat: a legnagyobb területek kisebb részekre tagolódhatnak, s ez, valamint a szomszédosságról, a lokális érintkezésről való tudás szintén megjelenik a kognitív térképen. Az ember tehát „többszintű, összetett, hierarchikus rendszert alakít ki” a környezetéről (HOFFMANN 1993: 98–99), azaz a helyek reprezentációi egy sajátos alá-fölé, valamint mellérendeltségi viszonyban állnak egymással. Emellett a felismert téri érintkezések is reprezentálódnak, vagyis a valóságban a tapasztalat szerint egymás mellett elhelyezkedő téri objektumok a fogalmi térben is közel képeződnek le. E viszonyok felismerésének és működtetésnek háttérében olyan általános kognitív képesség, a metonímia áll, melynek révén képesek vagyunk az egymással valamilyen módon kontiguitásban lévő dolgok, fogalmak között asszociációkat alkotni, és egyikből következtetni a másikra. (A kognitív nyelvészet szerint a metonímia nem csupán nyelvi eszköz, hanem a mindennapi viselkedésünk, gondolkodásmódunk és beszédünk egyik általános jellemzője [vö. LAKOFF–JOHNSON 1980: 37, RESZEGI 2011: 80], a tényleges mentális, illetve idegrendszeri mechanizmusai ugyanakkor még nem egyértelműek.)

A helyek rész-egész, rész-rész, illetve térben érintkező viszonyai gyakran az elnevezésekben is tükröződnek; ennek jellegzetes példája a névbokrok kialakulása. Névbokrosodásnak nevezik a hazai szakirodalomban azt a metonimikus szemléleten alapuló névadási folyamatot, amelynek során „a meglévő helynevek újbóli felhasználásával jönnek létre a rendszer újabb elemei” (vö. KOCÁN 2017: 201). Az egymással lokális kapcsolatban álló helyek megnevezésére tehát nem ritkán az egyik, már névvel jelölt száliens objektum nevét használják fel, s különféle névalkotási módokkal ebből kiindulva hoznak létre névformákat. Az Ugocsa megyei *Batár* víznév például számos, a patakkal kapcsolatban álló különböző hely nevében megjelenik: *Batár* falu, *Holt-Batár*, *Batár-hát*, *Batár-part*, *Batár-szeg* (KOCÁN 2017: 203–204).

A rész-egész viszonyok sajátos szerveződése figyelhető meg a japán földterületek megnevezésében is. A falvak határában az egy öntözési rendszerbe tartozó rizsföldek nevei közösségi szinten ismertek, ezek szerepelnek a kataszteri térképeken. Ezek a földterületek számos kisebb területre oszlanak, amelyek azonban csak a területtel foglalkozók számára ismertek. E részek is kapnak neveket (plot names), még ha nem is tekintik őket valódi tulajdonneveknek, mivel nem ismertek széles körben (IMAZATO 2013). E kisebb egységek neveiben is megjelenhet az egész terület neve, jellemzően valamilyen helyzetviszonyító lexémával összekapcsolva (IMAZATO 2014: 29–33). Ez a névadási mód a magyar névanyagban is igen általános (vö. a településnevek kapcsán BÖLCSKEI 2010).

A beszélőknek a helyek, illetve ezzel összefüggésben a helynevek ilyenfajta összeszerveződéséről szintén van tudásuk. Ezt szemlélteti GYÖRFFY ERZSÉBET (2015b: 32) tépei példája: az adatközlők a *Bika-legelő*, *Bika-kút*, *Bika-erdő* nevek ismeretében, illetve a nevek által jelölt objektumok egymás melletti elhelyezkedéséről tudva a számukra ismeretlen, esetleg csak hallomásból ismert, de azonos előtagú *Bika-zug* nevet is ezek mellé lokalizálták, noha a névvel jelölt hely nem ott fekszik. Szintén a nevek összefüggéseiről való tudást példázza, hogy a szalárdi adatközlők a korábban nem ismert *Dóci-rét* és *Sziki-kút* neveket automatikusan a szomszédos település közelébe lokalizálták abból a tudásukból kiindulva, hogy a Dóci és a Sziki családok ott élnek (SZILÁGYI-VARGA 2018).

A már meglévő helynév, névelem új névben való felhasználása, illetve a lokális viszony tükröztetése csak egy a sok lehetséges névadási motiváció és névalkotási mód közül, s noha ismeretes, hogy a magyar névrendszerben igen meghatározó, arról egyelőre keveset tudunk, hogy más kultúrákban mennyire jellemző.

5. Összegzés. Az idézett vizsgálatok egyre inkább afelé mutatnak, hogy az emberek kognitív térképének kiépülését számos körülmény irányítja. A földrajzi környezettel kapcsolatos saját tapasztalatok mellett jelentős a más forrásokból származó, illetve az ezek kombinációjának eredményeként beépülő földrajzi ismeretek aránya is. Ezzel összefüggésben az egyén földrajzi fogalmi készletét, s áttételesen a térszemléletét is befolyásolja a nyelvi-kulturális háttér.

Vannak ugyanakkor általános(nak tűnő) jegyek, a kogníció működési mechanizmusaiából adódó szervezőelvek a tér szemléletében, melyek a mentális térkép kiépülésére, illetve a névadásra is hatással vannak. Ilyen például, hogy az ember „egy adott helyet csak más helyhez való viszonyában” tud meghatározni (HOFFMANN 1993: 58), s ez a viszonyítás gyakran a helynevekben is tükröződik. Ezzel szorosan összefügg a tér központ-periféria szemlélete, amely a helyekről való beszédben, s esetenként a helyek nevének jelentéstartalmában is jelentkezik. Szintén általános jegyként említhető, hogy a szavakhoz értékjelentés

kapcsolódik, s ez mind a térről való beszéd szervezésében, mind a helynevekben megjelenik. Ezek az egymással is érintkező elvek területenként, közösségenként, kultúránként különbözőképpen juthatnak érvényre.

Reményeim szerint a fenti áttekintés jó kiindulási alapot nyújt az ilyen irányú vizsgálatokhoz, s a vázolt leírási keret is eredményesen alkalmazható lesz majd a kognitív térkép működésére és a helynévadás-helynévhasználat sajátosságaira irányuló kutatásokban.

Hivatkozott irodalom

- APORTA, CLAUDIO é. n. [2003]. Inuit orienting. Traveling along familiar horizons. *Sensory Studies*. <https://www.sensorystudies.org/inuit-orienting-traveling-along-familiar-horizons/>
- APORTA, CLAUDIO 2009. The trail as home. Inuit and their pan-Arctic network of routes. *Human Ecology* 37: 131–146. <https://doi.org/10.1007/s10745-009-9213-x>
- AUBERT ANTAL 2014. A turizmus földrajza. In: TÓTH JÓZSEF – VUICS TIBOR szerk., *Általános társadalomföldrajz* 1–2. Dialóg Campus Kiadó – Nordex Kft., Budapest–Pécs. 2: 143–159.
- BARNHARDT, RAY 2005. Indigenous knowledge systems and Alaska Native ways of knowing. *Anthropology & Education Quarterly* 36: 8–23. <https://doi.org/10.1525/aeq.2005.36.1.008>
- BAUKO JÁNOS 2015. *Bevezetés a szocióonomasztikába*. Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitra.
- BORODITSKY, LERA 2009. How does our language shape the way we think? https://www.edge.org/conversation/lera_boroditsky-how-does-our-language-shape-the-way-we-think (2017. 04. 18.)
- BÖLCSKEI ANDREA 2010. *A magyar településnevek korrelációs rendszerének alakulása a természetes névadás korszakában*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 2. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest.
- BROWN, PENELOPE 2006. Up, down, and across the land. Landscape terms, place names, and spatial language in Tzeltal. *Language Sciences* 30: 151–181. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2006.12.003>
- BRÓZIK PÉTER – KESZEI BORBÁLA – DÜLL ANDREA 2019. Mentális térképezés a köztérutatásban. Két környezetpszichológiai vizsgálat kutatómódszertani tapasztalatai. *socio.hu* 2019/1: 19–47. <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2019.1.19>
- BUCHNER, AXEL – JANSEN-OSMANN, PETRA 2008. Is route learning more than serial learning? *Spatial Cognition and Computation* 8: 289–305. <https://doi.org/10.1080/13875860802047201>
- BURENHULT, NICLAS 2005. Landscape terms and toponyms in Jahai. A field report. *Working Papers* 5: 17–29.
- BURENHULT, NICLAS – LEVINSON, STEPHEN C. 2008. Language and landscape. A cross-linguistic perspective. *Language Science* 30: 135–150. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2006.12.028>
- COGOS, SARAH – ROUË, MARIE – ROTURIER, SAMUEL 2017. Sami place names and maps. Transmitting knowledge of a cultural landscape in contemporary contexts. *Arctic, Antarctic, and Alpine Research* 49: 43–51. <https://doi.org/10.1657/AAAR0016-042>
- COLLIGNON, BEATRICE 2006. Inuit place names and sense of space. In: STERN, PAMELA – STEVENSON, LISA eds., *Critical Inuit Studies. An Anthology of Contemporary Arctic Ethnography*. University of Nebraska Press, Lincoln–London. 187–205.
- CSÉFALVAY ZOLTÁN 1990. *Térképek a fejünkben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DOWNES, ROGER M. – STEA, DAVID 2006. Térképek az elmében. Gondolatok a kognitív térképezésről. (Részletek). In: LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Településkutatás* 1–2. TeTT könyvek, Budapest. 2: 593–613.

- EMMOREY, KAREN – TVERSKY, BARBARA – TAYLOR, HOLLY A. 2000. Using space to describe space. Perspective in speech, sign, and gesture. *Spatial Cognition and Computation* 2: 157–180. <https://doi.org/10.1023/A:1013118114571>
- ENFIELD, NICK J. 2008. Linguistic categories and their utilities. The case of Lao landscape terms. *Language Sciences* 30: 227–255. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2006.12.030>
- EPSTEIN, RUSSELL A. – PATAI, EVA ZITA – JULIAN, JOSHUA B. – SPIERS, HUGO J. 2017. The cognitive map in humans: spatial navigation and beyond. *Nature Neuroscience* 20: 1504–1513. <https://doi.org/10.1038/nn.4656>
- ERNST, PETER 2005. Wörter und Namen im mentalen Lexikon. Namenkunde und kognitive Linguistik. In: BRENDLER, ANDREA – BRENDLER, SILVIO eds., *Namenforschung morgen. Ideen, Perspektiven, Visionen*. Baar, Hamburg. 37–44.
- FOWLER, CATHERINE S. – TURNER, NANCY J. 1999. Ecological/cosmological knowledge and land management among hunter-gatherers. In: LEE, RICHARD B. – DALY, RICHARD eds., *The Cambridge Encyclopedia of Hunters and Gatherers*. Cambridge University Press, Cambridge. 419–425.
- GARDE, MURRAY 2014. Doing things with toponyms. The pragmatics of placenames in Western Arnhem Land. In: CLARK, IAN D. – HERCUS, LUISE – KOSTANSKI, LAURA eds., *Indigenous and minority placenames: Australian and international perspectives*. ANU ePress. 97–121. <https://doi.org/10.22459/IMP.04.2014.06>
- GOSCHLER, JULIANA 2005. Embodiment and body metaphors. *metaphorik.de* 9: 33–52.
- GOTTWALD, JANNA M. – ELSNER, BIRGIT – POLLATOS, OLGA 2015. Good is up. Spatial metaphors in action observation. *Frontiers in Psychology* 6: 1605. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.01605>
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2015a. A mentális térképezés helynév-szociológiai alkalmazásáról. *Névtani Értesítő* 37: 99–117.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2015b. A helynévismeretről. *Magyar Nyelvjárások* 53: 5–33.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2017. Helynévismeret és névközösség. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 155–169.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2018. Egy online helynévkompetencia-felmérés tanulságai. *Magyar Nyelvőr* 142: 73–84.
- HAJDÚ ZOLTÁN 2015. A Kárpát-medence geopolitikai helyzete. In: FÁBIÁN ATTILA szerk., *Otthon a Kárpát-medencében. Területfejlesztési Szabadegyetem 2011–2015*. Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó, Sopron. 45–72.
- HALL, EDWARD T. 1995³. *Rejtett dimenziók*. Katalizátor Iroda, Budapest.
- HEINRICH ANDREA 2000. *Szaniszló helynevei kognitív nyelvészeti megközelítésben*. Szakdolgozat. Babeş-Bolyai Tudományegyetem BTK, Kolozsvár.
- HENZI, MARTINA 2017. *Mapping and GIS analysis of place names along the Sonora coast in Mexico*. Szakdolgozat. Department of Geography, University of Zurich, Zurich. https://www.geo.uzh.ch/dam/jcr:44faf4ce-e5fd-4d6a-ad2c-87bd1584b3a0/Master_Thesis_Martina_Henzi_2017.pdf
- HIRTLE, STEPHEN C. – HUDSON, JUDITH 1991. Acquisition of spatial knowledge for routes. *Journal of Environmental Psychology* 11: 335–345. [http://dx.doi.org/10.1016/S0272-4944\(05\)80106-9](http://dx.doi.org/10.1016/S0272-4944(05)80106-9)
- HOCHBAUER MÁRIA 2007. *Helyzetviszonyító elemek a barcasági Négyfalu helyneveiben*. Szakdolgozat. Babeş-Bolyai Tudományegyetem BTK, Kolozsvár.
- HOCHBAUER MÁRIA 2008. Helyzetviszonyító elemek a barcasági Négyfalu helynévrendszerében. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 164–169.

- HOCHBAUER MÁRIA 2010. Tér- és nyelvhasználat a mindennapi tájékozódásban. *Magyar Nyelvjárások* 48: 99–110.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézete, Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. Víznevek a Kárpát-medencében. Hidak nyelvek és kultúrák között. In: BARTHA ELEK – KEMÉNYFI RÓBERT – LAJOS VERONIKA szerk., *A víz kultúrája*. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék, Debrecen. 209–220.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- HOLTON, GARY 2011a. Landscape in Western Pantar, a Papuan outlier of southern Indonesia. In: MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. – BURENHULT, NICLAS – STEA, DAVID eds., *Landscape in Language: Transdisciplinary Perspectives*. Culture and Language Use 4. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 143–166. <https://doi.org/10.1075/clu.4.08hol>
- HOLTON, GARY 2011b. Differing conceptualizations of the same landscape. The Athabaskan and Eskimo language boundary in Alaska. In: MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. – BURENHULT, NICLAS – STEA, DAVID eds., *Landscape in Language: Transdisciplinary Perspectives*. Culture and Language Use 4. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 221–237. <https://doi.org/10.1075/clu.4.11hol>
- IMAZATO, SATOSHI 2013. Naming methods of folk agricultural plot names in Japanese villages. A connection between geography and cognitive linguistics. *Semestrale di Studi e Ricerche di Geografia* 25: 27–39.
- JETT, STEPHEN C. 1997. Place-naming, environment, and perception among the Canyon de Chelly Navajo of Arizona. *Professional Geographer* 49: 481–493.
- JETT, STEPHEN C. 2011. Landscape embedded in language. The Navajo of Canyon de Chelly, Arizona, and their named places. In: MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. – BURENHULT, NICLAS – STEA, DAVID eds., *Landscape in Language: Transdisciplinary Perspectives*. Culture and Language Use 4. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 327–342. <https://doi.org/10.1075/clu.4.16jet>
- KARI, JAMES 1989. Some principles of Alaskan Athabaskan toponymic knowledge. In: KEY, MARY RITCHIE – HOENIGSWALD, HENRY M. eds., *General and Amerindian Ethnolinguistics. In Remembrance of Stanley Newman*. Mouton de Gruyter, Berlin – New York. 129–149. <https://doi.org/10.1515/9783110862799-014>
- KARI, JAMES 2003. *Dena'ina place names and territorial knowledge*. In: KARI, JAMES – FALL, JAMES A. – PETE, SHEM – ALEX, MIKE eds., *Shem Pete's Alaska. The Territory of the Upper Cook Inlet Dena'ina*. University of Alaska, Fairbanks. 30–48.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A „falu” a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Nyelvészeti Tanulmányok 13. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KOCÁN BÉLA 2017. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa megyében*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 43. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- KUIPERS, BENJAMIN 1982. The “map in the head” metaphor. *Environment and Behavior* 14: 202–220.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1980. *Metaphors We Live By*. The University of Chicago Press, Chicago–London.
- LAKOFF, GEORGE – JOHNSON, MARK 1999. *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind & its Challenge to Western Thought*. Basic Books, New York.

- LANGACKER, RONALD W. 2008. *Cognitive Grammar. A Basic Introduction*. Oxford University Press, Oxford.
- LASHLEY, KARL S. – BALL, JOSEPHINE 1929. Spinal conduction and kinesthetic sensitivity in the maze habit. *Journal of Comparative Psychology* 9: 71. <https://doi.org/10.1037/h0071239>
- LÁSZLÓ, ERVIN – MASULI, IGNAZIO – ARTIGIANI, ROBERT – CSÁNYI, VILMOS eds. 1995². *The Evolution of Cognitive Maps. New Paradigms for the Twenty-First Century*. Gordon and Breach Publishers, Langhorn (PA).
- LETENYEI LÁSZLÓ 1999. A falusi társadalom rejtett kapcsolatai. In: BORSOS ENDRE – CSITE ANDRÁS – LETENYEI LÁSZLÓ szerk., *Rendszerváltozás után: falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. Számalk, Budapest. 113–148.
- LEVINSON, STEPHEN C. 2003. *Space in Language and Cognition. Exploration in Cognitive Diversity*. Cambridge University Press, Cambridge.
- LEVINSON, STEPHEN C. 2008. Landscape, seascape and the ontology of places on Rossel Island, Papua New Guinea. *Language Sciences* 30: 256–290. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2006.12.032>
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Teleki Pál Tudományos Intézet Néptudományi Intézete, Budapest.
- LU, AITAO – YU, YANPING – ZHANG, MEICHAO – CHANG, LEI – LIANG, BISHAN 2014. Occupational stereotype. Up-down spatial embodiment of the competence content. *Psychologia* 57: 1–11. <https://doi.org/10.2117/psysoc.2014.1>
- LYNCH, KEVIN 1960. *The image of the city*. The MIT Press, Cambridge (MA) – London.
- MARK, DAVID M. – FREKSA, CHRISTIAN – HIRTLE, C. STEPHEN – LLOYD, ROBERT – TVERSKY, BARBARA 1999. Cognitive models of geographical space. *International Journal of Geographical Information Science* 13: 747–774. <https://doi.org/10.1080/136588199241003>
- MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. 2003. Landscape categories in Yindjibarndi: Ontology, environment, and language. In: KUHN, WERNER – WORBOYS, MICHAEL F. – TIMPF, SABINE eds., *Proceedings of 03' Conference of Spatial Information Theory*. Springer, Heidelberg. 31–49. https://doi.org/10.1007/978-3-540-39923-0_3
- MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. – BURENHULT, NICLAS – STEA, DAVID 2011. Landscape in language. An introduction. In: MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. – BURENHULT, NICLAS – STEA, DAVID eds., *Landscape in Language: Transdisciplinary Perspectives*. Culture and Language Use 4. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. 1–24. <https://doi.org/10.1075/clu.4.02mar>
- MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. – BURENHULT, NICLAS – STEA, DAVID eds. 2011. *Landscape in Language: Transdisciplinary Perspectives*. Culture and Language Use 4. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia. <https://doi.org/10.1075/clu.4>
- MARK, M. DAVID – TURK, ANDREW G. – STEA, DAVID 2011. Ethnophysiography. In: MARK, DAVID M. – TURK, ANDREW G. – BURENHULT, NICLAS – STEA, DAVID eds., *Landscape in Language: Transdisciplinary Perspectives*. Culture and Language Use 4. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam–Philadelphia, 25–46. <https://doi.org/10.1075/clu.4.03tur>
- MCCORMACK, GAVIN R. – CERIN, ESTER – LESLIE, EVA – DU TOIT, LORINNE – OWEN, NEVILLE 2007. Objective versus perceived walking distances to destinations. Correspondence and predictive validity. *Environment and Behaviour* 40: 401–425. <https://doi.org/10.1177/0013916507300560>
- MEIER, BRIAN P. – ROBINSON, MICHAEL D. 2004. Why the sunny side is up. Assotiations between affect and vertical position. *Psychological Science* 15: 243–247. <https://doi.org/10.1111/j.0956-7976.2004.00659.x>

- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Nyelvészeti Tanulmányok 22. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- MICHALKÓ GÁBOR 2008. *A turisztikai tér társadalomföldrajzi értelmezésének új dimenziói*. Akadémiai doktori értekezés. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- MUGEREZI, EDWIN 2002. An Environmental Management Information System (Emis) for Iringa Municipality, Tanzania Implementation Challenges. *The International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences* 34. Part 6/W6: 78–86. <https://pdfs.semanticscholar.org/2281/111e262ba1b05f70c3c1083d798ad6c40678.pdf>
- E. NAGY KATALIN 2015. Helynév-szociológiai vizsgálatok két Hajdú-Bihar megyei településen. *Magyar Nyelvjárások* 53: 35–45.
- PESTI JÁNOS 1969. Földrajzi neveink *alsó-, felső- (~ al-, fel-)* helyzetviszonyító elemei. *Magyar Nyelvőr* 93: 229–231.
- PINNA, BAINGIO 2010. New Gestalt principles of perceptual organization. An extension from grouping to shape and meaning. *Gestalt Theory* 32: 1–67.
- POREISZ VERONIKA 2013. Az objektív és szubjektív térérzékelés vizsgálatának lehetséges módszerei. In: KARLOVICZ, JÁNOS TIBOR szerk., *Ekonomické štúdie – teória a prax (Gazdasági tanulmányok – elmélet és gyakorlat)*. International Research Institution, Komárno. 369–376.
- RESZEGI KATALIN 2008. A hegynév terminus definiálása. In: BÖLCSKEI ANDREA – N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Balatonszárszó, 2007. június 22–24)*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Budapest. 240–246.
- RESZEGI KATALIN 2009. A kognitív szemlélet lehetőségei a helynévkutatásban. A metonimikus névadás. *Magyar Nyelvjárások* 47: 21–41.
- RESZEGI KATALIN 2011. A metonímia megítélésének kérdéséhez. In: NAVRACSICS JUDIT szerk., *Lexikai folyamatok egy- és kétnyelvű közegben. Pszicholingvisztikai tanulmányok 2*. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 75–83.
- RESZEGI KATALIN 2012. A mentális térkép és a helynevek. In: NAVRACSICS JUDIT – LENGYEL ZSOLT szerk., *A mentális folyamatok a nyelvi feldolgozásban. Pszicholingvisztikai tanulmányok 3*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 140. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 95–100.
- RESZEGI KATALIN 2015. A névközösség fogalmáról. Névközösségek napjainkban és a régiségben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 165–176.
- RESZEGI KATALIN 2018. Helynevek – térszemlélet – mentális térkép. A nyelv, a helynevek és a tér összefüggései. *Magyar Nyelv* 114: 169–184. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2018.2.169>
- RESZEGI KATALIN megj. e. Cognitive maps and toponyms in a broadening geographical horizon. Megjelenés előtt.
- RÉTHY ERZSÉBET 1989. Doboz belterületének és határának földrajzi nevei. *A Békés Megyei Múzeumok Közleményei* 14: 264–292.
- RIEGER, MARIE A. 2014. From Kaiserstraße to Barabara ya Bandarini. What Swahili street names can tell us about the past. In: TORT I DONADA, JOAN – MONTAGUT I MONTAGUT, MONTERRAT eds., *Els noms en la vida quotidiana. Actes del XXIV Congrés Internacional d'ICOS sobre Ciències Onomàstiques. / Names in daily life. Proceedings of the XXIV ICOS International Congress of Onomastic Sciences*. Generalitat de Catalunya, Barcelona. Secció 7: 1670–1684. <https://doi.org/10.2436/15.8040.01.172>

- SIEGEL, ALEXANDER W. – WHITE, SHELDON H. 1975. The development of spatial representations of large-scale environments. *Advances in Child Development and Behavior* 10: 9–55. [https://doi.org/10.1016/S0065-2407\(08\)60007-5](https://doi.org/10.1016/S0065-2407(08)60007-5)
- SJÖBLOM, PAULA 2006. A cognitive approach to the semantics of proper nouns. *Onoma* 41: 63–82. <https://doi.org/10.2143/ONO.41.0.2119611>
- SLÍZ MARIANN 2012. Tulajdonnév és kategorizáció. *Magyar Nyelv* 108: 282–291, 400–410.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1997. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Erdélyi Tankönyvtanács, Kolozsvár.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2017a. Kisbábony. Egy aprófalú belterületi helynevei és mentális településmorfológiája. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 13: 171–191.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2017b. A kisbábonyi magyarság helynévismerete. *Magyar Nyelvjárások* 55: 75–109.
- SZILÁGYI-VARGA ZSUZSA 2018. *Helynév-szociológiai felmérések Szalárdon*. Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság Debreceni Csoportjának ülésén, Debrecen, 2018. április 12.
- TAYLOR, HOLLY A. – TVERSKY, BARBARA 1996. Perspective in spatial descriptions. *Journal of Memory and Language* 35: 371–391. <https://doi.org/10.1006/jmla.1996.0021>
- THIERING, MARTIN 2012. Spatial mental models and common sense geography. In: GEUS, KLAUS – THIERING, MARTIN eds., *Common Sense Geography and Mental Modelling*. Max Planck Institute for the History of Science, Berlin. 11–44.
- THIERING, MARTIN – SCHIEFENHÖVEL, WULF 2016. Spatial concepts in non-literate societies. Language and practice in Eipo and Dene Chipewyan. In: SCHEMEL, MATTHIAS ed., *Spatial Thinking and External Representation. Towards a Historical Epistemology of Space*. Max Planck Research Library for the History and Development of Knowledge, Studies 8. Max Planck Institute for the History of Science, Berlin. 35–92.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2017. Jelentés. In: TOLCSVAI NAGY GÁBOR szerk., *Nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 207–466.
- TOLMAN, EDWARD C. 1948. Cognitive maps in rats and men. *Psychological Review* 55: 189–208.
- TVERSKY, BARBARA 1993. Cognitive maps, cognitive collages, and spatial mental models. In: FRANK, ANDREW U. – CAMPARI, IRENE eds., *Spatial Information Theory. A theoretical basis for GIS. European Conference, COSIT'93 Marciana Marina, Elba Island, Italy September 19–22, 1993. Proceedings*. 14–24. https://doi.org/10.1007/3-540-57207-4_2

RESZEGI KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4443-3284>Debreceni Egyetem
Bölcsészettudományi Kar

KATALIN RESZEGI, The cognitive map and the use of names

In this paper, the author attempts to provide a general summary of the relationship between the cognitive map and spatial concepts on the one hand, and between the onomasticon related to the cognitive map and discourses about space on the other hand, focusing on universal as well as culturally specific features. To this end, the author summarizes and interprets all the relevant results of national and international research from the areas of geography, socio-geography, anthropology, psychology, socio-onomastics and cognitive linguistics. Space is made up of different places and

their relationships, which are represented on the cognitive map. At the same time, the development of the cognitive map is governed by many factors. In addition to one's own experiences of the geographical environment. A significant proportion of geographic knowledge also results from different sources or from a combination of sources. In this context, the linguistic-cultural background also influences the individual's geographical concepts and spatial cognition. At the same time, there are general features, organizing principles in spatial cognition resulting from the mechanisms of cognition, which influence the development of the mental map and name-giving practices as well. A good example is that one can only define a place in relation to another place, and this relation is often reflected in place names. Closely connected to this, is the view of centre-periphery relations in space, which is often manifested in discourse about places and sometimes in the meanings of place names, as well. The connotative meaning attached to words can also be mentioned as a common feature, and this is present both in the organization of discourse about space and in place names. These interrelated principles may apply in different ways to different areas, communities and cultures.

MŰHELY

Az európai névföldrajzi kutatások és digitális névadatbázisok az online térben

Nemzetközi kitekintés*

1. Témák és kiindulópontok. Bár a magyar tulajdonnevek vizsgálata hangsúlyosan magyarságtudományi terület, eszközrendszerének, módszertani alapvetéseinek, elméleti háttérének kialakításában nem nélkülözheti a folyamatos párbeszédet a nemzetközi kutatási eredményekkel. Ennek szellemében íródott a nemzetközi névföldrajzi kutatások fő irányairól, kérdéseiről, eredményeiről szóló, a magyar névkutatás, névföldrajz szemszögéből megfogalmazott jelen áttekintés. Aktualitását, apropóját az adja, hogy a Mainzi Tudományos és Irodalmi Akadémia 2018 szeptemberében Namengeographie címmel tudományos tanácskozást rendezett, amelyen magam is részt vehettem.¹

Ebben az írásban reménytelen vállalkozás lenne akár csak a nagy európai nyelvek valamennyi ide tartozó kutatását összefoglalni. Ehelyett a témához kapcsolódó nyilvános európai adatbázisok átböngészésével olyan mozaikokat kívánok fölillantani, amelyek jól illusztrálják a névföldrajz legfrissebb törekvéseit, főként a digitalizáció hatását és lehetőségeit, amelyeket feltétlenül érdemes figyelemmel kísérniük a magyar kutatóknak névföldrajzi témájú vizsgálataik során. Áttekintésem főbb csomópontjai a következők: a digitális, online személy- és helynévadatbázisok Európában (a tudományos kutatás és a laikus érdeklődés szolgálatában); a német családnévadatbázis és névföldrajzi vetületei; magyar névföldrajzi adatbázisok az online térben.

2. Digitális, online névadatbázisok Európában. Bár a névföldrajzi gondolat gyökerei már sok évtizedre nyúlnak vissza, alighanem kijelenthetjük, hogy a névadattárak digitális kiépítése, kezelése, számítógépes térképes alkalmazásokkal való összekapcsolása az 1990-es,

* Készült az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának, az ELTE Bölcsészettudományi Kara Térmaterületi Kiválósági Programjának és az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával.

¹ A konferencián számos aktuális, főként a német nyelvterületre vonatkozó névföldrajzi témájú előadást hallgathattam meg a témakör elismert kutatóitól (DAMARIS NÜBLING, KONRAD KUNZE stb.). A konferencia változatos témáiról (a családnévföldrajz etimológiai összefüggései, a keresztnévválasztás területi megoszlásának szociokulturális háttere, a helynévföldrajz nyelvtörténeti jelentősége, a névhasználat grammatikai összefüggéseinek térbeli vizsgálata stb.) egyelőre az absztraktokból (http://www.namenforschung.net/fileadmin/user_upload/namenforschung.net/Abstractguide.pdf) tájékozódhatunk; az előadásokból készülő tanulmánykötet várhatóan 2020-ban jelenik meg.

2000-es évektől jelentősen föllendítette az efféle kutatásokat, és a névföldrajz mára ki-mondottan termékeny névtani területté vált (a nemzetközi eredmények korábbi összefoglalásaira l. VÖRÖS 2010a, 2010b; N. FODOR – F. LÁNCZ 2011, 2014; FARKAS 2015). Ebben a tanulmányban nincs mód a névföldrajz részletes definiálására, határainak megvonására (l. az elmúlt évek magyarországi irodalmából: N. FODOR 2014, 2016; VÖRÖS 2017; SZABÓ 2018), terminológiai kérdéseinek számbavételére. Arról azonban feltétlenül érdemes szót ejteni, hogy a személy- és helynévadatbázisok létrehozása, térbeli ábrázolásra is képes online felületek létrehozása a szó szoros értelmében vett alkalmazott terület, vagyis a névkutatás sokat emlegetett interdiszciplináris és gyakorlati jellegének egyik legjobb kifejezője: gondoljunk csak a családnévátlaszok történeti, illetve a helynévföldrajzi munkák földrajztudományi vetületeire, továbbá a nyelv- és névhasználó közösségek azon igényére, hogy jobban megismerhessék saját neveiket, illetve környezetük név-anyagát.

Fontos leszögeznünk, hogy már egy vázlatos áttekintés után is feltűnő különbséget tapasztalhatunk a névfajták tekintetében. Az európai névadatbázisok, névatlaszok között a családnévekre vonatkozó gyűjtemények túlsúlyát érzékelhetjük: jóval több személynévföldrajzi adattár és atlasz érhető el, mint helynévföldrajzi munka. Ez a különbség minden bizonnyal éppen az alkalmazott, illetve elméleti jelleggel és a személynév- és helynév-rendszer különböző sajátosságaival függ össze. Családnévekre vonatkozó internetes adattár, térképes kereső szinte minden nagyobb európai nyelvre, országra vonatkozóan létezik (számuk az elmúlt másfél évtizedben szaporodott föl); ehhez minden bizonnyal a technológiai lehetőségek fejlődésén túl a genealógiával, családtörténettel kapcsolatos általános, nem feltétlenül tudományos érdeklődés felfutása is hozzájárult.

2.1. Online családnévadatbázisok térképes megjelenítéssel. A legtöbb európai országból találunk családnévek földrajzi megoszlását bemutató adatbázisokat, honlapokat; feltöltöttségük, adatgazdagságuk, kezelésük azonban különböző. Ilyen a történeti adatokat is tartalmazó francia Geopatronyme³ és a Filae családnévportál,⁴ amely etimológiai magyarázatokkal is szolgál. Az olasz családnévekről a GENS⁵ térképes adatbázisából (bővebben l. FÁBIÁN 2010), illetve a számos történeti-etimológiai információval szolgáló Cognomix⁶ oldalról tájékozódhatunk, amely régiós, megyei és települési bontásban is mutatja a nevek előfordulási adatait. Az angol Ancestry honlapja⁷ családtörténeti, etimológiai információkkal is szolgál, és a név gyakoriságát az angol nyelvterület több részén (USA, Anglia és Wales, Kanada, Skócia) is ábrázolja. A nyelvi-történeti kapcsolódásokat is feltűntető holland családnévadatbank⁸ az 1947-es és 2007-es adatokat mutatja gyakorisági térképeken, a jelenkori adatokat használó belga családnévkereső⁹ viszont csak az abszolút és relatív gyakoriság megjelenítésére szorítkozik.

³ <http://www.geopatronyme.com/>

⁴ <https://www.filae.com/nom-de-famille/>

⁵ <http://www.gens.info/italia/it/turismo-viaggi-e-tradizioni-italia>

⁶ <https://www.cognomix.it/>

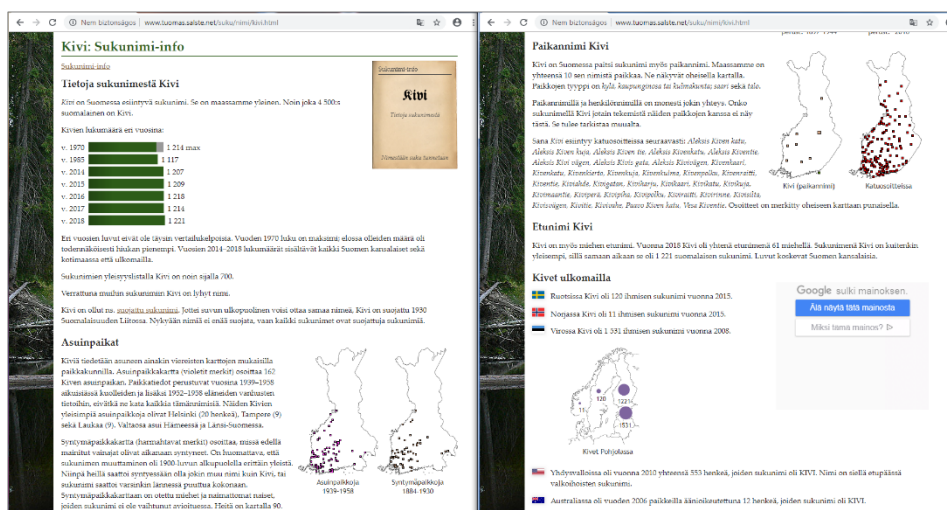
⁷ <https://www.ancestry.com/learn/facts>

⁸ <https://www.cbgfamilienamen.nl/nfb/>

⁹ <https://familienaam.be/>

Egy speciális német adatbázis¹⁵ segítségével az 1890-es (az első világháborúban elesettek listái alapján, születési évük átlagát véve) és az 1996-os (a telefonkönyvek alapján megállapítható) családnévmeegoszlást tanulmányozhatjuk a térképeken egymással összevetve – szemléletesen tükrözve az időközben lezajlott történelmi események okozta társadalmi változásokat. Meg kell említenünk a 2002-es telefonkönyvi adatokból dolgozó, rendkívül látványos német Geogen oldalt is.¹⁶

1. ábra: A finn sukunimi-info felülete

16 <https://geogen.stoepel.net/>

<https://geogen.stoepel.net/>

Több szempontból is figyelemre méltó az a finn honlap, amely nem egy nyelvész kutatócsoport, hanem egy szoftverfejlesztő, Tuomas Salste munkáját dicséri.¹⁷ Ahogy a mellékelt kivágaton látszik (1. ábra), az adatbázis a földrajzi elterjedésen és gyakoriságon túl számos információval szolgál, például a szó keresztnévi és helynévi funkciójáról, vagy éppen Finnországon kívüli megjelenéseiről.

2.2. Digitális névadatbázisok korlátozott hozzáféréssel. Annak ellenére, hogy a tudományos eredmények publikálásában napjainkra egyre inkább a nyílt hozzáférés válik uralkodó követelménnyé, egyes projektek sajnálatos módon csak korlátozottan, offline adathordozókon, illetve jelentős anyagi ráfordítással érhetőek el. Jó példa erre Nagy-Britannia, amelynek két meghatározó, monumentális családnévadatbázisát BÖLCSKEI ANDREA is részletesen bemutatta egy tanulmányában (2015). STEVE ARCHER szoftverei (köztük az 1881-es népszámlálási adatok alapján készült 19. századi brit családnévatalasz és -kereső) CD-n vásárolhatók meg;¹⁸ a FaNUK adattára, vagyis az Egyesült Királyságban ma használatos családnevek szótári magyarázata (korábbi szótárak, névgyűjtemények adatai alapján) szintén nem érhető el ingyenesen, de könyv és elektronikus formában is megvásárolható.

2.3. A német családnévatalasz és digitális családnévszótár projektje. A németországi kutatások idevágó eredményeit érdemes részletesen is áttekintenünk. Az elmúlt másfél évtizedben valósult meg a Deutschen Forschungsgemeinschaft támogatásával a Mainzi Johannes Gutenberg Egyetem és a Freiburgi Albert Ludwig Egyetem összefogásában a mainzi akadémián a német családnévatalasz-projekt (DFA), amely 2009–2018 között 6 + 1 kötetben jelent meg (KONRAD KUNZE és DAMARIS NÜBLING főszerkesztésével). Adatait 2005-ig gyűjtötték, elsősorban telefonkönyvek alapján. A kiadvány 1–3. kötete a hangtani, illetve grammatikai alapú változatokat, vagyis magánhangzós jelenségek (*Müller/Möller/Miller*), mássalhangzós jelenségek (*Ritter/Ridder*) és morfológiai jelenségek (*Merkel/Merkle, Merklin*) nevekbeli földrajzi megoszlását ábrázolja. A 4–6. kötet lexikai változatok szerint ábrázolja a névelőfordulásokat: származási helyre vonatkozó nevek, foglalkozásnévi és tulajdonságra utaló nevek, valamint keresztnévi eredetű nevek csoportosításban. A szerkesztők szándéka szerint a DFA elsősorban névtani-nyelvtörténeti forrásként szolgál, másodszorban segédtudományi adattárként igyekszik szolgálni a legkülönbözőbb diszciplínákat, így a helytörténeti kutatásokat, a migráció-, mentalitás-, társadalom- és vallástörténetet.

A lezárult családnévatalasz-projektet 2012-től egy új, grandiózus vállalkozás követi Németországi digitális családnévszótár (DFD) címmel – szintén a mainzi akadémián, a Gutenberg Egyetemmel és a darmstadti műszaki egyetemmel együttműködésben. Ebben a munkában, amely előreláthatólag 2035-ig tart majd, a kutatócsoport feltérképezi és rögzíti, valamint nyelvi és nyelvöldrajzi szempontból fel is dolgozza a teljes németországi élő családnévállományt, és a kutatás eredményeit digitálisan is elérhetővé teszi.

A munkacsoport elsőként a Németországban jelenleg használatban lévő családneveket vette lexikográfiai szempontok alapján jegyzékbe (beleértve természetesen az idegen eredetűeket is). A Deutsche Telekom 2005-ös adatbázisa szerint jelenleg Németországban

¹⁷ <https://www.tuomas.salste.net/suku/nimi/index-lista.html>

¹⁸ <http://www.archersoftware.co.uk/>

kb. 850 000 különböző családnévet használnak. A korábbi kutatásokban ezt a számot jócskán alábecsülték: a korábbi családnévlexikonok mindössze kb. 70 000 családnévet gyűjtöttek össze. A DFD minden családnévet legalább 10 telefonos elérhetőség alapján vesz jegyzékbe; jelenleg egy kb. 200 000 családnévből álló alapgyűjteményt tartalmaz. A szócikkeket az előfordulás gyakorisága szerint csökkenő sorrendben dolgozzák ki (*Müller, Meyer, Schmidt* stb.), a kevésbé gyakori variációkkal párhuzamosan, a változatok szócikkeit utalókkal összekapcsolva (pl. *Meyr, Mayr*). Emellett a címszókat különböző kategóriák alapján is osztályozzák (pl. összekapcsolva kódolnak minden olyan foglalkozásnevet, amely a kovácsmesterséghez kapcsolható: *Schmitt, Faber, Schmiedel* stb.), illetve különböző formai kategóriák szerint is rendszerezik a névadatokat (pl. összetételek: *Messerschmidt, Kleinschmidt, Schmidtmeyer*).

Témánk szempontjából a projekt legfontosabb tulajdonsága, hogy az adatokat térképre is viszik, és a nevek etimológiai magyarázatában – sok esetben a korábbi etimológiák revidálásában – hangsúlyosan figyelembe veszik a nevek földrajzi elterjedéséről szerzett újabb ismereteket.

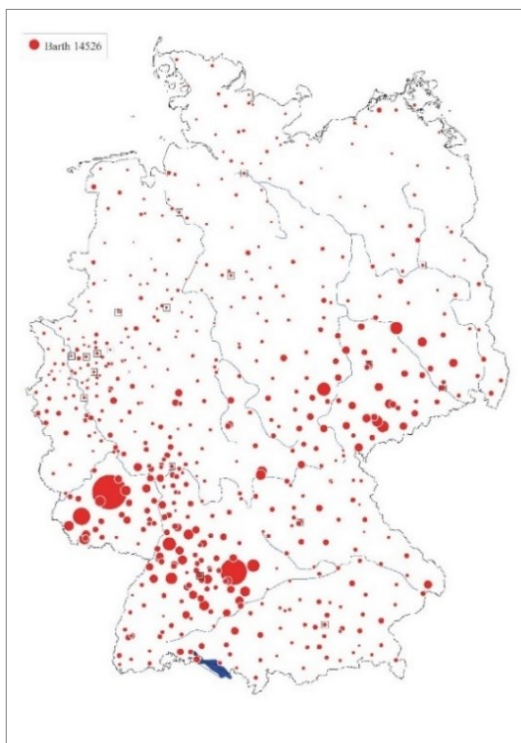
Figyelemreméltó, hogy a szótár adatanyaga már jelenleg is nyilvános¹⁹ (2015 nyara óta érhető el a világhálón) beleértve a nyelvi elemzést, elterjedtségi, gyakorisági adatokat, forrásokat, szakirodalmat stb. Az internetes keresőben gyakorisági listák alapján, illetve egy több szempontú keresőmezőn keresztül juthatunk el a vizsgálandó névig. Az adott névre keresve megkapjuk a név gyakorisági adatait, nyelvi besorolását és a lehetséges etimológiák leírását. A leírás részletezettségére jellemző, hogy megismerhetjük a ritkább vagy kevésbé valószínű magyarázatokat is. A németországi elterjedés térképes megjelenítésén túl kapunk adatokat a környező országokban az adott nevet viselők számáról is. A digitális szócikk ezenkívül közli a kérdéskör irodalmát és a metaadatokat is.

A térképes megjelenítés jó minőségben, kimenthető módon, körcikkes megjelenítéssel ábrázolja a név gyakoriságát az egyes német régiókban. A szótár szerkesztői elemző munkájuk során törekednek a korábbi etimológiák közti ellentmondások föloldására, az eddigi magyarázatok, értelmezések felülvizsgálatára, pontosítására, kibővítésére. Íme néhány jó példa a névföldrajz szerepére az etimológia meghatározásában: a *Fixemer* családnév sem a hivatalos német, sem pedig a tárgyhoz tartozó idegen nyelvű szótárakban nem fordult elő korábban. Gyakoriságának térbeli vizsgálata alapján kitűnt, hogy minden bizonnyal egy származási helyre utaló névről van szó, mely a *Fixem* helységnévből vezethető le (ez francia területen, a Mosel partján, Thionville-től északkeletre található). A másik példa a *Schillo* vezetéknev, amelyet korábban a szorb nyelvből átvett, foglalkozásra utaló családnévként (*šylo* 'ár') írtak le. Azonban ha az ehhez kapcsolódó adatokat a térképre visszük, kiderül, hogy a név szinte kizárólag Saarland területén, illetve Pfalz nyugati részein elterjedt, egészen távol a szorb területektől (Lausitzban). A *Schillo* családnév a területi elterjedést figyelembe véve inkább a francia *Gillot* családnév németesített variációjaként értelmezhető (s végső soron az *Ágidius* keresztnévből vezethető le).

Említésre méltó technikai jellemzője az oldalaknak még, hogy a szótár adatait xml kóddal rögzítik, és a különféle részfeladatokhoz tartozó szoftverek, modulok összefogására egy saját munkafelületet fejlesztettek ki, Onodi néven.

¹⁹ <http://www.namenforschung.net/dfd/woerterbuch/liste/>

2. ábra: a *Barth* családnév elterjedtségének térképes ábrázolása a Német digitális családnévészótárban

2.4. Helynevek online kereshető adatházisban és térképeken. Mint már említettem, névtani, nyelvészeti céllal készült, helynevekkel kapcsolatos térképes adatházis jóval kevesebb létezik, mint családnévi. Ennek nyilvánvaló oka, hogy számtalan gyakorlati célú adatházis készült élő helynevekből, és a mindennapjainkat helynevekkel teli digitális térképek között éljük. A tudományos céllal készült projektek közül érdemes megemlíteni az ír helyneveket és névelemeket földrajzi megoszlásukkal együtt bemutató látványos helynévadatházist,²⁰ valamint a svájci helynévkutatás eredményeit összefoglaló oldalt,²¹ amelyet egy online névadattár is kiegészít. A svájci honlap különféle korábbi kutatások adatait teszi hozzáférhetővé, a georeferált névadatokat kattintható térképfelületen jeleníti meg, és folyamatosan bővülő bibliográfiát vezet a svájci német helynévkutatással kapcsolatos művekről.

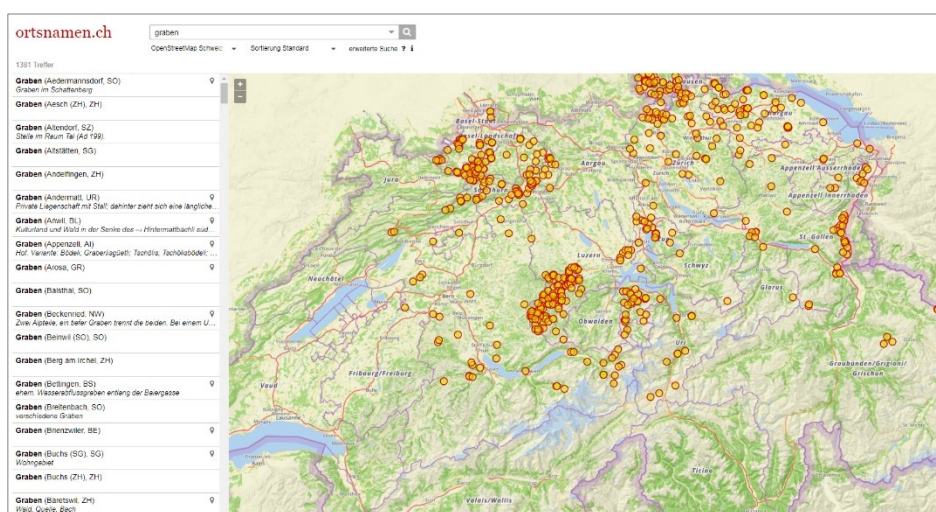
A svájci helynévkutatás online adatbankja a korábbi, kantononként végzett gyűjtések adatait teszi egyben kereshetővé, s interaktív térképeken is ábrázolhatjuk őket (vö. 3. ábra).

²⁰ <https://www.logainm.ie/ga/>

²¹ <https://www.ortsnamen.ch/index.php/de/>

A térképek jelölőire kattintva részletes szócikkeket, magyarázatokat, adatokat olvashatunk az adott névről. A honlap tanúsága szerint az adatbázisnak TOPOterm néven történeti helyneveket tartalmazó változata is készül.

3. ábra: a *Graben* 'árok' földrajzi köznév elterjedtségének térképes ábrázolása a svájci helynévadatbázisban

3. Magyar névföldrajz az online térben

3.1. Személynévföldrajz. A névföldrajz e területe – ahogy nemzetközi kitekintésben is láttuk – elsősorban a családnév térbeliségével foglalkozik. A külföldi példák: névatlaszok, digitális térképek felületek általában a telefonkönyvek adataiból merítenek (illetve sok esetben nem közlik világosan adataik forrását). A nagy európai nyelvek esetében találunk kattintható (vagyis interaktív kereső-térképező rendszerrel kiépített) honlapokat ebben a témában, de olyan névadatbázisokat, szótárakat is, amelyek a családnév gyakoriságát-elterjedtségét statikus atlaszlapokon ábrázolják. A jelenkori magyar családnévanyag feldolgozására hazánkban VÖRÖS FERENC vállalkozott a 2009-es népességnyelvántartási adatok alapján. 2014-ben megjelent műve, a Kis magyar családnévátlasz a kb. 100 leggyakoribb (10 000 névviselőnél nagyobb számban használt) magyarországi családnév földrajzi megoszlását ábrázolja. A könyv formájú vállalkozás egyik legnagyobb érdeme, hogy világosan jelzi néhány történeti térképlap segítségével, hogy a magyar családnévállomány regionális jegyei (ilyen nagy elemszámú vizsgálat esetén) a migrációs folyamatok ellenére is évszázadokra visszautaló állandóságot mutatnak. A további kutatásokhoz, az adatok ellenőrizhetőségéhez, más adattárakkal való összevethetőségéhez, illetve a szélesebb körű (pl. család-történeti, ismeretterjesztő, oktatási) célokhoz viszont okvetlenül szükség lenne az online közlésre. Optimális esetben egy olyan honlapra, ahol valamennyi névadat kereshető és megjeleníthető a térképen, illetve amelyről a számadatok pontosan leolvashatók.

Nem mehetünk el szó nélkül amellet az objektív tényező mellett, hogy a magyar családneveket viselők jelentős hányada magyarországi lakóhellyel nem rendelkező, határon túli magyar, tehát a teljes névállomány illetén feltárása nem lehetséges csupán a magyar hatóságok adatain keresztül. (Zárójelben jegyzem meg, hogy HAJDÚ MIHÁLY az 1990-es, 2000-es években buzgón gyűjtögette a határon túli magyarlakta területek telefonkönyveit, bár ezek nyilvánvalóan csak áttételekkel és töredékesen alkalmasak efféle adatok egybeállítására.) Költői kérdésem, hogy az elmúlt évtized politikai történései után nyílnak-e valaha alkalom az újonnan állampolgárságot kapott, határon túli magyar népesség névanyagának tudományos vizsgálatára a hatóságok segítségével. Válasz helyett csak arra utalnék, hogy véleményem szerint egy efféle (elképzelt) családnév földrajzi honlap vagy egy átfogóbb névtani honlap földrajzi modulja lenne az a platform, amelyen a leginkább érvényesülne a hasznosság kritériuma: a családkutatás, identitásörzés, nyelv- és történelemoktatás valószínű kincsesbányája lenne, nem csupán néhány érdeklődő virtuális játszótere.

A magyar névviselők jelentős körének határontúliséga is fontos szempont abban a tekintetben, hogy a magyar személynév földrajz számára fölértékelődik a történeti adattárak szerepe. Nemzetközileg is jelentős eredménynek értékelhetjük, hogy ebben a témában több fontos kutatás vált nyilvánossá az elmúlt években: VÖRÖS FERENC 2017-ben megjelent Kárpát-medencei történeti családnév atlasza, amely az 1720-as Conscriptio Regnicolaris adataira támaszkodik, és a kor 176 leggyakoribb családnévének névföldrajzi képét ábrázolja (és a korábban bemutatott kötethez hasonlóan csak könyv formában elérhető), valamint N. FODOR JÁNOS Történeti magyar családnév atlasza, amely az 1715-ös és 1720-as adóösszeírás adataira épül, de azokat a későbbi erdélyi népösszeírások adataival is folyamatosan kiegészíti. Ez utóbbi projekt még nem ért el az atlaszszerű megjelentetésig, viszont online névkeresője²² alkalmas az adatbázisban való keresésre, és a felhasználó a tetszőlegesen kiválasztott nevekről névtérképeket is készíthet. A statikus atlaszlapok alatt a honlap közli a keresés számszerű eredményeit is, így az adatsorok ellenőrizhetősége és összevethetősége az interaktív felületekhez közelít. Bár adattára még bővül a projektleírás tanúsága szerint, a honlap jó példa lehet arra, hogy az alapvetően névtani irányultságú kutatás kiváló alapul szolgálhat a humán- és társadalomtudományi ismeretterjesztés és oktatás számára: elég csak a nyelvjárási és etnikai sokszínűség és a családnév összefüggérendszerére gondolni.

A meglévő, elérhető adattárak mellé kívánczik egy, még nem létező személynév földrajzi adatbázis kategóriája: a keresztnév digitális-térképezhető adatbázisa. Bár a hivatalosan választható utónevek között magas színvonalú online rendszerben²³ böngészhetünk, és az évenkénti keresztnév statisztikákat (bár csak a leggyakoribb száz névre vonatkozólag) az állami szervek elérhetővé teszik, még nem készült olyan összesítés, amely a teljes népesség vagy az újonnan születettek keresztnéveinek arányait térbeli megoszlásuk szerint ábrázolná. Úgy vélem, hogy ez a témakör a családnévhez hasonló figyelmet kapna, és az adatok névszociológiai elemzése a társtudományok szemszögéből is tanulságos volna.

3.2. Helynévföldrajz. Áttérve a helynévkutatás felségterületére, a magyar helynévkutatás hasonló törekvései közül néhány részeredményt ismertethetek. A tágran értelmezett Erdély területéről SZABÓ T. ATTILÁNAK köszönhetően rendelkezünk egyedülállóan nagyszámú adatot tartalmazó történeti helynévtárral. Az ebből létrehozott digitális adatbázis

²² <http://csaladnevatasz.hu/>

²³ <http://corpus.nyttud.hu/utonevportal/>

online felülete, az Erdélyi Helynévtörténeti Adattár²⁴ éppen azért (is) egészült ki interaktív térképes alkalmazással, mert az eredeti gyűjtemény monumentalitása mellé (a történetiségből adódóan) töredékesség is járult: a forrásokból esetlegesen felbukkanó névadatok nem feltétlenül az egyes települési szintű helynévrendszerek leírását szolgálhatják leginkább, hanem a tágabb, országrésznyi összefüggések feltárását. Példaként talán elég a honlapon is közölt jelenségtérképek hangtani, szókészleti, névszerkezeti témákra utalni. A többrétű felhasználás szempontjából pedig fontos kiemelni, hogy az EHA oldalán nem statikus, sematikus térképeket találunk, hanem a neveket, névbeli jelenségeket a közkeletű (tehát a felhasználó számára is legkönnyebben kezelhető) Google térképre vetítve tanulmányozhatjuk. A térképekre kerülő névadatok elhatárolását több szempontú (települést, megyét, évszámot, és-vagy kapcsolatokat figyelembe vevő) keresőrendszer segíti. A térképi megjelenítés a bennfoglaló névrendszereket megvillantó pontszerű ábrázolás mellett a jelenségek gyakoriságát is jelző, színárnyalatokat felhasználó megoldást is alkalmazza.

A helynevek névföldrajzi szempontú bemutatásában (a személynemekhez hasonlóan) egy átfogó, a teljes nyelvterületre, valamint a történeti és jelenkori névanyagra is kiterjedő adatbázis lenne igazán sokoldalúan használható. Ennek a szinte beláthatatlanul nagyívű vállalkozásnak a kiindulópontja a 2015-ben megindult Magyar Nemzeti Helynévtár²⁵ projekt, amely a korábban kiadott földrajzinév-gyűjtések egységes szempontú adatbázissá formálását és térképes alkalmazással kiegészített közlését tűzte ki céljául. Ez a hatalmas, többmillió névadattár nyilvánvalóan akkor épülhet lendületesen, ha kiemelt, hosszútávú állami támogatásban részesül. Az ötletgazda (főszervező) debreceni magyar nyelv- és irodalomtudományi tanszék és a projekthez csatlakozó számos intézmény rendkívül nehéz feladat elé néz, hiszen az erőforrások megszerzésén túl számos tudományos probléma megoldása is nehezíti a munkát. Jelenleg a legkorábbi magyar helynévanyag és az erdélyi történeti helynévtár adatbázisba illesztésének és sajátos térképi ábrázolásának a tervezése folyik. Eközben prioritásként jelenik meg a határon túli területek helyneveinek integrálása, hiszen ezek a nyelvpolitikai szempontból legveszélyeztetettebbek, és tudományosan a leginkább hiányosan feltártak. Fontos megoldandó kérdést jelent a 60-as, 70-es, 80-as években nagy erővel gyűjtött élőnyelvi (tehát változatokban élő) névanyag publikálásának mikéntje a mai, standardizált névállapottal való összefüggésében. Jelentős kérdéseket vet föl az egykori élőnyelvi névadatokhoz készült térképvázlatok digitális verziójának elkészítése is: vagyis hogy milyen módon pontosíthatók a hajdani, sokszor hevenyészett térképek a mai megjelenítésben (vö. MIKESY 2017, HOFFMANN-TÓTH 2007). Bár a felmerülő és még megoldatlan kérdések száma nagy, úgy vélem, hogy a Magyar Nemzeti Helynévtár projektje nemcsak a névtudomány szempontjából, hanem a társtudományokkal, az oktatással, a kulturális örökség megőrzésével szoros összefüggésben lévő, kulcsfontosságú, nyelvstratégiai jelentőségű vállalkozás, amelynek létrehozása természetesen az állami szervek jóindulatától, akaratától is függ, de elsősorban a névkutató szakemberek felelőssége.

4. Összegzés. Általánosságban, zárszóként azt mondhatjuk, hogy a névadatokhoz való legmodernebb hozzáférés biztosítása, a digitális térképezés technológiájának bölcsészettudományokba való beemelése szimbolikus példája annak, hogy a névtan mennyire látványosan van jelen a korszerű tudományos diskurzusban, és annak is, hogy mennyire képes

²⁴ <http://cha.elte.hu/>

²⁵ <http://mnh.unideb.hu/>

párbeszédben maradni a kapcsolódó területekkel: az oktatással, a közigazgatással, a nyelvpolitikával és úgy általában a közbeszéddel.

Hivatkozott irodalom

- BÖLCSKEI ANDREA 2015. Családnevek névföldrajzi kutatása Nagy-Britanniában. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VI. Határtalan névföldrajz. A 2015. május 28–30-i alsóőri névföldrajzi tanácskozás előadásai*. UMIZ – Imre Samu Nyelvi Intézet, Unterwart/Alsóőr–Budapest. 265–286.
- FÁBIÁN ZSUZSANNA 2010. Az olasz vezetéknév geolingvisztikai sajátosságai és földrajzi megoszlása. In: VÖRÖS FERENC szerk., *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig. A 2010. június 8-i szombathelyi tanácskozás előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 234. Magyar Nyelvtudományi Társaság – NyME Savaria Egyetemi Központ, Budapest–Szombathely. 81–92.
- FARKAS TAMÁS 2015. A nemzetközi névkutatás és magyar kapcsolatai. In: FARKAS TAMÁS – SLÍZ MARIANN szerk., *Magyar névkutatás a 21. század elején*. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest. 23–47.
- N. FODOR JÁNOS 2014. A történeti személynévföldrajz mint a nyelvföldrajz egyik kutatási területe I. A nyelvföldrajzi módszer a névtani kutatásokban. *Névtani Értesítő* 36: 23–41.
- N. FODOR JÁNOS 2016. A történeti személynévföldrajz mint a nyelvföldrajz egyik kutatási területe II. Névföldrajzi módszer a nyelvjárástani kutatásokban. *Névtani Értesítő* 38: 19–31.
- N. FODOR JÁNOS – F. LÁNCZ ÉVA 2011. A Történeti magyar családnévátlasz előmunkálatairól. *Névtani Értesítő* 33: 175–190.
- N. FODOR JÁNOS – F. LÁNCZ ÉVA ANNA 2014. Rita Heuser – Damaris Nübling – Mirjam Schmuck szerk.: *Familiennamengeographie. Ergebnisse und Perspektiven europäischer Forschung* [Családnévföldrajz. Az európai kutatás eredményei és perspektívái]. *Névtani Értesítő* 36: 224–228.
- HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA 2017. Mi is a Magyar Nemzeti Helynévtár célja és feladata? *Névtani Értesítő* 39: 169–182.
- MIKESY GÁBOR 2017. A Magyar Nemzeti Helynévtárról. A koncepció és a megvalósulás problémái. *Névtani Értesítő* 39: 155–167.
- SZABÓ PANNA 2018. A névföldrajzi kutatások magyar eredményeiből. *Magyar Nyelv* 114: 482–490. <https://doi.org/10.18349/magyarnyelv.2018.4.482>
- VÖRÖS FERENC 2010a. *Családnevek térképlapjainak nyelvföldrajzi vallomása*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 235. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.
- VÖRÖS FERENC 2010b. Mutatvány a mai magyar családnévátlasz előmunkálataiból. *Magyar Nyelv* 106: 159–169, 308–322.
- VÖRÖS FERENC 2017. *Kárpát-medencei történeti családnévátlasz*. Kalligram, Dunaszerdahely–Budapest–Pozsony.

BÁRTH M. JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3389-7558>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

**JÁNOS BÁRTH M., Online European name-geographic research
and digital databases. An international overview**

This paper aims to provide an overview of public online databases that show the geographical distribution of surnames or place names in European languages. Such repositories contain primarily surnames as these are of interest outside scientific research as well. The paper categorizes and describes the websites (French, Italian, Dutch, Finnish, etc.) based on their functions and search options, including the limited (paywalled) data repositories. In a separate section, the project of the German surname atlas and digital surname dictionary is detailed, as it also presents the geographical distribution of surnames and its structure and elaboration can serve as an example for Hungarian research. The Swiss online toponymic database is described in detail of the fewer, scientific toponymic databases. Finally, a selection of the results of Hungarian surname and place name geography is offered, mainly by reviewing the online access and practical functions of available databases, and by presenting possible future plans and possibilities.

Névterekkel az egységes névkezelés felé*

1. A névterek szükségességéről. Az online elérhető adatbázisokban és közgyűjtemények katalógusaiban fellelhető rendkívül sok adat miatt mára már jogosan merül fel az igény, hogy egy központi felületen, egy elsődleges (ún. kitüntetett) névalakhoz csatolva találhassuk meg az ugyanarra a tulajdon- és köznévre vonatkozó összes név- és írásváltozatot, az azokhoz kapcsolódó információkat, jellemzőket, továbbá lássuk összefüggéseiket. Mostanra már nem feltétlenül a dokumentumot (tárgyat, képet, bibliográfiai forrást) keressük, hanem az információt: tehát magát az információt, az entitást is nyilván kell tartani, egyedi azonosítóval ellátni. Ha valamilyen központi felületről informatikailag lehetségessé válik ezek beemelése, beépülése az adatbázisok, katalógusok elemei közé, az ugyanazt a fogalmat tartalmazó leírások egy hálózat tagjaivá válnak, melyen keresztül a strukturált adatok is összekapcsolódnak.

A tulajdonnevek nyelvi elemekként arra hivatottak, hogy egyértelműen azonosítsanak, ezért az adatbázisokban kiemelt szerep jut a személy-, az intézmény- (közgyűjteményi terminussal: a testületi) és helyneveknek. Mindegyikhez jellemzően különböző típusú járulékos információk (például személyeknél publikációk, rokonsági kapcsolatok, születési hely, szervezeti tagságok stb.; a földrajzi neveknel különböző nyelvű és írásrendszerű névváltozatok, közigazgatási függelmi viszonyok stb.) is adatolhatók, azaz e különállónak tűnő egységek valójában egymással több szálon is kapcsolódó hálózatokat alkotnak. Az ezen a ponton megjelenő igény kettős: az egyértelmű azonosítás – és ennek segítségével a visszakeresés – biztosítása mellett e strukturált rendszert, hálózatot, a kapcsolatokat láttatni, az átjárhatóságot pedig lehetővé kell tenni a vonatkozó információálmányok között.

Mindezt továbbgondolva könnyen belátható, hogy a könyvtártudományi hasznosítás és hasznosulás mellett a névterek jelentős szerepet játszhatnak a nemzeti értékek online összegyűjtésében, láttatásában és adataik tárolásában. Ennek köszönhetően kulturális értékek is nevezhetjük őket, melyek a teljességre törekedve a világ bármely pontjáról építhetők, és bárki számára elérhetők.

2. A névtér. A névtér – definíciója szerint – a „nevek (tulajdonnevek és köznevek) rendszerré szervezett, minden közvetlen gyakorlati alkalmazástól független, weben megvalósuló szemantikai rendszere” (UNGVÁRY 2012a: 320). A felépítése, kapcsolati hálója felől megközelítve a névtér „egy függvény, amely minden lehetséges megnevezésre egy és csak egy névhordozót ad vissza” (SZAKADÁT 2017: 4).

A névterek tartalmazzak: 1. neveket; 2. névhordozókat (a név megnevezettjét, aki/ami egy névtérben a vonatkozó enciklopédikus információkat gyűjtő adatlapként jelenik meg); 3. a nevek és a névhordozók közötti kapcsolatokat (vö. SZAKADÁT 2017). A névtereket e

* A tanulmányhoz nyújtott értékes észrevételeiért köszönettel tartozom Hubay Miklósnak, a Petőfi Irodalmi Múzeum humáninformatikusának.

harmadik pont elemei mozgatják és éltetik, ezek segítségével válnak térré. Ahhoz, hogy az egyértelmű azonosítás megtörténhessen, a neveket alakilag szabályozzák és szemantikailag strukturálják: a homonim névalakokat szétválasztják, a szinonim névalakokat összekapcsolják, a nevek között pedig „fogalmi, parciális, oksági és egyéb, az asszociációkon alapuló relációkat határoznak meg” (UNGVÁRY 2012a: 320).

A névtérben tárolt, feldolgozott és szolgáltatott nevek és névhordozók, továbbá az ezek között fennálló kapcsolatok típusai több forrásból származhatnak. A tulajdonnév fajtájától függően elsődleges források lehetnek a különböző elektronikus könyvtári katalógusok, melyekben a vonatkozó szabályzatok szerint (l. SZABÓ 2018) rögzített módon érhető el sokféle dokumentumtípus (könyvek, könyvrészek, folyóiratok, folyóiratcikkek mellett például kéziratok, képek, hangfelvételek, kották stb.) bibliográfiai adathalmaza. Egy hagyományos könyvtári katalógus esetén ezekben a leírásokban a szerzők és közreműködők, illetve a „róla szól” típusú személynév mellett helynevek (például kiadási hely vagy nyomda székhelye) és testületi nevek fordulnak elő nagy számban. További forrásként jelenhetnek meg helytörténeti adatbázisok, levéltári és múzeumi nyilvántartások, illetve zenei, képi vagy audiovizuális felvételek katalógusai. Tulajdonképpen bármely olyan adatbázisból épülhet névtér, amely hiteles és megfelelően strukturált adatokat tartalmaz.

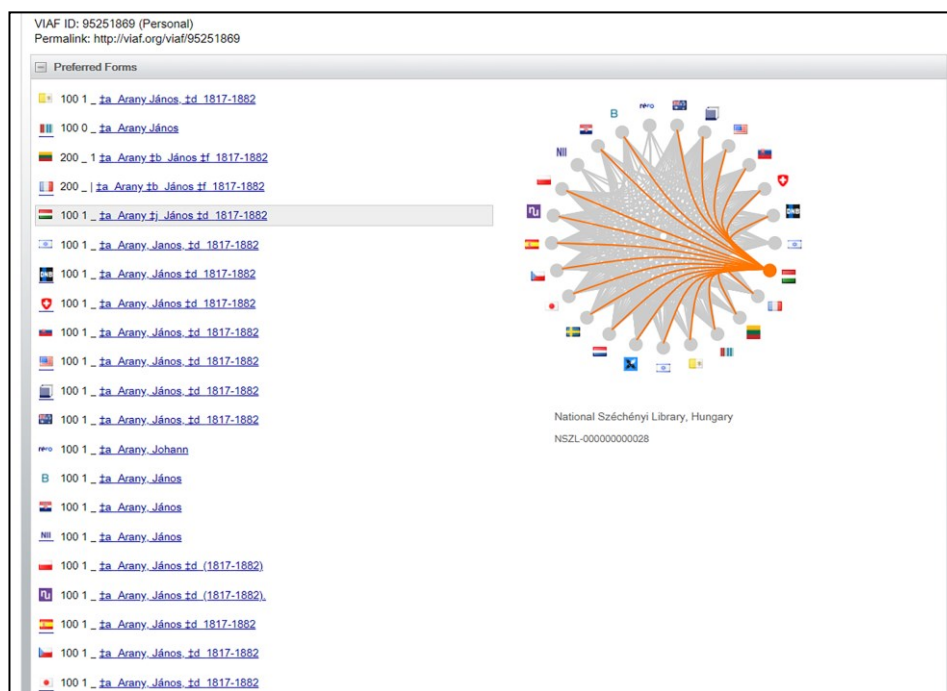
Egy névtér azonban akkor válik térré, „élővé”, ha a statikus adatokon túlmutatva az ugyanarra az entitásra vonatkozó variánsok összerendezése után minél több szempont szerinti járulékos elemmel kiegészülnek, majd azok között is követhetővé válnak a kapcsolatok, s mindez az online világban is kereshetővé, láthatóvá válik. Személyeknél ez jelentheti például az életrajzzal, a publikációk listájával, a kapott díjak nevével vagy akár a temetkezési hely megnevezésével való kiegészülést, földrajzi neveknél a települési adatoknak (például irányítószámnak vagy lélekszámnak), a közigazgatási hierarchiában betöltött szerepnek (és alá-fölérendelt egységeknek), valamint a pontos lokalizálás érdekében a hosszúsági és szélességi fokoknak a megnevezését. Ezek az adatok kiadványokban vagy adatbázisokban fellelhető információk alapján kerülhetnek be egy névtérbe. (Az egységesítési és technikai kérdésekről, néhány kísérletről és megvalósításról l. pl. DUDÁS 2007; UNGVÁRY-PÁSZTI 2008; DANCs 2013, 2016; BÁNKI et al. 2016; UNGVÁRY 2016; SIMON 2017; SZAKADÁT 2017; az elméleti-filozófiai háttéréről l. UNGVÁRY 2018.) Ebből következik, hogy minél több hiteles forrást csatornáznak be egy névtérbe, az egy-egy központi, elsődleges fogalom köré épülő információmennyiség és kapcsolati háló annál összetettebb, színesebb lesz, valamint annál több jellemző alapján lehet keresni.

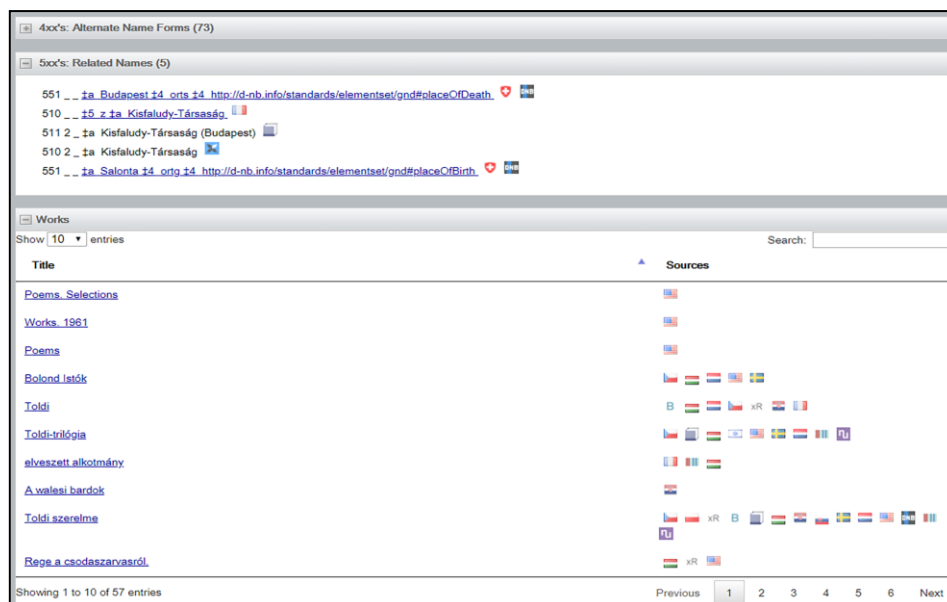
Technikai oldalról vizsgálva ez ma már kizárólag online módon képzelhető el, egy modern keresőfelület és egy pontosan strukturált háttéradatbázis együttes működésével. Mindez összhangban áll a szemantikus webbel, az online keresések sikerességével is, melyen keresztül a cél a láthatóság növelése, a kisebb adatbázisok, katalógusok tartalmának megfelelő bekapcsolása a keresőrobotok által megtalálható, értelmezett és rendezett online térbe (vö. DUDÁS 2007). Informatikailag elengedhetetlen, hogy a névtérbe adatokat szolgáltató, illetve abból a saját katalógizáláshoz adatokat felhasználó résztvevők adatbázisaival valós idejű kapcsolat épüljön ki, melynek segítségével mindig mindenütt a legfrissebb és legteljesebb állomány legyen elérhető.

3. Globális névterek. Az úgynevezett globális névterek nyelvtől és földrajzi elhelyezkedéstől függetlenül egy online felületen rendszerezik, egységes keretben megjelenítik,

Az egységes adatbázisba rendezésen és szolgáltatáson kívül a globális névterek előnyeként tartható számon, hogy egymással megfeleltetik a különböző nyelvű változatokat, valamint minden elsődleges, központi névformához létrehoznak egy egyedi azonosítót. Ezeket más forrásokba (például könyvtári katalógusokba, adatbázisokba stb.) beillesztve szélesebb körben is elérhetővé válik az elem, és az elsődleges névforma esetleges változásaitól, bővüléseitől függetlenül mindenkor a garantáltan érvényes, legfrissebb verziójú központi megfelelőre mutatnak. Jelenleg a két legnagyobb globális névtér a Virtual International Authority File (VIAF) és a földrajzi nevek gyűjteménye, a GeoNames.

1. ábra: A VIAF találati oldala: Arany János

A VIAF egy szerzői találati oldalon megjeleníti a keresett személy 1. névvariánsait; 2. katalógusokban fellelhető műveit; 3. társszerzőit, illetve fordítás vagy egyéb közreműködői funkció esetén az eredeti mű szerzőjét; 4. műveinek fellelhetőségét térképre rajzolva; 5. műveinek kiadási idejét tízéves csoportosításban grafikonon ábrázolva; 6. a műveit megjelentető kiadókat; 7. a róla szóló forrásokat, elsősorban Wikipédia-linkeket; 8. a technikai továbblépéshez több formátumban a rekord letöltési lehetőségét és a módosítási dátumokat – a releváns helyeken mindig jelölve az adatot küldő országot, könyvtárt is.

A világ minden részére kiterjedő és pontos, hiteles adatokat szolgáltató bibliográfiai számbavétel csak nagy hatókörű és stabil háttérű intézmények összefogásával valósítható meg. A VIAF három ilyen intézmény: az Amerikai Egyesült Államok Kongresszusi Könyvtára (Library of Congress), a Német Nemzeti Könyvtár (Deutsche Nationalbibliothek) és az Online Computer Library Center (OCLC) kezdeményezésére jött létre 2003-ban, majd 2007-ben csatlakozott hozzájuk negyedik alapító intézményként a Francia Nemzeti Könyvtár (Bibliothèque nationale de France). Mára a világ több mint 80 országából építik az adatbázist. Magyarországról az Országos Széchényi Könyvtár 2013 óta küld bibliográfiai adatokat, illetve veszi fel saját katalógusába a szerzők VIAF-azonosítóját. A VIAF nem korlátozódik a könyvtárak világára: az egyedi azonosítókat használja például a Wikipédia és a magyar folyóiratok tartalomjegyzékeinek kereshető adatbázisa, a MATARKA is.

3.2. GeoNames. A GeoNames a helynevek egyértelmű azonosítására szolgáló online adatbázis, amely a VIAF-hoz hasonlóan ingyenesen elérhető. Jelenleg a világ minden tájáról több mint 11 millió földrajzi nevet tartalmaz, amelyeket 645 kategóriába osztanak. Adatai szervesen beépülnek más honlapokba, adatbázisokba, naponta több mint 150 millió lekérdezést szolgál ki.

2. ábra: A GeoNames találati oldalai

Feature
Hierarchy
History
Tags
Alternate names

code	lang	alternate name	p.	s.	h.	c.
ja	Japanese	エベレスト				
ko	Korean	에베레스트 산				
am	Amharic	ኤቬረስት ተራራ				
dv	Divehi	މަތިފަރު				
or	Odia	ଏଭେରେଷ୍ଟ ଶୃଙ୍ଗ				
th	Thai	ภูเขาเอเวอร์เรส				
th	Thai	ยอดเขาเอเวอร์เรสต์				
		Ai-fo-lo-ssu Feng				
ilo	Iloko	Bantay Everest				
gd	Scottish Gaelic	Beinn Everest				

Mount Everest 8848 m

T MT

mountain

1283416

Nepal NP

27.98791, 86.92529

N 27°59'16" E 86°55'31"

+

✎

👤

☰

🏷️

✕

☰

geotree

.kml

.rdf

📍

Csomolungma

1

Arkhale

अर्खले

A helynevek egyértelmű azonosítása érdekében a GeoNames feltünteti a különböző nyelvű névváltozatokat (melyekre keresve az elsődleges névalak adatlapjára jutunk), a földrajzi szélességi és hosszúsági fokot, a tengerszint feletti magasságot, települések esetén a közigazgatási hierarchiát, a népességszámot és az irányítószámot.

Az adatbázist elsősorban pontosan dokumentált, nyilvánosan elérhető forrásokból építik;¹ a magyarországi információk a Központi Statisztikai Hivatal nyilvántartásaiból származnak. A bekerült adatokat önkéntesként azonban bárki módosíthatja vagy bővítheti, illetve letöltés után felhasználhatja. A VIAF-hoz hasonlóan a GeoNames is minden földrajzi névhez biztosít egy egyedi azonosítót, amely egyértelműen az adott rekord aktuális változatára mutat, annak esetleges változásaitól függetlenül.

4. Magyarországi helyzetkép. Magyarországon a névterek izgalmas átmeneti korszakban vannak, amikor a lokális névterek és névadatbázisok működtetése után egy országosan közös és egységes platform körvonalazódik. Elsőként nézzük meg a legösszetettebb magyar lokális névteret!

4.1. A Petőfi Irodalmi Múzeum névtere. Az utóbbi néhány évben a Petőfi Irodalmi Múzeum (a továbbiakban: PIM) érte el Magyarországon a legkiemelkedőbb eredményeket névtérépítésben. Személynévterük² mintegy 600 000 személyhez biztosít keresési lehetőséget.

Névterükre a „műfaji gazdagság a jellemző: életrajz, adattár, genealógia egyaránt képviselve van” (BÁNKI et al. 2016: 471). Forrásai elsősorban korábban önálló egységként működő életrajzi művek, nyilvántartások, amelyekből az egyes személyekhez kapcsolódva a saját szócikkkel, katalógusbeli jelenléttel nem bíró személyeket (pl. rokonokat) is rögzítették a névtérben, ezzel minden eddiginél szélesebb spektrumot alakítva ki.

A PIM névtere egy találati oldalon megjeleníti a keresett személyre vonatkozó következő adatokat:

1. a MARC-rekordokból származó alapvető információkat: egységesített nevét és névváriánsait, születési és halálozási dátumát, foglalkozását, születési helyét és annak közigazgatási felettesét, temetési helyét, társasági tagságait és az adatok forrásait (ezek összeállításának módszertanáról és egységesítésükről l. BÁNKI et al. 2016: 472–476);
2. rokoni kapcsolatait (félautomata kialakításáról és hálózatként való működéséről l. HUBAY megj. e.);
3. kapcsolódó megjegyzéseket;
4. az adatok forrásait;
5. a Wikipédia-szócikkét és a Wikidata-adatbázisban tárolt adatlapját (ennek a szemantikus weben betöltött szerepéről és keresőoptimalizálási hangsúlyáról l. HUBAY megj. e.);
6. a PIM-ben elérhető műveit;
7. a PIM-ben elérhető képi bibliográfiai forrásait;
8. főbb személyes kapcsolódási pontjait, grafikusan megjelenítve.

¹ <https://www.geonames.org/datasources>

² <https://opac-nevter.pim.hu>

A PIM névterének célja „a teljes névrekord” elérése, „ahol a születési, halálozási adatok mellett az adott személy foglalkozása, díjai, elvégzett iskolái, családtagjai, különböző társaságokban betöltött tagsága, halálához köthető gyászjelentése és nekrológadatai is az eminens névrekord alatt szerepelnek” (BÁNKI et al. 2016: 475).

3. ábra: A PIM névtér

Petőfi Irodalmi Múzeum

Gyűjtemények **Névtér** Díjak Adattárak Böngészés

< Vissza a találati oldalhoz > 1/1

Címkés MARCXML <https://resolver.pim.hu/auth/PIM41404> Letöltés

Arany János

Adatbázis: Magyar életrajzi index (Név); Magyar életrajzi index (Partecédula); Magyar írók sírjai; Magyar családortörténeti adattár; Budapest topográfia/Lakók; Magyar életrajzi index (Nekrológ)

Egységesített név: Arany János

Születés/Halálozás: 1817-1882

Foglalkozás: költő (foglalkozás); műfordító (foglalkozás); esztéta (foglalkozás); főtthár (rang/tisztség); gimnáziumi tanár (foglalkozás); újságíró (foglalkozás); lapszerkesztő (foglalkozás)

Megjegyzés a foglalkozásról: MTA főtthára

Születési hely: Nagyszalonta

Születési megye: Bihar vm.

Pontos születési dátum: 1817. III. 2.

Halálozási hely: Budapest

Pontos halálozási dátum: 1882. X. 22.

Temető: Kerepesi

Parcella: 14. parcella, Sziget

Tagság: Újságírók Szövetsége
Magyar Újságírók Szövetsége

Önéletrajz: Szinnyei önéletrajz

Halálozási adat forrása: FL 1882. okt. 24. - VU 1882. okt. 29.

Halálozási adatok: Saját gyászjelentés
Szinnyei gyászjelentés

Rokoni kapcsolatok:

Megjegyzés:

Adatforrások:

Wiki:

Művek a PIM-ben

4.2. A Nemzeti Névtér. Külföldi minták nyomán látható, hogy a nemzeti névterek kialakítása már több országban megkezdődött (vö. pl. DANCs 2013, 2016). Magyarországon a Magyar Nemzeti Digitális Archívum, az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Országos Levéltár és a Petőfi Irodalmi Múzeum szakemberei 2012-ben kezdték el kidolgozni a kollaboratív elven épülő Nemzeti Névtér koncepcióját (l. BÁNKI et al. 2016: 476–477).

A kulcs a kollaboráció: a szakirodalom egyetért abban, hogy a Nemzeti Névtér „kialakításának alapvető feltétele a jelentős névterekkel rendelkező közgyűjtemények és más intézmények szoros együttműködése” (UNGVÁRY 2012a: 321), míg az „alapjait az egyes intézményi névtereknek kell képezniük, és egyes kitüntetett minőségű archívumi névállományok képezhetnék a kiindulópontot” (BÁNKI et al. 2016: 476). Mindez érdekazonosságot és

szoros együttműködést feltételez. E szoros kapcsolattal a kulturális, közgyűjteményi nyilvántartások is átjárhatóvá, egy felületen kereshetővé válhatnak. A cél az, hogy „a látogatók, ahelyett, hogy archívumról archívumra vándorolniuk kelljen ahhoz, hogy az őket érdeklő adatokat összegyűjthessék, egyetlen integrált rendszerként láthassák és használhassák a magyar kulturális adatbázisok összességét” (a SZAKADÁT–UNGVÁRY szerzőpárostól idézi BÁNKI et al. 2016: 477).

4. ábra: A Nemzeti Névtér találati oldalai:

- a) személynévtér: Arany János; b) testületi névtér: Magyar Tudományos Akadémia;
c) földrajzi névtér: Nagyszalonta

ALAPADATOK

születési hely	Nagyszalonta
születési idő	1817. 03. 02.
halál helye	Budapest
halál időpontja	1892. 10. 22.

BIOGRÁFIA

Magyar színházművészeti lexikon

1810 [Arany János] (Nagyszalonta, 1817 márc. 2 – Bp., 1892. okt. 22.) költész. drámaíró, költő. 1838-ban rövid ideig vándorszínész volt. Debrecenben, Szolnokon, Magyarországon kívül, Németországban is működött. Shakespeare műveit fordította a Színházi Társulat (1844), a Hamlet (1846), a Hamlet (1846), a János király (1846, 1852), az Shakespeare-fordítások sorában maradt. 1871-74 között fordította Arisztophanész összes műveit (megjelent 1880-ban). Alapvető tanulmányait a Bank-bátori (1859), felfedezője és első sajtó alá rendezője Az ember tragédiájának (1881). Fordításai: A. J. összes művei 7-9. (kritikai kiadás, 1961) - Ir. Bayer J. A. J. színházi pályája (Bp.-i Szemle, 1888). Kilian I. A. J., a vándorszínész (Nagykőrös, 1892.)

ARCHONTOLÓGIA

Magyar Tudományos Akadémia	szociális tag (1879 -)
Magyar Tudományos Akadémia	rendes tag (1858 -)
Magyar Tudományos Akadémia	levéltári tag (1858 - 1859)

MŰVEI

Csörgő drámák	>
Bank-bán Bánk-bán Bánk-bán Bánk-bán	>
Kapcsolat könyve Kapcsolat könyve	>
Toldi	>

ARCHONTOLÓGIA

Albert Réka	külső tag (2016 -)
Ancsel Éva	rendes tag (1990 -)
Andrássy György	igazgatósági tag (1830 -)
Angyal István János	külső tag (1990 -)

EXPORT **JAVASLAT BEKÜLDÉSE**

A 2019 májusában elindult, egyelőre béta verziójú Nemzeti Névtér az Országos Széchényi Könyvtár üzemelteti, és a <http://abcd.hu> oldalon elérhető el. Célcsoportja az érdeklődő nagyközönség, de – elsősorban a közgyűjtemények számára értékes módon – biztosítja a benne található adatok szabad felhasználhatóságát, a rekordok letöltését is MARCXML-formátumban.

A Nemzeti Névtér jelenleg három fő területen biztosít keresési lehetőséget: a személynevek, a földrajzi nevek és a testületi nevek között. A könnyen átlátható és kezelhető portál nyitólapja az általános eligazodást segíti: e három témacsoportban indítható lekérdezés mellett kiemelt és véletlenszerűen kiválasztott szócikkek, valamint az adott napon született és elhunyt személyek adatlapjait mutatja, továbbá utal a hírek és információk felületére.

A személynévtér a találati oldalon megjeleníti a keresett személy itt nyilvántartott névváltozatait, születési és halálozási helyét és idejét, foglalkozásait és tárolt portréit, a lexikonokban és egyéb hiteles forrásokban fellelhető szöveges életrajzait, az esetleges archontológiai kapcsolódásait, a műveit és a róla szóló műveket (az Országos Széchényi Könyvtár katalógusa alapján). A továbblépést és az egyértelmű azonosítást segítő minden személynél közli az ismertebb névterek- vagy adatbázisokbeli egyedi azonosítókat (például a VIAF-ot vagy az ISNI-t), valamint linkekkel átjárhatóságot teremt a megfelelő Wikipédia-szócikkre, lexikonokra, a PIM és a VIAF névterére.

A három elérhető névtérgyűjtemény közül egyelőre a testületi nevek tartalmazza az egyes elsődleges névalakokról a legszerényebb ismereteket. A testületek neve, névváltozatai mellett a típusukat (például egyetem, tudományos társaság) és az azonosítóikat látjuk, illetve néha az archontológiai kapcsolódásokat a személynévtérrel.

A földrajzi névtér az Open Street Map térképét használva lokalizálja a keresett helyet, majd a földrajzi egység típusától függően mutatja az alapítási (vagy akár megszűnési, beolvadási) dátumot, a közigazgatási hierarchiában elfoglalt helyet és fölérendeltjeit, a víz- és természetföldrajzi elemeit, a (város)részeit, az ott született személyeket, valamint a települések választási statisztikai adatait, melyeket a Központi Statisztikai Hivatal nyilvántartásaiból merít. Az azonosítók és linkek itt is megjelennek. Homonim alakok esetén (pl. *János-hegy*) a közigazgatási-földrajzi felettesek teszik lehetővé az azonosítást.

A Nemzeti Névtér koncepciójának és használati sikerességének alapja a nevek és megnevezettek egyértelmű összekötése, a duplumok kiszűrése és az elsődleges névalak azonosítása, ami adott esetekben névtani kérdéseket és szempontokat is felvet (l. FARKAS megj. e.). Az adatok szerkesztéséről, felhasználásáról szóló együttműködési megállapodások megkötése a közgyűjteményi szereplőkkel folyamatban van, és az adatok további feltöltése és kezelése várhatóan e megállapodásokon fog nyugodni. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a közösségi erővel épített adatbázisokkal – például a Wikipédiával – ellentétben nem szerkesztheti majd mindenki a Nemzeti Névtér.

5. Zárásképpen. A tanulmányban ismertetett névtereken kívül még számtalan hasonló forrás érhető el az interneten. A köznévtereken (például Getty Art & Architecture Thesaurus³ vagy a Kongresszusi Könyvtár, a Library of Congress Linked Data Service-én⁴) kívül a személynevek nyilvántartásában nem mehetünk el említés nélkül az International Standard Name Identifiers (ISNI)⁵ vagy a Getty Research Institute által létrehozott, a személy- és testületi neveket is tartalmazó Union List of Artist Names (ULAN)⁶ mellett sem. Jelentős a Library of Congress személy-, hely- és intézményneveket, valamint eseményeket is tartalmazó adatbázisa is (Library of Congress Name Authority File, LCNAF).⁷

Hivatkozott irodalom

BÁNKI ZSOLT – MÉSZÁROS TIBOR – NÉMETH MÁRTON – SIMON ANDRÁS 2016. Azonos személyekre vonatkozó név besorolási rekordok automatikus felderítése a PIM adatbázisában. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 63: 471–477.

DANCS SZABOLCS 2013. Hogyan építsünk nemzeti névtér? Egy működő példa: a cseh Nemzeti Besorolási Adatbázis. *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 22/7: 22–29.

DANCS SZABOLCS 2016. Névtér építése nemzeti könyvtári környezetben és a bibliográfiai metamorfózis. *Könyvtári Figyelő* 62: 77–85.

³ <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/aat/index.html>

⁴ <http://id.loc.gov>

⁵ <http://www.isni.org>

⁶ <https://www.getty.edu/research/tools/vocabularies/ulan>

⁷ <https://id.loc.gov/authorities/names.html>

- DUDÁS ANIKÓ 2007. Mediátori szerepkörök: a tulajdonnévterek és a bibliográfusi feladatok. *Könyvtári Figyelő* 53: 723–735.
- FARKAS TAMÁS megj. e. Nevek, névterek, névadatbázisok – névkutatói megközelítésben. In: SZABÓ PANNA – SZÉKELYNÉ TÖRÖK TÜNDE szerk., *Hagyományok és kihívások VIII. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2019*. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest. Megjelenés előtt.
- GeoNames. <https://www.geonames.org> (2019. 12. 04.)
- HUBAY MIKLÓS megj. e. Rekordkapcsolattól a szemantikus kapcsolatig: a Petőfi Irodalmi Múzeum személynévtere és az értelemmel teli világháló. In: SZABÓ PANNA – SZÉKELYNÉ TÖRÖK TÜNDE szerk., *Hagyományok és kihívások VIII. Országos Könyvtárszakmai Nap, 2019*. ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest. Megjelenés előtt.
- Nemzeti Névter. <http://abcd.hu> (2019. 12. 04.)
- SIMON ANDRÁS 2017. Rekord vagy háló – tudásreprezentációs eszközök személynévter-építéshez gépi katalógusokból kinyert adatok alapján. Névter: új fogalom[,] régi megoldás. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 64: 496–506.
- SZABÓ PANNA 2018. Névkezelési szabályok a magyar könyvtári feldolgozásban. *Névtani Értesítő* 40: 139–154. <https://doi.org/10.29178/NevtErt.2018.9>
- SZAKADÁT, ISTVÁN 2017. A névtér fogalmának értelmezése. In: GYURIS, BEÁTA – MÁDY, KATALIN – RECSKI, GÁBOR eds., *K + K = 120. Papers dedicated to László Kálmán and András Kornai on the occasion of their 60th birthdays*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. <http://clara.nyitd.hu/~kk120/szakadat/szakadat.pdf> (2019. 12. 15.)
- UNGVÁRY RUDOLF 2012a. A névtér mint kulturális szükséglet. A nemzet aggregátor kitüntetett feladata. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 59: 320–326.
- UNGVÁRY RUDOLF 2012b. A névterek és az adatok tulajdonságai. A történet, avagy a fogalmi és a nyelvi szint. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 59: 91–105.
- UNGVÁRY RUDOLF 2016. Névterek és földrajzinév-tárak. Észrevételek a Magyarország Földrajzinév-tára és a nemzeti földrajzi névtár jövőbeli fejlesztéséről. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 63: 135–157.
- UNGVÁRY RUDOLF 2018. A névterek értelme. Filozófiai-szerkezeti jellemzők. *Tudományos és Műszaki Tájékoztatás* 65: 1–14.
- UNGVÁRY RUDOLF – PÁSZTI LÁSZLÓ 2008. A földrajzi nevek és szerepük az információkeresésben. Nemzetközi fejlődés, problémák és tapasztalatok a Köztauruszban és a Geotauruszban. *Könyvtári Figyelő* 18: 395–428.
- VIAF = Virtual International Authority File. <http://viaf.org> és <https://www.oclc.org/en/viaf.html> (2019. 12. 04.)

SZABÓ PANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9540-6374>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Egyetemi Könyvtár és Levéltár

PANNA SZABÓ, Name spaces for unified name management

Due to the large amount of data available in online databases and the catalogues of public collections, there is now a legitimate need to find all name and written variants of the same proper name or common name connected to a primary name form, with all the relevant information and

features, in a central interface, being able to see the connections among them. This need is fulfilled by so called name spaces, which are online semantic systems and structured dictionaries of mostly personal and place names. The paper describes the general characteristics of name spaces and then presents two global name spaces: the Virtual International Authority File (VIAF) and GeoNames. Finally, outlining the situation in Hungary, the paper presents a local name space, that of the Petőfi Literary Museum, and provides an outlook on the upcoming National Name Space.

BÖLCSKEI ANDREA, Az egyház mint egykori birtokos a magyar helynevekben. Habilitációs értekezés összefoglalója

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, 2017. 188 lap

Opponensek: RÁCZ ANITA, SLÍZ MARIANN

A habilitációs előadások időpontja: 2018. január 22.

1. A habilitációs értekezés témája egy kultúrnévtípus, az egyház egykori birtokosi szerepkörét tükröző helynevek nyelvi jellemzőinek és művelődéstörténeti jelentőségének a bemutatása. Az egyházszervezet kiépítésének, fenntartásának költségeit a középkorban a hívektől gyűjtött tized mellett az egyháznak adományozott földbirtokok jövedelme fedezte. A föld birtoklása a feudális szemlélet szerint jogalapként szolgált a politikai, világi szerepvállalásra. Az egyházi birtoklás tényét kiemelő helynévformák létrehozása a hatalmi viszonyok érzékeltetésére a középkor szóbeliségre építő információközvetítésében sokszor inkább tudatos, mint természetes névadási folyamat eredménye lehetett. Az egyház egykori birtokosi szerepkörét tükröző helynevek lexikális szinten az egyházhoz tartozó személyekre, illetve egyházi szervezetekre utaló névformák.

2. Az alábbiakban a dolgozat egyes fejezeteinek a felépítését és a legfontosabb megállapításait ismertetem.

2.1. A bevezetés kijelöli a vizsgálandó helynevek csoportját, s ezzel kapcsolatban a földrajzi és a nyelvi tájkép összefüggéseire, jelen esetben azok kulturális meghatározottságára irányítja a figyelmet. A keresztény kultúrkörbe való beilleszkedés során a középkori Magyarországon – az európai gyakorlatnak megfelelően – az egyházi rendeltetésű építmények felállítása, az egyházi birtokok, mintagazdaságok kiépítése a földrajzi környezet szembevető változását eredményezte, amely pedig új helynévtípus, az egyházi vonatkozású helynevek megjelenését váltotta ki. A fejezet röviden ismerteti a névtani szakirodalomban kultúrtörténeti alapon egységesen „egyházi helynevek”-ként ismert, nyelvi jellemzőikben ugyanakkor igen különböző névformákkal kapcsolatban ez ideig megjelent hosszabb-rövidebb magyar nyelvű tanulmányok főbb megállapításait, kitérve a névtípus nemzetközi megítélésére is.

2.2. A történelmi háttérrel bemutatkozó második fejezet a világi egyházszervezet és a szerzetesrendi intézmények kiépülésének a középkori Magyar Királyságban lezajló folyamatát taglalja. Az Árpád-korra vonatkozóan ismerteti a kereszténység felvételével járó kulturális és műveltségbeli átalakulás legjelentősebb mozzanatait; bemutatja a világi egyházszervezet és a szerzetesrendi intézmények létrehozásának, kiépítésének lépéseit; kitér a jogi szabályozásban és a gazdasági életben jelentkező változásokra. A második nagyobb egység a vegyesházi királyok kora kapcsán tekinti át az egyházpolitika alakulását, az egyházszervezeti és szerzetesrendi változásokat, az egyházi birtokrendszer és gazdálkodási mód módosulásait.

2.3. A harmadik, a vizsgálat módszertanát bemutató fejezet megjelöli azokat a nyomtatott vagy digitális formában elérhető, különféle műfajú történeti és nyelvészeti forrásműveket (köztük ismert történeti földrajzokat, okmánytárakat, helynévtárakat, helynévszótárakat, földrajzinév-gyűjteményeket), amelyekből a releváns névformák a különböző nyelvtörténeti korszakok vonatkozásában összegyűjthetők voltak. A forrásokból azokat a hely(ség)neveket gyűjtöttem ki és rendeztem adatbázisba, amelyek az alábbi két kritériumnak megfeleltek: 1. a névforma által jelölt hely(ség) egykori egyházi birtoklásának ténye a források alapján igazolható volt; illetve 2. a névalaknak legalább az egyik névrésze nyelviileg is azonosította a tulajdonost. A fejezet ismerteti az elemzés alapjául szolgáló helynévi adatbázis felépítését, valamint az adatbázis egyes szerkezeti elemeihez rendelt tartalom kidolgozásának elveiről és módszereiről is tájékoztatást nyújt.

2.4. A negyedik, helynévelemző fejezet öt részfejezete nyelvtörténeti korszakok szerint haladva ad képet az (egykori) egyházi birtokosra utaló névformák nyelvi és névtani jellemzőiről. Az elemzést a denotátumok alapján volt célszerű elvégezni, hiszen számos példa mutatja, hogy az (egykori) egyházi tulajdonost azonosító névforma sokszor csak egy ideig jelölte az adott helyet, mert más típusú korábbi névformát váltott fel (pl. 1851: *Bohunicz* [FE.] > 1910: *Apátszentmihály* [Pozsony; FNESz. 1: 106]);¹ illetve idővel ilyennek adta át a helyét (pl. 1290/1413: *Apathwlge* > 1347: *Iclod* [Küküllő; Gy. 3: 554, 558, *Pánád* a.]). Amennyiben a denotátumnak forrásainkból csak egyházi birtokosra utaló neve adatolható, az nem feltétlenül jelentkezik minden nyelvtörténeti korszakban: vannak újonnan megjelenő, keletkező (pl. 1851: *Apácz-Körmösd* [Pozsony; FE.]), hosszan lappangó (pl. 1473: *Balpyspeky* [Cs. 1: 68–69] > 1808: *Püspöki [Bál-]* [Heves; L.]) és látszólag vagy ténylegesen eltűnő névformák (pl. 1339: *Pysky* [Gy. 1: 726] > 1368: *Pysky* [Cs. 2: 206] > 1415: *Pisky* [Cs. 2: 206] > 1455: *Pysky* [Bodrog; Cs. 2: 206]); s nagy számban vannak jelen az idővel megváltozott formában élénk kerülő nevek is (l. lent). A denotátumok mintegy feléhez egyetlen, másik feléhez legalább két, de akár tíznél is több (köztük különböző évekből származó, ám azonos) névadat tartozik a vizsgálat alapjául szolgáló anyagban.

A története során egyházi birtoklást tükröző nevet (is) viselő denotátumok földrajzi elhelyezkedését tekintve vizsgált anyagunkból minden korszak esetében a Dunántúlról idézhető a legtöbb, az ország közepéről a legkevesebb adat. A vizsgálatba vont névformák által jelölt denotátumok fajtájának megoszlásáról alkotott képet nagyban befolyásolta az egyes időszakokról rendelkezésre álló források jellege. Ennek megfelelően a korábbi nyelvtörténeti korszakokból inkább településeket azonosító helynevek, a kései újmagyar korból pedig felerészt helységnevek, felerészt mikrotoponimák kerültek az elemzendő névanyagba. A két névfajta eltérő jellege megkívánta, hogy a nyelvi elemzés során többnyire elkülönítve kezeljük őket.

A névformákban jelentkező (egykori) egyházi birtokos lehetett a világi egyházszervezet egyik intézménye vagy annak tisztviselője (pl. 1261/1271: *Gunguspispuky* [az egri

¹ A névadatok közlésének módja: a lejegyzés évszámát és a betűhív névformát követően a zárójelben megtalálható, hogy a név által jelölt hely mely megyében (volt) található, valamint itt adom meg a névadat forrását is (a nyelvészetben szokásos rövidítéssel azonosítva a forrásművet; nyomtatott kötet esetén az oldalszám is szerepel, az oldalszám hiánya digitálizált változat használatát jelzi). Amennyiben a névforma nem települést azonosít(ott), a zárójelben a denotátumfajtát is jelölöm.

püspökség települése, Heves; FNESz. 1: 547]), esetleg valamely egyházi szolgáltató (pl. 1981: *Dékánföld* [a harangozó szántóföldje Koppányszántó településen, Tolna; MDH., TMFN. 18/62]); apátság, monostor, szerzetesrend (pl. 1378: *Apaty* [a zabori bencés apátság birtoka, Trencsén; FNESz. 2: 717, *Vágapáti* a.]); néhány esetben lovagrend (pl. 1409: *Keresztes* [IV. Béla által a jeruzsálemi ispotályos kereszteseknek adományozott település, Borsod; Cs. 1: 165–166]). Az újabb kori mikrotoponimákban leginkább a ferencesek, a jezsuiták és a katolikus vagy a protestáns egyházak egy-egy határrészre kiterjedő tulajdonjoga mutatkozik meg; pl. 1974: *Barát-tag* (egykor ferences rendi szerzeteseké volt, szántó Andocs településen, Somogy; MDH., SMFN. 69/141), 1974: *Égyházi-rét ~ Éklésia-rét* (a református egyház rétje volt Kisbajom településen, Somogy; MDH., SMFN. 210/155).

A korai időszakokból meglehetősen sajátos birtokviszonyokra is vannak adatok. Így például a tulajdonjog egyszerre több egyházi birtokos között oszlott meg: például a komáromi *Apaty* (1334/XVIII.) nevű települést a pannonthalmi apátság és a fehérvári prépostság népei kezdetben együtt birtokolták (Gy. 3: 403). Másokban az egyház résztulajdonos volt: például a baranyai *Remethefalua* (1395) nevű helység részben a szentlászlói pálos kolostoré, részben magánbirtokosoké volt (Cs. 2: 519). Vagy az egyik egyházi birtokos idővel egy másiknak adta át a települést: például a borsodi *Apati* (1261/1271) nevű helység a százdi apátságtól az egri püspökség birtokába került (Gy. 1: 752).

A vizsgált névformákban az (egykori) egyházi birtokos megjelölésére szolgáló lexémák állományát tekintve kijelölhető egy központi készlet, melynek valamennyi eleme – eltérő gyakorisággal ugyan, de – mind az öt nyelvtörténeti korszakban jelen van: *apáca*, *apát*, *barát*, *harangozó*, *keresztes*, *monoh*, *monostor*, *pap*, *püspök*, *remete*. A lexémák egy másik csoportja egy vagy több korszakhoz kötötten jelentkezik: a gyakrabban előforduló releváns kifejezések közül ilyen például a *dékán*, a *dusnok*, a *káptalan*, a *kustos*, a *prépost* és az *érsek*, de ide tartoznak a birtokos egyházi intézmény székhelyének nevét megadó tulajdonnévi lexémák is, pl. *Budavár*, *Jásd*, *Jászó*. Elsősorban az újabb korszakokból adatolható mikrotoponimákban kerülnek elő az *egyház*, *eklésia*, *klastrom*, *templom*, *presbíter*, *rektor* lexémák.

Az (egykori) egyházi birtokost jelölő lexémák egy- vagy kétrészes névformák elemeiként egyaránt megjelennek a vizsgált helynevekben. Az egyrészes névformákban jelentkezhetnek önállóan (pl. 1256: *Puspuk* [Pozsony; FNESz. 2: 371, *Pozsonypüspöki* a.]), ritkán az *úr* megszólítással együtt (pl. 1093: *Apathur* [Zala; Cs. 3: 29]) vagy többes számú formában (pl. 1808: *Barátok* [puszta, Somogy; L.]); illetve egy-egy jellemző helynévképző formánssal (pl. 1280: *Popd* [Tolna; Cs. 3: 445], 1322: *Pispeky* [Trencsén; FN. 177–178], 1567: *Barathos* [Háromszék; FNESz. 1: 166]), ritkábban primer funkciójú toldalékkal ellátva (pl. 1536: *Barathe* [-é birtokjel, Somogy; Cs. 2: 589], 1410: *Apathlan* [fosztóképző, Sopron; Cs. 3: 599, FNESz. 2: 161, *Mosonbánfalva* a.]).

A kétrészes névformákban az (egykori) egyházi birtokosra vonatkozó lexémák alaprészként vagy annak elemeként változatos lexikális kategóriájú bővítményrészekkel állnak (amelyek a település számos névadáskori sajátosságára utalhatnak): így például földrajzi köznévvvel (pl. 1773: *Pusztá Apáthi* [elpusztásodás, Zala; FNESz. 2: 379]); népnévvel (pl. 1373: *Tothapacha* [lakosok nemzetisége, Temes; FNESz. 2: 65, *Magyarapáca* a.]); foglalkozást, címet jelölő szóval (pl. 1319: *Keralpopa* [tulajdonos, Bereg; Gy. 1: 546]); építményt jelentő szóval (pl. 1808: *Apáthi* [*Monostor*-] [feltűnő épület, Zala; L.]); helynévvvel (pl. 1808: *Püspöki* [*Várad*-] [Nagyvárad mellett, Bihar; L.]); személynévvel

(pl. 1473: *Balpyspeky* [tulajdonos, Heves; Cs. 1: 68–69]); egyéb tulajdonnévvel (pl. 1907: *Rábapüspöki* [közeli folyó, Vas; FNESz. 2: 386, *Püspökmolnári* a.]); melléknévvel (pl. 1330/1477: *Bekaspab[d]* [jellegzetes állatvilág, Baranya; Gy. 1: 355]). Bővítményrész-ként vagy annak elemeként a kétrészes névformákban azonban inkább csak néhány lexikális kategóriához tartozó alaprész mellett jelentkezik (birtokosra, használókra vagy ott élőkre utaló funkcióban), így megjelennek földrajzi köznévvvel (pl. 1407: *Apathchafalwa* [Baranya; Cs. 2: 468]); építményt jelentő szóval (pl. 1415: *Remetekapu* [hely, Torda; Cs. 5: 725–726, *Peterd* a.]); egyéb köznévvvel (pl. 1435: *Papsara* [Somogy; Cs. 2: 635]); helynévvel (pl. 1476: *Apathmarothya* ~ *Apathwrmarothya* [Hont; FNESz. 1: 106]). A vizsgált helynevek összességét tekintve a kétrészes névformák többsége jelölt vagy jelöletlen birtokos jelzős szerkezet, kisebb része minőségjelzős szerkezet (vö. a fenti példákkal); mennyiségjelzős szerkezetű névalak csak kivételesen akad (pl. 1390: *Kethremethege* [határpont, Hunyad; Cs. 5: 121, *Pala* a.]).

A bővítményrész-ként megkülönböztető funkciójú névrészt tartalmazó kétrészes névformák esetén a minőségjelzős szerkezetekben jellemzően a helynévi alaprészben (pl. 1477: *Kysremethe*, *Naghremethe* [Valkó; Cs. 2: 346]), a birtokos jelzős szerkezetekben pedig elsősorban a bővítményrészben történik utalás az (egykori) egyházi birtokosra (pl. +1278: *Apachazakalus* [Komárom; Gy. 3: 451]). Ritkán a birtokos jelzős szerkezet helynévi alaprésze egyházi vonatkozású, egy későbbi világi tulajdonos megjelölésével a bővítményrészben (pl. 1808: *Apáthi* [*Kopocs*- vel *Kapocs*-] [Szabolcs; FNESz. 1: 110, *Aranyosapáti* a.]). A megkülönböztető funkciójú névrésszel bíró névalakok között a jelölt birtokos jelzős szerkezet nem gyakori, s jellemzően korai adatolású névforma (pl. 1270: *Appachasomlya* [Veszprém; Cs. 3: 215, *Vásárhely* a.]); s hátravetett minőségjelzővel is csak kivételesen, újabb mikrotoponimákban találkozunk (pl. 1852: *Pusztá Baráti Iső* és *Pusztá Baráti Ildik* [szántó, Somogy; MDH., SMFN. 18/238]).

A denotátumok (egykori) egyházi birtokosra utaló megnevezésének első említéseként több, keletkezéstörténeti szempontból eltérő típusú névformát azonosíthatunk a vizsgált névanyagban, így szintagmatikus szerkesztéssel, jelzős szerkezetből (pl. 1542: *Kapthalanfalva* [Zala; FNESz. 1: 685, *Káptalanfa* a.]); morfológiai szerkesztéssel, helynévképző alkalmazásával (pl. 1394: *Apaty* [Zala; Cs. 3: 29]); jelentésbeli névalkotással, a birtokos és a tulajdonában lévő hely kapcsolata alapján metonimikus névadás során vagy névköltöztetés folytán (pl. 1422: *Kerestes* [Bodrog; Cs. 2: 203], 1554: *Piske* [első lakosai a korábban *Pispeki*-ként is ismert Drávapiskiból érkezhettek, Baranya; FNESz. 2: 352, *Piskó* a.]); szerkezeti változással, deszemantizáció során vagy (mikrotoponimák esetében jellemzően a földrajzi köznévi) névrész elhagyását eredményező ellipszis útján (pl. 1339: *Pysky* [egy korábbi feltételezhető **Pispiky* 'püspöké' formából egyszerejtéssel, Bodrog; Gy. 1: 726], 1974: *Baráti* ~ *Baráti-erdő* [dombos erdő Somogyzsitfa településen, Somogy; MDH., SMFN. 91/113]); illetve névátvétellel (pl. 1765: *Apathin* [rég. m. *Apáti* > szerb-horvát *Apàtin* > m. *Apatin* ~ szerb *Apatin*, Bodrog; FNESz. 1: 105, *Apatin* a.) alakult hely(ség)-neveket.

Az egyházi birtoklást tükröző névformák egy része az idők során változásokon esett át. Megváltozott a névalakok morfológiai szerkezete a helynévformáns tekintetében, bővüléssel (pl. 1261/1350: *Pop* > 1284: *Popy* [Bereg; Gy. 1: 546]), cserével (pl. 1221: *Popi* > 1260: *Popth* [Pest; FNESz. 2: 316, *Papd* a.) vagy redukcióval (pl. 1376: *Nyarasapathy* > 1445: *Nyarasapath* [Pest; Cs. 1: 32, FNESz. 2: 252]). Egyéb típusú funkcióval bíró névelemet érintő, morfológiai természetű változások végbemehettek a névformák alaprészében

(pl. 1808: *Püspökfördője* [L.] > 1862: *Szent-László*-, vagyis *Püspökfürdő* [Bihar; FNESz. 2: 385, *Püspökfürdő* a.] és bővítményrészében is (pl. 1544: *Baratffalwa* > 1550: *Baráthokfalwa* [Moson; FNESz. 1: 166, *Barátudvar* a.]). Időnként lexikális településnévformánsok alakváltozatai is váltakozhatnak az adatsorban (pl. 1542: *Kapthalanfalwa* > 1696: *Capltalanfa* [Zala; FNESz. 1: 685, *Káptalanfa* a.]).

A névalakban a földrajzi köznévi alaprész kiegészüléssel megjelenhetett (pl. 1851: *Káptalan-Nyúl* [FE.] > 1897: *Káptalan-Nyulfalva* [Győr; Cs. 3: 554]), cserélődhetett (pl. 1940: *Püspök hegy* > 1974: *Püspökszöllő* [szőlőhegy Hosszúhetény településen, Baranya; MDH., BMFN.]) és ellipszis során elmaradhatott (pl. 1845: *Káptalan Rétek* > 1855: *Káptalan* [erdő, rét, szántó Felsőegerszeg településen, Baranya; MDH., BMFN.]). Kiegészülés és csere helynévi alaprészeket is érinthetett: analógia (pl. 1851: *Pornó* [FE.] > 1907: *Pornóapáti* [Vas; FNESz. 2: 364]) vagy névmagyarosítás hatására (pl. 1851: *Barát-Lehota* [FE.] > 1913: *Barátszabadi* [Trencsén; LGy. 101]). A földrajzi köznévi vagy helynévi alaprész előtt a bővítményrész megjelenhetett (pl. 1456: *Bard* > 1496: *Kwsthosbardya* [Somogy; Cs. 2: 590]), cserélődhetett (pl. 1731: *Felső Apathi* > 1746: *Szilvás-Apáthi* [Abaúj; FNESz. 2: 582, *Szilvásapáti* a.], 1286: *Saulfelde!*, *Andreasfelde!* > 1297: *Prepostfelde* [föld, Gömör; Gy. 2: 546]) vagy elmaradhatott (pl. 1449: *Olahremethe* > 1484: *Remethe* [Ung; Cs. 1: 397, *Remete* a.]) a névformákban.

Névelem és névrész cseréje (pl. 1851: *Kis-Baráthi*, *Nagy-Baráthi* [FE.] > 1897: *Kis-Barátfalva* és *Nagy-Barátfalva* [Győr; Cs. 3: 546]), valamint névcseré (pl. 1332–7/Pp. Reg.: *Solmus* [Gy. 1: 661] > 1422: *Remethe* [Bihar; Cs. 1: 621]) szintén jelentkezik a vizsgált névállományban. A névformák belső jelentésszerkezete változhatott reszemantizációval (pl. 1687: *Barator* ~ *Bórator* > 1696: *Baratur* [Baranya; MDH., BMFN.]), transzszemantizációval (pl. 1347: *Apathfaya* [Cs. 1: 602] > 1642: *Apafáján* [erdő, Bihar; FNESz. 1: 104, *Apafa* a.) és deszemantizációval (pl. 1851: *Apáczafalu* ~ *Páczafalu* [FE.] > 1890: *Páczafalu* [Cs. 1: 470, *Apáczafalu* a.]). A névátvétel eredményezhetett elidegenítést (pl. 1488: *Apacza* > 1709: *Opatitza* [idegen alak visszakölcsönzése, telek, Arad; FNESz. 2: 65, *Magyarapáca* a.]), illetve honosított formát egyaránt (pl. 1808: *Krisztesd* [L.] > 1913: *Keresztespatak* [helységnév-magyarosítás, Arad; LGy. 320]).

A névdifferenciálódás (pl. 1808: *Apáca* [L.] > 1851: *Kis- és Nagy-Apáca* [településosztódás következtében, Csanád, később Békés; FE.]) és a névintegráció esetén (pl. 1773: *Dobracs Apáthi* [a két falu összeolvadásakor, Szatmár; FNESz. 1: 377–378]) a névformák módosulása a denotáció változásával járt együtt. A névforma változatlansága mellett bővült a denotáció akkor, amikor 1950-ben Mezőkeresztest a szomszédos Keresztespüspökkel egyesítették, az előbbi helység neve alatt (Borsod-Abaúj-Zemplén; LGy. 302, FNESz. 2: 131). A rendelkezésünkre álló adatok tanúsága szerint a fenti változási tendenciák névváltozatokat eredményezve (pl. 1284: *Popy* > 1311: *Papi* ~ *Papifalu* [Bereg; Gy. 1: 546, Cs. 1: 418]), illetve egymással kombinálódva vagy időben egymást követve is megjelenhettek a helynévtörténet során (pl. 1987: *Paptelke* [Gy. 2: 84] > 2016: *Szilágy-paptelek* [Szilágy, Románia], 1276: *Zolunthazakalas* > +1278: *Apachazakalus* > 1283: *Zakalus* [Komárom; Gy. 3: 451]).

2.5. Az ötödik, összegző fejezet az egyes nyelvtörténeti korszakok névformáinak vizsgálata során nyert eredményeket kapcsolja össze, kirajzolva a névtípus időbeli változásának néhány alaptendenciáját. A névszerkezeti minták tekintetében, úgy tűnik, a középmagyar kor jelentett fordulópontot: az egyrészes névformák helyett a kétrészes névalakok;

az egyrészes névformák csoportján belül a helynévformánst tartalmazó névformák helyett a pusztai egyházi vonatkozású lexémából álló névalakok; a birtokos jelzős szerkezetű kétrészes névformák esetében a jelölt helyett a jelöletlen szerkezetű névalakok ekkortól váltak gyakoribbá a vizsgált névállományban. A minőségjelzős szerkezetű névalakok aránya a birtokos jelzős szerkezetű névformákkal szemben csak a megkülönböztető funkciójú névrésszel bíró helynevek csoportján belül növekedett meg jelentősebb mértékben az újabb magyar korra, az egyéb típusú kétrészes nevek esetében a birtokos jelzős szerkezetű névalakok dominanciája mindvégig kimutatható.

3. A dolgozat elméleti hátterét a nyelvtudományban ma előtérben álló, nagy hatású irányzat, a funkcionális kognitív nyelvészet szemléletmódjának helynévi adatok elemzésére történő adaptációja adja. Az értekezés ezáltal kapcsolódik egyrészt az újabban megindult, hasonló szemléletű nemzetközi, transzdiszciplináris helynévkutatói irányvonalhoz; másrészt nagyban támaszkodik a magyar helynevek komplex nyelvi és tipológiai elemzésére a közelmúltban kidolgozott modelleknek, s az e modellek konkrét helynévanyagon való alkalmazásából levont következtetéseknek a felhasználására. További hasznos szempontokkal segítette a vizsgálatot több, általában a tulajdonnevek kognitív, illetve dimenzionális nyelvészeti megközelítésének alapelveit (is) ismertető hazai és nemzetközi írás is.

BÖLCSKEI ANDREA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2628-5297>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

ANDREA BÖLCSKEI, Hungarian place names reflecting former ecclesiastical possession. Summary of a habilitation dissertation

The dissertation discusses the linguistic and onomastic features of a culturally motivated name type, i.e. place names reflecting (former) ecclesiastical possession. With the advent and spread of Christianity in the medieval Kingdom of Hungary, buildings and estates belonging to the Church were erected and named accordingly. Many such place names have been preserved to the present day and new ones could also emerge based on analogy. The first chapter of the thesis describes how the changes in the geographical landscape influenced the contemporary linguistic landscape and, eventually, the place naming patterns of the language. Chapter Two focuses on the historical background: how the church system and the institutions of the monastic orders were established in Medieval Hungary and sustained in later centuries. Chapter Three enumerates the sources from which the relevant place names were gathered and explains the setup of the database that served as a basis of the analysis. Chapter Four provides a comprehensive description of the collected name forms with respect to lexical, morphological, syntactic, motivational and denotative features, according to the classical periods in the history of the Hungarian language. Chapter Five discovers the trends in the development of the name forms concerning time, space and use. The dissertation adopts the viewpoint and ideas popularized in place name studies by functional cognitive linguistics.

A doktori iskolákban megvédett névtani témájú disszertáció 2018-ban

ERŐSS ÁGNES, Szimbolikus terek és térhasználat többnemzetiségű városokban:

Beregszász és Nagyvárad példája

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem, Földtudományi Doktori Iskola,

Földrajz-Meteorológia Program. Budapest, 2018. 155 lap

DOI: <https://doi.org/10.15476/ELTE.2018.051>

Témavezető: KOC SIS KÁROLY. Opponensek: BERKI MÁRTON, KEMÉNYFI RÓBERT

Védés: 2018. szeptember 27.

1. A disszertáció témája és célkitűzése. Az utcanevek vagy a köztér egyéb ismertetőjegyei (szobrok, emléktáblák) és az ehhez kapcsolódó szimbolikus politikák, illetve térhasználati eljárások alkotják azt a szimbolikus teret, amely használói felé politikai, ideológiai tartalmakat közvetít. A szimbolikus térben bekövetkezett változások, például a köztérnevek cseréje, közvetlenül átélhetővé teszik az egyén és a közösség számára a politikai és határváltozásokat. Éppen ebben a hétköznapi gyakorlatokba ágyazott, profán mivoltukban rejlik az utcanevek és más köztéri szimbólumok ereje, hiszen ezek a hatalmi reprezentáció eszközeként a politikai változások alanyai és indikátorai egyben.

A szimbolikus terek és térhasználat vizsgálata a magyar nyelvű társadalomtudományi szakirodalomban az 1980-as évek végén jelent meg. Annak ellenére, hogy a fogalom a nevében hordozza a földrajzi vizsgálatok elsődleges tárgyát, a teret, a hazai földrajzi kutatások csak később indultak meg ebben a témában. Doktori disszertációm, amely a hazai földrajzi kutatásokban sok szempontból úttörő vállalkozás, olyan földrajzi kutatás, amely illeszkedik az utóbbi évtizedekben a városi terek társadalomföldrajzi vizsgálatában kibontakozó áramlatokhoz.

Doktori dolgozatom két kiválasztott terepen, Beregszászon és Nagyváradon vizsgálja a köztér birtokbavételére, illetve a köztérben való láthatóságra irányuló hatalmi politikákat, az ezekkel szemben megfogalmazódó és a városi térben kifejezésre jutó nemzeti-etnikai alapú szimbolikus térhasználatokat és térfoglalási eljárásokat. A disszertáció a 19. század végétől a 21. század első évtizedéig tartó, csaknem féltucat államhatár- és rendszerváltozást hozó periódust öleli fel. A két vizsgálati terep kiválasztását az indokolja, hogy a hasonló jelenkori sorsfordulók ellenére a két város szimbolikus tájképe merőben eltérő képet mutat: míg Beregszász magyar–ukrán kétnyelvű város benyomását kelti, addig Nagyváradon jóval korlátozottabb a magyar nyelv láthatósága.

A disszertáció négy fő célkitűzése a következők: 1. megvizsgálni a köztér szimbolikus birtokbavételére és a szimbolikus tér használatára irányuló politikákat és alulról induló kezdeményezéseket az egyes államhatalmi változások idején; illetve 2. a szimbolikus politikák és a városi tér egymásra hatását (hogyan strukturálja a városi teret a szimbolikus tér birtoklásáért folyó küzdelem, illetve a kérdést megfordítva, a városi terek hierarchiája,

sajátosságai miként befolyásolják a szimbolikus politikák használatát); 3. feltárni a terek eltérő etnikai többség-kisebbség viszonyának hatását a szimbolikus politikákra és az egyes etnikumok láthatóságára; 4. Nagyvárad és Beregszász 20. századi köztérnévi és egyéb szimbolikus változásait az etnikai dimenzióból kiemelve, általánosságban véve a köztérért vívott többség-kisebbség közti konfliktus értelmezési keretében elhelyezni. Ezáltal lehetővé válik a téma „kiszabadítása” a Kárpát-medence teréből, és hozzákapcsolása a nemzetközi és hazai szakirodalomban tárgyalt, egyéb etnikai vagy többség-kisebbség relációkban végzett kutatásokhoz.

2. A disszertáció felépítése. A disszertáció öt fejezetre tagolódik. Az elsőben a bevezetés és a problémafelvetés után a célkitűzéseket ismertetem. Ezt követi a téma hazai és nemzetközi szakirodalmi előzményeinek bemutatása, a dolgozatban használt fogalmak definiálása, illetve a kutatás elhelyezése széles tudományos mezőben és a földrajztudományon belül. A disszertáció mind témaválasztása, mind elméleti és módszertani megközelítés szempontjából multi- és interdiszciplináris: támaszkodik többek között az etnográfia, a kulturális antropológia és a történettudomány eredményeire is. Dolgozatomban a LEFEBVRE, majd SOJA munkásságához köthető trialektikus térkonceptiót elfogadva, a tér mindhárom különböző szemléleti módjában (érezkelt tér, elgondolt tér, megélt tér) vizsgálom a szimbolikus politikák, térhasználatok megnyilvánulását. Kifejezetten a szimbolikus tér definícióját nem találtam a szakirodalomban. Saját meghatározásom szerint *szimbolikus tér*-nek értelmezem azt a teret, amely a szimbolikus politikák, szimbolikus térhasználatok és szimbolikus térfoglalás eljárásai nyomán keletkezik, és hétköznapi, illetve politikai gyakorlatok révén formálódik, ugyanakkor visszahat mind ezen politikákra, egyéni, csoportos és hatalmi térhasználatokra. Vagyis egyszerre van jelen, hogy nyomot, alakítja az érezkelt teret, az elgondolt teret és a megélt teret.

A második és a harmadik fejezet a 19. század végétől 2013-ig, időrendben haladva ismerteti és elemzi a két kiválasztott város szimbolikus terében bekövetkezett fő átalakulásokat, hangsúlyosan a köztérnevek változásait. A negyedik fejezet a diszkusszió, amely három fő témakört jár körbe: elsőként azt, hogy a szimbolikus politikák hogyan formálták a városi teret (melyek vannak leginkább kitéve a változásoknak). Majd a helyi társadalom, elsősorban a magyar ajkú közösség percepcióit és reakcióit elemzem a gyakran változó köztérnevek és szobrok kapcsán. Végül a helyi kulturális örökség politikai aspektusait vizsgálom. A disszertáció összeggzéssel zárul.

3. A kutatás anyaga és módszere. A dolgozatban kvantitatív és kvalitatív módszereket használtam. A kutatás során elsősorban a helynevek változását követtem nyomon: a különböző időszakok köztérneveit etnikai jelentéstartalmuk szerint értékelve tematikus térképen jelenítettem meg a változásokat. Levéltári dokumentumok, sajtóanyagok és interjúk adatait felhasználva vizsgáltam a térbeliség szerepét és a különböző rezsimek közöttben megnyilvánuló szimbolikus politikáit a köztérnevek mellett a szobrok és emléktáblák, illetve az ünnepi térhasználat vonatkozásában. A kutatás szerves részét képezi a több periódusban lebonyolított terepmunka, a terepi megfigyelés és ennek során a vizuális adatgyűjtés. A szimbolikus tér társadalmi percepciójának felmérésére kérdőíves kutatást végeztem Nagyváradon, amelynek egyes részeit szintén felhasználtam az eredmények árnyalásához a negyedik fejezet második alfejezetében.

4. A kutatás eredményei. A különböző korszakokból származó térképek névanyagát etnikai jelentéstartalom alapján minősítve, az eredményeket tematikus térképeken tettem közzé. Ezek a tematikus térképi ábrázolások bizonyítják, hogy minden rezsim – eltérő mértékben és formában – igyekezett különféle szimbolikus politikák és térfoglalási eljárások révén hatalmát a köztérbe írni, vagyis – LEFEBVRE fogalomhasználatával élve – megteremteni saját reprezentációs terét. Ennek a reprezentációs térnek a megteremtése egyaránt zajlott a városok érzékelt, objektív terében, illetve az elgondolt terében. Ugyanakkor a térhasználat és annak szabályozása, illetve a városszövetben bekövetkező változások révén a megélt térre is hatással volt, így mindezek az átalakulások a várost használók térpercepcióit sem hagyták érintetlenül.

A szimbolikus politikák és a köztérben való láthatóságért vívott küzdelem nyomán a köztér nemzeti-etnikai alapú játszmák terepévé válik, ahol a feleket egyenlőtlen hatalmi pozíciók jellemzik. Igazoltam, hogy az etnikumok közti lokális erőviszonyok jelentősen befolyásolják a város szimbolikus képét. Függetlenül attól, hogy mindkét országban kisebbség a magyar népesség, Beregszászon többség tudott maradni, illetve sok tekintetben megőrizte hatalmi pozícióját, ezért a város szimbolikus terét is sokkal inkább a maga képére tudta formálni. Ezzel szemben Nagyváradon folyamatosan háttérbe szorult a lakosság számban is fogyatkozó magyarság, ami a köztérben való korlátozott láthatóságában is tükröződik.

A terepi fejezetek eredményei alapján megállapítható, hogy a szimbolikus politikák alapvető szempontja a térbeliség, a tervezéstől a kivitelezésig. Levéltári kutatásaim alapján Beregszász csehszlovák időszaki kommemoratív utcanév-politikája során az utca jellege és fekvése fontos érvként szolgált az utcaelnevezésekkel kapcsolatos döntések meghozatalakor. Következésképpen megállapítható, hogy a szimbolikus politikák strukturálják a teret szimbolikus értékes és kevésbé értékes részekre. Rendszerint a központi, forgalmas és reprezentatív terek szimbolikus értéke a legmagasabb, míg a központtól távol lévő vagy kevés funkcióval rendelkező terek csekélyebb mértékben vannak kitéve a csatározásoknak. Ugyanakkor Nagyvárad 2010 utáni esete azt mutatja, hogy ha a kisebbségi láthatóság a város szimbolikus kevésbé értékes, külvárosi részein valósul meg, az adott terület a kisebbségi láthatóság szempontjából felértékelődhet.

Amennyiben a térbeliséget állítjuk vizsgálatunk fókuszába, megállapíthatjuk, hogy a vizsgált városokon belül a terek adottságai, földrajzi jellemzői (központ-periféria, keskeny-széles út stb.) alapvetően befolyásolják, hogy hol milyen szimbolikus politikai akciók és térfoglalások zajlanak. Az utca névadójának aktuális presztízsét és az emlékezetpolitikában elfoglalt helyét jelzi, hogy a város mely részén (központ-periféria) és milyen jelentőségű utcát (főutat, mellékutcát) neveztek el róla, vagy épp ellenkezőleg, eltüntették a köztérnevek közül; ez kimondottan a kommemoratív utcanévadásra jellemző.

Disszertációmban amellet érveltem, hogy a hatalom a saját reprezentációs térének megteremtése céljából mind az építő jellegű beruházások (új épületek, városrészek, új építészeti stílusok meghonosítása), mind a rombolás, elhanyagolás révén beavatkozik a város szimbolikus terébe, közvetve és közvetlenül a lakosok városról kialakított mentális képébe és térhasználatába. Ezáltal a vizsgált városokban a köztér nemcsak átpolitizálódik, hanem alapvetően átetnicizálódik, miközben a szimbolikus politizálás céljai és az ezek mentén differenciálódó érdekek számos városfejlesztési döntésben, beruházásban komoly mérlegelési szempontot jelentenek.

Munkám során elemeztem, hogy a köztérért, sokszor a köztérben zajló szimbolikus politizálás, szimbolikus aktusok miként hoznak létre tereket. Beregszász rendszerváltás-kori eseményeinek hálójában bemutattam, hogy az olyan szimbolikus cselekmények, mint a közterek átnevezése vagy az emléktábla-állítások nemcsak beágyazódtak a politikai átmenet eseményeibe, hanem egyenesen a demokratikus átmenet sarokpontjaivá, a demokratikus érdekérvényesítés eszközeivé váltak.

Bemutattam továbbá, hogy miként járulnak hozzá a szimbolikus terek és térhasználatok a helyidentitás és helykötődés megéléséhez. A Nagyváradon végzett kérdőíves felmérés és interjúk alapján megállapítottam, hogy a hivatalos utcanevek mellett létezik egy ún. alternatív városszöveg (*city-text*). Ez a történelmi magyar utcanevekből szőtt virtuális háló a köztérben szinte egyáltalán nem jelenik meg (nincsenek kétnyelvű utcanévtáblák), ezért a nagyváradi magyar közösség szóbeli hagyománya tartja fenn. Az alternatív utcanevekből szőtt háló mintegy összetartó erőként, a nagyváradi magyar identitást kifejező és a csoportkohéziót növelő tényezőként is értelmezhető. Ebben a kontextusban egyszerre alkalmas a „váradi magyar”, helyi identitást reprezentálni és a csoport határait kijelölni a külvilág felé, vagyis a város román társadalmától való elhatárolódás eszközeként is felfogható.

Nagyvárad esetén bemutattam, ahogyan a köztérben való láthatóságért vívott küzdelem hozzájárul alternatív terek kialakításához, amelyek mintegy biztonságos tereként (*safe space*) helyet adnak az etnikai vagy egyéb identitások megéléséhez és reprezentálásához. Dolgozatomban két nagy csoportra osztottam ezeket a biztonságos tereket. Az egyik csoportot *etnikus terek*-nek neveztem el. Ide az egyes, magyar közösséghez tartozó intézmények belső terei, illetve olyan szórakozóhelyek sorolhatók, amelyek alkalmat és konkrét teret adnak a magyar kultúrának, a magyar ünnepi és köznapi térhasználatnak. A biztonságos tér másik csoportja ezzel szemben tudatosan többnyelvű közeget kíván biztosítani. Az utóbbi Nagyvárad helyi örökségére és kozmopolita, multikulturális hagyományaira alapozva, mintegy felül, illetve kívül kíván emelkedni a köztérért folyó etnicizált vitákon.

Végül a helyi örökség jelentőségét és szerepét elemeztem. Értékelésem szerint a helyi örökség felfedezése és ápolása nem csupán az identitás építésének és erősítésének eszköze, hanem a helykötődés kialakítása és erősítése szempontjából is fontos. Mind Beregszász, mind Nagyvárad esetén külön aktualitást ad a helyi örökség kérdésének a turizmus fellendülése. Míg Beregszászon ez akár kedvezőtlenül is alakíthatja a jövőben a magyar nyelv láthatóságát (l. szaporodó orosz és ukrán egynyelvű feliratok), addig Nagyváradon elképzelhető, hogy a város helyi örökségének turisztikai célú hasznosítása, a multikulturális múlt termékévé alakítása végső soron alkalmas lehet a tér szimbolikus birtoklásáért, a köztérben való láthatóságért vívott küzdelem feloldására, mediálására.

Dolgozatom azt is bizonyította, hogy a köztér szimbolikus birtoklását a helyi többség-kisebbség erőviszony alapvetően meghatározza, így munkámmal a földrajzi lépték szerepére és fontosságára is fel kívánom hívni a figyelmet, úgy az etnikai földrajzi, mint az általános társadalomföldrajzi kutatások során.

ERŐSS ÁGNES

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2310-1897>

Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont
Földrajztudományi Intézet

PhD thesis on Onomastics defended in 2018

The brief summaries and the most important data of onomastic PhD dissertations defended successfully at doctoral schools in Hungary are published regularly in *Névtani Értesítő*: year of completion, size, consultant, opponents, date of defence. – A copy of the dissertations can be found in the libraries of the respective universities. – The dissertation presented here: ERŐSS, ÁGNES: Symbolic spaces and space use in multiethnic cities: the case of Berehove and Oradea.

KÖNYVSZEMLE

Két monográfia a régi magyar helynévadásról

1. ISTVÁN HOFFMANN – ANITA RÁCZ – VALÉRIA TÓTH, History of Hungarian Toponyms [A magyar helynevek története]. Helmut Buske Verlag, Hamburg, 2017. 313 lap – 2. HOFFMANN ISTVÁN – RÁCZ ANITA – TÓTH VALÉRIA, Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai. Gondolat Kiadó, Budapest, 2018. 542 lap

1. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékén szervezett műhelymunka keretei között mintegy két és fél évtizede folynak a magyar helynevekkel kapcsolatos szisztematikus, intenzív kutatások. Az elméleti alapozást követően elindult a korai helynévi adatok nyelvészeti feldolgozása, mellyel párhuzamosan egyes ómagyar kori vármegyék helynévrendszerének elemző bemutatása, illetve egyes helynévtípusok régi magyar nyelvbeli jellemzőinek a feltárása is megkezdődött. Figyelmet kapott továbbá többek között a helynevek nyelvtörténeti forrásértékének meghatározása, a helynévváltozások szabályszerűségeinek megfigyelése, a nyelvi kontaktusok helynévállományra gyakorolt hatásának felmérése, a helynevek alkotóelemeinek vizsgálata, a helynévkutatás történetének kritikai bemutatása és új kutatási módszerek kidolgozása is. A történeti helynévanyag elemzésén túl a jelenkori helynevek állományának regisztrálása, valamint a helynevek szinkrón használata szempontjából lényeges aspektusok számbavétele szintén fontos részét képezi a vizsgálódásnak. A könyvek kiadása mellett folyamatos a helynévtörténeti műhelytanulmányok publikálása magyar és idegen nyelveken is (l. a Helynévtörténeti Tanulmányok és az Onomastica Uralica köteteit). A nagyobb léptékű összefüggésekről, az 1930-as években kezdődő debreceni névtudományi vizsgálatok eddigi irányvonalairól, közöttük a jelenleg működő kutatócsoport munkájáról, eredményeiről részletes képet kaphatunk RESZEGI KATALIN angol nyelvű összefoglaló kötetéből (The History of Onomastic Research in Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017).

2. A fentiekből jól kirajzolódik, hogy a Debreceni Egyetemen fokozatosan kibontakozott egy mára sok résztvevőt megmozgató, új, izgalmas megállapításokat hozó, jelentős helynévkutatási projekt a magyar nyelvészet területén, amelyhez időközben más felsőoktatási intézmények névkutatói is szívesen kapcsolódtak eredményeik megosztása révén. Ez a gyümölcsöző együttműködés keltette fel a Nemzetközi Névtudományi Társaság (International Council of Onomastic Sciences, ICOS) érdeklődését, s ennek nyomán ítélte oda a szakmai testület a XXVI. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (XXVI International Congress of Onomastic Sciences) megrendezésének jogát a Debreceni Egyetemnek. A konferenciára 2017. augusztus 27-e és szeptember 1-je között került sor, s a rendezvényen mintegy 40 ország névkutatói közel 200 eladással vettek részt.

3. Az itt tárgyalandó angol nyelvű kötet a konferencia házigazdájának ajándéka volt a résztvevők számára, amelyből főként a régi magyar helynevek történetéről kaphat átfogó képet a nemzetközi névkutató közösség, a legújabb kutatási eredmények alapján. A magyar nyelvű kötet célja pedig nem csupán az, hogy jól kidolgozott helynévtörténeti összefoglalást nyújtson a korai ómagyar korról, hanem hogy korszerű, funkcionális nyelvészeti kutatási módszerekkel elért új névtudományi eredmények közreadásával gyarapítsa, pontosítsa a nyelv- és a társtudományok művelőinek ismereteit a témakörrel kapcsolatban. A két kötet felépítése, tartalma több fejezet tekintetében közel azonos; az eltérő olvasóközönség vélhető előismereteinek, érdeklődésének és a kötetek némiképp különböző fókuszának figyelembevétele azonban szükségeszerű különbségeket is eredményez. Az alábbiakban az érintkező részekre, illetve a két kötet különbségeire egyaránt kitérünk. A kötetekre a továbbiakban (fő)címük rövidítésével hivatkozunk (HHT., RMH.).

3.1. A magyar nyelvű kötet első fejezete szórványemlékeink nyelvtörténeti hasznosíthatóságáról értekezik, kitérve arra, hogy a különböző típusú források (eredeti hiteles, másolt, interpolált és hamis oklevelek; geszták és krónikák) eltérő fajtájú tulajdonnevei (a hely- és személynévek) mely időszakra vonatkozóan tekinthetők hiteles nyelvtörténeti adatoknak (arra, amelyről az írott munka beszámol, vagy arra, amelyben keletkezett) (RMH. 19–37). E szakasszal némiképp párhuzamba állítható az angol nyelvű kötet második fejezetének második része, amely a magyar helynevek írásbeli forrásait veszi számba a korai szórványemlékektől, azok történeti földrajzi és nyelvészeti, szótári feldolgozásaitól kezdve a közép- és újmagyar kori térképeken, országleírásokon, hivatalos hely(ség)névtárakon, népnyelvi földrajzinév-gyűjteményeken át a helynévi állományt korszakokon átívelően magukba foglalni képes jelenkori digitális adatbázisokig, illetve a magyar nyelvtérre vonatkozó, sajátos funkciójú helységnév-azonosító szótárakig (HHT. 71–84). A külföldi olvasók általános tájékoztatását szolgálja az angol kötet második fejezetének első része is, amely a magyar történelem legfontosabb eseményeit, s ezek művelődéstörténeti és nyelvi következményeit ismerteti röviden az Urál vidéki őshaza korszakától kezdődően a jelenkori Magyarország Európai Unióhoz való csatlakozásának évéig (HHT. 39–70).

3.2. A magyar nyelvű kötet második fejezetében jelentős kutatómódszertani megújulást hoz azoknak a szempontoknak a részletes ismertetése, amelyek érvényesítésével a szórványemlékekben lejegyzett névforma alapján jó eredménnyel következtethető ki az élőbeszédben ténylegesen használt korabeli helynév (RMH. 39–97). Bár a szerzők osztják az általánosságban elfogadott nézetet, miszerint a szórványemlékekben a helyneveket – jogbiztosító, illetve történeti hitelesítő funkciójuk miatt – legtöbbször a helyi nyelvjárásban jelentkező formájukban jegyezték le, ki is egészíti ezt a felfogást néhány további megfigyeléssel. Számba veszik például az oklevélírók névalakító tevékenységének jellegzetes módjait: a jelölt hely pontos leírására törekvő helynévformák létrehozását, a névkonstruálást és a helynevek tévedésen alapuló alkalmazását. Utalnak emellett a latin névhasználatnak (latin nyelvű exonimák, részben vagy egészében latinra fordított névformák, latin képzőkkel vagy deklinációs végződéssel ellátott névalakok alkalmazásának) és a magyar névformák lejegyzésének (főként helyesírási és a hangtani sajátosságoknak) a kapcsán megfigyelhető normatörekvésekre. Számolnak továbbá az egykori nyelvi presztízviszonyok következményeivel; ismertetik a magyar helynevek idegen

nyelvű szövegbe illesztésének szabályszerűségeit (megnevezőszós és appozíciós szerkezetek, magyar közszók, határozóragok, illetve névutók használata). A szerzők összességében azt hangsúlyozzák, hogy a fentiek okán a szórványok helyes nyelvi-filológiai interpretációja csakis a dokumentum egészének, valamint a helynév valamennyi fennmaradt adatának vonatkoztatási rendszerében valósulhat meg.

3.3. Mindkét kötetben található névelméleti fejezetek, amelyek részben a helynevek keletkezésének és használatának általános kérdéseit tárgyalják (HHT. 13–28, RMH. 99–133), részben pedig a feldolgozás során alkalmazott helynévelmezési módszereket mutatják be (HHT. 28–37, RMH. 135–180). Az általános névelméleti megközelítés több tekintetben is cáfolja azt a hagyományos nézetet, amely szerint a helyneveket a térbeli tájékozódás elősegítésére a jelölt hely közelében élő lakosság alakítja ki a névtelenség hosszabb ideig fennálló állapotát követően, s a kezdetben közszói megjelölésként használt nyelvi alakulat fokozatosan válik tulajdonnévvé. A szerzők ehelyett a funkcionális nyelvészet szempontrendszerét alkalmazva azt vallják, hogy jellemzően kommunikációs igényeink kielégítésére, tudatos névadási aktus eredményeként, sokszor egyéni vagy intézményi érdekek hangsúlyozásával adunk nevet a szemlélet számára kitüntetett helyeknek (így például az éppen létrejött településeknek). A nyelvi szocializáció során kialakult névkompetenciánk működésbe lépése révén az így megalkotott nevek nyelvileg illeszkednek az adott névközösség által használt, kulturális szokások mentén létrejött megfelelő típusú helynevekhez. További szemléleti újítás a kötetekben, hogy a szerzők a helynevek különféle földrajzi objektumokat jelölő nagy típusainak egységes kezelése helyett a szűkebb névtípusok, a kommunikációs helyzetek és a nyelven kívüli (történelmi, kulturális, társadalmi) tényezők figyelembevételének fontosságát kiemelve eltérő, árnyalt megközelítésmódot alkalmaznak a nyelvészeti következtetések levonásakor.

A helynévelmezésnek a két kötetben alkalmazott módszertanát tekintve: a leíró vizsgálat keretében a szerkezeti analízis során a funkcionális-szemantikai elemzést (a névrészeknek és a denotátum jellemzőinek az egymáshoz való viszonyára vonatkozó megállapításokat) és a lexikális-morfológiai elemzést (a fentiek nyelvi kifejeződésének tárgyalását) stilisztikai és névszociológiai megfigyelések egészítik ki. A történeti vizsgálat a helynevek szintaktikai, morfológiai és szemantikai névalkotási szabályok alapján való keletkezésével, valamint az alaki (a lexikális-morfológiai és/vagy a funkcionális-szemantikai szerkezetet érintő), a jelentésbeli (a denotatív jelentést érintő), illetve a komplex (az alaki és jelentésbeli) névváltozásokkal foglalkozik.

Az angol nyelvű kötet kiemeli, hogy a helynevek a nyelv jellemző alrendszereként foghatók fel, ezért felhasználhatók a magyar nyelv környező indoeurópai nyelvektől eltérő sajátosságainak illusztrálására, valamint segítségükkel bemutatathatók a Kárpát-medencében jelentkező nyelvi kontaktusjelenségek tipikus jegyei is. A magyar nyelvű kötet korai helynévtörténetünk tanulmányozására fókuszálva a vizsgálatok során alkalmazandó új kutatómódszertani elvekre is kitér: így részletesen ismerteti a helynév-rekonstrukciónak, a névintegrációnak és a helynevek kikövetkeztetésének a folyamatát, illetve ezeknek a modern nyelvleírási szemléletből fakadó összetett alapelveit és módszertanát.

A helynév-rekonstrukció fogalmán a szerzők a helynév komplex történeti-etimológiai-nyelvhasználati vizsgálatát értik. Ez ideális esetben magában foglalja annak a feltárását, hogy a helynév mely nyelvben, mely szavak és morféma felhasználásával, mely névtípus elemeként, milyen névadási helyzetben keletkezett; s magában foglalja a helynév valamennyi,

írásban fennmaradt alakjának az interpretációját, amely a névformákat tartalmazó források belső összefüggéseit figyelembe véve kiterjed a helynév alaki rekonstrukciójára, a denotatív jelentés azonosítására, valamint a névkörnyezethez, a szűkebb névközösség által használt névmodellekhez való viszonyításra is. Míg a helynév-etimológia a névadók, addig a helynév interpretációja a névhasználók nyelviségére enged következtetni. A név-integráció vizsgálata a helynevek átvételének, a befogadó névrendszerbe való beilleszkedésnek a jellemzőit ragadja meg, melyeket legcélszerűbb az újabb korszakok jól ismert kétnyelvű helynévrendszereinek összevetésével feltárni, s az így megfigyelt sajátosságokból visszakövetkeztetni a korábbi korokban lezajlott integrációs folyamatok mikéntjére. A helynevek kikövetkeztetése során egyes összetett névformák alapján – a korabeli helynévrendszert alkotó típusokról rendelkezésünkre álló ismeretek segítségével – a korszakból nem adatolt, de minden bizonnyal létező további helynevek azonosítása történik meg. A helynevek megfelelő módszerekkel történő kikövetkeztetése különösen a korai, adathiányos időszakok névrendszere vonatkozásában vezethet új felismerésekhez.

A magyar nyelvű kötet a funkcionális nyelvszemlélethez igazodás jegyében részletesen tárgyalja a helynevek jelentésszerkezetének főbb komponenseit: denotatív (a név azonosító, referáló funkciójával összefüggő), lexikális vagy etimológiai (a nevet alkotó közzavak esetlegesen felismerhető lexikális értelméből adódó), kategoriális (a név osztályjelölő jellegzetességével kapcsolatos), asszociatív vagy konnotatív (a nevek által felidézett gondolati tartalmakból álló), érzelmi vagy emotív/affektív (a nevek sajátos emocionális tartalmára visszavezethető), társas (a névhasználó identitásáról valló) és kulturális (a nevek kulturális meghatározottságából eredő) jelentés. A szerzők szólnak emellett arról is, hogy a funkcionális nyelvészeti megközelítést alkalmazó névtani vizsgálatoktól elvárható, hogy ténylegesen használt, empirikus természetű névadatokból induktív módon levont tipológiai általánosításokat dolgozzanak ki; az így kapott lexikálmorfológiai és szemantikai névmodellek, az egyéni begyakorlottság, illetve a közösségi konvencionalizáltság eltérő fokán lévő, mintaként szolgáló sémák szerepét vegyék figyelembe; valamint alkalmazzanak interdiszciplináris megközelítést.

3.4. Mindkét kötet tartalmaz településnevekről szóló fejezetet, melyek felépítésükben is meglehetősen hasonlóak (HHT. 125–253, RMH. 181–380). A névtípussal kapcsolatos általános kérdések tárgyalása után (a helységnevek megjelenése, relatív kronológiája, történeti forrásértéke) a jövevénynevek bemutatása következik. Idegen (szláv, törökségi vagy annak vélt, német, vallon és román) eredetű településneveink vallanak a Kárpát-medencében a magyarok mellett megtelepülő különféle népcsoportok hajdani földrajzi elhelyezkedéséről; képet adnak a különböző nyelvekhez kötődő településnévi rendszerek különbségeiről (pl. informálnak a képzett, egy- és kétrészes névformák nyelvenként eltérő arányáról; képzőbokrót, prepozíciót tartalmazó szláv helységnevek, valamint fűgaelemmel alkotott német településnevek jelenlétéről a névállományban); illetve illusztrálják a magyar helységnevérendszerbe való integráció jellegzetes módjait (pl. hangtani adaptáció, fordítás, részfordítás).

A következőkben a magyar, belső keletkezésű településnév-típusok kapcsán emelünk ki néhány olyan megállapítást, melyek a funkcionális nyelvelméleti megközelítésnek köszönhetően – gyakran a szakirodalomban ez ideig bevett vélekedések ellenében – új összefüggésekre világítanak rá. Ilyen a személynévből alakult településnevek egyik, a szóbeliségben működő funkciója, hogy tudatosították a személy és a hely leggyakrabban

birtokviszonyként meghatározható összetartozását a névközösségben. 15. ómagyar kori vármegye személynévi névrészt tartalmazó településnévi anyaga alapján a szerzők azt a következtetést vonják le, hogy a formáns nélkül, metonimikus névadással létrejött névformák a 13. század második feléig gyakran jelentkeztek a forrásokban, majd a század végétől a személynévből földrajzi köznévi utótaggal alakult kétrészes, összetett nevek váltak inkább népszerűvé. A személynévek rendszerében a kultúra változását követő strukturális átalakulás, amely a latin eredetű egyházi nevek ómagyar kori előretörésében öltött formát, a településnevekben jelentkező személynévek típusának módosulásában is tükröződött, igaz, időben kissé megkésve: a 14. század első felétől a korábban népszerű szláv eredetű referáló személynévek helyett egyre inkább latin eredetű személynévek jelentek meg a megfelelő névformák részeként.

A társadalmi csoportnévre visszavezethető településnevek három típusát összevetve a szerzők arra a következtetésre jutnak, hogy a törzsnévi és foglalkozásnévi helységnevek – melyek keletkezésének virágkora a 13. és a 14. század közepe közé esett – jellemzően formáns nélküli, metonimikus úton alakult névformák voltak, bár a korszakban a képzős foglalkozásnévi helységnevek sem számítottak ritkának. Az e két névtípushoz képest mindig is jóval gyakoribb népnévi településnevek születésének felszaporodása két időszakból adatolható: a 13. század második felében a formánst nem tartalmazó, illetve a képzős egyrészes névformák, a 15. század első felében pedig – valószínűleg potenciális helységnévi homonimák elkerülése miatt – a kétrészes névalakok létrejöttének dominanciájával találkozunk.

A patrocíniumból alakult településnevek kapcsán a szerzők kiemelik, hogy esetükben nem természetes keletkezésű névformákkal, hanem az egyházi intézmények tudatos névadó tevékenységének eredményeként létrejött, európai gyökerű kultúrnévtípussal kell számolnunk. Ezzel függnek össze patrocíniumi helységneveink sajátos tulajdonságai is: gyakran jelennek meg latin nyelven az oklevelekben; sok esetben áll mellettük szinonim (jellemzően korábbi keletkezésű) településnév; tipikusan formáns nélküli vagy összetett névformák, s lexikális-morfológiai változásokra való érzékenységük a helynévtörténet során kifejezetten nagy. Az adatok szerint a névtípus az egyházi kapcsolatok jellegének megfelelően a német és délszláv nyelvterületek irányából, Délnyugat-Magyarország felől kezdett terjedni az országban, s az innen a 12–13. században keletre költöző székelek teheték igen népszerűvé e településnévi mintát az erdélyi területeken.

Az épített és a természeti környezetre utaló helységnevek elemzésekor a szerzők a két névtípus belső összetettségét hangsúlyozzák. Az előbbieket jellemzően építményekre (így várra, egyházi építményre, lakóépületre, bányára), illetve kereskedelmi tevékenységgel kapcsolatos létesítményekre (vásár- és vámhelyre, hídra, révre) utalnak; az utóbbiak között jellegzetesnek tarthatók a vízzel és a növényzettel kapcsolatos településnevek. A két névtípust a szerzők az alapján jellemzik, hogy mely típusú lexémák milyen névszerkezetekben jelentkeznek a korai időszakból adatolható névformák vizsgálat alá vont csoportjaiban. Míg a humán és épített környezetre vonatkozó helységnevek esetében a szerzők a tudatos, egyéni névadó tevékenység megnyilvánulását látják igazolhatónak, a természeti környezetre utaló településnevekkel összefüggésben inkább kevésbé tudatos, közösségi indíttatású névadással számolnak. A szerzők kiemelik azt is, hogy az utóbbi településnév-típus szoros kapcsolatban áll a helynévrendszer egy másik igen jelentős csoportjával, a mikrotoponimákkal, mivel jórészt ezekre épülő helységnevekről van szó.

A magyar nyelvű kötetben a belső keletkezésű településnevek egyes típusai vonatkozásában egyébiránt következetesen szó esik azok kronológiai, funkcionális, strukturális, lexikális, illetve – amennyiben releváns – névföldrajzi, szocioonomasztikai, pragmatikai és egyéb jellemzőiről, etimológiai hitelességükről, keletkezési körülményeikről, gyakoriságukról, helységnévrendszertani és belső összefüggéseikről, más névtípusokkal való kapcsolataikról, változataikról és változásaikról, továbbá a névformák esetleges történet-tudományi hasznosíthatóságáról.

A magyar kötet településnévi fejezetében külön részfejezetet kapott a helységnevek ún. lexikális névformánsainak elemzése (RMH. 208–218). A szerzők – szemléleti újításként – lexikális településnév-formánsoknak tekintik azokat az eredendően közszói elemeket, amelyek a korai helységnevekben való gyakori használat révén tettek szert eredeti jelentésüktől függetlenül a településnek mint helyfajtnak az azonosítására szolgáló funkcióra, s már ebben az új szerepben váltak aztán a később keletkezett helységnevek részévé, pl. *falu* ~ *falva*, *föld(e)*, *telek* ~ *telke*, *ház(a)*, *lak(a)*, *sok(a)*, *egyház(a)*, *monostor(a)*, *vár(a)*, *híd(a)*, *vásár(a)*. Az angol kötet – áttekintő jellegének megfelelően – a késői magyar hivatalos helységnévadásnak, illetve a mikrotoponimák egységesítésének a sajátosságait taglalja önálló szakaszokban, több főfejezet részeként (HHT. 131–132, 252–253, 272–273).

3.5. A kötetek önálló fejezetet szentelnek víz- és tájneveink bemutatásának, valamint a jellemző mikrotoponimák tárgyalásának. A víznevekről szóló fejezetben nagy hangsúlyt kap a névkölcsönzés jelenségének, sajátosságainak és jelentőségének az elemzése; az óeurópai, török, szláv és német eredetű víznevek kronológiai rétegzettségének és az ebből levonható népességtörténeti tanulságoknak a taglalása. A magyar eredetű víznevek kapcsán főként szerkezeti, szemantikai, lexikális és névrendszertani jegyeket emelnek ki a szerzők (HHT. 85–110, RMH. 381–419). A tájneveknek szentelt fejezet a névtípus definiálása után kitér a honfoglalás előtti magyar tájnevek jellemzésére; a Kárpát-medence területi egységeinek ismertetésére; a nagy-, közép- és kistájaink megnevezéseinek bemutatására; a víznevek tájnévadásban játszott szerepének a tudatosítására; valamint a történelmi vármegyenevek jellemzőinek taglalására. Az angol kötet mindezekon felül röviden beszámol a tudományban használt újabb, mesterséges alkotású magyar tájnevek formai és referenciális tulajdonságairól is (HHT. 111–123, RMH. 421–434). A mikrotoponimákról szóló fejezet a kisebb vizek (tavak, régi halászhelyek, források, kutak), domborzati formák (hegyek, bércek, dombok, halmok és részeik, völgyek, mélyen fekvő területek), az erdők és utak, valamint az újabban mezőgazdasági művelés alá vont területek jellemző neveinek tömör elemzését nyújtja, számos illusztratív példán keresztül (HHT. 255–273, RMH. 435–457).

3.6. A magyar nyelvű kötet utolsó, kitekintő fejezetének témája az, hogy mennyiben és hogyan lehetséges a Kárpát-medence korai etnikai térképét megrajzolni mai ismereteink alapján, s mi ebben a szerepük a helynevek modern szemléletű nyelvészeti elemzéséből nyert megállapításoknak (RMH. 459–470). A helynév-rekonstrukció során nyert eredmények és a névátvételt kísérő nyelvi adaptációs sajátosságok alapján a szerzők arra látnak lehetőséget, hogy a kialakulásukat tekintve az egyes nyelvekhez több-kevesebb bizonyossággal köthető névrétegek relatív kronológiáját feltárjuk, s így a kérdéses nyelveket beszélő népcsoportok megtelepedésének sorrendjét egy adott területen meghatározzuk.

A korábbi szakirodalomban általánosan elterjedt vélekedést, miszerint az egyes helynév-típusok keletkezése meghatározott korszakokhoz köthető, s így a helynevek típusuk alapján abszolút kormeghatározó értékkel bírnak, a szerzők az újabb kutatások tükrében nem látják alátámaszthatónak. A kötet zárásaként megállapításait egy kistérség, a Bakony-alja korai népességtörténetének helynevekre alapozott leírásán keresztül esettanulmányban támasztják alá.

4. Az angol kötet jelentőségét elsősorban az adja, hogy a nemzetközi névkutatóknak a magyar helynevekről szóló összegző ismertetés ez ideig nem állt rendelkezésére; a magyar könyv pedig elméleti és módszertani megalapozottságával – a tulajdonnevek tanulmányozásának tudományterületeket összekötő jellegét mindvégig szem előtt tartva – több ponton is szemléleti megújulást, korszerű, új eredményeket hoz a régi magyar helynévadás vizsgálata terén. A két kötet igazolja, hogy a magyar névkutatók a nemzetközi, modern nyelvtudomány funkcionális irányzatának szemléletét igen eredményesen tudják alkalmazni a nemzeti vonatkozásokkal telített magyar helynévtörténeti ismeretanyag pontosításában és gyarapításában.

BÖLCSKEI ANDREA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2628-5297>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

KOVÁCS ÉVA, A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás

A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2018.

148 lap

1. Az alább ismertetendő kötet a 11. századi nyelvemlékek feldolgozását elvégző forrásfeltárásokhoz csatlakozik a Százdi alapítólevél vizsgálatával. A nyelvemlék feldolgozásával kapcsolatban a szerzőnek korábban már több tanulmánya is megjelent, így az ismertetendő kötet nem előzmény nélkül született, tekinthető egy hosszabb kutatás betetőzésének.

A legkorábbi szórványemlékek feldolgozása kiemelt fontosságú feladat a nyelvtörténeti kutatások számára. A Százdi alapítólevélre azonban eddig kevés figyelem irányult, ráadásul ez az egyik legrejtélyesebb forrás a korszakból. Az 1067-re datált oklevél 1267-es átírását kiegészítették. A formai jegyek és a szövegezés alapján az első rész hitelesnek tartható, a második pedig részben interpolált, ezért vizsgálata során tekintettel kell lenni a különböző kronológiai rétegek eltérő nyelvi hátterére.

2.1. A kötet – ahogyan azt már a címe is jelzi – felépítésében, szerkezetében és szemléletében a HOFFMANN ISTVÁN által 2010-ben, a Tihanyi alapítólevél elemzésével megkezdett utat követi, ezért az alábbiakban élek majd az összevetés nyújtotta lehetőségekkel.

Az ismertetendő kötet négy nagy tartalmi egységből áll. Az első fejezet (A Százdi alapítólevél nyelvtörténeti vizsgálatairól, 13–20) a tudománytörténeti előzményekkel, a

korábbi kiadásokkal és fordításokkal, valamint az oklevél keletkezésének, hitelességének és a birtokok lokalizálásának a kérdéseivel foglalkozik.

2.2. A második tartalmi egység (A Százdi alapítólevél szövege és magyar helynevei, 21–28) az oklevél latin és magyar szövegközlésével kezdődik, majd a szórványadatok listája következik. Ebben a részben a szerző segítségként jelölte a feltehetően interpolált adatokat.

Az oklevelek keletkezési folyamatából következőleg számos részletet csak a lehető legpontosabb, legérzékenyebb szövegközlés tud (többé-kevésbé) tisztázni. HOFFMANN ISTVÁN könyvében az a szerencsés együttállás figyelhető meg, hogy az oklevél feldolgozásához a szerző SZENTGYÖRGYI RUDOLF legfrissebb átírását és fordítását tudta felhasználni (2005a, 2005b). SZENTGYÖRGYI mind a betűhű latin nyelvű szöveget, mind a magyar fordítást nagy mennyiségű jegyzetanyaggal adta közre, amelyre a nyelvtörténeti elemzésben is jól lehetett támaszkodni, képmelléklet közlése nélkül is.

Míg HOFFMANN munkája mellékletben tartalmazza a TA. jó minőségű, színes másolatát és az alapítólevélben említett helynevek lokalizációját bemutató térképet, addig KOVÁCS könyve csak térképmelléklettel van ellátva. Meglátásom szerint e kötetnél kifejezetten szükség lett volna a nyelvemlék lehető legjobb minőségű másolatára, ugyanis a TA.-nál kevésbé ismert oklevélről van szó. Bizonyos szórványok megfejtéséhez elengedhetetlen a paleográfiai szintű elemzés is, ezért a legproblémásabb szórványokhoz hasznos lett volna egy képmelléklet. Ez nagymértékben segítette volna a jövőbeli kutatókat, hiszen a kötetben a szerző – véleményem szerint helyeselhető módon – nyitva hagy bizonyos kérdéseket. De természetesen azt sem szabad feledni, hogy az anyagi korlátok nem feltétlenül engedik színes mellékletek kiadását.

KOVÁCS Éva a latin szöveg közlésében GYÖRFFY GYÖRGY kiadására támaszkodik, a fordítást PITI FERENC munkája alapján közli. Az előbbi esetében a lábjegyzeteket beemelte a főszövegbe, az utóbbinál viszont elhagyta, mert a szórványelemzéskor kitér PITI véleményére is.

A magyar fordítás számos problémát felvet. Bár a latinnal egyezően a magyarban is félkövérrel közli a feltehetően helynévi szórványokat, a SZENTGYÖRGYI-féle módszerrel ellentétben nem őrzi meg az eredeti alakot, hanem egyes elemeket modernizálva, a latinizálást elhagyva, mai megfelelőjével azonosítva közöl (pedig nem lényegtelen a különbség például *Scenholm* és *Szihalom* között), bizonyos köznévi elemeket tartalmazókat (pl. *besenyő kútja*) pedig nem kiemelve közöl. Mivel ezek a látszólag formainak tűnő, de lényegében módszertani természetű szövegközlési megoldások kihathatnak az elemzés minőségére is, véleményem szerint kevésbé szolgálják a bevezetőben olvasható célkitűzéseket, vagyis a 11. századi oklevelek részletes, új módszerek szerinti nyelvtörténeti feldolgozását, holott a legkorábbi időszak amúgy is forrásszegény idejéből ezek a nyelvemlékek kulcsfontosságúak.

HOFFMANN ISTVÁN az elemzésben a szövegben való előfordulás szerint lineárisan, KOVÁCS ÉVA viszont a birtokok szerint halad. Az egyes birtokokhoz tartozó mikrotoponimákat is hozzájuk rendelve közli, azaz a lokalizációval rekonstruálja a feltehető egykori birtokviszonyokat. Arra való tekintettel, hogy vannak jelenleg lokalizálhatatlan vagy csak valószínűsíthetően helyhez köthető adatok, én szerencsésebbnek tartom HOFFMANN eljárását.

2.3. A harmadik szakasz a kötet leghosszabb része (A Százdi alapítólevél helynévi szórványainak elemzése, 29–96). Az oklevél 11. századi része 50 magyar nyelvű szórványt tartalmaz, a 13. századi interpoláció 23-at. A 73 helynévemlítés 63 különböző helyre utal. Ezeket látja el egyesével a szerző történeti-földrajzi, helyesírás-történeti, etimológiai és nyelvtörténeti magyarázatokkal. Ennek eredményeképpen felvillan a rengeteg háttér munka, amelyet a történeti névadatsorok összeállítása is jól példáz. Ezek az elemzések az adattól függően változó hosszúságúak és mélységűek.

A rendkívül izgalmas (pl. *Ebes*) és olykor kellően óvatos (pl. *Cheyey*) elemzések a nyelvjárási szókincsben és a helynévfejtésben való jártasságról, a névadatok elemzése a szakirodalom széles körű ismeretéről és részletes háttér kutatásokról tanúskodik; igaz, bizonyos esetekben tovább is lehetett volna mélyíteni az elemzést. Akár olvasati lehetőségekkel: a *Bubath* szórvány esetében a [bubát] mellé a [bobát] felvételével; akár etimológiai kapcsolatok jelzésével: *Scenholm* esetében a *szén* mellett a *szenny* köznévre való kitéréssel. Más esetben a magyarázatok közötti viszonyt lett volna érdemes szorosabbra fűzni: a *Nadestyguy* szórvány esetében megfigyelhető *-gu-* jelölésmód tárgyalása csak az *Arukscegui* helynévnél bukkan fel, holott az az oklevélben (és emiatt az elemzésben is) később szerepel.

2.4. A negyedik és egyben összefoglaló (Összegzés, 97–113) fejezetről az alfejezetek címei árulják el a legtöbbet: Az alapítólevél szórványainak szövegbe illesztése, Az alapítólevél helynévi szórványainak lokalizálása, Névrendszertani tanulságok. A következőkben ezek közül emelem ki a legfontosabb tanulságokat.

Az oklevél szövegébe illesztésnek leggyakoribb módja mindkét kronológiai rétegben a latin földrajzi köznévi és magyar helynév alkotta szerkezet: a 11. században 58,5%, a 13. században 45,5%. A latin prepozíció és magyar név alkotta szerkezet aránya 23,5%, míg az interpolált egységben valamivel nagyobb, 32%. Ha a főtag egy latin földrajzi köznévi, és hozzá kapcsolódik egy igei természetű állítmány, amelyhez magyar közszói elem járul, akkor megnevezős szerkezetről van szó. Képviselője a 11. századi részben 10%, az interpolált részben 9%. Szerkezeti utalás nélküli beillesztés 8%-ban mutatkozik meg, a 13. századi egységben csak 3 adat tartozik ide. Teljesen hiányzik a TA.-ból ismert, magyar névutóval, raggal való beillesztés.

A következő alfejezet a szórványok lokalizálásával foglalkozik. Az apátságot Borsod vármegye déli részén alapították. Az alapítólevélben említett birtokok nagyon szétszórta, kb. 200 km-es sugarú körben helyezkednek el Borsod, Szabolcs, Zemplén, Heves, Békés, Szatmár, Pest vármegyében. A birtokok többsége az egykori Szabolcs vármegye északi részén található.

A névrendszertani vizsgálatba a szerző bevette a bizonytalan vagy nehezen magyarázható neveket is, ha a latin szöveggörnyezet elárult róluk valamit. Ebből 33 a 11. századi rétegbe tartozik; a 13. századra 51 adat vehető, de csak az ekkor bekerült 18 adat elemezhető. Az adatok nagyjából egyharmada természeti név (27%). A többi műveltségi név, azon belül is településnév. A településnevek jellemzően formáns nélkül, metonímiával keletkeztek. Az interpolált szakasszal kibővített oklevélben az arány: 33% természeti és 67% műveltségi név. A műveltségi nevek esetében egy kapcsán merül fel az idegen nyelvi háttér (*Makra*). A Százdi alapítólevélben – ahogy ebben a korszakban általában – a metonimikus névadás a legjellemzőbb, három kivétellel minden név így jött létre.

A természeti nevek esetében az alapítólevél mindkét részében nagyjából azonos az egy- és kétrészes nevek száma. Egyrészes nevek főleg a víznevek közé tartoznak. A kétrészes nevek esetében a latin fajtajelölő többnyire hiányzik, vagy csak általános *locus* szóval van rájuk utalás. A kétrészes természeti nevek alaprésze egy kivétellel a hely fajtaját megjelölő földrajzi köznévi. A bővítmény általában a szóban forgó hely valamilyen sajátosságát jelöli, képző nélkül vagy főnévből képzett melléknévvel.

A korai ómagyar kori névadás alaptípusát a személynévből alakult egyrészes településnevek és a földrajzi köznévi alaprészszel alkotott kétrészes nevek adják.

3. A magyar nyelvemlékes időszak legkorábbi idejéből való szórványok vizsgálata kiemelkedően fontos; nemcsak a magyar nyelvtörténeti kutatások, hanem a társtudományok is igényt tartanak a nyelvi elemzés szolgáltatja eredményekre. Ezért külön öröm, hogy egy műhely immár tudatosan, önálló sorozatban vállalkozik e nyelvemlékek elemzésére. A Százdi alapítólevél feldolgozásával KOVÁCS ÉVA teljesítette a célkitűzéseit, miközben az oklevél két kronológiai rétege miatt számos kérdést kellett tisztáznia.

A kötet egy sorozat újabb darabjaként jelent meg, mely a jövőben újabb kötetekkel fog bővülni, s az ezekben feltárt eredményekből remélhetőleg további, összevető elemzések is készülnek majd, így bővítve tovább tudásunkat e nyelvemlékek vizsgálatával.

Hivatkozott irodalom

- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2005a. A tihanyi apátság alapítólevele: betűhív átirás jegyzetekkel. In: ZELLIGER ERZSÉBET, *A Tihanyi alapítólevél*. Bencés Kiadó, Pannonhalma. 47–55.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2005b. A tihanyi apátság alapítólevele: magyar fordítás jegyzetekkel. In: ZELLIGER ERZSÉBET, *A Tihanyi alapítólevél*. Bencés Kiadó, Pannonhalma. 57–65.

NÉMETH DÁNIEL

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5877-8366>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

The Political Life of Urban Streetscapes. Naming, Politics, and Place [Városi utcaképek politikai élete. Névadás, politika és hely]

Szerkesztők: REUBEN ROSE-REDWOOD – DEREK ALDERMAN – MAOZ AZARYAHU.

Routledge, London – New York, 2018. 334 lap

1. A régmúlt és a jelen városi környezete, utcaképe a mindenkor helynevekkel együtt a mindennapi városi ember számára eleve adott, semleges, természetes közeget jelent. A városkép létrejöttét ugyanakkor az átlagember számára láthatatlan, gyakran mégis heves identitás- és emlékezetpolitikai viták, harcok övezik. Jelen tanulmánykötet a

helynevek politikumával kapcsolatos esettanulmányok közreadásával történelmi és kortárs példákon mutatja be, hogy a nevek, a névadás és a névváltoztatás révén a regnáló hatalom vagy egy hegemónikus ideológia hogyan sajátítja ki, hódítja meg a teret és annak használati jogát szimbolikus módon. A kötet tágabb célja, hogy rámutasson a helynevek kritikai kutatásának lehetséges módszertani sokféleségére és relevanciájára az urbanisztikai kutatásokban. A téma kutatásának interdiszciplináris jellegét és szükségességét mutatja az, hogy az egybegyűjtött esettanulmányok szerzői sokféle szakterületen: a földrajztudomány, az antropológia, a történelemtudomány, a nyelvészet, a várostervezés és a politológia területén tevékenykednek. Az összeállítás sokszínűségét fokozza az is, hogy anyaga európai, észak-amerikai, szubszaharai afrikai, valamint ázsiai városokból származik.

A kötet elejét kissé szokatlan módon állították össze: a címlap előtti lapokon a szerkesztők bemutatása olvasható, a címlap utáni tartalomjegyzéket pedig az ábrák és a táblázatok jegyzékei követik. Ezek után kapott helyet a tanulmányok szerzőinek bemutatkozása, valamint a köszönetnyilvánításokat tartalmazó és a kötet létrejöttét bemutató rövidke fejezet. Sajnos a tanulmányokhoz nem készültek absztraktok, a kötetbeli eligazodást és annak kézikönyvszerű használatát viszont nagyban segíti az utolsó oldalakon található, a témával kapcsolatos szerzőket tartalmazó névjegyzék, valamint a tárgymutató, amelyben helynevekre is lehet keresni.

A tanulmánygyűjtemény kimondottan a városi helynevek politikumával kapcsolatos, kritikai szemléletmódot érvényesítő fontosabb tanulmányok egy csokorban való közreadását célozza meg, ezért már megjelent írásokat is újrapiublikál. Így (az első és az utolsó írást leszámítva) tizennyolc angol nyelvű tanulmány közül kilenc írás különböző politika- és földrajztudományi folyóiratokban vagy tanulmánykötetekben már korábban megjelent, és változatlanul vagy némileg átdolgozott formában került be a jelen kötetbe. A tanulmányok többsége viszont összességében a 2010-es években keletkezett.

A szerkesztők a kritikai (városi) helynévtan (*critical [urban] toponymy*) prominens kutatói. Az 1980-as évektől az utcanévadás kérdéskörét vizsgáló, például a nemzeti identitással és emlékezetkultúrával kapcsolatos izraeli és német példákban jártas MAOZ AZARYAHU (University of Haifa, Izrael), a helynévadás afroamerikai identitással kapcsolatos vonatkozásait az 1990-es évektől vizsgáló DEREK ALDERMAN (University of Tennessee, USA) valamint a többek közt New York utcaképével foglalkozó REUBEN ROSE-REDWOOD (University of Victoria, Kanada) neve a kötet tartalomjegyzékében többször is feltűnik. A hármuk által közösen jegyzett első (1–24) és utolsó fejezetben (309–319) – melyek mintegy előszóként és zárszóként olvashatóak – a kritikai helynévtan kialakulásáról, irányairól, módszereiről, szemléletmódjáról, jövőbeli lehetőségeiről írnak.

2. A szerkesztők által írt első fejezet bőséges irodalomjegyzékével együtt bevezet a téma kutatástörténetébe. A helynevek, helynévadás hatalmi vonatkozásai iránti érdeklődés a humán és társadalomtudományok 20. század végi kritikai és térbeli fordulatához kapcsolódik, amely az 1990-es években jelent meg először a helynevek kutatásában. A korábbi, klasszikus városi helynévtan legfőbb tevékenysége a korábbi utcanévek és a hozzájuk kapcsolódó anekdoták, folklorisztikus történetek enciklopédikus összegyűjtése, a nevek eredetének, jelentésének feltárása volt a helytörténetírás céljával. A 20. század első

háromnegyedében uralkodó, Berkeley-iskola néven ismert kulturális földrajz a helynevekre kulturális indikátorként, azaz az adott kultúra jellegzetességeinek leképeződéseiként tekintett. Az 1980-as évektől jelent meg az utcanévadás politikai, szimbolikus jelenségként, illetve a kollektív emlékezet, emlékezetkultúra, identitásépítés szempontjából való értelmezése, amelynek legnagyobb hatású kutatója MAOZ AZARYAHU. Az 1990-es években, DEREK ALDERMAN munkásságában formálódott ki az a szemlélet, mely szerint a helynévadást, a helynevek körüli gyakorlatokat mind a hatalmi elit, mind az elnyomott, antihegemonikus törekvésű csoportok eszközként használják fel céljaik elérése érdekében. A helynévadás faji, gender, társadalmi osztállyal kapcsolatos, nemzeti identitások konstruálásában és a tágabb identitásdiskurzusokban betöltött szerepe is a 20. század utolsó évtizedében került egyes kutatások középpontjába, például LAWRENCE BERG és ROBIN KEARNS kutatásaiban. DEREK ALDERMAN arra világított rá, hogy a városi névanyag jellegén túl a névadás körülményeit, recepcióját és az elnevezett helyek földrajzi elhelyezkedését (centrum-periféria) is érdemes vizsgálni a névadás hatalmi, érdekérvényesítő eszközként való elemzésekor. A helynévre nyelvészeti jelenség helyett hatalmi-politikai megnyilvánulásként tekintő irányzat első fontosabb lenyomata a LAWRENCE BERG és JANI VOULTEENAHÓ által szerkesztett tanulmánygyűjtemény (2009), amelyre a jelen könyv mintegy előzményként tekint.

A bevezető fejezetben a kritikai helynévtan három fő kutatási aspektusát különíti el a szerkesztőhármastól. Az első irányultság a várost mint szöveget, azaz összetett jelrendszert tekinti, és az ún. városszöveget (*city-text*), illetve annak megalkotását és változásait szemiotikai, diskurzuselemző és ideológiakritikai keretben vizsgálja. A városszöveg az aktuális társadalmi-politikai rezsim történelemszemléletét tükrözi különböző történelmi korszakok megfelelő szereplőinek, helyeinek, eseményeinek helynévként való egyidejű megjelenítésével – bár a városlakók identitását, emlékezetkultúráját sokszor mindez kevésbé befolyásolja. A városszöveget a társadalmi-politikai rendszer megváltozásakor az új hatalmi elit rendszerint újra kívánja írni, de mivel ez teljes mértékben nem lehetséges, így többféle történeti narratíva rétegződése jöhet létre. A kritikai toponomasztika második iránya a városszövegnek „kulturális küzdőtér” aspektusára koncentrál: a városi helynévrendszer ugyanis különféle társadalmi csoportok versengése révén jön létre azon cél érdekében, hogy milyen történelemszemlélet és identitás jelenítődjön meg a városszövegben. Az aktuális társadalmi-politikai erőviszonyok határozzák meg, hogy kinek van hatalma nevet adni, milyen társadalmi csoportok, ideológiák és hogyan, hol válhatnak láthatóvá a városban a helyneveken keresztül. Ez az irányzat a hegemon hatalommal szembeni, alternatív névadási küzdelmek és a helynévhasználat hivatalos (pl. utcanévadás) és mindennapi (pl. privát névhasználat) formáival foglalkozik történetileg marginalizált csoportok (pl. afroamerikaiak az Egyesült Államokban) vagy a nők egyenjogúsági mozgalmak esetében, a társadalmi és térbeli, térhasználati igazságosság, diszkrimináció, kirekesztés fogalmai mentén. A harmadik irányzat a kritikai helynévtanban a városképek reprezentációs jellege helyett azok performatív, gyakorlatokhoz kapcsolódó oldalára helyezi a hangsúlyt, azaz vizsgálja például a hivatalos és nem hivatalos helynevek hétköznapi beszédben való használatát, kiejtését, a névadás aktusát az AUSTIN-féle beszédaktus-elmélethez kapcsolódóan. Lényegében arra mutat rá, hogy a városkép helyneveinek életében és magában a névadásban a politikai akarat mellett a társadalom különböző csoportjai és a városlakók a maguk hétköznapi helynévhasználatával is szerepet játszanak.

3. A kötet első írását KARI PALONEN jegyzi (25–40). A finn politológus a szerkesztők által nagyra értékelt, 1993-ban publikált tanulmányát dolgozta át, amelyben akkor elsőként tekintette át a már rendelkezésre álló, az utcanévadások politikai vonatkozásaival kapcsolatos kutatásokat. Jelen írása első felében politikatudományi keretben vizsgálja az utcanévas jelenségét AUSTIN beszédaktus-elméletéből és MAX WEBER politikakoncepciójából kiindulva, a második rész pedig Helsinki utcanévasának történetét dolgozza fel.

A koloniális és posztkoloniális társadalmi-politikai viszonyok közti közterület-elnevezésekkel több tanulmány is foglalkozik. A földrajztudományt képviselő BRENDA YEOH 1992-ben megjelent, jelen kötetben átdolgozva újrapublikált tanulmányát (41–55) az egykor brit gyarmati fennhatóság alatt álló Szingapúr 19. századi és 20. század eleji utcanévkultúrájának szentelte. A hivatalos, európai jellegű utcanévasi gyakorlat mellett úttörő módon a helyi lakosok és különböző ázsiai bevándorló csoportok nem hivatalos, mindennapi beszédhelyzetekben használt helyneveivel is foglalkozott. LIORA BIGON és AMBE J. NJOH tanulmányában szubszaharai afrikai városok jelenkori utcanévasi jellegzetességeit mutatja be, megállapítva, hogy a települések brit és francia gyarmati múltja jelentős befolyásoló tényező (202–217). Az apartheid utáni Dél-afrikai Köztársaságban az utcanévek megváltoztatása a politikai változás legfőbb szimbóluma volt; a gyarmati lét és az apartheid idejéből származó közterületnév-anyag 2000-es években való megújítását és annak módját társadalmi viták övezték. A négy legnagyobb város – Fokváros, Johannesburg, Pretoria, Durban – példáját ismerteti WALE ADEBANWI tanulmánya (218–239), JAMES DUMINY pedig Durban példájába enged betekintést (240–258).

Ugyancsak a diszkriminált etnikai csoportok helynévasi lehetőségeivel foglalkozik DEREK ALDERMAN és JOSHUA INWOOD elemzése (259–273). Az Egyesült Államok délkeleti részén élő afroamerikaiak példáját elemzik, akiknek a jelenléte, létezése történelmileg, a városok fehér múltját tükröző utcanévasban pedig térbelileg is el van némítva. A szerzők két város példáján az afroamerikaiak polgárjogi küzdelmének vezetőjéről, Martin Luther King Jr.-ról történő utcaátnevezési törekvéseket vizsgálják, amelyek a társadalmi és térbeli igazságosságért zajló afroamerikai mozgalom részét képezik. A kötet-szerkesztő ROSE-REDWOOD szintén az Egyesült Államokból veszi a példáját (274–289). A szerző PIERRE BOURDIEU szimbolikustöke-elméletére alapozva vizsgálja New York utcanév-történetének néhány részletét és azokban az emlékeztető funkció sokféle megvalósulását, valamint az afroamerikai és a női névasóknak juttatott teret.

A kötet legtöbb tanulmánya Kelet-, Közép- és Délkelet-Európa egyes országaiból hozza példát a nacionalizmus, a szocializmus, valamint a szocializmusból a posztoszocialista rendszerekbe való átmenetek utcanévváltozásai kapcsán. Kelet-Berlin utcanévváltoztatásai két tanulmányban is terítékre kerülnek. MAOZ AZARYAHU (56–73) a német városban és az izraeli Haifában a megalakult új rezsimnek 1951-ben végrehajtott, ideológiai jellegű, a korábbi emlékezetkultúrát törölő és újat konstruáló utcanév-változtatásait hasonlítja össze, míg JANI VUOLTEENAHU és GUY PUZEY tanulmánya (74–97) ANTONIO GRAMSCI hegemoniaelméletére és helynévasással kapcsolatos politikatudományi nézeteire alapozva vizsgálja a szocialista és posztoszocialista (Kelet-)Berlin hivatalos utcanév-változtatásait. DANIELLE DROZDZEWSKI 2014-es munkájában (114–131) Krakkó utcanévcseréit elemzi a második világháborútól a posztoszocialista éráig. Ehhez hasonló vizsgálatot végzett ANAIS MARIN Leningrád/Szentpétervár (132–149), LAURA ŠAKAJA és JELENA STANIĆ Zágráb (150–167), MONIKA PALMBERGER Mostar (168–184), DUNCAN LIGHT és CRAIG YOUNG pedig Bukarest esetében (185–201). Az utóbbi két tanulmány közös vonása

továbbá, hogy a városlakók szempontját, a mindennapi privát helynévhasználat síkját is bevonja az utcanévadás és -csere mint általában a politika által, felülről irányított jelenség kutatásába. Az előbbi, kelet-európai helyszíneket érintő tanulmányok olyan témákkal foglalkoznak, mint a politikai rezsimváltások diszkurzív hatásai a városszövegre; az emlékezet térbeliesítése; értékrendek térbeli kodifikációja; az elkülönülés-elkülönítés, határmegvonás társadalmi-politikai folyamata; időbeli határképzés; vagy a nacionalista ideológia felírása a városképre.

Az előző tanulmányok sorába illeszkedik a tanulmánykötet egyetlen magyar vonatkozású elemzése is a helsinki egyetem tanszékvezető politológusa, EMILIA PALONEN tollából (98–113). A többek közt Budapest történetével és a közelmúltbeli és jelenkori magyar emlékezetpolitikával foglalkozó szerző aktuális írásában a 19. századtól napjainkig tartó időintervallumban elemzi Budapest utcanév-változtatásainak történetét. Szerinte más városok evolúciós jellegű, lépésenkénti névváltoztatásaival szemben a magyar főváros névhálózatának változása revolúciós jellegű: hullámai a politikai változások automatikus velejárói, így az utcanév-változtatás már hagyományként van jelen Magyarországon. Különbő diskurzuselméletekre alapozva azt vizsgálja, hogy az utcanévadás aktuása hogyan teremti meg a „diszkurzív univerzumot”. Ebben az elméleti keretben az utca-
nevek csomópontokként, örökként, az utcanév-változtatások pedig örváltásként értelmeződnek. PALONEN a reformkortól kezdve veszi sorra az utcanévadási trendeket Budapest történetében, rámutatva arra, hogy az újonnan létrehozott toponimák az őket létrehozó új rezsimnek politikai diszkurzusának fontos részét képezték, és a rendszereken belüli változásokat is követték. Az emlékezetpolitika köztéri emlékművekben, szobrokban való megtestesülése a rendszerváltást követő időszak kapcsán a névtani kérdésekkel majdnem azonos teret kap. Ezen időszak kapcsán a szerző a dualizmushoz mint aranykorhoz, valamint a két világháború közti érához való visszamozdulás tendenciáit mutatja ki a névváltoztatásokban, és a jobboldali kormányok utcanév-változtatásban való aktivitását, azon belül pedig az államszocialista múlt emlékeit eltörlő törekvéseket hangsúlyozza. Ugyanakkor nehezen értelmezhető a 2010-es évek utcanév-változtatásairól szóló résznél a szerző azon gondolata, amely a kormányzat populista ideológiájának megjelenéseként értékeli tizenhárom utcanévadási esetet, amelyek során különféle személyeknek, közszerelőknak állított emléket a városvezetés. Az ehhez készült táblázatban a névadók közt egyrészt a populáris kultúrához sorolt egyes személyek („popular culture” címkével a személy pár szavas bemutatása után) szerepelnek: Domján Edit, Elvis Presley, Romhányi József (utóbbi tévesen színészként megjelölve), valamint neves futballisták: Dalnoki Jenő, Kocsis Sándor és Zakariás József. Másrészt antikommunista személyekként ide sorolja a szerző Bauer Sándort, Bibó Istvánt és Mansfeld Pétert; mellettük két népi író („populist writer”): Illyés Gyulát és Németh Lászlót; valamint Görgey Artúrt („revolutionary” címkével) és id. Antal (sic!) Józsefet (címké nélkül, mint két háború közötti kisgazda politikus). A szerző a holokauszttal kapcsolatos utcanévadások esetén arra hívja fel a figyelmet, hogy noha zsidókat mentő nem zsidókról a közelmúltban számos közterületet neveztek el (l. alsó rakpartok neve), zsidó személyekről nem történt utcanévadás. A közelmúltbeli utcanév-változtatásokról szóló rész utolsó bekezdései inkább kormánykritikaként, mint kritikai névtani elemzésként olvashatóak. A tanulmány a számos helyesírási és értelmi elíráson túl (pl. *Nándor utca* [107], *Grof. Tisza István utca* [106], *Zakarias József* [utca, 110], *Antal József* [rakpart, 110]) tárgyi tévedéseket is tartalmaz (pl. a szerző szerint a trianoni béke után az elcsatolt területekről túlnyomórészt paraszti háttérű és szakképzetlen

munkástömegek árasztották el a fővárost, 105; Slachta Margit szerint protestáns aktivista volt, 110). Összességében örömteli a magyar névtan számára, hogy EMILIA PALONEN tanulmánya révén egy magyar vonatkozású téma is megjelenik egy nemzetközi kötetben, amely a kritikai névtan újszerű szemléletmódjával vizsgálódik. Ugyanakkor ennek az érdekes és sokrétű témának – Budapest (kivált közelmúltbeli) utcanév-változtatásainak – kissé precízebb és átgondoltabb kritikai névtani feldolgozása még várat magára.

A kötet utolsó tanulmányát MARAL SOTOUDEHNIA jegyzi (290–308). A szerző a digitalizáció és a hagyományos közterületnév-kultúra és -használat kérdését, együtthatásait vizsgálja Dubaj példáján: a városvezetés egy *Makani* nevű (arab 'az én helyem'), a korábbi postai címeket tízjegyű kódokkal helyettesítő, a térbeli tájékozódást segítő rendszert vezetett be, ugyanakkor emlékeztető jellegű utcanévadási projektbe is kezdett.

4. A kötetet a szerkesztők összegző és jövőbe tekintő írása zárja (309–320). Néhány további, kutatásra érdemes témát is megjelölnek, például a kétnyelvű utcanévtáblák aláfölrendeltséget tükröző formai, elrendezési tulajdonságainak elemzését; korábbi utcanéveket megőrző üzletnevek eseteit; a helynevek szerepét a profán tér egyéni és közösségi jelentésekkel telített helyé alakításában; vagy az utcanévadás erőszakkal való kapcsolatát, illetve recepcióját marginalizált csoportok esetén. A szerzők kiemelik különféle megközelítési módok és módszerek – utóbbiak közül a kvalitatív jellegűek, különösen a mélyre ásó esettanulmányok – gyümölcsöző jellegét. Zárásként a szerkesztők felvetik azt a kérdést, hogy a hatalmi viszonyokkal, elnyomott társadalmi csoportokkal is foglalkozó kritikai városi helynévtannak milyen szerepe lehet a közéletben, politikában, nyilvános diskurzusban, majd kifejezik abbéli reményüket, hogy a kötet további vizsgálatokra fog ösztönözni az utcanévek politikumának kutatásában.

A kötet által bemutatott elméleti hátterek és megközelítési módok a magyar névtanban is inspirálóak lehetnek. A mélyebb elemzést lehetővé tevő, összetettebb, magyar vonatkozású példák nagy bőségben rendelkezésre állnak, tekintve például a hazai utcanévek 20. századi, az aktuális politikai rezsim ideológiai mentén történt változtatásait vagy a határon túli magyarok települések esetét, amelyekben a politikai változásokon túl az etnikai vonatkozások aszetusa is megjelenik. A kötetben kirajzolódó elméleti keret magyarországi alkalmazása a névtan helyett eddig a földrajztudományban látszik megjelenni (l. pl. ERÖSS ÁGNES kutatásait Beregszász és Nagyvárad példáján). A kritikai helynévtan tudományközi szemlélete bővítheti a magyar utcanévek kutatásának szempontrendszerét, hozzájárulhat az egyes esetek tágabb történeti, társadalmi, politikai kontextusában való, mélyebb megértéséhez. De általa az interdiszciplináris kutatási kapcsolatok is erősödhetnek, és a magyar vonatkozású közterületnév-kutatások a nemzetközi kutatások áramába is bekapcsolódhatnak. A kötet tehát mindenképpen tanulságos lehet azon névkutatók számára, akik az utcanéveket, de bármely hely-, sőt tulajdonnévfajta annak történetiségében, illetve a társadalom és a hatalom vonatkozásaiban kívánják vizsgálni.

IMREH RÉKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5157-793X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A Name & Place című könyvsorozat exonimák használatával foglalkozó újabb köteteiről

1. Criteria for the Use of Exonyms. Proceedings of the 17th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Zagreb, 14–16 May 2015 [Az exonimák használatának feltételei. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja által 2015. május 14–16-án Zágrábban tartott konferencia előadásai]. Szerkesztők: PETER JORDAN – PAUL WOODMAN. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2016. 170 lap – 2. A Survey of Exonym Use. Proceedings of the 19th UNGEGN Working Group on Exonyms Meeting, Prague [Praha], 6–8 April 2017 [Az exonimák használatának felmérése. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja által 2017. április 6–8-án Prágában tartott konferencia előadásai]. Szerkesztők: PETER JORDAN – IRENA ŠVEHLOVÁ – PAUL WOODMAN. Verlag Dr. Kovač, Hamburg, 2018. 191 lap

1. A PETER JORDAN és PAUL WOODMAN által szerkesztett, a helynévkutatás kérdéseit vizsgáló Name & Place. Contributions to Toponymic Literature and Research [Név és hely. Közlemények a helynévtani szakirodalom és kutatás témakörében]¹ című könyvsorozat hatodik és hetedik kötete egyaránt az exonimák használatával foglalkozik.

2. A 2016-ban megjelent hatodik kötet előszava szerint (3–4) a térképek, atlaszok szerkesztőinek és az egyéb kiadványok szerzőinek – ideértve az újságokat és az elektronikus médiát is – számos esetben kell döntést hozniuk arról, hogy egy adott földrajzi egység lehetséges megnevezései közül melyik alakot alkalmazzák: a szóban forgó területen élő közösség által használt endonimát, vagy a szerkesztő, szerző képviselte beszélő-közösség által az endonimánál esetleg ismertebb exonimát. A megfelelő helynévforma kiválasztása és így a kommunikáció sikeressége szempontjából fontos továbbá azt is szem előtt tartani, hogy az adott kiadvány nemzetközi célközönségnek készül-e, vagy egy adott országon belül jelenik meg. Az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja ilyen kérdésekben próbál útmutatást nyújtani az exonimák használatával kapcsolatos ajánlások megfogalmazásával. A kötet alapjául szolgáló konferencia és az ott elhangzott előadásokból készült tanulmányok is e célt szolgálják.

A szerkesztők három, témájukat tekintve koherens fejezetre tagolták a kötetet. Az első fejezetben szereplő tanulmányok az exonimák használatának feltételeit általános elméleti keretben vizsgálják; a második fejezet bemutatja az endonima és exonima mint fogalom meghatározásának nehézségeit; a harmadik fejezet pedig szintén e felosztás problémáit vizsgálja speciális esetekben, például amikor egy adott földrajzi objektum több nyelvhasználó

¹ A sorozat első négy kötetének ismertetését l. Halász Eszter – Simon Judit 2016. Egy nemzetközi helynévtani könyvsorozat első négy kötetéről. *Névtani Értesítő* 38: 259–264, az ötödik kötet ismertetését l. Oláh Bence Attila 2018. Place-Name Changes. Proceedings of the Symposium in Rome, 17–18 November 2014 [Helynévváltozások. A 2014. november 17–18-án Rómában tartott szimpózium előadásai]. *Névtani Értesítő* 40: 249–252.

közösség területén helyezkedik el. A kötet 11 ország 21 szerzőjének írását közli, s összesen 15 tanulmányt tartalmaz.

A kötet első fejezete hét írásból áll (9–89), melyek az exonimák használatának feltételeit az alábbi megközelítésekben vizsgálják. PETER JORDAN az UNGEGN munkacsoport eddigi munkáját, az exonimák használatával kapcsolatos ajánlásait és az erről folyó diskurzust mutatja be (9–16). PAUL WOODMAN gyakori kérdéseket megválaszolva (pl. a nemzetközi térképészetben milyen esetekben ajánlott az exonimák használata, szükséges-e új exonimákat alkotni) ad árnyaltabb képet az exonimák használatának feltételeiről (17–20). MACIEJ ZYCH bemutatja, hogy a korábban PETER JORDAN által közzétett, exonimák használatára vonatkozó irányelvek (Criteria for the use of exonyms – a next approach. United Nations Group of Experts on Geographical Names, 26th Session, Vienna 2–6 May 2011, Working Paper No. 64) alkalmazása miért problematikus egy olyan – jelen esetben a lengyel – nyelvben, amelyre vonatkozóan már létezik hivatalos, nemzeti állásfoglalás, útmutatás (21–41). PETER PÁLL átfogó képet ad arról, hogy az észti nyelvben hogyan alakultak az exonimák és az endonimák használatának feltételei az 1940-es évektől egészen az 1980-as évekig (43–48). POKOLY BÉLA, BÖLCSKEI ANDREA és MIKESY GÁBOR az exonimák használatát kultúrafüggő jelenséggé ismerteti, s ennek történelmi, vallási és nyelvi aspektusait mutatja be a magyar nyelv vonatkozásában (49–62). SUNGJAE CHOO, SANG-HYUN CHI és HEESU KIM a koreai nyelvben használt exonimákat a PETER JORDAN által publikált irányelvek alapján mutatják be és rendszerezik, valamint három további kategóriát is javasolnak az ajánlások kiegészítéséhez, például az olyan esetekre, amikor a nemzetközi kommunikációban az exonima alkalmasabb az érzelmi jegyek közvetítésére, mint az endonima (63–74). ŽELJKO HEĆIMOVIĆ és DRAGAN DIVJAK pedig egy egységes európai földrajzinév-adatbázis, a EuroGeoNames (EGN), ezen belül is a horvát CroGeoNames adatmodelljének változásait és geoinformatikai standardizációs törekvéseit mutatják be (75–89).

A kötet második fejezetének témája: az endonima és exonima mint fogalmi kategóriák meghatározásának nehézségei. OJÄRS BUSS az *endonima* és *exonima* jelenleg elfogadott definíciói alapján tárgyalja, hogy bizonyos helynevek egyik csoportba sem sorolhatók be egyértelműen, így a pontosabb kategorizáció érdekében az *endonymoid* és az *exonymoid* fogalmak bevezetését ajánlja (93–98). PŘEMYSL MÁCHA és LUDĚK KRTIČKA az exonima mint metaforikus endonima jelenségét ismerteti egyes, a cseh nyelvben található helynevekkel összefüggésben (pl. a cseh *Amerika* használata nagyméretű vagy távoli erdőkre, földekre, épületekre) (99–114). HERMANN BELL tanulmánya szerint az endonima az adott beszélőközösségben sajátjának elfogadott jelölőként, az exonima pedig a közösségben idegennek tartott jelölőként értelmezhető. Egyes esetekben azonban az idegen nyelvből átvett toponimát a közösség – kulturális vagy történelmi háttére miatt – teljes mértékben a sajátjának érzékeli (pl. a Virginia állambeli *Paris* településnév esetében) (115–125). MATJAZH GERŠIČ és DRAGO KLADNIK egy, az exonimizáció folyamatát kontrasztív módon, a horvát és szlovén nyelv vonatkozásában vizsgáló projektet mutatnak be (127–131). A fejezet IVANA CRLJENKO beszámolójával zárul, amelyben a zágrábi Miroslav Krleža Lexikográfiai Intézet helynevekkel, azon belül is exonimákkal kapcsolatos munkálatait ismerteti (pl. egy exonimákat tartalmazó földrajzinév-szótár készítését az UNGEGN ajánlásai alapján) (133–137).

A kötet utolsó fejezetében négy tanulmány található, amelyek az exonimák használatának speciális eseteit szemléltetik. ŽANE CEKULA lettországi és azzal szomszédos országok

példáin keresztül mutatja be, hogy milyen névadásbeli különbségek és hasonlóságok figyelhetők meg a nyelvi határokon átívelő földrajzi egységek esetében (pl. Balti-tenger) (141–151). KOHEI WATANABE a nagy kiterjedésű földrajzi egységek (pl. tengerek, óceánok, kontinensek) nevein keresztül mutatja be az exonima és endonima mint kategóriák használhatóságának problémáját (pl. a Csendes-óceán esetében helyi, őshonos lakosság híján az endonima nehezen meghatározható) (153–158). TOMÁŠ MAREK pedig a tengereket és az egyéb nemzetközi területeket jelölő cseh exonimák standardizációjának folyamatát mutatja be az ebben a témában megjelent kiadványokon és az azokban szereplő példákon keresztül, néhány speciális esetet is feltüntetve (159–164). Végül ROMAN STANIFERTL a European Location Framework (ELF) [Európai Hely Keretrendszer] elnevezésű adatbázisban található következtetések és nem hivatalos helynévalakok közül mutat jellemző példákat (pl. standardizált helynevek többféle alakban: *Lago di Averno*, *Foce del L.[ago] d’Averno*) (165–170).

3. A sorozat hetedik kötete az exonimákkal foglalkozó munkacsoport első 15 évének tudásanyagára és az eddig levont következtetések ismertetésére épít. A kötet tanulmányai az exonimák aktuális használati szokásait mérik fel, három fejezetben, számos ország gyakorlatát bemutatva. Az első rész három tanulmánya felvázolja az exonimákkal foglalkozó munkacsoport eddigi tevékenységét, valamint azt, hogy miként fejlődött ez idő alatt az exonimák kérdéskörét vizsgáló elméleti keret. A második és harmadik fejezet 13 tanulmánya pedig európai, ázsiai és afrikai országok példáin keresztül mutatja be az exonimák jelenlegi használatának nemzeti szintű gyakorlatát.

A bevezető fejezetben PETER JORDAN ismerteti az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportjának eddigi eredményeit, és a megválaszolatlanul maradt kérdéseket is felvevete (9–20). POKOLY BÉLA a nemzetközi helynév-standardizáció témakörébe nyújt bevezetést (pl. az endonima–exonima csoportosítás háttere, az ENSZ állásfoglalása az exonimák használatáról, az exonimák használatának érzelmileg semleges és érzékeny esetei) (21–26). MILAN HARVALÍK pedig cseh helynevek segítségével szemlélteti, hogy milyen jelentős mennyiségű történelmi, társadalmi és nyelvi háttérinformáció tartozik hozzá egy-egy helynév történetének átfogó ismeretéhez (27–32).

A második fejezet az exonimák használatának egyes európai országokban megfigyelhető szokásairól, irányelveiről ad körképet. BOTOLV HELLELAND ismerteti, hogy Norvégiában hogyan sikerül alkalmazni az exonimák használatával kapcsolatos irányelveket (35–44). ZANE CEKULA a Lettországból hivatalosan elfogadott exonimák kategóriáit mutatja be: a nyelvi határokon átívelő földrajzi egységeknek például majdnem mindig több hivatalos nevük létezik a lettben (45–51). Ezután PAVEL BOHÁČ ismerteti a *List of the Czech Exonyms* [A cseh exonimák jegyzéke] című gyűjtemény harmadik kiadásának előkészítő munkafázisait (53–57). BÖLCSKEI ANDREA, GERCSÁK GÁBOR és MIKESY GÁBOR (59–80) a magyarországi exonimák használatának szokásait kérdőívvel mérik fel, és bemutatják, hogy milyen szociológiai, ideológiai és nyelvi tényezők befolyásolják a nyelvhasználók exonimahasználatát. PETER JORDAN ausztriai példákra keresztül illusztrálja a német nyelven belüli kapcsolatot a politika, a nyelvi presztízs és az exonimák használata között (81–94). DRAGO KLDANIK és MATJAZ GERŠIČ a szlovén nyelvben használatos, színeket tartalmazó exonimákat jelentésközvetítő tulajdonságuk miatt vizsgálja (pl. *Beli Nil* 'Fehér-Nílus') (95–118). IVANA CRLJENKO a horvát nyelvhasználók szempontjából vizsgálja meg a 2017-ben kiadott, exonimák használatára vonatkozó irányelvek hasznosíthatóságát

(119–130). MARIA DEL MAR BATLLE egy katalán helynév-standardizációs projektet ismertet, melynek célja az exonimák aktuális használati szokásainak és a standardizációval kapcsolatos kérdéseknek a felmérése a katalán nyelvben (131–135). Végül PAUL WOODMAN azt vizsgálja, hogy milyen tényezők határozzák meg a határozott névelő használatát az angol nyelvű exonimákban (pl. *the Philippines, Brazil*) (137–145).

Az utolsó fejezet négy tanulmányának tárgya a kelet-ázsiai és afrikai (koreai, japán, tajvani és núbiai) közösségek exonimákkal kapcsolatos nyelvhasználati szokásainak felmérése. SUNGJAE CHOO ötfokú Likert-skálán vizsgálja, hogy a koreai nyelvhasználók milyen mértékben értenek egyet tíz országnév és négy városnév exonima és endonima alakjának használati gyakoriságával (149–156). KOHEI WATANABE a japán nyelven alkotott exonimákat és az exonimák alkotásának folyamatait vizsgálja országnevek, azok rövidítései és nagyméretű földrajzi egységek nevei kapcsán; elemzi az angol és egyéb nyelvekről való transliteráció gyakorlatát, és beszél az endonimaként funkcionáló exonimákról is (pl. a *Japan* országnév – eredetileg exonima – használata számos esetben elfogadott a japán *Nihon ~ Nippon* endonima helyett) (157–161). VLADIMÍR LIŠČÁK tajvani helynevek endonima és exonima alakjait és azok eredetét vizsgálja (pl. Tajvanon beszélt nyelvekből eredeztethető exonimákat, illetve portugál telepesek névadásait) (163–183). A kötet utolsó tanulmányában HERMANN BELL az arab nyelvi hatások térnyeréséről ír a Nílus mentén beszélt egyik núbiai nyelvnek, a nobiinnak a helyneveiben (185–191).

4. A kiadványsorozat hatodik kötete részletesen ismerteti az UNGEGN exonimákkal foglalkozó munkacsoportja által megvitatott, az exonimák használatával kapcsolatos kérdéseket, valamint az évek óta tartó tudományos diskurzus eredményeként kiadott, az exonimák használatával kapcsolatos ajánlásokat. A hetedik kötet anyaga pedig európai,ázsiai és afrikai országok tekintetében mutatja be ezen irányelvek nemzeti szinten történő érvényesülését, vagy éppen alkalmazhatóságuk problémás eseteit.

OLÁH BENCE ATTILA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3557-857X>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

A nyelvföldrajztól a névföldrajzig. Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén IX. / Od geografske lingvistike do geografske onomastike IX. Ime i društvo na periferiji mađarskog govornog područja

Szerkesztők: VÖRÖS FERENC – LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA. Savaria University Press – Glotta Nyelvi Intézet, Szombathely–Eszék, 2018. 218 lap

A konferenciakötet A nyelvföldrajztól a névföldrajzig című konferenciasorozat 2018. május 24–25-én megrendezett kilencedik alkalmán elhangzott előadások írott változatát adja közre. A Név és társadalom a magyar nyelvterület peremén alcímű konferenciának

ezúttal az eszéki székhelyű Juraj Josip Strossmayer Egyetem Bölcsészettudományi Kara adott otthont. A kötet horvát–magyar kétnyelvű kiadásban jelent meg,¹ a tanulmányok után adott nyelvű, valamint angol absztrakttal és kulcsszavakkal. A kiadványt a szerkesztők előszava (13–14; 13–14), majd Tóth Attilának, a Magyar Nyelvstratégiai Intézet igazgatójának a köszöntője nyitja (15–16; 15–16).

A 14 tanulmány sorát VÖRÖS FERENC tanulmánya indítja (17–34; 17–35), amelyben a 18. század elejéről származó cenzusok és az 1720-as országos összeírás korpuszán mutatja be, milyen földrajzi elrendeződést mutatnak a különféle etimológiai rétegek a német és szláv népességgel érintkező vármegyékben. Három réteg (német, szláv és magyar) meghatározása után egy, a bizonytalan eredetű neveket összefoglaló kategóriát is felvesz, valamint részletesen kitér a névanalízis során felmerült kérdésekre, név, nyelv és etnikum kapcsolatára is.

A kulturális nyelvészet szemléletmódjával közelít a családnevekhez SLÍZ MARIANN, P. TÓTH TEODÓRA és FARKAS TAMÁS írása (35–55; 37–58). Anyaországi, szlovákiai és romániai magyar egyetemisták körében végzett online kérdőíves kutatásuk célja annak feltárása, hogy mi alapján tekintenek a magyar nyelvközösség tagjai egy családnevet magyarnak vagy idegennek. A szerzők a nyelvek mellett olyan kulturális tényezőkre építették kérdéseiket, mint a személynéven alapuló kategorizáció és diszkrimináció. Az eredményeket típustól függően Likert-skálán értelmezték, illetve részletesen bemutatott tipikalitási feltételek szerint sorolták csoportokba, folyamatosan szem előtt tartva az esetleges befolyásoló tényezőket.

DUBRAVKA BOŽIĆ BOGOVIĆ a 18. századi dél-baranyai anyakönyvekben megőrzött személynévalakok elemzését végezte el tanulmányában (57–70; 59–72). A kilenc egyházközségből felhasznált forrás részletes nyelvi, ortográfiai elemzése után évtizedes bontásban, valamint településekre vonatkoztatva megállapítja a különböző férfi- és női nevek gyakoriságát a német és a szláv lakosság esetében, majd össze is hasonlítja a két etnikum névadási szokásait e gyakorisági listák alapján.

Szintén egyházi feljegyzéseket használt fel helynévi kutatásához NADA BULIĆ és IVANA POSEDI. A 17. századi kaproncai Szent Miklós Plébánia úrbéri könyveibe bejegyzett helynevek írásmódja című írásukban (71–81; 73–82) elsőként dolgozzák fel a ma Kapronca külvárosának számító egykori Močile település templomának felszentelése előtről származó plébániai levéltár latin és kaj-horvát nyelvű anyagának egy részét. A tanulmányukban csoportosítják a feljegyzett mikrotoponimákat, és szólnak a kaj-horvát írásrendszerről is, amely a latin ábécé mellett épített a magyar hangjelölési megoldásokra is.

NYÁRI DENISZ Kelet-szlavóniai magyar családnevek a késő középkorban és a kora újkorban című írásában (83–96; 83–97) Eszék és környéke magyar és horvát nyelvű adó- és birtokösszeírásait veti össze: vizsgálata a magyar családneveknek más nyelvekkel való érintkezés hatására bekövetkező változására irányul. A terület családneveit négy motivációs-szemantikai kategóriába sorolja, megállapítja a leggyakoribb családneveket a két forrásban, valamint kitér azok helyesírási eltéréseire, változásaira is.

¹ A kötet első felében magyarul, a másodikban pedig horvátul olvashatók a szövegek. Az oldal-számozás a két részben egymástól függetlenül alakul; a horvát részben a kötet utolsó lapjától kezdődik, és visszafelé halad. A továbbiakban a zárójelben előbb a magyar, majd a horvát változat oldal-számait szerepelnek. A szerzők nevét az egyszerűség kedvéért a magyar változat alapján adom meg.

MAJA GLUŠAC, BERNARDICA DOMORAD és BETINA DOMAZET tanulmányukban (97–109; 99–110) négy horvát szótárban vizsgálják a magyar nevek megjelenését, különös tekintettel a fonetikai és morfológiai, valamint a politikai, gazdasági és társadalmi tényezőkre a tulajdonnevek által felvetett lexikográfiai problémák körében. További kérdésük, hogy a horvát szótárakban megjelenő magyar nevek előfordulási gyakorisága mennyiben szolgálta a magyar nemzeti öntudat meghatározását.

LEHOCKI-SAMARDŽIĆ ANNA és JADRANKA MLIKOTA három 19. századi, Magyarországon területén kiadott horvát nyelvtan onomasztikai részeit hasonlítja össze (110–121; 111–122), elsősorban a személynevekre koncentrálva. Bemutatják, hogy a különböző célközönségnek készült nyelvtanok szerkezetébe hol, milyen módon és céllal épültek be a nevek, és ezek mennyiben tükrözik a korabeli horvát lakosság valódi névhasználatát, illetőleg mennyire következtesek a nevek kétnyelvű írása során.

Deákné Bartha Katalinnak az 1930-as években Szlavóniában végzett kiemelkedő munkásságát tárja az olvasó elé TÓTH PÉTER a kutató saját visszaemlékezéseire támaszkodva (122–129; 123–131). Írásával betekintést nyújt a nyelvjárásgyűjtés korabeli körülményeibe és ma is fennálló nehézségeibe. Mindeközben végigköveti D. Bartha Katalin életútját és pályáját, amelyeket nagyban meghatároztak a második világháború eseményei is.

Az első világháború és Trianon utáni Pécs városában lezajlott magyarosodási törekvéseket foglalja össze írásában NAGY IMRE GÁBOR (130–149; 133–151). Részletesen szól a magyar ruha, a magyar tánc és a magyar zene ügyéről, majd a hol burkoltan, hol nyíltan megjelenő névmagyarosítási mozgalmakról. Kitér a névváltoztatás és annak elutasítása mögötti motivációkra, érvekre, valamint arra is, hogy kik körében és milyen mértékben volt sikeres az olykor erőszakos ráhatásoktól sem mentes mozgalom.

GERCSÁK GÁBOR az idegen földrajzi nevek megjelenését vizsgálta az elmúlt kétszáz év egyes korszakaiból (a felvilágosodás korából, a reformkorból, a századfordulóról és napjainkból) válogatott atlaszokban (151–158; 153–161). Az idegen földrajzi nevek írásmódjának áttekintése mellett az atlaszokhoz történeti, művelődéstörténeti és tudománytörténeti hátteret is nyújt. Végül a négy munkában összeveti a latin, a cirill és a szójeles írásrendszerekből származó földrajzi nevek írásváltozatait.

BARICS ENIKŐ a migráció földrajzi nevekben fellelhető nyelvi nyomait tárja fel tanulmányában, különös tekintettel a kétnyelvűsége (159–166; 163–169). A magyar és a horvát nyelv közötti kölcsönhatásokat vizsgálva bőséges példákat hoz anyagából, eredményeiből pedig a horvát népesség mindennapi nyelvhasználatára következtet.

Az 1561–1579 közötti szlavóniai és szerémségi oszmán adó- és telekkönyvi összeírások gazdag forrását használta fel kutatásához ANĐELKO VLAŠIĆ (167–175; 171–179). Írásában ismerteti az oszmán összeírások jellemzőit, valamint megkísérli a terület magyar lakosságának azonosítását az arab írással, fonetikus lejegyzett tulajdonnevek hangzása alapján. Vizsgálatának az arab írásrendszerből származó nehézségeit és bizonytalanságait részletesen tárgyalja, és más korok főleg osztrák forrásait alkalmazza kontrollkorpuszként eredményeihez.

MIKESY GÁBOR tanulmánya (177–192; 181–197) a mikrotoponimák alapján levonható következtetéseket mutatja be a területen élő magyar és horvát népesség együttélésére, névhasználatának egymásra hatására vonatkozólag. Saját gyűjtései nyomán megrajzolt szóföldrajzi térképeit összeveti a történeti térképekkel, ezek alapján tárja fel a két nép és a két írásrendszer kapcsolatát.

Az *-i* képzős helynevekből alakult családnevek elterjedtségét vizsgálta a kárpátaljai beregszászi járásban, ennek segítségével pedig a népesség migrációjának feltérképezésére tett kísérletet KOVÁCS ANDRÁS írása (193–204; 199–210). A forráshiány és az adatok hozzáférhetetlensége miatt az egyházi anyakönyveket szláv nyelvű gazdakönyvekkel egészíti ki az 1903–2010 közötti időszakból, tíz településről. A családneveket hét kategóriába osztja a név eredetére utaló településeknek a névviselő lakóhelyétől való távolsága alapján; ennek köszönhetően a családnevek a társadalom életére vonatkozó információval is szolgálnak.

A kötetet a szerzők rövid bemutatása zárja az adott nyelven, majd angolul (205–216; 211–223).

A tanulmányok illeszkednek a konferencia alcíméhez, tartalmi és megközelítésbeli sokszínűségük pedig jól példázza a nyelv- és névföldrajz interdiszciplináris jellegét, valamint rámutat a tulajdonnevek társadalomban betöltött meghatározó szerepére, összekötő kapocsként való működésére a különböző népek együttélésekor.

HAUBER KITTI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-7983>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Namen und Berufe [Nevék és foglalkozások]

Szerkesztő: DIETER KREMER. *Onomastica Lipsiensia*. Leipziger Untersuchungen zur Namenforschung 13. Leipziger Universitätsverlag GMBH, 2018. 391 lap

A *Namen und Berufe* című kötet, mely 18 névkutató munkáját mutatja be, 14 német és 4 angol nyelvű tanulmányt tartalmaz a nevek és foglalkozások egymással összefüggő témakörében. A tanulmánykötet élén álló írásában a szerkesztő, DIETER KREMER részletesen sorra veszi, hogy mely kutatási területek milyen nézőpontokból foglalkozhatnak a kiadvány által tárgyalt témakörrel (7–62).

ROSA KOHLHEIM azon becenevek kialakulását vizsgálja, amelyeknek forrása a foglalkozásneveket tartalmazó középfelnémet szókincs. Kutatása elsősorban a középkori német városok kisiparosaira specializálódik, mivel e korszakban számos új foglalkozásnév keletkezett (63–72).

DIETLIND KREMER a regionális hagyományt vizsgálja a foglalkozásokkal kapcsolatos tevékenységek tükrében, családnevek hangtani és lexikai jellegzetességeit tárva fel névtérképekkel illusztrálva. Tanulmányában kitér a tíz legnépszerűbb német családnévre is, amelyek mindegyike foglalkozásnév, illetve foglalkozáshoz kapcsolódó családnév, s betekintést nyújt a különböző nyelvjárási változatokba is (73–109).

MONIKA CHOROŚ a 16. századi földbirtokosok világába kalauzol el minket a felső-sziléziai német dialektusra jellemző neveik révén. Tanulmányában két régióban előforduló család- és keresztnévek tulajdonságait vizsgálja (111–135).

A foglalkozás-, tisztás- és méltóságnevek családnevekbeli előfordulásáról olvashatunk HENRYK DUSZYŃSKI-KARABASZ tanulmányában. Vizsgálatához szláv eredetű ortodox

egyházi feljegyzések nyújtottak alapot a 19. és a 20. század fordulójáról, Lengyelország két egyházmegyéjéből (137–149).

KARLHEINZ HENGST a szláv neveket és a hozzájuk kapcsolódó világi és egyházi foglalkozásokat állította kutatása középpontjába. Célja, hogy a 10–13. századi írott szövegekben fellelhető szláv személyneveket megvizsgálja két szempontból: elsősorban magát a személyhez kapcsolódó társadalmi állást vizsgálja, másodsorban pedig az ehhez kapcsolódó tevékenységeket (151–190).

WALTER WENZEL az Odera és az Elba közti területen élő szorbok vezető rétegének személyneveit vizsgálja közel 100 000, 14–18. századi oklevelekből származó adatból álló korpuszában (191–205).

LENNART RYMAN tanulmánya a középkori Stockholm foglalkozásneveiről és az ezekből létrejött családnevekről szól; forrásként az 1474–1520 közötti tanácsülések jegyzőkönyvei szolgáltak számára (207–219).

MARTINA HEER a svájci Bern kanton 15–16. századi, foglalkozások és a tisztségek elnevezéséből keletkezett családnevekkel foglalkozik munkájában (221–233).

KARL HOHENSINNER tanulmánya Ausztria területéről mutat be foglalkozásnévből lett családneveket. Kutatása a névtan és a dialektológia határterületén állva családnev- és helynévatlaszokat vett alapul (235–270).

EVGENY SHOKHENMAYER tanulmánya a leggyakoribb orosz, francia és német foglalkozásnevek és családnevek kapcsolatával, e neveknek a vizsgált családnévrendszerekben képviselt arányával foglalkozik, magyarázatot keresve a nevek és a társadalmi identitás összefüggéseire (271–290).

MARJA KALSKE tanulmányában Finnország egyik egykori közigazgatási egységének, Rymättylänek a 14. századi családneveiről olvashatunk. A szerző földművelők, haszonbérlek, halászok, matrózok, tengerészek és korabeli banditák neveit vizsgálja. A terület ebben az időszakban Svédország fennhatósága alatt állt, így a lakosság részben finn, részben pedig svéd nyelven beszélt (291–300).

RENÁTE SILIŃA-PINŃE a 17. századi Lívöld, azaz a mai Észtország és Lettország területén lévő településneveket elemez. A történészek és a régészek által összegyűjtött és rendszerezett anyagot arra használja fel, hogy nyelvészeti szempontból vizsgálja meg a településneveket, a vasfeldolgozás nyomait keresve (301–314).

NATALIJA VASIL'EVA névtani-szókészlet-tani tanulmánya a tengerészeti szókincs orosz családnevekben való megjelenését mutatja be. A vizsgálathoz öt foglalkozást választott ki: a hajóskapitányt, a hajókalauzt, a hajómestert, a kormányost és a hajóirányítót (315–326).

A japán személynevek és foglalkozások kapcsolatának szentelte írását MASAHIKO MUTSUKAWA. Tanulmánya első részében a japán családnevek eredetéről olvashatunk, különös tekintettel a mesterségnévből keletkezettekére, a másodikban pedig a foglalkozásnevekből kialakult utónevekre és ezek mai funkcióira fókuszál a szerző (327–340).

ALBRECHT GREULE és CHRISTOPHER KOLBECK a regensburgi Szent Katalin Kórház 1354–1930 közötti számviteli könyvei alapján végzett diakrón vizsgálatot. A nevek elemzésével a szerzők nemcsak nyelv- és írástörténeti, hanem gazdaság-, társadalom- és kultúratörténeti következtetések levonására is törekedtek (341–352).

ANGELIKA BERGIEN a személy- és a cégnevek kapcsolatát állítja kereskedelmi adatok alapján készült írása középpontjába: olyan személynevekkel foglalkozik, amelyekben a közszoói névkiegészítők szakmai tevékenységekre utalnak (353–358).

VOLKER KOHLHEIM Wilhelm Raabe 1864-es, *Az éhség papja* című regényéből kiindulva arra keresi a választ, hogy a német realista polgári irodalomban milyen szerepet játszik a hivatást gyakorló réteg, illetve hogyan válnak az irodalmi alakok nevei a foglalkozások reprezentációivá (359–391).

A *Namen und Berufe* című kötetben tehát 18 munkát olvashatunk német és angol nyelven, amelyek középpontjában a foglalkozásnevek állnak. A szerzők különböző időszakokat és településeket vizsgálnak annak tekintetében, miként alakultak ki a foglalkozásnevekből a családnevek.

STEINMACHER DÓRA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3177-0628>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Két monográfia és egy névszótár a középkori magyar személynévadásról

1. SLÍZ MARIANN, *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017. 179 lap – 2. MARIANN SLÍZ, *Personal Names in Medieval Hungary* [Személynevek a középkori Magyarországon]. Beiträge zur Lexikographie und Namenforschung 9. Baar-Verlag, Hamburg, 2017. 214 lap – 3. SLÍZ MARIANN, *Anjou-kori személynévtár 1343–1359*. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 2017. 334 lap

1. SLÍZ MARIANN 2017-ben megjelent gazdag tudományos „termésének” három kötete magyarul és angolul tárja a szakmai közönség elé az Anjou-kori magyarországi személynévadás és személynévhasználat jellemzőit. Szoros tematikus összetartozásuk indokolja, hogy a három kötetet együtt mutassuk be a középkori személynévadás iránt érdeklődő olvasóknak. A két magyar nyelvű kötet a *Személynévadás az Anjou-korban* (Históriaantik, Budapest, 2011) című monográfia, illetve az *Anjou-kori személynévtár 1301–1342* (Históriaantik, Budapest, 2011) folytatása.

2. A *Személynévvizsgálatok a középkori Magyarországról* című monográfia a középkori nevekkal foglalkozók számára írt módszertani segédkönyvként is olvasható: a bevezetőt követő négy önálló fejezet mindegyikében hangsúlyosan jelennek meg módszertani kérdések és megoldási javaslatok.

Az 1. fejezetben (13–15) a szerző a forrásait, főbb kérdésfelvetéseit és összesített korpuszának jellemzőit ismerteti. Ez utóbbi két adatbázisnak – a korábbi, 1301–1342-es időszakra vonatkozóan, illetve az aktuális, 1343–1359-es korszakot felölelőnek – az egyesítésével alakult ki.

A 2. fejezetben (17–79) a szerző az összevont korpusz alapján mutatja be a 13–14. század névadásának jellemzőit, mind a birtokos rétegben, mind pedig a polgárok, mezővárosi polgárok és a jobbágyok között. A korpusz adatai a férfinevek körében a *János* és

Miklós kiugró gyakoriságáról tanúskodnak, a korszakra általában jellemző volt a (főként görög–latin eredetű) jövevénynevek dominanciája (minden rétegben 90% fölötti aránnyal). Ebben a fejezetben a szerző áttekinti a férfinévek eredet szerinti rétegeinek 1223–1359 közötti változását is. Hasonló módszertannal dolgozza föl a női névek alakulását, s itt sem láthatunk jelentős különbségeket az egyes társadalmi rétegek névhasználatára között: az *Erzsébet* és a *Margit*, utánuk pedig az *Ilona* és az *Anna* található minden lista élén. A korpuszra itt a görög–latin eredetű (egyházi), illetve a német eredetű nevek túlsúlya jellemző, az időbeli változást a jövevénynevek folyamatos térhódítása és a magyar nevek arányának visszaszorulása jellemzi a 13–14. században.

A 2. fejezet fontos részét képezi a névváltozatok bemutatása (37–56). A szerző kitér az átvett nevek számos alakváltozatának kérdésére (pl. *Egidius*: *Egud* ~ *Egyd* ~ *Egyed* ~ *Egyud*, ill. *Anna*: *Annus*, *Anich* ~ *Anych*, *Anith* ~ *Anyth*, *Anitha*), mind helyesírás-, mind grammatikatörténeti szempontból elemzi őket, és bemutatja a latin alapnevek és vulgáris megfelelőik közötti összefüggéseket. Az elemzés körületekintően szemügyre veszi többek között a névváltozatok időbeli változásának kérdését is. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a 14. század első hat évtizedében a férfinévek névváltozatai az élőnyelvi használatban egyre inkább visszaszorultak. (A női nevekkel kapcsolatban hasonló tendenciákat a csekély adatmennyiség miatt nem lehet kimutatni.)

A nyelvi eredet meghatározásának módszertanát a *Jolánta* név alapján mutatja be a szerző (56–63). Eközben a genealógiai kutatások eredményeit is hasznosítja (56–79), és többek közt IV. Béla magyar király lányának, Boldog Jolántának a neve alapján meggyőzően igazolja a több generáción át tartó névöröklést. Hasonlóan szemléletes annak bemutatása, hogyan befolyásolták a (nemesi) házassági kapcsolatok például a *Dorottya* név magyarországi elterjedését. Önállóan is kitűnően olvasható mikroelemzés mutatja be az irodalmi eredetű egyénnevek (*Hektor*, *Trisztán*, *Médea*) adását a névöröklés szempontjából.

A 3. fejezetet (81–122) a megkülönböztető névelemeknek (családnévelőzményeknek) és a családneveknek szenteli a szerző, kitüntetett figyelmet fordítva a magyar névtudomány egyik alapvető kérdésére: mikor alakultak ki a magyar családnevek. A családnevek (és előzményeik) kialakulásának folyamatát bemutatva többször is utal arra, hogy a történeti névtan a végletekig ki van szolgáltatva a forrásoknak. A szerző különböző típusú (*filius*, *de*, *dictus*, *de genere*, illetve ezek kombinációi) és korú (14–16. századi) családnévelőzmények összevetését végzi el eltérő nyelvű (latin és német), illetve típusú források (oklevelek, pápai tizedjegyzékek, számadáskönyvek, összeírások) alapján, s az összehasonlításokból az élőszóbeli névhasználatra is tud következtetni.

A szerző néhány esetben föl tudja sorakoztatni a „bizonyítottan öröklődő korai névelemek, azaz talán már családnevek” (97) 14. századi viselőit. Ugyanakkor megállapítja, hogy ebben a korszakban még sokkal gyakoribbak a különböző forrásokban cserélődve megjelenő megkülönböztető névelemek. A latin nyelvű oklevelek mellett a szerző a német források tanulságait is összegzi, kiemelve, hogy ez utóbbiak „a latinnál jobban tükrözik az élő nyelvhasználatot” (103). Ebben a fejezetben a szerző a nőkkel kapcsolatban használt családnévelőzményeket is bemutatja, miközben arra a megállapításra jut, hogy a férfinévekhez képest a nők megnevezésével kapcsolatban csak később tűnnek fel a családnévelőzmények. Finoman hangolt, a források sokféleségének megfelelően sok szempontot felvonultató elemzése eredményeképpen arra a következtetésre jut, hogy a 14. században alig, a 16. században azonban már bizonyíthatóan léteztek öröklődő családnevek (84).

A 4. fejezet (123–140) a kései ómagyar kori oklevelekben előforduló személynévfordításokkal foglalkozik. A módszertani kérdések között tárgyalja a szerző a scriptorok feltételezett két- vagy többnyelvűségét, annak kialakulását és a kétnyelvűségnek a lejegyzésre gyakorolt hatását. A szerző VERMES ALBERT terminológiájára támaszkodva a (tágan értelmezett) névfordítás négy esetét különíti el: a változatlan átviteltől a célnyelvi megfelelő behelyettesítésén és a szó szerinti fordításon át a modifikációig, vagyis a nagyobb változtatásokig. A szerző mind az egyénnevek, mind a megkülönböztető névelemek különböző (egyénnévi, helynévi, közszoói) típusainak fordítását vizsgálja magyar–latin, magyar–német és magyar–cseh nyelvirányban, és arra a következtetésre jut, hogy az alkalmazott fordítói eljárások tudatos döntés következtében alakultak ki: az egyénnevek esetében a behelyettesítés, a helynévi eredetű családnévelőzményeknél pedig a szorosabb értelemben vett fordítás volt az uralkodó.

A könyv 5. fejezete (141–153) a személynéveket érintő nyelvi kontaktushatásokat veszi szemügyre. Mivel a tárgyalt korszakban a névkészlet nagyobb része idegen eredetű volt, valószínűleg a nevek többsége kétnyelvűség, illetve nyelvi érintkezés útján került a magyarba. (Ez a szerző szerint még a görög–latin eredetű egyházi nevek esetében is igaz: feltehetően többnyelvű, latinul és/vagy görögül tudó papok közvetítették őket.) Az átvett egyénnevek között a szerző két csoportot különít el: a „közvetlen kölcsönnevek” esetében maga a név került más nyelvből a magyarba, míg az „alaki kölcsönnevek” (144) esetében az ismert alpnév valamely más alakváltozatát vették át egy idegen nyelvből. Közvetett kontaktusjelenségnek tekinthető a kétnevűség (pragmatikai) jelensége, pl. *Jacob Erdeli ~ Jacob Sibenpürger* (148).

A könyv utolsó, 6. fejezete (155–158) a vizsgálatok eredményeit és hasznosíthatóságát foglalja össze. A korpusz jelentős mértékben gazdagította a 13–14. század névanyagának ismeretét, és világosan követhetővé tette a görög–latin eredetű egyházi egyénnevek térhódításának részleteit. Ugyanakkor a korpusz elemzésének legfőbb hozadéka a családnevek kialakulásáról alkotott pontosabb kép megrajzolása.

A kötetet gazdag irodalomjegyzék és angol nyelvű összefoglaló zárja.

3. A Personal Names in Medieval Hungary [Személynévek a középkori Magyarországon] című angol nyelvű kötet kétségtelenül hiánypótló mű a magyar névkutatás eredményeinek nemzetközi közvetítésében: nem egyszerűen fordítása a 2011-es, már említett magyar nyelvű monográfiának, hanem a középkori magyarság névanyagának – az angol nyelven olvasó külföldi névkutatók lehetséges ismereteit szem előtt tartó, ugyanakkor európai kontextusba helyezett – bemutatása, miközben kitekintést nyújt a magyar névrendszer további alakulására is, egészen napjainkig.

A kötetet bevezető 1. fejezetben (9–11) a szerző megfogalmazza művének célját, a középkori magyar névadás átfogó, kulturális-társadalmi szempontokat is érvényesítő bemutatását, majd számba veszi mindazon tudományokat (történeti nyelvészet, helyesírás-történet, irodalomtörténet stb.), amelyeket segítségül hívott célja eléréséhez. Röviden ismerteti a kutatásra kiválasztott korszak magyarországi történetét és a felhasznált forrásokat.

A 2. fejezet (12–18) áttekintést nyújt a magyar személynévtörténeti kutatás múltjáról, a névanyag gyűjtéséről és archiválásáról, illetve a kutatás újabb eredményeiről és lehetőségeiről.

A 3. fejezetben (19–22) a szerző bemutatja az idegen nyelvű középkori források általános jellemzőit és az azokból összeállított korpuszt, annak mennyiségi jellemzőit és

aránytalanságait (a névviselek nemi, társadalmi rétegbeli és lakóhely szerinti megoszlását illetően).

A 4. fejezetben (23–49) alapvető módszertani kérdéseket és dilemmákat tárgyal a szerző, utalva a nevek földrajzi eloszlására, a névviselek társadalmi helyzetének, nemzeti-ségének és anyanyelvének megállapítására, illetve a mindezek kapcsán előforduló nehézségekre. Bemutatja a névanyag korszakolásának elveit és gyakorlatát, melynek eredményeként 1223–1342 között 30 éves intervallumokban jelennek meg az elemzés eredményei. Részletesen ismerteti (és térképen is ábrázolja) a 11 vizsgált régiót, illetve a forrásokban szereplő névviselek társadalmi megoszlását (birtokosok, városi és mezővárosi polgárok, jobbágysok és „egyéb”). Ugyanebben a fejezetben kapott helyett az alaplév és névváltozat megítélésének problematikája is.

A terjedelmes 5. fejezetet (50–130) az egyénnevek elemzésének szentelte a szerző. A magyar eredetű egyénneveket (nagyon helyeseltetően) jelentésükkel együtt közli (*Kopasz* 'Bald', *Gyöngy* 'Pearl', 50) az angolul olvasók számára. A fejezet elején a szerző ismerteti a magyar névadás kezdeteit (az egynevűség korszakából), majd bemutatja a kereszténységnek a magyar névadásra gyakorolt meghatározó hatását, illetve a világi és egyházi nevek egymás mellett élését. Az egyházi nevek egyre növekvő térnyerésének bemutatásakor a Biblia és a martirológiumok szerepét hangsúlyozza. Ezután ismerteti a 14. századi oklevelekben szereplő egyénnevek társadalmi és földrajzi eloszlását, illetve időbeli elterjedését, a névtudományban bevett sorrendben: elsőként a férfi-, majd a női neveket mutatva be. A korpuszban szereplő nevek gyakoriságát táblázatos formában is olvashatjuk (abszolút és relatív előfordulási értékekkel). Az egyes egyénneveket a magyar kötetből is ismert etimológiai elvek alapján csoportosítja a szerző: magyar és jövevény- (görög–latin, török, német, szláv, francia), bizonytalan, illetve ismeretlen eredetű nevek használatát vetve össze egymással. A bemutatott adatokat a szerző minden esetben egybeveti a magyar névtani szakirodalom korábbi eredményeivel. (A regionális eloszlás bemutatásánál összeállított táblázatokban kizárólag magyar földrajzi nevek szerepelnek, talán szerencsésebb lett volna a célnyelvi olvasók ismereteit szem előtt tartva itt az ismertebb tájnevek angol, illetve nemzetközi elnevezéseit is használni: *Szlavónia* ~ *Slavonia*, *Erdély* ~ *Transylvania*. Ugyanígy nagyban segítené az olvasóközönséget, ha egy mellékelt térképen lehetne tájékozódni a gyakran hivatkozott magyar városok és tájak földrajzi elhelyezkedéséről.)

Az egyénnevek mai formája mellett a szerző részletesen adatozza a további névformákat is, pl. *András*: *Anda*, *Andich*, *Anduch*, *Andurka*, *Endes*, *Endre*, *Endus* (93), *Katalin*: *Kata*, *Kathow*, *Katus* (94).

A fejezet nemcsak a választott egyénnevekről nyújt felvilágosítást, hanem a középkori magyarországi névadás lehetséges motivációit is ismerteti. Eközben bemutatja az Árpád-kori Magyarország szenttiszteletét, valamint a szentnevek gyakorisága és a szentkultuszok közötti összefüggést, kitekintve a helynevekre is. A magyar nyelvű kötethez hasonlóan itt is olvashatunk a korabeli irodalmi művek névdivatot befolyásoló hatásáról (*Olivér*, *Trisztán*, *Izolda*). Az egyénnevekről szóló fejezet néhány család névöröklési hagyományait ismertette a genealógia eredményeinek alkalmazhatóságára is mutat példát.

A 6. fejezet a családnévelőzményeket és a valódi családneveket tárgyalja (131–186). A szerző bemutatja a névszerkezet fogalmát (131), majd ismerteti a magyar névtudományban – a 19. századtól kezdődően egészen a 21. századig – a családnevek kialakulásáról létrejött elméletek főbb jellemzőit. A szerző a magyar családnévrendszer bemutatásakor

utal az európai nyelvi-kulturális kapcsolatokra és a névanyag párhuzamaira is. A magyar családnévanyagot – a névadás motivációja alapján, az N. FODOR JÁNOS által kidolgozott tipológiát követve – 7 csoportba rendezve mutatja be: hellyel való kapcsolatra utaló (*Egri, Erdélyi*), személlyel való kapcsolatra utaló (*Abafi, Adrassy*), néppel, népcsoporttal való kapcsolatra utaló (*Cseh, Szász*), foglalkozásra, méltóságra, társadalmi helyzetre utaló (*Bíró, Keresztes*), külső-belső tulajdonságra utaló (*Kövér, Császárr*), eseményre utaló (*Jóljárt, Paplövő*) és kétrészes (*Györgybíró, Kispéter*) típusokat különböztetve meg. Ezután kerül sor a családnevek kialakulásának, illetve előzményeinek tárgyalására, számos példát hozva föl az ezek közötti átmeneti tulajdonnevekre.

A 7. fejezetben (187–194) a szerző rövid kitekintést nyújt a magyar személynévanyag további történetére, a középkortól egészen napjainkig. A névanyag megszilárdulásának tárgyalása után megemlíti a romantika korában létrehozott vagy felújított neveket (pl. *Zalán, Jolán*), röviden utal a magyarországi nemzetiségeknek a magyar névanyagot gazdagító hatására (pl. *Ervin, Edit*), illetve az újabb idegen nevekre (pl. *Robin, Loretta*). A ma használatos utóneveket a szerző három csoportra osztja fel: eredeti, közszói eredetű magyar személynévekre, jövevénynévekre, illetve az előző két csoport példányaiból a magyarban létrejött nevekre (beleértve az önállóvá vált becézőneveket is). Végül szót ejt a határon túli és a nyugati szórványban élő magyar kisebbségek névadásáról és névhasználatáról is.

Ezt követően röviden bemutatja a magyarországi családnévkészletet – itt is utalva az őshonos magyarországi nemzetiségek családnévanyagára: ismerteti a magyarországi zsidóság családnévhasználatának történetét, az őshonos nemzetiségek családnévkészletének főbb jellemzőit (néhány gyakorisági adatot is közölve).

A családnévhasználat szabályozásának rövid ismertetésén túl természetesen nem maradhatott el a névmagyarosítás történetének és nyelvi eszköztárának bemutatása sem. Itt a magyarosítás által keletkezett neveknek mind a jelentését, mind a gyakori grammatikai eszközeit bemutatta a szerző. A ma használatban lévő magyarországi családnévanyagot ennek megfelelően összegzőképpen három csoportba sorolja: 1. természetes keletkezésű, magyar eredetű családnévek, 2. természetes keletkezésű, idegen eredetű családnévek és 3. mesterségesen létrehozott családnévek. (Ezen utolsó csoportba sorolja a felvett álneveket is.) Végül szót ejt a kisebbségben élők magyar családneveinek alakulásáról is.

A fejezet végén – és egyben a kötet zárásaként – a szerző a magyarországi névhasználatban kapcsolatban felsorolja a törvényi szabályozásban megengedett asszonynév-típusokat és a legfontosabb névhasználati terminusokat.

Az angol nyelvű kötetet irodalomjegyzék, valamint tárgy- és névmutató zárja.

4. Az előbbieken bemutatott két monográfiát egy gazdag névtár, az Anjou-kori személynévtár 1343–1359 egészíti ki, amely a korábban említett, 2011-es névtár folytatása.

A szótári rész előtt hasznos tudnivalókat találunk a névtár használatához. A tájékoztatót, a rövidítésjegyzéket és a források, valamint a felhasznált irodalom jegyzékét a 21. laptól a 286. lapig a kéthasábos egyénnévi szótárrész, majd az Élő névhasználatra utaló megkülönböztető névelemek felsorolása (287–326) követi, végül a nemzetségnevek (327–332) szócikkei zárják a szótárt. A kötet végén (333–334) a szerző külön is összegyűjtötte immáron kétkötetes, összesen közel 20 000 személynevet tartalmazó névtárának női nevek utaló címszavait.

A névtár elsődleges forrásaként az idáig 7 kötetes Anjoukori okmánytár szolgált, amelynek adatait a szerző helyenként további forrásokból egészítette ki. A kétkötetes

névtár egységes szerkesztési elvek alapján készült: az Anjou-kori oklevelek szempontjából teljességre törekedett, vagyis minden ott fellelhető személynevet tartalmaz, ugyanakkor egy-egy névviselőt csak egyszer (de annak minden névváltozatával). A különböző helyesírási változatok közötti eligazodást az utaló címszavak segítik. A lemma betűtípusában és méretében is elkülönül a szócikk többi részétől, ez általában – a korabeli oklevelezés nyelvénél megfelelően – az alpnév latin alakja. (Az egyes szócikkekben a különböző információkat – a lexikográfiai hagyományok szerint – több betűtípus és mellékjel jelzi.) A címszót a névviselő neme követi (m: férfi, f: nő), majd az etimológiai tudnivalók. Mindezek után szerepelnek a névalak előfordulásai időrendben (*Barrabas*, *Barla*, *Barlabas*, *Barnabas*, *Barnolch*, 37–38), az oklevélforrás és évszáma megjelölésével, helyenként az ottani szövegkörnyezetet is megadva. Az egyazon személyre utaló, eltérő alakok a legkorábbi említésnél vannak feltüntetve. A szótári rész utal az adott személynevet tartalmazó helynevekre is. Az egyénnévi szótári rész bizonyos szempontból együtt használandó a LADÓ–BÍRÓ-féle Magyar utónévkönyvvel, hiszen ennek a megfelelő szócikkeire is tartalmaz utalásokat, nem ismételve az ott olvasható információkat.

Mivel a személynévtár nem egyszerűen egyéneket sorol fel, hanem a nevek mögött gyakran azonosítható (és adott esetben több oklevélben is előforduló) személyeket vesz számba, egyénnévi része (amennyiben ezt a források lehetővé teszik) tartalmazza a névviselő lakhelyét vagy birtokát, társadalmi helyzetét, akár nemzetségét is.

A szócikkek mérete nyilvánvalóan az adott név középkori (és gyakran későbbi) jelentőségétől függ: a *Johannes* alapalakhoz rendelt névalakok előfordulásai 26 oldalt töltenek meg, miközben a *Jalko* vagy a *Job* 1-1 előfordulással rövid szócikkben kapott helyet.

Az élő névhasználatra utaló családnévelőzmények szótári része is hasonló elvek szerint épül föl, lehetővé téve a személyek-családok keresetőségét. A szócikkek a történeti előfordulások után a megkülönböztető névelemek eredetét és közszói jelentését is tartalmazzák, az egyazon személyt jelölő különböző (pl. latin és magyar) megfelelőket utalások rendszere kapcsolja össze. A bizonytalan etimológiát a szerző a következőképpen jelzi: „Alaz 1353: Andr. dict. *Alaz* cursor [...] < olasz?>” (287.), a hiányzó etimológiára pusztán kérdőjel utal. Mivel a szótár ezen része a magyar eredetű névelemeket a mai névalakok szerint közli (*Ács*, nem *Alch*), szinkrón családnévszótárak kiegészítéseként is olvasható.

Az 56 nemzetségnevet szótárazó rész címszavait a modernizált névalakok alkotják: *Ajtony* (a forrásban: *Ohtun*, 327), *Csák* (a forrásokban: *Chak*, *Chaak*, 328).

A névtárat a női nevek utaló címszavak mutatója zárja. A nevek után utalás található arra, hogy az adott női név melyik kötetben található meg. A mutató az ugyanazon címszó alá rendelt különböző névalakokat itt külön is felsorolja: *Anna*, *Annus*, *Anych*, *Anyth* (333), *Ursula*, *Wrsula* (334). Az okleveles források kora és jellege magyarázza, hogy a két vastkos szótárban mindössze 183 nőnév-alak fordul elő.

5. A három kötet együttesen a középkori magyar névadás és névhasználat megbízható forrása és értelmezése, minden magyar és külföldi, angolul olvasó név- és nyelvtörténész, illetve érdeklődő számára alapmű.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4680-105X>

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

**БОРИС АНДРЕЕВИЧ УСПЕНСКИЙ – ФЕДОР БОРИСОВИЧ УСПЕНСКИЙ,
Иноческие имена на Руси [BORISZ ANDREJEVICS USZPENSZKIJ –
FJODOR BORISZOVICS USZPENSZKIJ, Szerzetesi nevek a Ruszban]**

Orosz Tudományos Akadémia Szláv Tudományok Intézete – Nyesztor-Isztoria,
Moszkva–Szentpétervár, 2017. 340 lap

1. Bevezetés. A könyv a szerzetesi névadás orosz tradíciójának teljes leírására tesz kísérletet, elsőként. A kutatás orosz anyagon alapul, az ősi Rusztól az új időkig; e két korszak között a határt Nyikon püspöknek és követőinek a reformjai jelentik a 17. század második felében.

A pravoszláv egyház szerzetesei felszenteléskor megtagadják világi nevüket, melyet a keresztségben kaptak, és szerzetesi nevet vesznek fel. A névváltozás kettős jelentése a szerzetesi felnyírás bármely szakaszában a személyiség metafizikai megújulása (egy bizonyos típusú újjászületés), illetve a személyiségnek egy szakrális mintával való megfeleltetése. A kötet ezeknek a névváltoztatásoknak és a szerzetesi neveknek a jellemzőit tekinti át részletesen, bőséges példaanyaggal.

2. Névváltozás szerzetesi felnyíráskor. A pravoszláv egyházban jelenleg háromféle szerzetesi fokozat létezik: a jelöltek, a kisfogadalmúak és a nagyfogadalmúak. Ezek a lépcsőfokok a lelki teljesség különböző szintjeit jelentik: mindegyik egy-egy sajátos típusú felszenteléssel jár, melyet felnyírás kísér. A szerzetesi névváltoztatás hagyományát az oroszok a görögöktől vették át. A 12. században a névváltozás még a kolostorba lépéskor történt, és csak később került kapcsolatba a felnyírással. Korábban a szerzetességnak nem voltak fokozatai, így a név is csak egyszer változott: a világi névből¹ szerzetesi névvé. Idővel a görögöknél kialakult a szerzetessé szentelés három lépcsőfoka, a nevet elkezdték minden szinten megváltoztatni, és ez határozta meg a későbbi orosz hagyományokat is. A folyamat összekapcsolódott Nyikon reformjaival, melyek során az orosz szokások a késői görög hagyományhoz közeledtek. Jelenleg az orosz pravoszláv egyházban a szerzetessé szentelés minden szintjén elfogadott a névváltoztatás.

3. A névválasztás szabályai. A 15. századtól a szerzeteseknek általában olyan nevet adtak, amely ugyanazzal a hanggal kezdődött, mint a világi név; néha az utolsó vagy a név belsejében lévő hanggal volt egyezés. Később ez a szabály kiterjedt a szerzetesi felszentelés mindhárom lépcsőfokára, így a régebbi és újabb nevek láncokba rendeződtek: pl. *Potapij* (világi név), *Pigaszij* (jelölti név), *Pityirim* (kisfogadalmi név), *Pjotr* (nagyfogadalmi név); *Koszma* (világi név), *Konsztantyin* (jelölti név), *Kszenofont* (kisfogadalmi név), *Kuksa* (nagyfogadalmi név).

¹ A *világi név* terminus itt nem a magyar névtanban szokásos 'nem keresztény egyén név' jelentésben használatos, hanem a *szerzetesi név* ellentétéként, a 'rendbe való belépés előtt használt egyén név' jelentésben.

A másik tradíció az elsővel ellentétben a világi névhez való visszatérés. Például a nagyfogadalomkor a szerzetes azt a nevet kapja vissza, melyet a kereszteléskor kapott, vagy a kisfogadalomkor kapott nevet tartja meg. Ha megmarad a név, akkor a védőszent változik meg. Ha a keresztelési név a szerzetesi felnyírás minden szintjén ugyanaz marad is, a védőszent minden alkalommal megváltozik.

A szerzetesi név választása teljes mértékben a felszentelést végző apát döntése. (A jelelt ajánlhat, de nem választhat magának nevet.) Visszaemlékezésekből, életrajzokból tudunk példákat arra, hogy milyen tényezők befolyásolták a névválasztást: egy másik (élő vagy elhunyt) apátra, szerzetesre való emlékezés; a felszentelést végző szerzetes saját védőszentjének a neve; annak a szentnek a neve, akinek az ünnepe a felnyírás napjára esett.

4. A szerzetesi nevek jellemzői. A szerzetesi neveknek megvannak a maguk sajátosságai, könnyen felismerhetőek; ezek ugyanis kevésbé ismert szentek nevei, melyeket kereszteléskor nem szoktak választani. Általában ószövetségi nevek, mint az *Avel*, *Izrail*, *Iezekiil*, *Aaron*, *Hzizosztom* stb. Női nevek például a *Mitropolija*, *Nazareta*, *Tarszila*. Az egyházi irodalomban található előírás arról, hogy a szerzeteseknek olyan neveket kell adni, amelyek nem szerepelnek az egyházi naptárban. Gyakorlati útmutatások is olvashatóak arra nézve, hogy mikor ünnepeljék annak a szentnek a napját, akiről a nevüket kapták. Hogy mikor szilárdult meg ez a szokás, azt nehéz megmondani, mivel a nevek használata idővel változik. Mindezzel együtt a ma elterjedt keresztnevek egész sora (pl. *Anatolij*, *Arkagyij*, *Jevgenyij*, *Szergij*) a szerzetesi nevek közül került a mindennapi használatba.

A 17. századi évkönyvekben különleges szerzetesi névlisták szerepelnek. Egy 1639-es szerzetesi könyvben ez a lista az egyházi naptár előtt van, és szinte egyáltalán nincs közöttük egyezés. Sokáig jellemző volt a szerzeteseknek kizárólag görög eredetű nevek adása, pl. *Antian*, *Dioszkorid*, *Pior*, *Romin*, *Telonid*. Az olyan, ismertebb nevek, mint a *Borisz*, *Gleb*, *Vlagyimir* vagy *Olga* a szerzetesi környezetben később jelentek meg. A Nyikón idején feltűnt újabb szerzetesi nevek (pl. *Szerafim*, *Heruvim*, *Damaszkin*) éles ellenkezést váltottak ki a püspök ellenfelei körében.

A női szerzetesi nevek közül a Ruszból ismert például a *Nyikanora*, *Mironeja*, *Jevszihija*, *Polihronyija*, *Filagrij*. Férfinevekből is képeztek női szerzetesi neveket: *Filareta*, *Arkagyija*, *Szergija*, *Nyikolaja*, *Mihaila* stb. A női névválaszték sokkal szegényesebb, mint a férfi, ezért időnként a nők férfinévet kaptak a fogadalomtételkor.

A szerzetesi nevek listáján az 1639-es szerzetesi évkönyvben találhatóak olyanok is, amelyek eredetileg megszólító formák voltak; pl. *Avkszentyije*, *Amfilohije*, *Arszenyije*, *Nyikolaje*. A megszólító formák nominativusi használata délszlávizmus: a Ruszba a második délszláv hatás során kerültek, a 14. század végén, illetve a 15. században. E formák idegen, jellemzően görög nevek megfelelőiként jelennek meg, ezért gyakran megtalálhatóak 15–17. századi ikonokon, amelyeken nem ritkán görög vagy álgörög feliratok figyelhetők meg. A második délszláv hatás végével (a 16. század közepén) ezek a nevek gyakorlatilag eltűnnek az írásos emlékekből, és az ikonfeliratokban állandósulnak, illetve a szerzetesi nevek speciális formáiként rögzülnek.

5. Szerzetesi névváltozatok a mindennapi életben

5.1. Szerzetesi név használata apai névvel, titulussal, családnévvel. Manapság a szerzetesi névhez nem járul apai név. A moszkvai Ruszban ez még lehetséges, sőt elfogadott

volt: így nevezték a nemesi származású személyeket. Az apai név ugyanaz volt, mint a szerzetessé válás előtt. Például szolgálnak erre cárok, cárnők, bojárok ismert megszólításai a 17. századból. Ezek a példák viszonylag későbbi időkből származnak, ennél korábban a szerzetesi név ritkán volt használatban apai névvel együtt, és nem volt rendi jelentése sem. Ennek a megnevezésnek az ősi időkben negatív jelentése is lehetett: a keresztnév + apai név megnevezés lealacsonyító volt, mert azt jelölte, hogy a szerzetes már elment a kolostorból, nem tartozik többé oda, visszatért a világi nevéhez.

A moszkvai Ruszban lehetséges volt a szerzetesi név és a titulus együttes használata. A jelenleg elterjedt forma, a szerzetesi név és a családnév összekapcsolása korábban rendi jelentéssel bírt, mivel a családnév elsőként a legfelsőbb társadalmi rétegben jelent meg.

5.2. Becenév. Manapság előfordul, hogy a szerzetesi nevet becézve használják, informális módon, de ez nem tartozik bele a szerzetesi mindennapokba. A Ruszban előfordult a teljes szerzetesi név és a világi név beceneve együtt is. A szerzetesi név becézett alakja a Ruszban pejoratív értelemben is előfordult, például *Griska Otrepjev*. A *Griska* a *Grigorij* szerzetesi név kicsinyített formája, ez azt mutatja, hogy viselője álszerzetes. (Világi neve *Jurij* volt.) Az ősi Ruszban az episztoláris stílusban elfogadott volt a saját név kicsinyített változatának használata; a címzett ezzel szemben teljes néven szerepelt. A név megmásítása sokszor olyan személyek esetében jelent meg, akik megosztóak voltak valamilyen szempontból (pl. egy egyházi cím viselésére olyan személyt jelöltek ki, akit nem tudott mindenki elfogadni, ezért írtak így róla).

5.3. Ragadványnév. A ragadványnév használata jelen volt az ősi Ruszban a szerzeteseknél is ugyanúgy, mint a világiak körében. Néha a szerzetesi ragadványnévnek is volt pejoratív jelentése, azaz tükrözte az adott személy egyfajta idegen, negatív értékelését. Érdeemes megkülönböztetni az olyan ragadványneveket, melyeket az adott személy adott saját magának, valamint azokat, amelyeket más személyek adtak neki. A második csoportba tartozó nevek, ha először pejoratív értelműek is voltak, idővel neutrálissá váltak.

5.4. Írói álnév. Ezek az álnevek általában két görög szóból álltak, melyek keresztnévet, családnévet vagy ragadványnevet imitáltak. Közülük az elsőt pravoszláv hónapnevekből vették. A családnév helyén egy olyan szó állt, amely arra volt hivatott, hogy jellemezze az írókat. A könyv címében is szerepelt görög szó. Ezek az álnevek egyszeriek voltak, ad hoc módon képződtek az adott konkrét szöveghez, nem terjedtek ki az író teljes életművére.

5.5. Szerzetesi nevek beiktatási formái. Egyes neveket akkor kaptak a szerzetesek, amikor új, magasabb egyházi méltóságba iktatták be őket. Ilyen esetben a ceremóniában szereplő kézrátételhez kapcsolódott a névváltoztatás, szintén görög hatásra. A beiktatási név gyakran ugyanazzal a hanggal kezdődött, mint a szerzetesi név. Ezek azonban mindig egyedi esetek, a névváltozás ezen módját nem határozták meg az általános szabályok. A névváltoztatás az érseki felszenteléskor már a Ruszban is lehetséges volt, és jellemző volt diakónussá szenteléskor is.

5.6. Világi név használata szerzetesi név helyett. Az egyházból való formális kiközösítés esetén a szerzetestől megvonják a szerzetesi nevet, és visszaadják neki a világi

nevét. A szerzetesi fogadalomtól való önkéntes elállás is a világi névhez való visszatéréssel járt együtt. A szerzetes világi néven való nevezése bizonyos értelemben a kitagadással azonosítható, ezért lealacsonyító: a szerzetesi státusz el nem ismerését jelenti. Az évkönyvekben szerepelnek olyan elbeszélések, melyekben bizonyos személyek világi nevét, sőt becenevét használják a szerzetesi megnevezés mellett, komikus hatást keltve. Vannak viszont egyéb esetek, amikor a világi név használata teljesen semleges is lehet, például levelekben. A szerzetesi és a világi név szabadon variálható, a kontextustól és a stílustól függően. Olyan eset is ismert, amikor a szerzetes saját magát nevezi hol világi, hol pedig szerzetesi néven.

6. Összegzés. Mint láhattuk, a kötet a szerzetesi névadás hagyományainak sokrétű, kiterjedt vizsgálatát, illetve annak szerteágazó eredményeit tárja az olvasó elé. A szerzők nemcsak korszakok, hanem névadási és névhasználati szituációk szerint is áttekintik a hagyományokat, elemzéseiket pedig minden esetben világos magyarázatokkal és gazdag példaanyaggal: évkönyvekből és levelekből vett történetekkel illusztrálják.

ENGELNÉ NAGY ÉVA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-5358>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

J. KOVÁCS MAGDA, Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévszótár. Dicționar comparativ maghiar–român, român–maghiar al numelor de botez

AESZ-füzetek 16., Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy, 2018. 179 lap

1. Az Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetségének kiadványsorozatában megjelent összehasonlító keresztnévszótár hiánypótló munka. Célját, illetve jellegét tekintve HAJDÚ MIHÁLY Magyar–angol, angol–magyar keresztnévszótárával, illetve a BAUKO JÁNOS által felvázolt, előkészületben lévő Magyar–szlovák keresztnévszótár koncepciójával rokoníthatjuk. Jelen kötet elsődleges célja a magyar, illetve a román névtanban járatlan, az adott nyelvet nem vagy csak alig ismerő szakember vagy laikus olvasó tájékoztatása, a magyar és a román keresztnevek összevetése. A keresztnévszótár bemutatja az adott név helyes magyar névalakját, annak világnyelvi vagy más idegen nyelvi megfelelőjét, a név etimológiáját, s végül köznyelvi kiejtését. A kétnyelvűség szellemében a szótár minden része – valóban megkönnyítve az olvasó dolgát – magyar és román nyelven egyaránt olvasható.

2. A kötet felépítése könnyen áttekinthető. A szótári részt, mely magyar–román, illetve román–magyar részből áll, a magyar (7–10) és a román (11–14) nyelvű előszó előzi meg. Az előszóban olvashatunk a szótár céljáról, valamint a szótárkészítés során felhasznált román és magyar nyelvű névszótárakról. A szerző mind magyar, mind román vonatkozásban a normatívnak, szakmailag megbízhatónak tartott névkönyveket, szótárakat

veszi alapul. Ugyanakkor a frissebb, az utóbbi évtizedekben megjelent munkákat, valamint a Magyarországon anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített férfi- és női keresztnemeknek a Nyelvtudományi Intézet honlapján elérhető, folyamatosan bővülő listáját, illetve a szintén itt elérhető Utónévkeresőt nem használja fel munkájában, s a LADÓ-féle utónévkönyvekből is a legrégebbi, 1971-es kiadást használja.

A szerző kiemelni, hogy a névcikkek megírásakor célja volt a magyar neveket román megfelelőikkel egyeztetni, ugyanakkor a hivatalosan is elfogadott vagy a köztudatban tévesen élő azonosításokat is igyekszik kiigazítani, például az *Adalbert* és a *Béla* név vonatkozásában. Ugyanakkor hangsúlyozza – az összehasonlító szótár jellegéből adódóan érthető módon –, hogy a magyar–román, román–magyar keresztnévszótárban szereplő névegyeztetések közreadásának nem célja a nevek lefordításának megkönnyítése, épp ellenkezőleg: mindkét névrendszer neveit egyedinek, lefordíthatatlannak tekinti.

A magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnévszótár mintája – érthető módon – HAJDÚ MIHÁLY 1983-as Magyar–angol, angol–magyar keresztnévszótára: mind a szótár felépítése, mind a névcikkek szerkezete ezt követi.

A szótár előszava lényegében tartalmazza a névkönyvek bevezető fejezetétől elvárható információkat, ugyanakkor célszerű lehetett volna újabb bevezető fejezetekben a névadással, anyakönyvezéssel kapcsolatos alapvető tudnivalókat is közreadni. Az anyanyelvi személynévtervezés, az anyakönyvezés sajátosságai (mind magyar, mind román vonatkozásban), a kisebbségekre vonatkozó román névtörvények mind olyan kérdések, melyek tárgyalásának megfelelő kerete lett volna az összehasonlító keresztnévszótár.

3. A kötet első szótári része (15–120), a Magyar–román összehasonlító keresztnévszótár című fejezet a rövidítések és jelek listászerű felsorolása után (17–18) röviden bemutatja – természetesen román anyanyelvű olvasót feltételezve – a magyar betűk hangértékét (19–21), majd a névcikkek felépítését (22).

A magyar–román szótári részben a férfi- és női nevek nem különválasztva szerepelnek, a nemhez kötődésre a román *masculin* ('férfi') és *feminin* ('női') szavak kezdőbetűje utal. A névcikk elején nagybetűkkel szedve a magyar keresztnév hivatalos alakja áll. Ha a névnek van román megfelelője, akkor a név román formái olvashatók, illetve oldal-számos utalás található a szerző által normatívnak tekintett két keresztnévszótárra, melyekben az olvasó tovább tájékozódhat. Ha a névnek nincs román megfelelője, következik a név etimológiája, majd az alapul szolgáló köznév román jelentése. Ezt követi a név angol megfelelője, ha van ilyen. A névcikket végül a név megközelítő román kiejtése zárja.

A név nyelvi eredete csak a román megfelelővel nem rendelkező neveknél szerepel; a gördített etimologizálás helyett a szótár a hagyományos megközelítést alkalmazza, a végső etimont adja meg, illetve annak jelentését az adott nyelvben. Ez az eljárás módja végső soron összhangban van a névcikkekben szereplő szótárakra jellemző etimológiai megközelítéssel. Alkalmanként azonban bizonyos pontatlanságokat találunk a szótárban a nevek etimológiája kapcsán. A *Gyöngyi* női keresztnévet például a *gyöngy* közszből *-i* kicsinyítő képzővel alkotott névnek tartja, holott az újabb szakirodalomban a *Gyöngy* keresztnévből *-i* kicsinyítő képzővel létrehozott névnek tekintik, egyben a *Gyöngyvér* becézőjének és a *Gyöngyike* rövidülésének. A *Gyöngyvér* nevet a szótár a *gyöngyvér* közszóra vezeti vissza, holott a név Arany János névalkotása a *Gyöngy* és a *-vér* összetételével, a *testvér* mintájára.

A szerző sajnálatos módon nem él az utalások lehetőségével; sem az etimológiailag egymással összetartozó neveket (pl. a *Ferenc* névcsaládjához tartozó *Franciska*), sem az

alakváltozatokat (pl. *Henriett* ~ *Henrietta*) nem köti össze utalásokkal. Így a *Hajna*, *Hajnal*, *Hajnalka* névbokor nevei között sem teremt kapcsolatot a szerző, mindegyiket a *hajnal* közszóra vezeti vissza. Esetenként elmarad a név etimológiájának megadása, például a *Frigyes* férfinévnél, holott a névtani szakirodalomból tudható, hogy a név 19. századi magyar névalkotással jött létre a *frigy* szóból, a német *Friedrich* magyarítására. A leírásban szerepel ugyanakkor – akárcsak a legtöbb névnél – a *Frigyes* angol megfelelője, a *Frederick*.

Ha egy névnek több alakváltozata is használatos, helyeselhető módon mindegyik külön névcikkben kap helyet, akkor is, ha a magyar alakváltozatok ugyanazon román névnek feleltethetők meg, például a magyar *Adriána*, *Adrianna*, *Adrienn* nevek a román *Adriana*-nak; utalóval azonban, mint fentebb jeleztem, nem köti össze őket.

4. A kötet második része a Román–magyar összehasonlító keresztnévszótár (121–176), melynek szerkezete hasonló az előző fejezetéhez. A fejezet a rövidítések és jelek felsorolásával kezdődik (123), majd a román betűk hangértékének bemutatását (124) követi a névcikkek felépítésének rövid ismertetése (125–126), végül maga a szótári rész (127–176). A két szótári rész felépítése nagyban hasonlít egymásra. A román–magyar névcikkekben első helyen áll a román hivatalos keresztnév, mely után az *n.* (női) vagy *f.* (férfi) rövidítés mutatja a név viselőjének nemét. Ezt követi(k) a név magyar hivatalos alakja(i), illetve utalás a név LADÓ-féle utónévkönyvben való előfordulására. Ha a névnek nincs magyar megfelelője, akkor az etimológiája olvasható, majd az alapul szolgáló közszo magyar jelentése. Zárásul a név angol megfelelője, valamint a román keresztnév megközelítő magyar kiejtése következik. Az előző fejezettől eltérően itt a leggyakoribb román neveket bemutató névcikkek végén azok beceneveit is közli a szótár. Azt azonban nem tudjuk meg, hogy mely vidék vagy régió, illetve korszak leggyakoribb neveiről van szó. Például az *Ana*, *Catalina*, *Cristina* női nevek, valamint az *Alexandru*, *Filip*, *Grigor* férfinevek kapcsán, melyek az egész román nyelvterületen gyakorinak számítanak, nem meglepő néhány becenév felsorolása. Ugyanakkor a szótárban esetenként kevésbé elterjedt nevek (pl. *Clotilda*, *Salomeea*, *Sofronia* női, illetve *Eftimiu*, *Ghervase*, *Sterian* férfinevek) mellett is feltűnik egy-egy becenév.

A nevek IPA-átírása mindkét szótári részben elmarad nyomdatechnikai okok miatt. A szótárt mind magyar, mind román nyelvű tételeket tartalmazó szakirodalmi lista zárja. Érdemes lett volna itt talán zárójelben megadni a magyar címek román, illetve a román címek magyar fordítását is az olvasók kiegészítő tájékoztatására.

5. A hiánypótló jelleggel megjelent keresztnévszótár szűkszavú, lényegre törő információkat közreadó munka. Tartalmának mélyebb feldolgozása a vonatkozó és hivatkozott szakirodalomban való további elmélyülést igényelne. Ugyanakkor a magyar–román névkészletben egyaránt tájékozódni kívánó nagyközönség számára is jól használható, hiszen minden névcikk tovább hivatkozik az adott keresztnévet tartalmazó, a szerző által normatívnak tekintett magyar és román keresztnévszótárra is, melyekben az olvasó újabb és részletesebb információkat találhat a magyar, illetve román keresztnévanyaggal kapcsolatban.

HAINDRICH HELGA ANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4996-317X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

MINNA SAARELMA-PAUKKALA, Etunimikirja. Suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla [Keresztnevkönyv. Finn névadási trendek a 2000-es években]*

Kirjokansi 135. Suomalaiset Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2017. 268 lap

1. MINNA SAARELMA-PAUKKALA tollából az utóbbi néhány évben a szorosabban vett szakmai kiadványok (AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2008, AINIALA–SAARELMA–SJÖBLOM 2012) mellett számos olyan mű is megjelent, melyek a nem szakemberek érdeklődését is felkelthetik. Ilyenek az Yliopiston nimipäiväalmanakka (a Helsinki Egyetem névnaplója) (SAARELMA szerk. 2018), a névnap szókészlettel foglalkozó Nimipäiväjuhlat (SAARELMA 2006), illetve a Nimi lapselle (Név a gyereknek) (SAARELMA 2007) című kötetek. A szerző olyan névtani részterületekkel is foglalkozik, melyek – legalábbis a névkutatói érdeklődést tekintve – Magyarországon háttérbe szorultak: megszerkesztette például a kutyák (SAARELMA 2011) és társszerzőként jegyzi a macskák „utónévkönyvét” is (SAARELMA–BLOMQUIST 2012).

Az elsőként említett, a Helsinki Egyetem kiadásában évente megjelenő, online is elérhető és letölthető névnaplóban, melynek SAARELMA-PAUKKALA egy évtizede szerkesztője is, nemcsak az adható neveket és névnapjukat közli, de röviden bemutatják és megvizsgálják az aktuális év divatneveit is. Ezekből a rövid áttekintésekből nőtt ki az alább ismertetett monográfia, amely csaknem 300 oldalon keresztül foglalkozik az elmúlt két évtized finn névadási szokásaival és annak változásaival.

2. A kötet tudományos ismeretterjesztő célú, fülszövege az alábbi figyelemfelkeltő kérdéssel indul: „Tudtad, hogy a finneknek már több mint 120 000 különböző keresztnevet adhatnak, s hogy a nevek száma csupán néhány évtized alatt megduplázódott? *Helmi, Siiri, Väinö* ... Az utóbbi években sok gyermek kapta ezeket a régi-új, száz évvel ezelőtt divatos neveket. Népszerűek a nemzetközi nevek, például az *Erin* és a *Noel* is. A névadások sokkal egyénibbek lettek: egyre több gyermek kap egyedi keresztnevet, melyet a szülei találnak ki. Ezeken kívül pedig a bevándorlók nevei teszik egyre változatosabbá névkincsünket.” (A saját fordításom – T. J.)

A magyar olvasók számára különösen érdekes lehet a finn keresztnevkincsnek a magyarhoz képest gazdag volta. A finn és a magyar keresztnévanyag azonban nem csak jelentős mennyiségi eltéréseket mutat: a két nyelvet és népet más hatások érték, s ezek szintén megmutatkoznak a névrendszerek mai eltéréseiben.

A kötet címe alapján – bár ez sem lenne kis vállalkozás – a 2000-es évek névdivatjának bemutatását várnánk. Ehhez képest a nyolc fejezetből és egy névlistából álló kötet első fejezete (13–32) a ’Honnan származnak a finnek keresztnevei?’ címet viseli. Ebben az olvasó rövid áttekintést kap a finn névadás történetéről: az ősi finn nevekről (pl. *Hyväri*,

* Készült a Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen című projekt támogatásával.

Mielipäivä), majd a kereszténység felvételekor, illetve a reformáció idején jellemző névdivatot tekintik át. A szerző bemutatja azokat a tendenciákat is, melyek a mai névhasználati szokások kialakulását eredményezték: a nemzetközi nevek kedvelté válását az 1800-as évektől kezdve, a két keresztnév Svédország felől érkező divatjának elterjedését, illetve a hagyományos finn nevek 19. századi újrafelfedezését is. A mű egészére jellemző, hogy a szerző a kötetben szereplő névlistákat színnel is elkülönítve, táblázatos formában közli, ezzel is megkönnyítve az adatok értelmezését.

A második fejezet a 20. századi névadási szokásokhoz viszi vissza az olvasót (33–56). A romantika időszakában a magyarhoz hasonlóan Finnországban is előtérbe kerültek és divatosak váltak az ősi, eredeti nevek (pl. *Aino*, *Kyllikki*, *Jouko*, *Tapio*), melyek közül sok a Kalevalához köthető, de továbbra is jellemzőek voltak a vallási eredetű (Bibliából származó, de finnesített) keresztnévek is, például a *Maria* helyett a *Mari*, *Maija* és *Marja*. A kettős keresztnévek (pl. *Marja-Leena*, *Juha-Pekka*) divatja az 1800-as évek legvégén érkezett Németország és Svédország felől az országba, csúcspontját a női nevek esetében az 1930-as években, a férfineveknél 1950 körül érte el. Különleges típusát jelentik az ún. palindrom (visszafelé olvasva is azonos alakú, ikerítéssel létrejövő) összetételek (*Aira-Maria*, *Anna-Sanna*, *Anne-Jenna*, *Aku-Luka*, *Leo-Noel*, *Avio-Oiva*). Az áttekintés utolsó része (42–56), mely a keresztnévek divatjának változásával foglalkozik, átvetetést ad a mai névadási és névhasználati szokásokkal foglalkozó következő fejezethez.

A harmadik fejezet a 2000-es évek névadási trendjeivel foglalkozik (57–102); ebből a ma leggyakrabban viselt finn neveket és az aktuális névadási tendenciákat is megismerhetjük. A finn anyanyelvű népesség között 2017-ben a *Tuula*, *Ritva*, *Anne*, *Anna* és a *Päivi* női, illetve a *Timo*, *Juha*, *Matti*, *Kari* és *Mikko* férfinevek voltak a leggyakoribbak,¹ ám az össznépesség körében gyakori és az újszülötteknek adott legújabb divatnevek (a magyarhoz hasonlóan) a finn esetében is alig mutatnak átfedést: a 2000–2016 közötti időszak legdivatosabb nevei ugyanis az *Emma*, *Aino*, *Ella*, *Venia*, *Emilia*, valamint az *Eetu*, *Aleksi*, *Elias*, *Veeti* és *Onni* voltak (65–66).

A finn névtani művekre jellemző a szocioonomasztikai szempontok erőteljes bevonása, s ebben a kötetben is tapasztalhatjuk ezek megjelenését. A harmadik fejezetben ugyanis nemcsak a névhasználat területi, hanem szociális eltéréseit is be kívánta mutatni a szerző. A *Daniel* névhez például az a fontos megfigyelése kapcsolódik, hogy a divatnevek először a fővárosban és a nagyobb városokban jelennek meg, később terjednek el az ország más részein is. A főváros és négy másik város (Kuopio, Oulu, Tampere és Turku) névadási divatját is összeveti a finn népességnyilvántartási hivatal 2000–2016 közötti időszakból származó adatai segítségével. Sajnos azonban ezeket az adatokat csak közli a szerző, a területi különbségekhez magyarázatot, értelmezést nem fűz. Helsinki egyes városrészei között is megfigyelhetők a keresztnévhasználatot érintő eltérések: a szerző egyrészt a (gazdagabbak által lakott) családi házas övezetekben jellemző hagyományos nevek divatját, másrészt pedig a bevándorlók hatására Helsinki keleti részén gyakoribbá

¹ A kötetben szereplő, névviselek számára vonatkozó adatok az avoindata.fi oldalról származnak, melyet utoljára 2019 augusztusában frissítettek. A névanyag gyors változására utal, hogy a jelenleg aktuális adatok mind a női, mind a férfinevek sorrendjét illetően eltérést mutatnak a kötetben szereplő, 2017 áprilisából származó adatokhoz képest.

váló muszlim neveket (*Fatima, Ibrahim, Ahmed*) emeli ki. Manapság a hagyományos, régi finn nevek (*Helmi, Iida, Siiri, Eetu, Onni*) adása jellemző, de új, nemzetközi nevek is megjelennek, mint az egyre divatosabbá váló *Noel, Oliver, Stella* és *Emma*. A finn névanyag azonban nemcsak kölcsönzés révén, hanem belső keletkezésű nevekkal is folyamatosan bővül. A 21. században váltak közszavakból névvé a következők: *Lumi* (< 'hó'), *Jade* (< 'jåde'), *Minttu* (< 'menta') és *Sisu* (< 'szívósság').

Az új finn nevek kapcsán merül fel a név nemhez kötésének problémája, a magyarban nem létező ún. uniszex nevek kérdése (98–101). Az egyes finn névalakokat ugyanis sokáig férfiak és nők is használhatták (hacsak jelentésük ezt ki nem zárta, pl. *Sisko* 'nővér', *Veli* 'fiútestvér'), így számos uniszex finn keresztnév van még ma is (pl. *Kaino, Rauni, Vieno*). A névteremtéssel vagy névalkotással létrejövő új nevek esetében az analógiák segítik a nemhez rendelést: például az *-o* végű keresztnévek (*Pirjo, Aino, Marjo* stb.) általában női, az *-a* végűek pedig (*Jukka, Mika, Oiva* stb.) férfinevek. Néha a jelentés egyértelműsít: a *Kevät* 'nyár', a *Vanilja* 'vanília' kislányok, míg a *Rymy* 'lárma' és a *Tahto* 'akarat' fiúk nevei lettek.

A kötet negyedik fejezete (103–129) a finnországi kisebbségek névhasználatát vizsgálja a svéd-finnek, a számik és az ortodoxok névhasználatára fókuszálva. A bevándorlás miatt egyre több az ún. többkultúrájú család; ebben a fejezetben az ő névhasználatukat is bemutatja a szerző, elsősorban a Finnországban élő orosz és észti nemzetiségű, illetve a muszlim vallású népesség névanyagára koncentrálna.

A monográfia következő része (131–146) a névadást szabályozó törvényekkel és a névválasztás legfőbb motivációival foglalkozik. Ebben áttekintést kapunk a névadást érintő (a magyarhoz képest meglehetősen gyakorlatias és lakonikus) szabályozásról, s példát kapunk arra is, milyen neveket nem engedélyez a finn névtörvény.

Finnországban legfeljebb három keresztnév adható, melynek bejelentésére a szülőknek a gyermek születése után két hónapjuk van. A finn névtörvény azt adja meg, milyen nem lehet a választott keresztnév. Nem adható olyan név, mely típusa vagy írásmódja szempontjából nem illeszkedik a finn névrendszerbe; szintén nem adható fiúnak női, lánynak férfinévi; családnév keresztnévként, sem pedig az apa vagy az anya keresztnévéből képzett *-poika* ('fiú') vagy *-tytär* ('lány') végű név; első keresztnévként ugyanaz, amelyet a gyermek testvére visel. Néhány esetben (pl. vallási okokból, vegyes házasság esetén) ezektől a szempontoktól el is lehet térni. Amennyiben a választott név ezeknek a kritériumoknak megfelel – legyen az akár teljesen új név vagy névalak is – bejegyezhető az anyakönyvbe, külön engedélyeztetni nem kell, és a magyarhoz hasonló névlista sincs Finnországban. A kötetben arra is kapunk néhány példát (135), mely nevek nem feleltek meg a felsorolt szempontoknak: férfinévként a *Sauris, Roniti, Lex, S.* vagy a *KingJames*, női névként pedig a *Toisaa, Ammu, Hukka* és a *Ravenheart* nem volt 2016-ban bejegyezhető.

A 'Boldog névnapot! – A finn névnapi kultúra' című hatodik fejezet (149–189) a finn névnapi hagyományokról, a névnapozás történetéről, illetve a mai névnapi szokásokról szól. Érdekes itt annak leírása, hogyan kerül egy új név a naptárba. Ezt követően a finnországi svédek, az ortodoxok és a számik névnaptárait, illetve a Finnországban már létező kutya-, macska- és lónévkönyveket is bemutatja röviden a szerző.

A hetedik fejezet kitekintés az európai és az észak-amerikai névadási szokásokra, elsősorban arra fókuszálva, hogyan hatottak ezek a finn szokásokra (191–210). Az európai

példák közt megjelennek a magyar keresztnévek és névgyakorisági listák is (196–197), azonban az ékezet több példa esetében is lemaradt (*Jazmin, Nora, Adam, David, Milan*).

A kötet utolsó, 'Keresztnévek a nyelv más területein' című fejezetéből (211–238) két témát emelek ki: a szerző bemutatja a keresztnévből származó névtípusokat és azok funkcióit, így a becenevet, a ragadványnevet (liikanimi) és a még meg nem született csecsemő ún. munkanevét (työnimi) (a finn és a magyar személynévterminusok részletes összevetéséről l. TAKÁCS 2017), valamint kitér a keresztnéveknek helynevekben és márkanevekben, illetve kereskedelmi nevekben való előfordulására is. Érdekes, színes része a kötetnek a keresztnévek frazémákban és közszóként való használatának bemutatása is (235–238).

A monográfiát névlista zárja (239–261), melyben a finn nevek és névnapok mellett a finnországi svédok, ortodoxok és számik nevei is helyet kaptak. Kiemelendő a kötetnek az a sajátossága, hogy nagymértékben támaszkodik nyomtatásban meg nem jelent szakdolgozatok korpuszaira és eredményeire. Bár a magyar névtanban alig szokás az ilyen jellegű kiadványok forrásként való használata, ezek összegyűjtött (sok esetben speciális) személynévanyaguk miatt feltétlenül figyelmet érdemelnek.

3. Az ismertetett mű szép példája a legjobb értelemben vett tudományos ismeretterjesztésnek, példaértékű korpuszelemzései pedig SAARELMA-PAUKKALA névtárszerkesztői rutinját dicsérik. A kötetről készült egyik finn ismertetés (KOTILAINEN 2018) hibaként rója fel, hogy bár a cím finn névadási trendek bemutatását ígéri, túl hangsúlyossá vált az egyéb nyelvek személynévhasználatához kapcsolódó kitekintés. Úgy vélem, ez a sajátosság a mű ismeretterjesztő jellegével magyarázható, és semmiképp sem vált a kárára.

Hivatkozott irodalom

- AINIALA, TERHI – SJÖBLOM, PAULA – SAARELMA, MINNA 2008. *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Tietolipas 221. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- AINIALA, TERHI – SJÖBLOM, PAULA – SAARELMA, MINNA 2012. *Names in Focus. An Introduction to Finnish Onomastics*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KOTILAINEN, SOFIA 2018. Katsaus 2000-luvun suomalaisiin etunimiin. *AGRICOLA. Suomen humanistiveikko*. <https://agricolaverkko.fi/review/katsaus-2000-luvun-suomalaisiin-etunimiin/>
- SAARELMA, MINNA 2006. *Nimipäiväjuhlat*. Kirjapaja, Helsinki.
- SAARELMA, MINNA 2007. *Nimi lapselle*. Minerva, Helsinki.
- SAARELMA, MINNA 2011. *Koirien nimipäiväkirja: Bella, Niksu vai Romeo*. Minerva, Helsinki.
- SAARELMA, MINNA szerk. 2018. *Yliopiston nimipäiväalmanakka 2019*. Helsingin Yliopisto, Helsinki.
- SAARELMA, MINNA – BLOMQUIST, MARIANNE 2012. *Kissojen nimipäiväkirja: Viiru, Nöpö vai Kassinen?* Minerva, Helsinki.
- TAKÁCS JUDIT 2017. Finn–magyar kontrasztív névtani terminológiai vizsgálatok a személynévfajták köréből. *Névtani Értesítő* 39: 131–141.

TAKÁCS JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8665-0893>

Eszterházy Károly Egyetem
Bölcsészettudományi és Művészeti Kar

RACHEL THWAITES, *Changing Names and Gendering Identity. Social organisation in contemporary Britain* [Házassági névviselés és az identitás nemi vonatkozásai. Társadalmi szerveződés a kortárs Nagy-Britanniában]

Routledge Research in Gender and Society 54. Routledge, London – New York, 2017.
154 lap

1. RACHEL THWAITES könyve a Névtani Értesítő olvasói számára unikum lehet, szerzője ugyanis nem nyelvészetből, hanem szociológiából szerzett doktorátust 2013-ban az egyesült királyságbeli Yorki Egyetemen. A kötet a disszertációjának átdolgozott változata, amely nem a nevekkal mint formai-strukturális egységekkel foglalkozik, hanem a névviseléssel, melyet az egyéni és nemi identitást megmutató performatív cselekedetként értelmez: a nevek társas és társadalmi szituáltsága felől közelíti meg a vizsgálatba bevont brit nők egy specifikus életpillanatát, a házasságkötést, amely az addig viselt nevük módosítása vagy megtartása közti választás elé állítja a résztvevőket.

2. THWAITES kutatásának módszertana egyértelműen követi a társadalomtudományok vegyes adatgyűjtési technikákat alkalmazó, módszertani pluralitásra törekvő irányvonalát. A kötet alapfogalmait és a kutatás társadalmi kontextusát tisztázó bevezetést (1–21) követő, a metodológiát részletesen tárgyaló második fejezetből (22–31) megtudhatjuk, hogy a szerző kérdőívekre és mélyinterjúkra egyaránt támaszkodott. Bár az előbbi megoldás elsősorban kvantitatív, az utóbbi pedig kvalitatív adatok kinyerésére alkalmas, a kutató kérdésfelvetései egyértelműen kvalitatív episztemológiai orientáció felé tolták a kutatás fő irányát. A könyv ugyanis arra összpontosít, hogy a brit nők mit tesznek a családnévükkel a házasságkötés után, és ez milyen hatással van a saját (nemi) énjükre. E kérdés tárgyalása értelemszerűen interpretivista megközelítést kíván, amely nemcsak a legvalószínűbb mintázatokat kívánja számba venni, hanem több lehetséges értelmezését is a női szerepek névválasztáson keresztül való megélésének. A kvalitatív alapozású vizsgálatok során így sokszor nem a reprezentativitás eszménye dominál, ahogy THWAITES maga is nemvalószínűségi mintavételt alkalmazott. Ennek során egy olyan, 102 fős adatközlői populációt alakított ki, amelyben 75 nő megváltoztatta, 27 pedig megtartotta születési családnévét. A minta az életkor szempontjából szándékosan sokszínű: a legidősebb adatközlő az 1940-es években házasodott, míg a legfiatalabb 2011-ben. Az interjúkhoz 16 olyan személyt választott ki a szerző, akik a kérdőív kitöltése során jelezték, hogy a kutatás későbbi fázisában is szívesen vállalnának szerepet. A szociológus módszertani leírása nyelvészek számára is példaértékű abban a tekintetben, hogy többször is reflektál kutatói döntéseire, illetve nemcsak az adatgyűjtési módszereket, hanem az adatelemzési eljárásokat, a felhasznált szoftvereket is bemutatja e fejezetben.

3. A nevek és a hagyomány kérdését tárgyaló első elemző, a könyvben harmadik fejezet (33–50) az adatok tág társadalmi kontextusba helyezésével indít. Az ANTHONY GIDDENS (1996) által „kései”, ZYGMUNT BAUMAN (2011) által pedig „folyékony” modernitásnak

nevezett jelenségre alapozva a szerző azt fejtegeti, hogy a névadás is azok közé a modernitás korában magától értetődőnek vett társas szerveződések közé tartozik, amelyek a 20. század második felére újraértelmeződtek. E folyékonyság vagy flexibilitás abban mutatkozik meg, hogy miközben a tradícióra való hivatkozás legitim érv marad minden társadalmi kérdésben, némely területen sokkal nagyobb mozgástér nyílik. Ilyen a házasodó brit nők névválasztása is, amely korábban kizárólag a patriarchális hatalmi struktúrákhoz kötődött, mára viszont többféle egyéni és kollektív szempont munkálhat a döntések mögött. Ugyanakkor e szabadság nem adatott meg THWAITES minden adatközlőjének: a hat skóciai résztvevő például koruk általános, kulturálisan kötött normájaként értelmezte a férj családnevének felvételét. A szerző kvantifikált adatait tartalmazó egyik táblázatból az derül ki, hogy a férj családnevét felvevőknek csupán a harmada értelmezi ezt kizárólag saját döntéseként, míg a névmegtartók esetében egyetlen válaszadó kivételével mindenkinél szerepet játszott az egyéni akarat érvényesítése. Mindezt THWAITES a csend szociológiai koncepciója felől értelmezi, amely a hagyományok csendben, reflektálatlanul történő elfogadását jelenti.

A negyedik fejezet (50–60) azon nők narratíváit tárgyalja, akik a tradíciók helyett választásként élték meg a férj családnevének felvételét. A saját döntés felőli értelmezés azonban nem zárja ki azt, hogy a társadalom hagyományos elvárásai és az egyén igényei dialektikusan működjenek együtt. A mélyinterjúk tanulságai ugyanis arra mutattak rá, hogy e nők a szeretet és az elkötelezettség ily módon történő kimutatásaként tekintettek a partner nevének felvételére, céljuk elsősorban a leendő férj és családja boldoggá tétele volt. A választás tehát nem jelent teljesen szabad döntést: a szerző a választásnak – az ő szavaival élve – nemiesített (*gendered*) természetére mutat rá. Efféle döntéshozatal ugyanis az adatközlők körében csak a női oldalról történt: a férfiak ilyen módon nem kívánták kifejezni a hűségüket, és tőlük ezt nem is várja el a széles értelemben vett társadalom.

A könyv ötödik fejezete (61–72) a nevek politikája felé terelte a leírás gondolatmenetét, amely szerint a nevek, a névadás, illetve ezek törvényi szabályozása reprezentálja azt, hogy kinek van hatalma, autoritása és kontrollja mások felett. THWAITES történelmi példaként azokat az afrikai rabszolgákat említi, akiknek az Egyesület Államokba érve a rabszolgatartók új neveket adtak, hogy megváltoztassák az identitásukat, biztosítva ezzel alárendeltségüket. A magyar olvasónak sem kell messzire mennie ahhoz, hogy ilyen névideológiai törekvésekkel találkozzon a történelemben: elegendő az etnikai hovatartozásról árulkodó családi nevek „magyarosításának” tendenciájára gondolni a 20. század folyamán. A szerző a névadás ilyen jellegű politizáltságával hozza párhuzamba a házassági név felvételét is, amelynek történeti beágyazottsága patriarchális hatalmi viszonyokra vezethető vissza. Mivel a nemi hierarchiáról és társadalmi értékekről élénk vita folyik napjainkban is, a feminizmus kérdése nem kerülhető meg az új trendek megjelenésének bemutatásakor. Azért sem, mert THWAITES magukat feministának valló névmegtartó adatközlői közül többen politikai tettként is értelmezték e személyes döntésüket, amelyet a társadalom egyenjogúsága érdekében vállalt egyéni cselekvésként éltek meg. A szerző azonban óva int attól, hogy a névmegtartást standard feminista ágendaként értelmezzük, hiszen az éppen a választás lehetőségét vonná meg az érintettektől.

A kötet következő fejezete (73–94) az eddigi koncepciókat összegezve tárgyalja a kérdést: a férfi- és női szerepek eltérő megélése felől közelít a házassági névviselés status quója felé. Elemzései ugyanis arra futnak ki, hogy a férj családnevét felvevők leggyakrabban szerelmi narratívaként beszélték el ezt az életeseményt, míg a névmegtartók

éppen azt kifogásolták, hogy a szerelem egalitárius ideáljának ellentmond az, ha a házassuló felek közül csak a nőtől várják el, hogy magát házasként reprezentálja a világ felé a nevén keresztül. A szerző ezt úgy foglalta össze, hogy a névmegtartó adatközlők szerint a „név megváltoztatása nem a szeretet és az elköteleződés jele, mint maga a házasság, hanem az egyenlőtlen nemi viszonyoké” (88, fordítás: Sz. G.).

A hetedik fejezet (94–116) a status quo gondolatát viszi tovább, történeti perspektívába helyezve. Ha magunk elé képzelünk egy családfát, például egy nagy nemesi család genealógiáját, akkor azt láthatjuk rajta, ahogyan a nők vonalai elhalnak (hiszen a nők családnevei nem öröklődnek), a férfiak vonalai viszont továbbmennek. Ez a felismerés THWAITES egyes adatközlői számára a házassági névviselési forma módosítását motiválta: ők ugyan a házasságuk elején még a születési nevüket használták, a gyermekük születésekor azonban felvették férjük családnevét. E döntések mögött performatív célok munkáltak, vagyis az, hogy a külvilág felé e nők egy szoros kapcsolatot ápoló, összetartó család képét mutassák azáltal, hogy ugyanazt a nevet viselik, mint a család többi tagja.

A könyv utolsó két fejezetéről (117–135, 136–145) elmondható, hogy némiképp talán kilógnak a teljes szövegből: az olvasó már nem kap túl sok adalékot a korábban tárgyalt kérdésekhez, inkább azok valamilyen módon történő újrainterpretálása valósul meg. Ezekben a szerző azt hangsúlyozza, hogy a nemi identitás a névviselési gyakorlatokon keresztül reprodukálódik, és azok, akik születési nevüket viselik a házasságkötés után, némiképpen felforgatják a társadalom rendjét, emiatt pedig újra és újra magyarázatot kell adniuk a döntésükre. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül azonban, hogy egyes törvényhozói lépések azt mutatják, ez a felforgatás vagy határátlépés talán egyre kevésbé értelmeződik felforgatóként. Ez a magyar jogi terminológiában is megfigyelhető, például abban, hogy a kizárólag nőkre utaló *leánykori név* fogalmát és terminusát felváltotta a *születési név*, az *asszonynevét* pedig a *házassági név*.

4. RACHEL THWAITES könyve a nyelvész olvasó számára sokféle tanulsággal szolgálhat. Egyrészt rámutat arra, hogy a nevekről alkotott általános tudásunkhoz mennyi adalékkal szolgálhat a szociológiai nézőpont. A szerző közérthető és befogadható módon tárgyal olyan társadalomtudományi koncepciókat, mint a kései modernitás vagy a performativitás, miközben empirikus adatai mellett remekül mutat be szemléltetésként történeti, illetve bibliai példákat is.

Másrészt a kötet betekintést ad a nemek társadalomtudományi vizsgálatának (ha úgy tetszik: a társadalmi nemek tanulmányozásának) kérdéseibe a kevésbé szakavatott olvasók számára is. A Routledge Research in Gender and Society című sorozatán belül is ritka az olyan témafelvetés, amely ilyen jól demonstrálná, hogy a nemekhez kapcsolódó társas jelentések, elvárások milyen mértékben vannak jelen mindannyiunk életében még a névviselés terén is. Nagy érdeme a könyvnek, hogy a szerző harag és részrehajlás nélkül mutatja be a házassági névviseléshez kapcsolódó különböző lehetséges döntéseket és az azok mögött fennálló társas hierarchiákat.

Harmadrészt az sem elhanyagolandó, hogy bár THWAITES munkája a kortárs Nagy-Britannia társadalmi viszonyait írja le, a jogi és kulturális kontextus Magyarországon sem tér el radikálisan, így a brit szociológus kutatása akár mintaadónak is tekinthető. Egy magyar nő bevonásával elvégzett hasonló vizsgálat nagyon gyümölcsöző volna mind a magyar nyelvészet és névtan, mind a szociológia és más társadalomtudományok számára.

Hivatkozott irodalom

- BAUMAN, ZYGMUNT 2011. *Liquid Modernity*. Polity Press, Cambridge.
GIDDENS, ANTHONY 1996. *Modernity and Self-Identity*. Polity Press, Cambridge.

SZABÓ GERGELY

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8553-1227>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

UOC Universitat Oberta de Catalunya

Estudis d'Arts i Humanitats

VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT, *Az írói névadás sajátosságai.*

Karinthy Frigyes művei alapján

Magyar Névtani Értekezések 6. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK
Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, 2018.
198 lap

1. VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT írói névadással foglalkozó könyve kettős célt szolgál: első négy fejezete magát az írói névadás jelenségét tárgyalja, az ötödik fejezet pedig kifejezetten Karinthy Frigyes írói névadására koncentrál. A szerző a könyv bevezetésében tematizálja az írói névadás vizsgálata kapcsán felmerülő terminológiai problémákat, melyeket szerinte az elméleti és módszertani bizonytalanságok okoznak (9). A monográfia megírásával az volt a célja, hogy egységes terminológiát és egységes szempontrendszert hozzon létre, amely bármely mű írói neveinek az elemzésére alkalmas. A neveket funkcióik felől közelíti meg, és fontosnak tartja az egyes szövegek elhelyezését is az írói életműben (10). A könyv öt regény (az *Utazás Faramidóba*, a *Capillária*, a *Kötéltánc*, az *Utazás a koponyám körül* és a *Mennyei riport*), valamint egyéb szövegek, novellák és humoreszkek, illetve a Tanár úr kérem írói névadását elemzi. A kötet hatodik fejezetében összegzést, kitekintést kap az olvasó, melyet irodalomjegyzék és a mellékletek követnek.

2. A könyv második fejezete az írói névadás kutatásának módszertani megközelítését taglalja (11–35). A szerző szerint a terminológiai bizonytalanság a vizsgálati szempontok nem eléggé körülhatárolt voltának a következménye. A KOROMPAY KLÁRA (2011) által javasolt *irodalmi névadás* terminus helyett, de némiképp annak nyomán általános érvennyű fogalomként az *irodalmi névtan* terminust ajánlja. Feltételezhető, hogy a terminushasználat különbségének oka az, hogy a fogalom megnevezése két eltérő nézőpontból történik. Míg a KOROMPAY által alkalmazott kifejezés inkább a gyakorlat, az elnevező felőli megnevezést feltételez, addig VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT a terminuskeresés és az egységesítés irányából jut el az *irodalmi névtan* kifejezés alkalmazásáig, a nemzetközi szakszavak alakjának figyelembevételével.

A szerző szerint az írói névadás által vizsgálándó névanyaghoz tartozik minden, az irodalmi szövegben szereplő tulajdonnév, így kiemelten foglalkozik az irodalmi művekben használt nevek valósághoz való viszonyával. Véleménye szerint egy mű névtani elemzésekor elengedhetetlen megállapítani, hogy a benne előforduló nevek közül melyek léteztek valójában, és melyek azok, amelyeket a szerző hozott létre. WOLFGANG ISER (2001) és TÓTH LÁSZLÓ (2014) elgondolása alapján azt az álláspontot képviseli, hogy a fikcionális irodalmi szövegben a névviselők valósága csupán a valóság látszatát kelti, ezért ezekre a szereplőkre a *kvázivalós névviselők* kifejezést alkalmazza. A névválasztással és névteremtéssel létrejött neveket *fiktív írói nevek*-nek nevezi, a névalkalmazás által adott neveket pedig *valóságos írói név*-nek. A névválasztás és a névteremtés módszerei azokban az esetekben állnak az író rendelkezésére, amikor a névnek nem létezik valós névviselője a szövegvilágon kívül. Ebben a modellben azok az esetek sorolhatók a névválasztás körébe, amikor egy már létező, de konkrét személyhez nem kötődő nevet használ fel az író, a névteremtés pedig azokban az esetekben valósul meg, amikor az író maga hozza létre az adott nyelvközösségben korábban nem létező nevet. TAKÁCS EDIT hangsúlyozza az írói nevek névkompetencia-függő voltát is, valamint az újabb szakirodalmi trendeknek megfelelően foglalkozik a névvel való megjelölés hiányának okaival és céljaival. Kiemeli, hogy az írói névadás vizsgálata során nemcsak a tulajdonneveket kell tekintetbe venni, hanem minden olyan nyelvi elemet, amely tulajdonnévi szerepben van. Emellett úgy gondolja, hogy az író névadás elemzése kapcsán a vizsgálat körét az összes tulajdonnévfajtára ki kell terjeszteni. Rendszerében az *írói név* az író által meghatározott céllal teremtett, választott vagy alkalmazott név. Külön kategóriaként tartja számon az *intertextuális írói nevek*-et is: azokat a neveket sorolja ide, amelyek névalkalmazás által jönnek létre, és viselőik egy másik irodalmi szöveg valóságában léteznek.

A harmadik fejezet az írói nevek sajátosságait taglalja (37–62). A szerző célkitűzése annak megismerése, hogy milyen funkciójuk és hatásuk lehet az írói neveknek, illetve milyen célokat képes velük elérni az író. Emellett azt is vizsgálándó kérdésnek tekinti, hogy az írói nevet milyen tulajdonságai teszik alkalmassá arra, hogy az adott funkciókat ellássa. Fontosnak tartja hangsúlyozni, hogy az egyes funkciók nem tisztán elkülönült típusokat jelentenek. Az írói nevek alapfunkciójának tekinti a fikcionalizálást: azt, hogy a szöveg által teremtett világ valóságát hitelesítsék. A nevek értelmezése azért is sajátos, szubjektív folyamat, mert az objektív információkon kívül számos, kifejezetten szubjektív jelentésem is kapcsolódik hozzájuk, például hangulatok, emlékek. Mindemellett a név egyéni vetülete mellett vizsgálni szükséges annak közösségi-társadalmi vetületét is. A tulajdonnév befogadóra gyakorolt hatásának bizonyos típusai sokszor a névviselőktől függetlenül, a jelölők által keletkezhetnek. A hatást ebben az esetben az eltérő íráskép, a pusztán hangzás vagy a névnek valamely közszóval való hasonlósága, összecsengése adja, s a hangzásbeli hatás a névhasználó közösség nyelvéhez viszonyítva értelmezhető. A szerző hangsúlyozza továbbá a becenevek vizsgálatának fontosságát a szépirodalmi szövegek esetében, ugyanis e nevek magukon viselik valamely környezet, társadalmi réteg színeit, illetve a megnevezettek iránti érzelmi különbségek is dekódolhatók általuk. Az írói névadás vizsgálatakor fontos szempont lehet még a személynevek és a társadalmi rétegek közötti összefüggések figyelembevétele is.

A kötet negyedik része Az írói névadás mint írói eszköz címet viseli (63–73). A szerző az írói névadás kutatása kapcsán fontosnak tartja azokat a kivételes eseteket, amikor maga az író nyilatkozik a névválasztásról egy adott mű esetében. Úgy gondolja ugyanis, hogy

az írói magyarázat bizonyítja a névadás tudatosságát. Mivel az irodalomban a valóság és a fikció nem mindig válik el egymástól, fontos feladat az írói névadás kutatásában a kvázivalóság és a fiktív névcsoporthatárolása. Az írói névadás vizsgálata ugyanakkor nem azonos a kvázivalóság és a fiktív denotátumok szétválasztásával: a döntő szempont egy lehetséges vizsgálati modell alkalmazására az író által elérni kívánt hatások értelmező megkülönböztetése és rendszerezése.

A névtelenség kapcsán a szerző egyetért KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES-nek azzal az elképzelésével, hogy a névvel való megnevezés hiányát a teljes névrendszeren belül kell elhelyezni (vö. pl. KORNÝÁNÉ SZOBOSZLAY 1999). A névtelenség kérdéskörére Karinthy-nak A púpos című novelláját hozza példaként, és bemutatja a névtelenség lehetséges funkcióját a szövegben. Fontos tényezőként említi a névvariációk vizsgálatát is, ugyanis úgy gondolja, hogy a szereplők egymáshoz való viszonya és annak változása is feltárulhat a névváltozatok révén.

Mint ahogyan arról már szó volt, az ötödik fejezet foglalkozik kimondottan Karinthy Frigyes írói névadásával (75–142). A szerző azt vizsgálja, hogy Karinthy hogyan alkalmazta az írói névadás lehetőségeit akár művenként eltérő írói céljának elérése érdekében. Ahogyan az a fentiekből is kiderült, VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT kutatásában fontos szempont a név és valóság szorosabb vagy lazább összefüggésének feltárása, illetve hogy az egyes művek sajátosságai milyen hatással lehetnek a névanyag feldolgozására. A szerző módszere az, hogy az általa felsorolt megközelítési módokat (pl. anonimitás, névváltoztatás, illetve névvariációk alkalmazása, intertextuális nevek) alkalmazza sorra a regények elemzésekor, regényről regényre haladva. Véleményem szerint az az elemzőmód is szemléletes lenne, ha az egyes megközelítésekre hozna kifejtett példákat az életmű különböző darabjaiból, tehát az elemzés rendezőelvét az egyes lehetséges vizsgálati szempontok adnák a regények külön-külön történő vizsgálata helyett.

Elsőként az Utazás Faramidóba című regényt elemzi (79–82). Ennek érdekessége az a kérdés, hogy Karinthy a solresol mesterséges nyelvet vette-e alapul, vagy – kevésbé valószínű – véletlen egybeesésről van szó a nevek jelentését illetően. A Capillária című regény kapcsán (82–84) a szerző kiemeli azt a tényt, hogy sok olyan tulajdonnév van benne, amely az ő rendszerezésében nem írói név, hanem csak hivatkozásképp jelennek meg a szövegben, viselői nem szereplői a regénynek (pl. *Nietzsche*, *Ady Endre*, *Flaubert*, *Strindberg*, *Zola*). A Kötéltánc című, harmadikként elemzett regényben fontos szerepet kap a névtelenség és a névvariációk alkalmazása (85–88). A negyedik regény az Utazás a koponyám körül (90–102). VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT szerint az ebben alkalmazott nevek hozzájárulnak ahhoz, hogy a fikció és a valóság látszólag fedjék egymást. Hangsúlyozza, hogy ennek a regénynek a névadása kapcsán kutatása arra korlátozódik, hogy felfedje a különböző személynevek mögött rejtőző kortársak kilétét. Célja az, hogy feltárja, a valóságos írói nevek milyen szerepekben tűnhetnek fel egy szubjektív élményt feldolgozó regényben. Az ötödikként elemzett regény a Mennyei riport, amelynek kapcsán a fiktív és a valóságos írói nevek nem írói nevektől való elkülönítése válik jelentőssé (102–112).

A könyvben Karinthy Frigyes regényein túl vizsgálat tárgya az író novelláinak és humoreszkjeinek írói névadása is (113–140). Az utóbbiak esetében a nevek komikumteremtő szerepének sokszínűsége is kiemelt szerepet kap az elemzésben. Végül a Tanár úr kérem című szatirikus alkotás kapcsán leginkább a valóságos írói és a fiktív írói nevek elkülönítésével foglalkozik a szerző (136–140).

3. A kötetet összegzés, kitekintés (143–144), angol nyelvű összefoglaló (145–152), irodalomjegyzék (153–175) és olyan szemléletes mellékletek zárják (177–198), mint a kvázivalós névviselők valódi megfelelői, valamint a Tanár úr kérem című szöveg nevei kapcsán Karinthy osztálynévsorai vagy épp osztályfőnökeinek listája.

VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT munkájának érdeme a szempontbeli gazdagságon túl az, hogy a szakirodalmi terminológia tisztázására is eredményes kísérletet tesz. A VÁCZINÉ TAKÁCS EDIT által alkalmazott terminológia sokban épít TÓTH LÁSZLÓ 2014-es disszertációjának elméleti megközelítésére, helyenként tovább is gondolja azt. A könyv első részében megfogalmazott elméleti következtetéseket a szerzőnek sikerült szisztematikusan alkalmaznia a monográfia második, gyakorlati megközelítésű részében. A munka nemcsak a Karinthy-életművel foglalkozó kutatók számára lehet információértékű, hanem illeszkedik az írói névadás vizsgálatának megújítását célzó kötetek sorába.

Hivatkozott irodalom

- ISER, WOLFGANG 2001. *A fiktív és az imaginárius. Az irodalmi antropológia ösvényein*. Ford. MOLNÁR GÁBOR TAMÁS. Osiris Kiadó, Budapest.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1999. A tulajdonnév hiányáról Németh László irodalmi (írói) névadására ürügyén. *Magyar Nyelvjárások* 37: 305–309.
- KOROMPAY KLÁRA 2011. Az irodalmi névadás fogalmáról. *Létünk* 3: 86–93.
- TÓTH LÁSZLÓ 2014. *Elméleti és módszertani lehetőségek az irodalmi onomasztikában – Tulajdonnevek Szilágyi István műveiben. Különös tekintettel Hollóidő című regényére*. Doktori (PhD) disszertáció. PPKE BTK, Piliscsaba.

PÁJI GRÉTA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9132-6783>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Sonstige Namenarten. Stiefkinder der Onomastik [Egyéb névtípusok. A névtudomány mostohagyermekai]

Szerkesztők: RITA HEUSER – MIRIAM SCHMUCK
de Gruyter, Berlin–Boston, 2018. 451 lap

1. A Mainzi Tudományos és Irodalmi Akadémián 2014-ben azonos címmel rendezett konferenciájának kötetében egy kivétellel német nyelvű tanulmányok olvashatók, öt nagy tematikus egységbe rendezve.

2. Az első, helynevekkel foglalkozó egység első két tanulmánya sziklamászóutak elnevezéseit vizsgálja. MIRIAM SCHMIDT-JÜNGST a délfrank Jura sziklamászóútjai kapcsán azt emeli ki, hogy az 1980-as évektől kezdve sokkal kreatívabb neveket kapnak, illetve nehézségi fokozatuk nagyban befolyásolja a névadást (3–27). CATHARINA SCHARF 2014-es

disszertációjának főbb eredményeit foglalja össze tanulmányában: több mint 5600 észak-tiroli mászóútnevet vizsgált szemantikai, grammatikai, valamint más névtípusokhoz és a névadókhoz kapcsolódó szempontok alapján (29–44). THOMAS STOLZ és INGO H. WARNKE írása olyan 20. század eleji holland és német gyarmati neveket vet össze, amelyekben legalább egy-egy elem a gyarmatosítók nyelvéből került a névbe (45–68).

E rész utolsó tanulmányában (69–98) CHRISTIAN ZSCHIESCHANG a vízimalmok köznevi megjelölésének tulajdonnévvé válását mutatja be brandenburgi és környékbeli adatokra támaszkodva. Amellett érvel, hogy e nevek kapcsán – csakúgy, mint más névtípusok, például a dülönevek vagy a nemesi nevek esetében – érdemesebb *képzés* helyett *kialakulás*-ról beszélni.

3. A tárgyneveket vizsgáló rész első írásában MEHMET AYDIN a tulajdonnevek egy különleges csoportját, a háztartási eszközök és irodai berendezések elnevezéseit tárgyalja kérdőíves vizsgálat alapján (101–120). ANNA RÜCKERT francia és német csokoládénevek elemzése során arra jut, hogy makroszerkezetileg egyik nyelvben sem mutatható ki prototipikus csokoládénév; a nevek igen változatosak (121–152). Mikroszerkezetileg azonban egységesebb a kép: a nevekben mindkét nyelvben a már meglévő szókészlet felhasználása, továbbá a szóképzés hagyományos mintái dominálnak.

A magyar olvasók számára különösen érdekes lehet FIORENZA FISCHER és HOLGER WOCHLE írása (153–173), hiszen a szerzők olasz, román és magyar folyószámlaszolgáltatások neveit elemezik kvantitatív, illetve kvalitatív módon, hangtani-grafematikus, morfológiai és szemantikai szempontok alapján. A bankszektor szerkezeti változásainak rövid áttekintése után a vizsgált 218 olasz, 82 magyar és 72 román elnevezés elemzésekor a következőket állapítják meg: A bank-ügyfél kapcsolatban a kiéleződő verseny, illetve az információbőség, a nagyobb fokú pénzügyi tudatosság és mobilitás miatt a bankok pozíciója gyengült, az ügyfeleké viszont erősödött. A potenciális ügyfelek figyelmét az őket megszólító, részben nem konvencionális terméknevekkel igyekeznek felkelteni a bankok. Ez a trend különösen Olaszországban érzékelhető, ahol a – sokszor szlogenszerű – nevekben rengeteg az idegen, elsősorban angol nyelvű elem. A nevekben feltűnő a személyes és a birtokos névmások gyakori jelenléte, amely a személyes bevonódást célozza. Romániában és Magyarországon ezzel szemben még igen sok a tradicionális elnevezés; a felhívó funkció nem jellemző, illetve nincsenek hangtani-grafikus különlegességek sem.

Ezt az egységet két, filmcímekkel foglalkozó írás zárja. ANNE ROSAR a Németországban 1985-ben, illetve 2011-ben legsikeresebb 100-100 film címének szerkezetét, illetve fordítását összevetve azt a következtetést vonja le, hogy az egyszerű filmcímek erősen domináltak mindkét évben, a főnévi címek aránya még nőtt is az eltelt évek alatt, a német nyelvű filmcímek pedig egyre inkább az eredeti (elsősorban angol) nyelvűeknek adják át a helyüket (175–189). ANDREA SCHELLER az elmúlt ötven év csehországi filmcímadási tendenciáit elemzi, kitekintéssel a német helyzetre (191–205). A legérdekesebb megállapításai, hogy a cseh filmcímek között meglepően nagy arányban jelennek meg a mondat formájú címek, illetve hogy az ezredforduló óta gyorsan tör előre az eredeti filmcímek megtartása.

4. A harmadik egységben az eseménynevek kerülnek a fókuszba. SARA TINNEMEYER (209–237) az ugyanarra a gyilkosságsorozatra vonatkozó két potenciális megnevezést teszteli lexikai-szemantikai, illetve grammatikai szempontból, hogy megállapíthassa, mennyire

tekinthetők tulajdonneveknek az alapvetően köznévi szerkezetű eseménymegnevezések. SUSANNE FLACH, KRISTIN KOPF és ANATOL STEFANOWITSCH diakrón vizsgálata arra mutat rá, hogy a *-gate* utótag a *Watergate-ügy* után mind az (amerikai) angol, mind a német nyelvterületen kezdetben nagyobb politikai botrányok megnevezésében játszott szerepet, manapság viszont – elsősorban a német nyelvben – inkább jelentéktelen és a média által felfújtt ügyek megnevezésének része (239–268). EDGAR HOFFMANN az oroszországi gazdasági események megnevezéseit hasonlítja össze két, a marketingben szintén fontos szerepet betöltő névfajttával: az áruk és szolgáltatások, illetve a kereskedelmi szervezetek neveivel (269–285). KATHRIN DRÄGER az elmúlt ötven év németországi vásárneveinek elemzése alapján arra jut, hogy ezek a megnevezések tulajdonneveknek tekinthetők, ám nem tipikusak: egyre jellemzőbb rájuk a kételeműség, vagyis egy állandó főcímből és egy változó alcímből állnak (287–299). Az osztályozásuk sem egyértelmű: rokonságot mutatnak az eseménynevekkel, a tárgynevekkel és a vállalkozásnevekkel is.

5. A személy- és intézményneveket tárgyaló rész első tanulmányában ELISABETH FRITZ egy brit internetes fórum mintegy 300 felhasználónevének vizsgálatából azt a következtetést vonja le, hogy a felhasználónevek nem tekinthetők teljes értékű pseudonimának. A felhasználók szólítóneve (beceneve) ugyanis sokszor megjelenik a bemutatkozó szövegekben (maguknak a felhasználóneveknek is majdnem a felében), és a bonyolultabb felhasználóneveket sem feltétlenül változtatlan formában használják (303–329). Így a kommunikációs érték alapján inkább kvázihivatalos neveknek tarthatók, amelyeket ugyan megkövetel a technológia, de a kommunikációban informálisabb formáknak adják át a helyüket. KATHARINA PROCHAZKA tanulmánya osztrák labdarúgó-egyesületek neveit hasonlítja össze elsősorban német egyesületekével (331–349). Az osztrák nevekben az alábbiak közül kettő vagy több komponens szerepel: a futballklub rövidítése, valamilyen, az egyedivé tételt szolgáló, és talán meglepő módon leginkább nőnemű ragadványnév, földrajzi megnevezés, valamint (év)szám. STEFANIE BRANDMÜLLER több mint 500 rajnapfalzi általános, közép- és kisegítő iskola, illetve óvoda nevének szerkezeti elemzése alapján megállapítja, hogy az iskola- és az óvodanevek több (formai, lexikai és szemantikai) szempontból is eltérnek egymástól (351–379).

6. A nyelvtani, illetve helyesírási szempontokat előtérbe állító utolsó rész első írásában JULIA FRITZINGER arra világít rá a tulajdonnevek és a köznevek határmezsgyéjén elhelyezkedő megnevezések vizsgálata során, hogy ezek különleges státusa a toldalékolásuk során is megnyilvánul (383–406). PETRA EWALD a Duden helyesírási szótár 26., 2013-as kiadásának G és M kezdőbetűs anyaga alapján arra mutat rá, hogy a tulajdonnevek ugyan nem a magját adják a lemmaanyagnak, de nem is marginálisak (407–432). A legtöbb a makrotoponímiai lemma, gyakoriságban ezt követi a személynevek és a tárgynevek csoportja. A felvétel fő szempontja az adott név ismertsége, illetve használatának gyakorisága, de az írásmód nehézsége, az adott név viselőjéről való megemlékezés, illetve a régebbi kiadások gyakorlatának kritika nélküli átvétele is szerepet kaphat benne. A kötetet záró tanulmányban ANNE ZASTOW 19. századi helyesírási szabályzatok és irodalmi szövegek alapján arra a következtetésre jut, hogy az idegen nyelvű tulajdonnevek közül csak a prototipikus, kizárólag tulajdonnévi elemekből álló nevek (vagyis főleg a személy- és helynevek) írásmódja tekinthető változatatlannak: a köznévi elemeket is

tartalmazó nevek (a korpuszban elsősorban tárgynevek) írásmódja jobban ki van téve a köznévi írásgyakorlatban megjelenő változásoknak (433–451).

7. Az igényesen szerkesztett, sok táblázatot, diagramot tartalmazó kötet méltán kelteti fel a figyelmet az alcímben is jelzett névtani „mostohagyerekek” vizsgálata iránt, bár korántsem fed le minden lehetséges, a személy- és helyneveken túli névtípust.

KOZMA JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8294-2178>

Nyelvtudományi Intézet

„A véges végtelen.” Tanulmányok Vörös Ferenc 60. születésnapjára

Szerkesztők: HAJBA RENÁTA – TÓTH PÉTER. Savaria University Press, Szombathely, 2017. 184 lap

1. A Vörös Ferenc 60. születésnapjára készült kötet 19 írást tartalmaz, melyek – az elsősorban köszöntő jellegűeken túl – a nyelvtudomány több diszciplináját képviselik (dialektológia, stilsztika, nyelvtudomány-történet, szociolingvisztika, névtudomány). Ezek közül a hét névtani témájú tanulmányt ismertetem a következőkben. A kötet az ünnepelt köszöntésével kezdődik, melyben a szerkesztők röviden ismertetik Vörös Ferenc munkásságát (11–12); ezt követik az egyes szerzők írásai.

2. BAUKO JÁNOS tanulmánya a névszemiotikai tájképben előforduló extralingvális jeleket vizsgálja (13–26). A névszemiotikai tájképet a névtáblákon, köztereken lévő feliratokon, különböző felületeken szereplő tulajdonnevek, illetve ezeket kísérő extralingvális jelek (emléma, fénykép, rajz, szobor stb.) alkotják. A nyelvi tájkép az emberek által formálódik, s kutatása interdiszciplináris jellegű, felhasználja több tudományterület eredményeit. A szerző példákkal és képekkel mutatja be a személynevekre, helynevekre és intézménynevekre utaló extralingvális jeleket.

BENŐ ATTILA egy számítógépes adatbázist állított össze a román eredetű magyar családneveket érintő eddigi kutatások alapján, s e családnevek hangalaki, morfológiai szerkezetének módosulásait vizsgálja a fonológiai és morfológiai adaptáció szempontjából (27–32). A hangtani adaptációs eljárás során a fonémacsere, a mássalhangzó-torlódás feloldása és a hangrendi kiegyenlítődés dominál, a morfológiai jelenségek közül pedig a képzőcsere és az analógias képzők érvényesülése. Ezekre láthatunk példákat tanulmányában.

BEREGSZÁSZI ANIKÓ és CSERNICKÓ ISTVÁN az ukrainai kisebbségek névhasználatának jogi szabályozását ismerteti, különös tekintettel a kisebbségi magyarokra (33–42). Bemutatják a névhasználatra vonatkozó jogszabályok történeti változásait a szovjet időszak végétől napjainkig, majd kifejtik, hogy a jogi szabályozás milyen gyakorlati problémákba ütközik (pl. a cirill betűs átírásban és az asszonynevek használatában).

FARKAS TAMÁS tanulmánya a tulajdonnévanyagot érintő nyelvújító törekvéseket és módszereket mutatja be (59–65). Míg a családnév-változtatások és a településnév-rende-
zés

témaköre jól feldolgozottak számít a szakirodalomban, a keresztnévanyag magyarítására eddig nem irányult rendszerezettebb figyelem. Ezért tanulmányában e névfajtákra együttesen koncentrálna tárgyalja a nemzeti névanyag kialakításának főbb módjait: új nevek létrehozása, adása, népszerűsítése, régi nevek felelevenítése és idegen nevek fordítása.

KOVÁCS ANDRÁS a kárpátaljai, magyarlakta Som település nemhivatalos keresztnéveinek nemhivatalos használatát vizsgálja tanulmányában (109–117). Kérdőíves és interjú adatgyűjtésében arra kereste a választ, hogy miért vesz fel valaki a hivatalos nevétől eltérő, de a naptárban szereplő keresztnévet, mi a motivációja a névválasztásnak, hogyan viszonyul a névviselő a saját nevéhez. A hat esettanulmányban ezek lélektani szempontjait is vizsgálja.

MISAD KATALIN írása a többségi szlovák nyelvnek a magyar kisebbség írásbeli névhasználatára gyakorolt hatását mutatja be (127–133). A település-, a domborzati és az intézménynevek magyarra fordításakor felmerülő problémákra irányítja a figyelmet, és a helyesírásban felismerhető interferenciajelenségeket figyel meg, majd kitér a helyi kisebbség nyelvi tervezési törekvéseire is.

ZOPUS ANDRÁS rövid áttekintést ad a magyar családnevek kialakulásáról, majd egy 17. századi csíkszentkirályi névanyagot feldolgozó, készülő történeti családnévszótár felépítését mutatja be (157–170). A mutatóként közölt rövid szócikkek a Régi magyar családnevek szótárának mintájára a családnevek történeti adatait, etimológiáját és a névadás lehetséges motivációját tartalmazzák.

3. A tanulmánykötet névtani írásai között változatos témákat találhatunk, melyek méltón köszöntik az ünnepeltet. A kötetet Vörös Ferenc publikációs listája zárja (171–189), melynek gazdagsága jól mutatja az ünnepelt szakma iránti elhivatottságát és tudományos tevékenységét.

FAZEKAS ESZTER

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8190-2935>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

A Névtani Értesítő szerkesztőségébe 2019-ben beérkezett magyar névtani kiadványok

BAUKO JÁNOS 2019. *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában.* Magyar Névtani Értekezések 8. Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke, Budapest. <https://doi.org/10.26546/4891109>

KOVÁCS ÉVA 2018. *A Százdi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 48. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.

- KOVÁCS LÁSZLÓ 2019. *Márka és márkanév. Márkakutatás és nyelvészet – metszéspon-
tok, lehetőségek, kihívások.* 2., átdolgozott kiadás. Segédkönyvek a nyelvészet tanul-
mányozásához 197. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- J. KOVÁCS MAGDA 2018. *Magyar–román, román–magyar összehasonlító keresztnév-
szótár / Dicționar comparativ maghiar–român, român–maghiar al numelor de botez.*
AESZ-füzetek 16. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Sepsiszentgyörgy.
- SLÍZ MARIANN 2019. *Személynévtörténeti vizsgálatok a középkori Magyarországról.*
Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest. <https://doi.org/10.26546/5061134>
- VÖRÖS FERENC szerk. 2019. *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig X. Nevek a nyelvpolitikai
küzdőtérben.* Savaria University Press, Szombathely.

FOLYÓIRATSZEMLE

Onomastica Uralica 10. (2018)

Vendégszerkesztők: TERHI AINIALA – EMILIA ALDRIN – ERZSÉBET GYÖRFFY.
Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki. 332 oldal

Az Onomastica Uralica 10. kötete a 2017-ben Debrecenben megrendezett 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (ICOS) előadásai közül 22-nek az írott változatát tartalmazza, köztük húsz angol, egy német és egy francia nyelvűt. Az alábbiakban a tanulmányokat eredeti sorrendjükben ismertetem.

GYÖRFFY ERZSÉBET tanulmánya (5–18) a helynévközösség fogalmát járja körül funkcionális nyelvészeti keretben, megkérdőjelezve a deduktív elméletet, miszerint egy névközösség tagjai közel azonos ismeretekkel rendelkeznek a helynevek terén. Öt településen végzett empirikus kutatások alapján vizsgálja újra a kérdést, különös figyelmet fordítva az életkorra, a generációs különbségekre és más társadalmi meghatározottságokra.

Két Hajdú-Bihar megyei településen végzett hasonló jellegű kutatását ismerteti tanulmányában E. NAGY KATALIN (19–27). Vizsgálata az életkor és a helynévismeret közötti összefüggésre irányul, de egyéb szociológiai tényezők, így a társadalmi nem és az etnikum is jelentős szerepet játszik benne. Négy kijelölt korcsoport helynév-kompetenciáját hasonlítja össze, amelyeket térképen ábrázolva is szemléltet.

NEMES MAGDOLNA írása (29–41) a Journey to School nemzetközi projekt részeként készült vizsgálat eredményeit tarja fel. Célja felmérni, milyen tájékozódási pontokat és tulajdonneveket használnak fel a gyermekek a környezetük leírására, illetőleg milyen különbség mutatkozik e tekintetben a különböző korú gyermekek között. A kutatásba bevont magyar gyermekek egy csoportja óvodás korú, másik csoportja első és második osztályos.

DIANA FELECAN és ALINA BUGHEȘIU írásukban a játékoknak adott tulajdonnevekkel foglalkoznak (43–57). Megkülönböztetnek hivatalos neveket, amelyek a gyártó vagy eladó objektív névadásának az eredményei, és nem hivatalos neveket, amelyek a játék használójának szubjektív névadásából keletkeznek. Ezeken belül további alkategóriákra osztják a kor és társadalmi nem szerint elkülönített adataikat, kimutatva bizonyos kulturális divatjelenségeket a játékok nevének rendszerében. Kutatásuk a nyelvészet, a pszichológia és a pedagógia határterületén helyezhető el.

VÄINÖ SYRJÄLÄ írása Helsinki nyelvi tájképét és abban a tulajdonnevek megjelenésének módját vizsgálja finn és svéd anyanyelvű tinédzserek megkérdezésével (59–67). Választ keres arra, hogy vajon az adatközlők által kiemelt és főként a kereskedelemhez kötődő tulajdonnevek általánosan szaliensek-e a nyelvi tájkép feldolgozásában, vagy éppen tulajdonnévi jellegük miatt kapnak nagyobb figyelmet. Arra is kitér, hogy melyik vizuális nyelvi jelet és miért éppen azt dolgozzák fel tulajdonnévként.

Ugyancsak a tizenévesek körében vizsgálta a nyelvi tájképet EMILIA ALDRIN és LINNEA GUSTAFSSON mind a földrajzi, mind a virtuális tér tekintetében (69–83). A tanulmány

első fele az angol, svéd és arab nyelvet magába foglaló földrajzi környezet vizsgálatát mutatja be, összevetve a különböző nyelvű lakosok földrajzi és társadalmi kötődésével. A második rész azoknak a felhasználóneveknek az offline nevekkal, a szociális hierarchiával és a három nyelvű környezettel való kapcsolatát elemzi, amelyeket a fiatalok különböző közösségi oldalakon választottak.

VESLAVA SIDARAVIČIENĖ Vilnius nem hivatalos használatú helyneveit vizsgálja litván és lengyel fiatalok nyelvhasználatában; a városban a litván, a lengyel, az angol és az orosz nyelv a legmeghatározóbb (85–96). Bemutatja, miként hat a többnyelvűség a litván és miként a lengyel anyanyelvű fiatalok névhasználatára, illetve milyen interferenciajelenségek jelennek meg hangtani, morfológiai és lexikai szinten.

TATYANA PETROVNA SOKOLOVA az orosz társadalom egy 21. századi problémájára keresi a megoldást tanulmányában (97–110). Az idegenül hangzó városi helynevek megjelenése komoly morális és jogi konfliktust eredményezett megalkotóik és ellenzőik között. A szellemi tulajdon és az állampolgári jogok védelme érdekében a szerző javasolja a törvényszéki nyelvészeti vizsgálatot bevezetését, mivel ez a nyelvészet, a névtan és a jogtudomány bevonásával képes lenne objektív döntést hozni precedens értékű esetekben.

ILIA BARANOV írása a márkanév és az üzleti siker közötti összefüggés leírására tesz kísérletet az oroszországi ételkiszállítók által adott nevek alapján (111–136). Számszerűsíti a faktorokat, amelyek leginkább közrejátszanak egy név sikerében és fennmaradásában a hangzás, a jelentés vagy a vizuális megjelenés tekintetében. Ezek alapján a szerző lehetségesnek tartja a biztos sikerhez vezető névadás folyamatának formalizálását.

Szintén a reklámsiker kapcsán vizsgál 28 délnyugat-finnországi településnevet PAULA SJÖBLOM és ULLA HAKALA (137–148). A szerzők az adott hely kulturális örökségének és emlékének konceptualizálását vizsgálják, amelyben meghatározó faktor az állandóság, a stabilitás kifejezése a régóta használt nevek által. Egy 2013-ban végzett felmérés alapján a helyi lakóknak a névhez és annak megváltozásához való attitűdjét és ennek következtében a névnek a hely identifikálására és reklámozására való felhasználhatóságát elemzik.

RESZEGI KATALIN tanulmánya (149–167) funkcionális, kognitív elméleti keretbe helyezi a névadás és a névhasználat kutatásának módszereit. Ennek során a névhasználat mentális folyamatait, a névanyag rendszerszerűségét és más nyelvi részrendszerekhez való viszonyát, valamint a neveknek mint a kommunikáció szempontjából fontos funkcionális nyelvi elemeknek a pragmatikai aspektusát egyszerre kell figyelembe venni. A szerző felhívja a figyelmet a pszicholingvisztika és a neurolingvisztika adta lehetőségek hasznosíthatóságára a névtani kutatásokban.

A névtan növekvő népszerűségét és ennek onomasztikai felhasználhatóságát mutatja be az elsősorban nem tudományos célú online névtani diskurzusok elemzésével LIDIA BECKER (169–183). A szerző rámutat a laikus diskurzusokban megjelenő, tulajdonnevekkel kapcsolatos metapragmatikai kérdések jelentőségére, egyben pedig érvel az ilyen típusú megnyilatkozásoknak az 'alulról építkező onomasztika' (*bottom-up onomastics*) terminussal való megnevezése mellett.

JAROMÍR KRŠKO és ALENA ZÁBORSKÁ tanulmányukban a tulajdonnevek szociális percepcióját és zárt csoportokon belüli funkcionálását vizsgálják, figyelembe véve mind a bonyolult szociális hálózatokkal rendelkező egyén, mind a csoport szempontjából való kiindulás lehetőségét (185–199). Kutatásuk elsősorban szlovák nyelvű adatokra épül, ám eredményeik univerzálisnak tekinthetők.

ANGELIKA BERGIEN a névnek az identitás és a társadalmi státusz megkonstruálásában való szerepére mutat rá írásában (201–208). Bemutatja annak a modern, médiavezérelt társadalomban újonnan megfigyelhető jogi és újságírói stratégiának a működését, amely a névvel való megszégyenítést jelenti, emellett kitér a médiában való névhasználat egyéb szociálszimbolikus funkcióira is.

YOLANDA GUILLERMINA LÓPEZ FRANCO tanulmányában felülvizsgálja és ellenőrzi egy 20 évvel ezelőtt végzett szocioantropológiai felmérés módszerét és eredményeit (209–227). 1995-ben nyolc francia településen vizsgálták a keresztnévek percepcióját, átadását, a névviselőknek és a névhasználóknak saját és más keresztnemekhez való attitűdjét, figyelembe véve a legfontosabb szociolingvisztikai változókat (nem, életkor és iskolázottság).

LINNEA GUSTAFSSON a modern svéd beceneveket kategorizálja és elemzi funkcionális szempontból (229–242). Kutatásában megjelenik a nyelvészet mellett a szociológia, az etnológia és a pszichológia aspektusa is. A neveket a forrásuk, nyelvi összetételük, jelentésük és motivációjuk alapján kategorizálja, funkciójukat az affektív, a kapcsolati és pozicionáló funkció szerint határozza meg.

Az orosz egyetemisták körében használt beceneveket mint alternatív, informális személyneveket vizsgálja ANNA TSEPKOVA a funkció, használati gyakoriság, megjelenési terület, névhasználói attitűd, illetve a karakterisztikus és nem karakterisztikus becenevek megoszlása szerint (243–261). Tanulmánya tovább árnyalja a szerző korábbi, a becenevek használatának csökkenő tendenciáját mutató kutatási eredményeit e témában.

Az alkalmazott névtan két területéhez, a névtan és a tanítás kapcsolatához, valamint a névtannak a migráció és a diszkrimináció következményeinek iskolai kezelésében játszott szerepéhez kapcsolódik KECSKÉS JUDIT írása (263–277). Egy esettanulmányban bemutatja, milyen feladatai és lehetőségei lehetnek a névtannak a bevándorolt diákok szociális integrálásának elősegítésére, és milyen oktatási eszközök használhatók fel erre a célra.

SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ tanulmányában a tulajdonnevek magyarról németre fordítását vizsgálja Kosztolányi Dezső Esti Kornél című novellaciklusa és ennek német fordításai alapján (278–294). A szerző érvel az alapvető fordítói stratégiák és a különböző fordítói műveletek vizsgálatának fontossága mellett, és rámutat, hogy a tulajdonneveknek a szövegben belül reáliákként való értelmezése miatt a fordítási gyakorlat a közvetlen átvételüktől a teljes elhagyásukig terjedhet.

JUSTYNA B. WALKOWIAK írása a globalizáció és migráció által felvetett névtani kérdéseket és problémákat járja körül (295–308). Kitér a különböző államok eltérő névhasználati szokásaiból fakadó konfliktusokra, az etnikai kisebbségek emancipációs törekvéseire a személynevek kérdésében, a tradicionális női családneveket érintő szabályozások felülvizsgálatára, és a gyermekek elnevezésében gyakorolt szabadságra vagy annak hiányára.

SLÍZ MARIANN tanulmányában arra a jogilag szabályozott magyar keresztnévadáshoz érintő problémára világít rá, melyet a kalendáriumok kiadására vonatkozó jogi szabályozás hiánya okoz (309–315). A szerző ismerteti a keresztnemeket érintő szabályozást és a naptárak szerepét a névadásban, majd bemutatja az olyan, nem tradicionális naptárak okozta lehetséges konfliktusokat és nehézségeket, amelyek a bejegyzésre alkalmas keresztnemek mellett nem létező, ősi eredetűnek gondolt, a naptárak kiadásának idején valójában nem anyakönyvezhető neveket is tartalmaznak.

A kötetet LASSE HÄMÄLÄINEN írása zárja, mely egy online játék szintjeinek többségében angol nyelvű elnevezéseit vizsgálja (317–329). A nevek kategorizálását a szerző az

elnevezés módja, illetőleg aszerint végzi, hogy a név közvetlenül a játék szintjére vonatkozó vagy általában a játékkal kapcsolatos információt hordoz, valamint a szintneveket a vidéki és városi helynevekkel, művészeti alkotások címeivel és internetes felhasználónevekkel is egybeveti.

HAUBER KITTI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3616-7983>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Onomastica Uralica 11. (2018)

Vendégszerkesztők: RICHARD COATES – KATALIN RESZEGI. Debrecen University Press,
Debrecen–Helsinki. 286 lap

Az *Onomastica Uralica* 11. kötete a 2017-ben Debrecenben megrendezett 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (ICOS) előadásai közül 21-nek az írott változatát adja közre.

GRANT W. SMITH a nevek szimbolikus jelentésével foglalkozik bevezető névelméleti tanulmányában. Hipotézise, hogy a nevek az őket meghatározó kontextuális tényezőkből adódóan rendelkeznek szimbolikus többlettartalommal (5–16).

SZABÓ T. ANNAMÁRIA ULLA kutatása a francia–magyar kétnyelvűség és a keresztnév-választás összefüggését igyekszik feltárni. A 2007–2010 között végzett vizsgálat alanya 110, Párizsban és környékén élő magyar, illetve magyar–francia házaspár volt. Megállapításai szerint a vizsgált csoport névadásában a következő öt alaptípus különböztethető meg: a gyermek keresztnéve 1. jellegzetesen magyar; 2. jellegzetesen francia; 3. nemzetközileg elterjedt, mindenütt hasonló írásképpel; 4. hivatalosan francia, de otthon a magyar változatot használják; 5. más szempontokból sajátos (17–30).

DITRÓI ESZTER tanulmányának középpontjában a helynévadás regionális jellegzetességeinek, az ún. névjárásoknak a kérdései állnak. Az alapul vett Vas megyei községek (Nemescső, Meszlen, Zanat, Nemeskocs, Jánosháza, Keléd, Halastó, Szőce, Ispánk) helynévadásának történetéből kulturális és regionális jellegzetességek válnak felismerhetővé. A szerző a vizsgálat során a Bray–Curtis-féle indexet alkalmazta (31–42).

THOMAS STOLZ és NATALIYA LEVKOVYCH közösen jegyzett munkája italo-albán, aromán és maja neveket vizsgál, a helynévkutatás és a nyelvtipológia szempontjait is szem előtt tartva. A szerzők jövőbeli tervei között szerepel egy adatbázis létrehozása, hogy az általuk felhalmozott kutatási eredmények könnyen áttekinthetővé és hozzáférhetővé váljanak (43–62).

MAŁGORZATA MANDOLA a névtani terminológiai és rendszertani különbségek okozta problémákra figyelmeztet. Elemzésüket a francia és a lengyel nyelv névtani terminusainak anyagán végzik el, figyelembe véve egyúttal az ICOS és az UNGEGN névtani terminusjegyzékeit is (63–74).

BÖLCSKEI ANDREA a kétnyelvűség és a nyelvi megfeleltethetőség módszertani kérdéseit járja körül tanulmányában egy készülő angol–magyar névtani terminológiai szótár

példáján. Szempontjai között szerepelnek a logikai kapcsolatok, az alkalmazhatóság, a nyelvi jellemzők, a használat gyakorisága és a magasabb fokú rendszertan szerepe (75–86).

ALEH KOPACH névszemiotikai írása előbb elhelyezi a helyneveket az ikon-index-szimbólum hármásában, majd sorra veszi a névadást befolyásoló humán (etnikai, vallási és kulturális) tényezőket (87–98).

KATONA CSILLA a helynevek hangtörténeti forrásként való hasznosíthatóságára hívja fel a figyelmet tanulmányában. A helynevek írásának és kiejtésének a változása ugyanis modellje, leképezése lehet a magyar hangrendszer változásának is. A szerző vizsgálatában a kronológiának és a kontextuális körülményeknek is igen nagy szerepe van, példázva ezzel a névtan interdiszciplináris jellegét (99–104).

ARTUR GALKOWSKI a globális névanyag fogalmának és jelenségének elméleti megközelítésével foglalkozik. Olyan neveket vizsgál, amelyek elterjedtségükkel, közismertségükkel a világkultúra részévé váltak. Ez a „világkulturális jelleg” különösen érvényes a márkákra, termékekre – ebből adódóan a márkanévek, terméknevek képezik GALKOWSKI vizsgálatának alapját (105–116).

CÉSAR LÓPEZ-LEIVA és JOAN TORT-DONADA tanulmánya a biodiverzitás és a helynévadás összefüggéseit vizsgálja olyan területeken (például az Ibériai-félszigeten és Katalóniában), ahol a helynevek az eredeti lakosság archaikus kultúrájáról tanúskodnak. Az elnevezésekből a szerzők a korabeli időjárásra és a növényvilág változatosságára következtetnek (117–130).

BÁBA BARBARA a földrajzi köznevek területi elterjedését vizsgálja, különös tekintettel a vízfolyást jelentő nevekre. A tanulmány bemutatja, hogy a különféle tényezők miként segíthetik vagy gátolják egy adott szómező elemeinek terjedését. Befolyásoló tényezők tekinthetők például a konkrét nyelvtörténeti okok, a kognitív tényezők szerepe, valamint az adott lexémák szemantikai kapcsolatai (131–144).

SANDA RAPA a lett nyelv földrajzi közneveinek névtani vizsgálatával foglalkozik, modellálva azoknak a helynevekre gyakorolt hatását (145–158).

CAROLE HOUGH tanulmánya az egykori angol nyelvjárásokra vonatkozó helynévtörténeti tanulságokat kutatja, figyelmet fordítva ennek során elsősorban Skócia nyelvhasználati, névadási jellegzetességeinek vizsgálatára (159–168).

BOTOLV HELLELAND a norvég nyelv foglalkozásneveinek elsősorban helynevekben, valamint személynévnevekben való előfordulása kapcsán hangsúlyozza, hogy az etimológiai vizsgálatok nemcsak egy adott szó vagy egy adott név alakulásáról tájékoztathatnak, hanem a regionális jellegzetességekről és a társadalmi kontextusról is képet adnak (169–186).

SOŇA WOJNAROVÁ az 'arany' és az 'ezüst' színnevek előfordulását tárgyalja a finn és cseh helynevekben. Különbségként állapítja meg, hogy a finn nyelvben mindkét szó esetében jóval több példa található, a cseh nyelvben viszont az 'arany' gyakoribb reprezentációja figyelhető meg (187–198).

RESZEGI KATALIN tanulmányában az ember alkotta helyek (mint települések, uradalmak) és a természetesen képződött helyek (mint folyók, hegyek, dűlők) elnevezését hasonlítja össze. Hipotézise szerint az eltérő helytípusok névadási különbségeiből a korabeli nyelvhasználat különbségei is megállapíthatók (199–208).

JAROSLAV DAVID három cseh település városi helyneveivel foglalkozik, kutatásának középpontjában a kommunista diktatúra névadási szokásrendszere áll. Hipotézise szerint

az „új városok”, tehát a rendszer által létrehozott települések szükségszerűen sajátos, új nyelvvel rendelkeznek, ami ezek belterületi helynévanyagában is tükröződik (209–216).

JOAN TORT-DONADA és JOAN CARLES MEMBRADO-TENA közös munkájukban Barcelona középkori múltjának névtani vonatkozásait ismertetik. A legrégebb településrész, a Ciutat Vella városi helyneveinek jellemzése és a patinás múlt emlékeit őrző nyelvi vonatkozások ismertetése képezik írásuk anyagát (217–230).

ROBERTO FONTANOT azokat a belső keletkezésű, alkotású népneveket vizsgálja, amelyek az elmúlt két évszázadban jellemezték az európai nemzeteket. Tanulmányának középpontjában így a függetlenségi mozgalmak, az új államokat létrehozó társadalmi megmozdulások és ideológiák nyelvi leképeződése áll (231–246).

ATOMA BATOMA cikke az afrikai kabiye kultúra névadásáról szól. A kabiye gyermekek már újszülött korukban két névvel rendelkeznek, az egyik a hivatalos, a társadalmi nyilvánosság terében használt név, míg a másik a szűk körben ismert „titkos név”. A szerző arra keresi a választ, hogy miként járul hozzá a két név a személyes identitáshoz, hogy mit jelölnek a titkos nevek, és mi teszi őket titkossá (247–258).

A számot IFEOMA UDOYE tanulmánya zárja. A szerző azt vizsgálja, hogy a Nigériában beszélt igbo nyelvű közösségeket milyen személynévadási hagyományok jellemzik (259–284).

KOVÁCS VIKTOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3467-3313>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

KOVÁCS DOMINIK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8316-7110>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Onomastica Uralica 12. (2018)

Vendégszerkesztők: ANDREA BÖLCSKEI – OLIVIU FELECAN – PAVEL ŠTĚPÁN. Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki. 410 lap

Az Onomastica Uralica 12. kötete a 2017-ben Debrecenben megrendezett 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (ICOS) előadásai közül 28-nak az írott változatát közli.

HOFFMANN ISTVÁN és TÓTH VALÉRIA bevezető tanulmánya a helynév-tipológia elméleti kérdéseit, a helynévadás alapszempontjait és a helynevek nyelvi elemzésének a debreceni kutatók által kidolgozott modelljét tárgyalja a magyar helynévadás tendenciáinak és példáinak felhasználásával (7–30).

SZŐKE MELINDA a középkori magyar helynevek latin nyelvű oklevelekbe való beillesztésének módjait veszi sorra; ezek közt igen gyakori a magyarról latinra fordítás, de sok helynév magyarul épül be a latin szövegkörnyezetbe, s a vegyes, magyar–latin szerkezet is előfordul (31–44).

KOVÁCS ÉVA vizsgálata a természeti környezetre utaló magyar településnevek főbb jelentéstani és szerkezeti típusait mutatja be, külön kitérve az egyes helynévfajtákkal (pl. hegynevekkel, víznevekkel) való kapcsolatukra, valamint bizonyos földrajzi köznevek (pl. *halom*) településnév-formánssá alakulására (45–56).

HARALD BICHLMEIER Közép-Európa legrégebbi (és leggyakrabban vizsgált) hely- és különösen vízneveinek eredetével foglalkozik. A szerző szerint e helynevek etimológiájának vizsgálata a módszertan megújulása okán ismét esedékessé vált (57–74).

PÓCZOS RITA tanulmánya szintén e témához kapcsolódik, hasonlóképpen az etimológiák újragondolását sürgetve. Ehhez azonban interdiszciplináris összefogásra lenne szükség, egyrészt a nyelvtudomány és a történettudomány, másrészt a magyar és az indoeurópai történeti nyelvészet között (75–86).

EILA WILLIAMSON a skóciai Tweed folyó azon szakaszneveivel foglalkozik, amelyeket *salmon pool*-nak, azaz 'lazacmedencé'-nek neveznek. 19. század közepi térképi forrásaik alapján 83 név motivációját igyekeznek felderíteni (87–100).

TÓTH VALÉRIA önálló cikkében az ómagyar személynévek és helynevek összefüggéseiről olvashatunk: a tanulmány a személynévekből létrejött helynevek és a helynevekből létrejött személynévek eseteit veszi sorra (101–110).

Hasonló jelenséget tárgyal PAVEL ŠTĚPÁN, aki a cseh nyelvben járja körül a helynevek és a személynévek egymáshoz fűződő viszonyát (111–120).

JAAKKO RAUNAMAA a kora keresztény finn személynévek finn településnevekben való megjelenéséről ír. Az eredmények alapján a szerző arra a következtetésre jut, hogy elsősorban Finnország déli részén volt gyakori ez a helynévtípus (121–136).

UNNI LEINO a finn népszerűnyilvántartás, illetve helynévregiszter alapján azt vizsgálja, hogy milyen átfedések vannak a hely- és személynév-fajták között, értve ezen azokat az eseteket, amikor egy névforma például keresztnév, családnév és valamilyen helynév is lehet (137–148).

HALSZKA GÓRNY a lengyel személynévekből képzett helynevek jellegzetes alakulásmódjait, valamint időbeli és földrajzi megoszlását tekinti át cikkében (149–162).

SOFIA EVEMALM olyan helynevek eredetét kutatja, ezeket a kollektív emlékezet őrzőiként felfogva, amelyek az ott történt gyilkosságokra vagy vízbe fulladásra vezethetők vissza, és egyik elemük az érintett személy neve (163–172).

IKER SALABERRI a névtant a hangtörténet segédtudományaként alkalmazza írásában: a baszk nyelvbeli aspiráció történeti változását és a mai nyelvváltozatokban való helyzetét mutatja be történeti és mai névadatok alapján (173–188).

THOMAS STOLZ, NATALIYA LEVKOVYCH és INGO H. WARNKE portugál és holland gyarmatosítók által adott, személynévet tartalmazó indonéziai makrotoponimák szerkezeti, funkcionális és diskurzusfüggő sajátosságait vetik össze közösen jegyzett munkájukban (189–210).

PAUL WOODMAN azt igyekszik meghatározni, hogy mit érthetünk a 'Közép-Európa' név alatt. Megállapítása szerint a néven mást értenek földrajzi, történeti, politikai stb. szempontból (211–234).

BÖLCSKEI ANDREA ugyanezt a témát járja körül kérdőíves felmérése alapján, bemutatva azokat a jelentésmezőket, amelyekben a 'Közép-Európa' elnevezés más és más értelmet kap (235–252).

CHRISTIAN ZSCHIESCHANG a helynevekben felismerhető nyelvi kontaktusjelenségeket kutatja a kelet-közép-európai régióban, különös tekintettel a német–szláv kontaktusokra (253–266).

JUSTYNA B. WALKOWIAK a litván eredetű keresztnévek lengyelországi gyakoriságát vizsgálja. Ezúttal is fontos kutatómódszertani elemként jelenik meg a történeti múlt és az etnikai összetétel (267–280).

MILAN HARVALÍK a cseh keresztnévanyag változatosságáról állapítja meg, hogy az az adott területen élő más etnikai csoportokkal és nyelvekkel való érintkezés nyelvi leképeződése (281–288).

OLIVIU FELECAN Erdély helynévrendszerének eredet szerinti sokszínűségét mutatja be helynévfajták szerint, hangsúlyozva, hogy a régió történelme, kulturális, etnikai és felekezeti sokszínűsége miatt e feladat multidiszciplináris megközelítésmódot igényel (289–300).

ADELINA EMILIA MIHALI Máramaros megyében található magyar eredetű helyneveket (makro- és mikrotoponimákat) gyűjtött terepmunkával, magyar, román és ukrán adatközlők segítségével, és ezek alapján vizsgálja a két nyelv kontaktusát. Megállapítása szerint a magyar nyelv hatása a mikrotoponimiában érhető tetten erősebben, míg a nagyobb vizek és hegyek neveit románul használja a többnyelvű közösség (301–314).

RÁCZ ANITA az egyes magyar helynévtípusok relatív kronológiáját veti össze, felülvizsgálva a szakirodalom eddigi megállapításait az egyes szerkezeti és szemantikai típusok keletkezésének idejére vonatkozólag (315–328).

MICHEL A. RATEAU tanulmányának célja a jelentéstörténeti folyamatok bemutatása a francia *hongr-* és *ougr-* 'magyar' tövek esetében, amelyek kezdetben a nemzetiséget jelölték, később személynévként és helynévként is megjelentek (329–352).

BRITNEE LEYSEN-ROSS az új-zélandi Otago régió európai gyökerű helyneveinek eredetét, motivációs-jelentéstani típusait mutatja be (353–366).

INGE SÆRHEIM kutatása a norvég helynevek és állatnevek összefüggéseit tárja fel. A helyek állatokról való elnevezése mögött a leggyakrabban az alaki hasonlóság áll, de rituális indokok is közrejátszhatnak, például a tabu (367–378).

WOLFGANG AHRENS és SHEILA EMBLETON a Karib-szigetek angol mintára létrehozott nagyobb, egyházi és világi feladatokat is ellátó közigazgatási egységeinek az elnevezését, azok jellemző motivációit vizsgálják szigetenként és korszakonként (379–396).

MATS WAHLBERG a svéd utcanévek történetéről és jelenéről értekezik, elkülönítve a helyi, a nemzeti és a nemzetközi utalást hordozó neveket (397–404).

ADRIANA LIMA és PATRICIA CARVALHINHOS São Paulo hídneveinek 2010–2017 között zajló megváltoztatását vizsgálják, különös tekintettel a mindenkor politikai rendszer és a helynevek összefüggéseire (405–414).

KOVÁCS VIKTOR

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3467-3313>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

KOVÁCS DOMINIK

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8316-7110>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Onomastica Uralica 13. (2018)

Vendégszerkesztők: MARIANN SLÍZ – JUSTYNA B. WALKOWIAK. Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki. 328 lap

Az Onomastica Uralica 13. kötete a 2017-ben Debrecenben megrendezett 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszus (ICOS) előadásai közül 23-nak az írott változatát adja közre, melyek közül 16 angol, 6 német és 1 francia nyelvű.

KARL HOHENSINNER és HUBERT BERGMANN osztrák családneveket hasonlítanak össze areális nyelvészeti szempontból (5–25). Az egyes régiókban használt nevekben dialektológiai különbségeket, valamint szomszédos nyelvi hatásokat (pl. magyar elemeket burgenlandi nevekben) írnak le. Céljuk a régióspecifikus minták láthatóvá tétele, amelyeket aztán szemléletes térképeken is vizualizálnak. Olyan névvariánsokkal is foglalkoznak (pl. *Artnert/Ortnert*), amelyek a bécsi kancelláriai helyesírás hatását tükrözik. Végül a *Nikolaus* példáján bemutatják a keresztnévekből lett családnevek változatainak alakulásmódjait.

FARKAS TAMÁS a magyar családnévállomány tipológiai jellemzőit mutatja be, a más nyelvek névrendszereivel való összehasonlíthatóság érdekében a hasonló európai munkákban legjellemzőbben alkalmazott tipológiát követve (27–40). Név földrajzi szempontból is vizsgálja az egyes típusok megoszlását, valamint a leggyakoribb magyar családneveket Magyarországon és a romániai magyarság körében, részletesen kitérve a magyar és nem magyar eredetű nevek arányára.

A román családnévrendszert mutatja be SABINA-NICOLETA ROTENSTEIN írása, az előző cikkben is alkalmazott tipológiát követve (41–54). A szokásos típusok mellett arra is kitér többek között, hogy ezeken belül milyen altípusok különíthetők el (pl. anyai eredetű nevek genitívusából létrejöttek, szuffixummal és anélkül alakultak).

N. FODOR JÁNOS a Történeti magyar családnévátlasz (TMCsA.) című névföldrajzi projektje alapján, az első és második országos adóösszeírás (1715, 1720) névanyagát forrásként használva, a Kővárvidék példáján demonstrálja, hogy az etnikum meghatározásában milyen kiemelt szerepe van a család- és a keresztnév együttes etimológiai, illetve névhasználati szempontú vizsgálatának (55–64).

LAIMUTE BALODE tanulmánya a lett keresztnévek rendszerének nemrégiben kezdődött leírásához kapcsolódik (65–79). A projekt egyik fő szempontja, hogy a közös etimónra visszavezethető keresztnéveket – a szerző szóhasználatával élve – „fészkekbe” rendezik. A tanulmány tíz ilyen névcsoportot mutat be.

Főként Itália északi részéről Magyarországra bevándorolt családok neveit vizsgálja FÁBIÁN ZSUZSANNA (81–97). Korábban még nem készült erről a témáról olyan tanulmány, amely az itáliai családnevek és a különböző foglalkozások közötti összefüggéseket mutatta volna be. Pedig már a középkorban éltek magyar nyelvterületen várépítő mérnökök, kéményseprők, művészek stb. Családneveik gazdagítják a magyar névállományt, és sokszor hozzáidomulnak a magyar hangrendszerhez, illetve helyesíráshoz (pl. *Corradi* > *Korrádi*). Ezzel párhuzamosan a magyar nyelvbe számos jövevényszó is érkezett az adott foglalkozásokból (pl. *bastione* > *bástya*).

GERGANA PETKOVA a római cognomenekből származó bolgár férfinévek rendszerét mutatja be (99–107). További információkkal szolgálhat az a vizsgálat, hogy ezen nevek viselőit az ortodox vagy a katolikus egyház kanonizálta-e, vagy esetleg mindkettő.

ILGA JANSONE azoknak a családneveknek a jellegzetes típusait ismerteti, amelyeket a mai Lettországhoz tartozó Vidzeme területén 1819–1826 között, a kötelező családnévviselés elrendelése után vettek fel a parasztcsaládok (109–119). Gyakoriak például a természettel kapcsolatos lett (*Behrsit* < *bērzs* 'nyír') és német eredetű köznevekből (*Rozenbergs* < német *Rose* + *Berg*) kialakult családnevek, valamint az utónevek lettesített formájából és a német *Sohn* összetételéből létrejöttek (*Jānsons* < *Jānis* + *Sohn*).

A 20. századig a dán névadási szokások konzervatívak voltak, az elsőszülött fiú az apai nagyapa utónevét kapta, a másodszülött az anyai nagyapáét. JOHNNY GRANDJEAN GØSGIG JAKOBSEN egy dán kerület rendelkezésre álló forrásai alapján vizsgálja meg,

hogy a 19. századtól a középkorig visszamenően milyen regionális különbségek mutat-
hatók ki a férfinevek használatában (121–134).

Az állandó családnevek bevezetésével a dán névadási szokások megváltoztak, gyakoribb
a középső nevek használata. LARS-JAKOB HARDING KALLERØD a lehetséges összefüggé-
seket tárja fel a középső nevek és a társadalmi státusz között, Salling és Thy környékét
vizsgálva (135–147).

GRASILDA BLAŽIENĖ azt mutatja be, hogy a kihalt nyelvek vizsgálatában milyen kü-
lönleges szerepük lehet a személyneveknek. A Német Lovagrend a 13. századtól kezdve
dokumentálta a porosz neveket, ami elősegíti a porosz nyelv és a névállomány jellemzői-
nek megismerését (149–162).

Az első német–lett szótárat vizsgálja a keresztnévek szempontjából RENĀTE SILIŅA-
PIŅKE (163–173). Annak ellenére, hogy a 22 lett nevet tartalmazó szótár a felnémet alakot
tünteti fel a lettesített változat mellett, mégis az alnémet befolyás érződik rajta inkább.

ALEXANDER PUSTYAKOV tanulmánya a volzsszki mari férfinevek rendszerét erede-
tük, illetve alakulásmódjuk szerint mutatja be, az 1678. évi népszámlálást véve alapul
(175–187). Többek között arra a sajátosságra is rámutat, hogy a gyermek nevének eleje
vagy vége utal a szülő nevére.

A középkori Magyarországon keletkezett német, cseh és latin nyelvű oklevelekben
szereplő, magyar viselővel vagy magyar variánssal rendelkező személynevek fordítását
vizsgálja SLÍZ MARIANN tanulmánya (189–197). Megállapítása szerint a fordítási műve-
let kiválasztása függött többek között a forrás típusától, a névviselő társadalmi státuszá-
tól, a név típusától is, de a három nyelvre alkalmazott fordítási stratégiák között több ha-
sonlóság fedezhető fel, mint különbség.

Egy rákoscsabai plébánia 18–19. századi keresztelési anyakönyveit mutatja be VITÁNYI
BORBÁLA (199–209). Ezek alapján tárgyalja a keresztnévek gyakoriságának időbeli válto-
zását, az ismert névadási motivációkat, a többes keresztneveket és az ikreknek adott ne-
veket; mindet eredeti formában, többnyire a latin változatban tüntetve fel.

A névmágia szerepét, az óvónevek adását ismerteti SITKEI DÓRA különböző kultú-
rákban, különböző történelmi korokban (211–223). Ennek részeként kitér a keresztény-
ség előtti magyar névadás feltételezhető mágikus motivációira és neveire is.

GABRIELE RODRIGUEZ és THOMAS LIEBECKE egy online kérdőív alapján készült kor-
puszt ismertetnek, amelyben 2016-ig több mint 2000 utónévre 150 000 véleményezés
érkezett (225–241). Ez alapján onogramokat készítettek, amelyek megmutatják, hogy az
egyes keresztnemekkel kapcsolatban milyen konnotációk (életkor, vonzóság, sportosság,
vallásosság, intelligencia stb.) a gyakoriak.

Az előző század litván utóneveit DAIVA SINKEVIČIŪTĖ tárgyalja tanulmányában
(243–257). A névállomány, különösen a női nevek aránya jelentősen megnőtt az elmúlt
száz évben, köszönhetően a szuffixummal ellátott utónevek használatának.

A kínai írásjegyekben több információ rejlik, mint a latin betűkben. Ezért is érdekes,
hogy a szülők mi alapján választják meg gyermekük nevét, különösen, hogy hivatalos
névlista nem létezik. TEREZA SLAMĚŇÍKOVÁ a 20. század utolsó két évtizedének kínai
olimpiai csapatán keresztül mutatja be, hogy a sok szempont közül fontosabb a jelentés,
mint a fonológiai és grafikus tulajdonságok (259–272).

Édesvízi halnevekből eredő japán egyénnevekkel foglalkozik MASAHIKO MUTSUKAWA
(273–290). Kérdőíve alapján kiderült, hogy e neveket kevésbé használják, és a jelentés
sokkal fontosabb szerepet játszik a név alkalmasságának megítélésében, mint a hangzás.

MARIA SARHEMAA a keresztnévek finn és magyar szlengben lezajló köznevesülésének a motivációit vizsgálja (291–302). A két nyelvben gyakoriak a hasonló fonológiai szerkezetű nevekből és közszavakból kialakult kifejezések (finn *parkkipirkko*, magyar *tankaranka*), de a metonímia, a metafora és a konnotáció következtében is létrejönnek ilyen típusú szavak.

A svájci németben köznevesült utóneveket mutatja be THIS MICHEL FETZER (303–316). A köznevesülés okát az adott név gyakoriságában, a népetimológias asszociációkban és a szentek attribútumainak befolyásában látja. Elkülöníti egymástól az állatokra, testrészekre, viselkedésre, szokásokra vonatkozó jelentéssel rendelkező szavakat.

RITA BARANAUSKIENĖ és ILONA MICKIENĖ tanulmánya a litván ragadványnevek rendszerének jellegzetességeit tárgyalja (317–326). Megállapításuk szerint a leggyakrabban szuffixum hozzáadásával vagy flexióval jönnek létre ragadványnevek.

PÉTERI JULIANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6583-364X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onomastica Uralica 14. (2018)

Vendégszerkesztők: TAMÁS FARKAS – STAFFAN NYSTRÖM. Debrecen University Press, Debrecen–Helsinki, 2018. 264 lap

Az Onomastica Uralica 14. kötete a 2017-ben Debrecenben megrendezett 26. Nemzetközi Névtudományi Kongresszuson (ICOS) elhangzott előadások közül 19-nek közli az írott változatát: 16 angol, 2 német, 1 pedig francia nyelven íródott. Ezek a konferencia négy tematikus paneljében hangzottak el. A folyóirat cikkei tematikus sorrendben követik egymást, eszerint ismertetem őket.

Az első öt tanulmány a nemzetközi névtani együttműködések és projektek szimpóziúmán szerepelt. Az első cikkben FARKAS TAMÁS a szimpóziúm bevezetéseként a névtan jelenlegi állapotát mutatja be nemzetközi szempontból (5–14). Tanulmányában ismerteti a nemzetközi névkutatás intézményes hátterét, a névtannal foglalkozó jelentősebb szervezeteket, konferenciákat, folyóiratokat, valamint kitér a nemzetközi együttműködések fontosságára is. EMILIA ALDRIN, INGE SÆRHEIM és VÄINÖ SYRJÄLÄ az észak-európai országok nemzetközi névtani együttműködését (NORNA) mutatja be (15–22). A hét országot összekapcsoló szervezet történelméről, rendszeres konferenciáiról, tudományos projektjeiről, nyomtatott és digitális publikációiról olvashatunk a cikkben, megemlítve a szervezet jelentősebb eredményeit és változatos kutatási területeit. ARTUR GALKOWSKI a Nemzetközi Szlavisztikai Komité (ICS) névtani bizottságának tevékenységét ismerteti (23–35). A több mint 60 éves múlttal rendelkező nemzetközi együttműködés történelméről, valamint jelenlegi állapotáról is olvashatunk cikkében. EVGENY SHOKHENMAYER tanulmányában a névkutatással kapcsolatos fórumokat veszi számba, és általánosságban bemutatja, milyen szerepük van a digitális felületeknek a tudományos tartalommegosztásban (37–51). A névtani weboldalak ismertetése után a közösségi média szerepével,

majd pedig a névtani folyóiratok jövőjével foglalkozik. A tematikus egység utolsó tanulmányában MILAN HARVALÍK és IVETA VALENTOVÁ az egységes névtani terminológia kialakulásának és fejlődésének kérdéskörét járja körül (53–63). Előbb a Nemzetközi Névtudományi Társaság (ICOS) terminológiai munkacsoportjának tevékenységét mutatják be, majd részletesebben írnak a szláv névtani terminológiáról, valamint az ennek egységesítésére irányuló törekvésekről.

A következő négy tanulmány névpolitikai témájú. Az első, melyet STAFFAN NYSTRÖM jegyez, a konferencia egyik plenáris előadásaként hangzott el, témája pedig a helynévadás szabályozása (65–82). Többnyire svéd és más skandináv országok példáján keresztül mutatja be, milyen feladatai és kihívásai vannak a helynévpolitikának. A következő cikkben PAVEL ŠTĚPÁN a csehországi névadást vizsgálja meg, összehasonlítja a szigorú szabályozás alatt álló személynévadást a gyakorlatilag szabad helynévadással, valamint kitér a névkutatók szerepére is az említett területeken (83–92). PATRICIA CARVALHINHOS, MARIA CÉLIA LIMA-HERNANDES és ADRIANA LIMA közös írása São Paulo városi helyneveivel, illetve azok változásával foglalkozik (93–110). A brazil városok közterületi neveinek megváltoztatása politikai és történelmi okokra nyúlik vissza, ezt a folyamatot a tanulmány a politikai és ideológiai manipuláció eszközeként elemzi. JIŘÍ MARTÍNEK a közép- és kelet-európai helynevek 20. századi változásait vizsgálja, különös tekintettel a politikusok neveit viselő helynevekre (111–120).

A soron következő öt tanulmány a konferencia „egyéb nevek” témakörét tárgyaló szimpóziumán hangzott el. NAKABA HIROFUMI és NAKABA TOYOMI írása a japán alagutak elnevezésével foglalkozik (121–131). Kutatásukban egy japán autópálya 19 alagútjának neveit vizsgálják, azok elnevezésének módszerét és történetét részletezik. PETER K W TAN tanulmányában a szingapúri épületek dekoratív neveiről ír (133–146). OXANA ISSERS a szibériai hotelneveket elemzi, azok algoritmusszerű elnevezését, valamint a hoteleket üzemeltető cégek profiljának megjelenését a hotelek nevében (147–160). INGRID SPITZNER tanulmányában azt vizsgálja, hogyan jelenik meg a környezettudatos gondolkodás a cégnevekben (161–176). A tematikus egységet KOZMA JUDIT cikke zárja, melyben a csillagászati nevekkel foglalkozik (177–190). A tanulmány első felében a legfontosabb égitestek elnevezését tárgyalja, a második felében pedig csillagászati nevekben megjelenő névbokrosítás jelenségét mutatja be.

Az utolsó tematikus egységhez öt tanulmány tartozik, melyek az írói névadással foglalkoznak. Az első cikkben RICHARD COATES az írói névadás típusait vázolja fel, saját pragmatikai keretrendszerét használva fel ehhez (191–201). MARTYNA KATARZYNA GIBKA tanulmánya a személynévek funkcióját vizsgálja Terry Pratchett *Őrség! Őrség!* című regényének eredeti, angol változatában (203–214). MARIE A. RIEGER az írói névadásban megjelenő, rasszal kapcsolatos sztereotípiákat elemzi (215–229): az afrikai irodalomban ugyanis a mai napig fellelhető koloniális örökség a szereplők neve és bőrszíne közti párhuzam. AYOKUNMI OJEBODE tanulmányában azt vizsgálja, hogyan jelenik meg a nigériai szociokulturális és vallási gondolkodás hatása az írói névadásban (231–243). Ehhez Chimamanda Adichie egy regényének, valamint Kunle Afolayan egyik filmjének személynéveit elemzi HALLIDAY társas szemiotikai megközelítését felhasználva. A kötet utolsó tanulmányában BODA ISTVÁN, PORKOLÁB JUDIT és MÁTÉ ÉVA Füst Milán *A Mississipp-i című versének tulajdonneveit* vizsgálja (245–262). A komplex elemzési módnak köszönhetően a tulajdonnevek irodalmi és művészeti asszociációit tárják fel, utat nyitva a vers újabb értelmezéseinek.

A változatos tanulmányok olyan témákat is bemutatnak, amelyekkel ritkábban találkozhatunk. Ezenkívül kitűnően példázzák a névtani kutatások interdiszciplinaritását, rávilágítanak a különböző tudományágak névkutatásban való hasznosíthatóságára.

BALOGH ROLAND JÓZSEF

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1556-2690>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Helynévtörténeti Tanulmányok 14. (2018)

Szerkesztők: HOFFMANN ISTVÁN – TÓTH VALÉRIA. Debreceni Egyetemi Kiadó,
Debrecen, 157 lap

A Helynévtörténeti Tanulmányok 14. kötete nyolc tanulmányt tartalmaz; közülük hat helynevekkal, egy személynevekkal, egy írás pedig nyelvtudomány-történeti témával foglalkozik.

A kötet első tanulmányában JUHÁSZ PÉTER azt a kérdést vizsgálja, hogy a honfoglalás előtt a Kárpát-medencében élő szláv népek helynevei milyen mértékben élhettek tovább, és a kora Árpád-kori helynevek milyen mértékben alkalmasak lakosságuk nyelvi hovatartozásának megállapítására (7–50). A szerző bemutatja a települések, várispánságok, püspökségek és monostorok elnevezéseinek eredetét, megvizsgálja a korai szláv nazális mássalhangzóra utaló helyneveket, illetve a szláv eredetű *patak* lexéma helynevekben való használatát. Áttekinti továbbá a szabad jobbágyvándorlás, az egyházszervezés és a dinasztikus kapcsolatok okán érkező szlávok helynévanyagra gyakorolt hatását is.

MOZGA EVELIN munkája az 1211-es Tihanyi összeírás szláv eredetű személyneveivel foglalkozik (51–71). A mintegy 2000 személynévből a szerző szerint 130 névforma sorolható e csoportba. A tanulmány az összetett szláv személynevekből alakult magyar név alakokat mutatja be, melyek közül egyesek teljes formában átkerültek a magyar nyelvbe, mások előtagjukra redukálódtak, de gyakran magyar képző felvételével adaptálódtak. A nevek szócikkszerű feldolgozásában etimológiai, valamint a nevek Árpád-kori továbbélésére és a névadaptációs eljárásokra vonatkozó információkat is olvashatunk.

A Szent István korára datált, hamis Bakonybéli alapítólevél szórványjaival foglalkozik tanulmányában SZŐKE MELINDA, összevetve a helyneveket a Bakonybéli összeírásban szereplőkkel, ennek alapján felállítva három kronológiai réteget (73–87). Az elemzés célja feltárni, hogy a 13. századi hamisításban előforduló helynevek mennyiben tartalmaznak 11. századi jellegzetességeket. Az oklevél hamis voltát többek között a *Hygeskw*, *Keruskw*, *Feerkw*, *Oduoskw* hegyek megjelölése bizonyítja, így a tanulmány annak próbál utánajárni, hogy e helynevek mely kronológiai réteghez tartoznak. A szerző ezért alaposabban is megvizsgálja a *kő* szó viselkedését és az *ő* hanggal kapcsolatos hangtörténeti kérdéseket.

PELCZÉDER KATALIN a Bakonybéli összeírásban szereplő *Tener here* és *Sar* szórványok kapcsán etimológiai problémákat jár körül (89–101). Megkísérli a *Tener here* nevű állóvíz lokalizálását, és nevének lehetséges továbbélését is bemutatja. Ezt követően más

korai oklevelekkel összevetve igyekszik lokalizálni a *Sár* patakot és birtokot, valamint az adományozás idejét érintő, az elemzés szempontjából releváns kérdéseket is részletesen tárgyalja.

KOVÁCS ÉVA a 11. századi helynevek végén fellelhető *-i* funkcióját vizsgálja, érintve ezzel a tövégi mássalhangzók, a helynévképzők és a szlávból átvett nevek morfológiai alkatának és latinizálásnak problémáit (103–113). A bemutatott helynévanyagot a név-végi *-i* funkciója alapján helyezi a véghangzó, a helynévképző, a melléknévképző, a latin genitivus végződés, a szláv többesszámjel vagy az egyesszám 3. személyű birtokos személyjel változatának kategóriájába. A csoportosításhoz alapos vizsgálat alá vetette a helyneveket és végződéseiket morfológiai, fonológiai és helyesírás-történeti szempontból.

KOROMPAY KLÁRA Bárczi Gézára mint tudós tanárra emlékezik vissza írásában (115–124). Szót ejt a Bárczi által tartott egyetemi órákról, illetve a tudományhoz és pedagógiához való hozzáállásáról és oktatói-kutatói módszereiről.

DITRÓI ESZTER az általa kidolgozott statisztikai módszerrel, illetve klaszteranalízissel végez összehasonlító rendszertani vizsgálatokat a Veszprém megyei Pápai járás 36 településének helynévanyagán (125–136). Módszerében kiemelten fontos szerepet játszik a különböző helynévszerkezetek gyakoriságának, illetve a települések névsűrűségének összevetése és a gyakorisági mutatók térképre vetítése.

A kötet utolsó tanulmányában E. NAGY KATALIN Bakonszeg és Szentpéterszeg helynévrendszerét veti össze, az elemzés névszociológiai aspektusát is kiemelve (137–153). A két falu lakott területeinek, határrészeinek, építményeinek, vizeinek elnevezéseit és domborzati neveit összevetve a névrendszerek eltérésének okait a két faluban végzett gazdasági tevékenység különbségeiben keresi.

SARNYAI VIVIEN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5825-7242>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onoma 50. (2015)

Szerkesztők: OLIVIU FELECAN – UNNI-PÄIVÄ LEINO.

The International Council of Onomastic Sciences, Uppsala. 146 lap

Az *Onoma* 2015. évi, jelentős késéssel megjelent 50. száma 5 angol nyelvű tanulmányt közöl, változatos témakörökben.

RICHARD COATES írása a különösen összetettnek minősített angolai *Shirehampton* helynévnek és történetének az újabb értelmezéseit kínálja fel (5–43). Több oldalról közelíti meg vizsgálatának tárgyát, azzal a kinyilvánított céllal, hogy a név etimológiáján kívül elméleti és módszertani tanulságokkal is szolgáljon. Etimológiai, filológiai kérdés a név eredetének, alakulásának értelmezése, névtani a szóban forgó hely elnevezésének története. Az, hogy a *Shirehampton* helynév korábbi, eltérő értelmezéseinek milyen gyakorlati következményei voltak és vannak, már historiográfiai kérdés. COATES szójelentés-tani, kulturális és elméleti vonatkozásoknak is helyt ad írásában akkor, amikor azt kutatja,

hogy a név a története során hogyan került át más névtani kategóriákba. A cikk arra törekszik, hogy példázza és megerősítse: a történeti névtan önálló tudományterület, amely jóval tovább terjed egy név etimológiájának feltárásánál.

Szintén névtörténeti irányultságú LARS-JAKOB HARDING KÆLLERØD és BARBARA ANA REVUELTA-EUGERCIO munkája (73–101). A szerzők a középső nevek használatát vizsgálják az 1880-as dán népszámlálás adatai alapján. Míg Dániában a középső név a 19. századig szinte kizárólag a nemesség (és valamelyest a papság és a polgárság) körében volt megszokott, a 19. században végbemenő társadalmi változások és a névadásra vonatkozó korlátozó jogszabályok bevezetése oda vezetett, hogy a népesség nagyobb részében megnőtt ezek használatának gyakorisága. A szerzők a közel 2 milliós adatbázis kvantitatív elemzésével számottevő különbségeket tárnak fel földrajzi és demográfiai kritériumok, mint például nem, életkor és településtípus alapján. A tanulmány megállapítja, hogy a középső név használata jóval gyakoribb férfiak esetében, és aránya mindkét nemre vonatkozóan jelentős mértékben növekszik a vizsgált időszak vége felé. A szerzők számba veszik a jelenségek mögött álló lehetséges okokat, és levonják a megfelelő következtetéseket.

A név és névhasználat egészen más aspektusát mutatja meg LASSE HÄMÄLÄINEN írása (45–71). Az illegális drogkereskedelem legújabb szintere a sötét internet, ahol az üzlet személyes találkozás nélkül köttetik meg. A drogdílernek tudják, hogy maga a névválasztás is jelentősen befolyásolja az üzleti sikert, ezért a felhasználóneveiken keresztül fontos információkat osztanak meg, például az árujukról, arról, hogy melyik országban élnek, és egyedül vagy csoportban dolgoznak-e. Vannak, akik valódi, jól ismert márkaneveket plagizálva próbálják tevékenységükről a legális, normális üzlet benyomását kelteni. Mások éppen ellenkezőleg járnak el, szándékosan hangsúlyozzák az alvilághoz tartozásukat azzal, hogy ismert valódi vagy fiktív drogbűnözőket idéznek meg a nevükkel. Utalhatnak a nevek a kábítószerektől várt hatásokra vagy a termék, illetve a szolgáltatás minőségére is. Mindazonáltal a nevek harmadának nincs semmiféle kábítószerrel kapcsolatos vonatkozása. A szerző az egyik legnagyobb kriptopiac adatait felhasználva vizsgálja a drogkereskedők felhasználóneveit, összevetve ezeket más felhasználónevekkel és kereskedelmi nevekkkel. Végül arra jut, hogy a kereskedelmi nevek kimutatható hatásán kívül a drogkereskedők felhasználónevei összességükben nem különböznek lényegesen az egyéb felhasználónevektől.

DONNA L. LILLIAN tanulmánya névmisztikával és írói névadással foglalkozik Suzette Haden Elgin Ozark-trilógiája kapcsán (103–119). A történet a 31. században, egy képzeletbeli bolygón játszódik, melyet a Földről, az Ozark-hegységből érkező emberek népesítettek be még 2021-ben. A regényekben fontos szerepe van a névnek és a névadásnak. Ozark bolygó lakói mágiát alkalmaznak: ennek legfontosabb eleme a tulajdonnévadási rendszer, melynek keretében a nagymamák nevezik el a leánycecseiket. Elgin névadási rendszere erősen emlékeztet korunk nyugati számmisztikájára, amelyben a betűk számoknak feleltethetők meg, és amely szerint a név, amely adott számok halmazából áll, meghatározza sorsunkat. A tanulmány bemutatja Elgin számmisztikáját és névadási rendszerét; az utóbbit értékelve a cikk szerzője megállapítja, hogy a rendszer általános eleganciáját némiképp rontják a hiányosságok és a helyenkénti következetlenségek.

A Volga középső folyásánál élő őslakos marik kereszténység előtti ősi névadási szokásait mutatja be ALEXANDER PUSTYAKOV írása (121–145). A névnek a mari kultúrában betöltött fontos szerepét már az is jelzi, hogy a hagyomány szerint a csecsemőt kétszer is

elnevezték: az első nevet rögtön születése után kapta, a második – végleges – nevet pedig néhány nappal később. Ez az állandó név is változhatott azonban, ha a gyermek sokat sírt vagy nagyon beteg volt: az új névtől remélték a betegségtől való megszabadítást. A névválasztást részben a korabeli hitvilág és a hiedelmek határozták meg (pl. mágikus szertartásokat végeztek a jó név megtalálása érdekében), részben a hagyományok alakították (pl. névöröklés).

SÁROSI ZSÓFIA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3193-766X>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Onoma 51. (2016)

Szerkesztők: OLIVIU FELECAN – UNNI-PÄIVÄ LEINO. The International Council of Onomastic Sciences, Uppsala. 246 lap

1. Az Onoma című folyóirat itt ismertetett kötete tematikus szám: az ázsiai nevek és névadási szokások témakörével foglalkozó tanulmányokat ad közre. Tíz ilyen tanulmány olvasható benne, többségük angol nyelven, kettő franciául; témáik fele-fele arányban helynévtani, illetve személynévtani irányultságúak. A szerzők elsősorban a kelet- és délkelet-ázsiai régiókba: a koreai, kínai, vietnámi, indiai, malajziai és indonéz nevek, illetve névkutatás világába nyújtanak betekintést. A közölt cikkek egyrészt általánosabb érvényű, másrészt a helyi sajátosságok által meghatározott jelenségek megismerését és megértését segítik az ázsiai kultúrákban és a neveik világában kevésbé tájékozott olvasók számára is.

2. A folyóiratszámot – a rövid szerkesztőségi előszót (2) követően – a vendégszerkesztők: SUNGJAE CHOO, PETER KANG és MULTAMIA R. M. T. LAUDER bevezető írása nyitja (7–12). Ázsia esetében a Föld legnagyobb és legnépesebb kontinenséről van szó, melynek neve Kis-Ázsia ókori megnevezéséből terjedt ki később az egész földrészre. A bevezető cikk utal a kontinensnek és egyes régióinak a körülhatárolása, illetve megnevezése mögött meghúzódó szemléletmódok problematikájára, majd a folyóiratszám tartalmának összképét vázolja fel, az egyes tanulmányok tartalmának, főbb megállapításainak rövid áttekintésével együtt.

SUNGJAE CHOO írása a kínai írásjegyeknek a koreai toponímiában betöltött szerepével foglalkozik, mely a koreai ábécé 15. századi bevezetését követően is megmaradhatott (13–24). Tárgyalja mindkét írásrendszer használatának különböző típusú következményeit a névanyagban, kitekintve röviden más ázsiai nyelvek körére is.

PHÙNG THI THANH LÂM tanulmánya Hanoi utcaneveinek témakörébe: a történelmi személyiségek után elnevezett közterületek, illetve a kolonializmus és posztkolonializmus közötti átmenettel összefüggő névváltoztatások területére és történetébe vezet be olvasóit (25–44). A vietnámi főváros utcaneveinek megváltoztatásai, mint az máshonnan is jól ismert, a politikai hatalom kifejezésének és a kollektív emlékezet, értékek, szimbólumok megjelenítésének az eszközeiként is szolgálhatnak.

PETER KANG Tajpejnek, azaz Tajvan fővárosának az utcanévadási gyakorlatát tekinti át a második világháborút követő időszakra vonatkozólag, amikor két év alatt két utcanév-változtatási hullám zajlott le (45–74). Az 1947-es, második hullámot történelmi okokból különösen erőteljesen határozta meg az állami ideológia, a kínai nemzeti gondolat.

A FRANTIŠEK KRATOCHVÍL, BENEDIKTUS DELPADA és FRANCESCO PERONO CACCIAFOCO szerzőhármás cikke egy kelet-indonéziai, pápua közösség helyneveinek eredetét és használatát vizsgálja (75–111). Az összegyűjtött névanyag legjellemzőbb része jelentéstani szempontból átlátszó, s a közösség életterét meghatározó természeti, illetve megművelt környezetet írja le. Az írás kitér a helyneveknek a szóbeli hagyományban és a mindennapi kommunikációban betöltött néhány jellemző funkciójára is.

XU DUODUO az ősi asztronómiai megnevezések köréből meríti témáját, azok jellemzőit és eredetét kutatva Kína több kultúrájában, feltárva a köztük fennálló kapcsolatokat, kölcsönzéseket is (113–143). Látókörét a tibeti és általában a kínai kultúra irányába tágitja tovább, a cikkhez kapcsolódó függelék pedig a szanszkrit, az angol és a görög megfelelők számbavételére is kiterjed.

PUKAMA RIKAPERDANA, MULTAMIA R. M. T. LAUDER és ALLAN F. LAUDER közös írása ismét Indonéziából veszi anyagát: egy Szumátrán élő népcsoport személynévrendszerét teszi vizsgálatá tárgyává (145–160). Indonézia különböző nyelvű és etnikumú népcsoportjai körében a családnevek meglete ritkaságszámba megy, a nemzetségnevek használata azonban több közösségre is jellemző. A cikk e nemzetségnevek jelentőségével, típusaival, használatával foglalkozik, a hivatalos forrásokból összegyűjtött névanyag elemzésére alapozva.

IRENA KAŁUŻYŃSKA tanulmányának tárgyát a kínai személynévek nyelvi felépítése, jellemzői, illetve szociokulturális sajátosságai szolgáltatták (161–186). A kínai egyénnévanyag zömét jelentéstani szempontból áttetsző, gyakran egyénileg alkotott nevek képezik, melyek így a kínai kultúrára jellemző elvárások és sztereotípiák körére vonatkozólag is tanulságosaknak bizonyulhatnak. A cikk a kínai személynévek különböző, részben történeti típusainak körét is igyekszik felvázolni.

MARCIENNE MARTIN a 20. századi, Nobel-díjas japán író, Kavabata Jaszunari műveinek írói névadását vizsgálja francia nyelvű cikkében (187–206). A cikk az író munkáiban szereplő személynévek és helynevek körét egyaránt tárgyalja, a figyelmet különösen is a személyes élmények, ismeretek szerepének bemutatására irányítva.

VERONIKA V. ROBUSTOVA napjaink malajziai névdivatjának és az ezt befolyásoló szociokulturális tényezőknek a témakörét vázolja fel tanulmányában (207–221). A szerző az egyénnévválasztásban szerepet játszó szempontokat és tendenciákat elemzi, melyek közt a hagyományos és a szokatlan nevek adásának szándékát e kultúrában is megtalálhatjuk. Az ország meghatározó vallása erős hatással van a névválasztásra: a nevek jó része arab származású, szemben az eredeti maláj vagy szanszkrit nevekkal.

PHILIPPE RAMIREZ francia nyelvű cikke Északkelet-Indiába vezet el, s a családnévhasználat és az etnicitás összefüggéseire irányítja a figyelmet (223–246). A kérdéskör a vizsgált területen, az adott kultúra, társadalom, az ott élő népcsoportok körében kiemelt fontosságúnak számít, akár politikai tényezőként, s mindenképpen az identitásformálás szempontjából.

3. Az Onoma 51. számának szerzői – nevük, illetve affiliációjuk alapján – részben a tanulmányukban tárgyalt nyelvek, illetve országok képviselői személy szerint is, részben

viszont európai kutatók. A kötet kevésbé a szorosabb értelemben vett nyelvi jellemzőknek, mint inkább a tulajdonnevek használatának, társadalmi és kulturális hátterének a vizsgálatára, tényezőire irányítja figyelmünket: többek közt a hagyományok, a kulturális kölcsönhatások, az ideológiai tényezők vagy éppen az identitásalkotás és -kifejezés szempontjaira. Mindez jól jellemzi mind a modern onomasztika interdiszciplinaritását, mind a szocioonomasztikai szemlélet egyre intenzívebb jelenlétét, de a tematikus szám dedikált témájával egyúttal a nemzetközi névkutatás számára – annak európai dominanciája mellett – még jelenleg is többé-kevésbé egzotikusnak számító területet is. A tematikus szám megjelentetésének igénye és példája ugyanakkor e látóköri kiszélesítésének igényét is bizonyítja számunkra.

FARKAS TAMÁS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7732-2302>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Nomina 39. (2016–2018)

Szerkesztő: DAVID N. PARSONS. Society for Name Studies in Britain and Ireland,
Lavenham. 158 lap

A folyóirat 39., 2016–2018 között készült írásokat tartalmazó kötetében négy tanulmány, egy könyvkritika, négy könyvismertetés és a 2015. év témaspecifikus szakbibliográfiája kapott helyet.

1. Tanulmányok. HARRY PARKIN módszertani témájú tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy egyes családnevek eredetének felderítésében a szigorú értelemben vett nyelvtörténeti vizsgálatokon túl egyéb tényezők figyelembevételére is szükség van (1–19). Nézetét esettanulmányok segítségével igazolja. A dán *Haastrup* családnevet például meglepő módon a nigériai Bilaro uralkodóházzal rokoni kapcsolatban lévő bevándorlók honosították meg Nagy-Britanniában, a család egyik tagja ugyanis egy dán hajóskapitány tiszteletére vette fel és örökölte tovább ezt a családnevet. Ezért a családnév mellett ma is jellemzően joruba eredetű egyénnevek jelentkeznek a szigetországból. A sussexi *Tellick* családnév minden bizonnyal a cornwalli *Tallack* névforma kései alakváltozata, amint ezt a délkelet-angliai megyében feljegyzett névviselek cornwalli születési helye sugallja. A szintén Cornwallban gyakori *Angear* családnév ugyanakkor 19. századi földrajzi elterjedtsége alapján valószínűleg független a Dél-Anglia középső területein jellemző *Anger* családnévtől. Az *Abeles* családnévet a népességtörténeti adatok szerint letelepülő zsidók hozták magukkal a szigetországba. A cornwalli *Buzza* és a Man-szigeten jelentkező *Buzzo* családnevek pedig azonos etimonra, egy cornwalli hely nevére mennek vissza, s a családnévet a 19. századi Cornwallból gazdasági okok miatt elköltöző bányász(ok) honosították meg a Man-szigeten.

EILA WILLIAMSON írása irodalmi vonatkozású, Berwickshire megyei mikrotoponimákat mutat be (21–56). Walter Scott Marmion című elbeszélő költeményének egyik

helyneve nyomán a megyében több *Sybil's Well* elnevezésű forrás, kút is található; egy, az író személyével összefüggő (talán fiktív) történet alapján pedig az egyik megyebeli kilátópont *Scott's View* néven vált ismertté. Balladai eredetre mennek vissza a személynevet és épület-, illetve völgymegjelölést tartalmazó *Rhymer's Tower*, *Tibby Fowler's Cottage* és *Tibby Fowler's Glen* mikrotoponimák is. A skót nemzeti hős, William Wallace életével kapcsolatos legendás történetből veszi eredetét a *Wallace's Crook* pataknev, amely valószínűsíthetően egy korábbi *Birgham Crook* elnevezést váltott fel. Amelioráció eredményeként válhatott a *Gowkscroft* névformából (vö. skót *gowk* 'kakukk') *Godscroft* (vö. angol *god* 'isten') egy birtok megjelöléseként. Ez azonban a közvélekedés ellenére nem a 16–17. századi családtörténész és költő David Hume érdeme, mivel az utóbbi névalak már az ő ideköltözése előtti évtizedekből is adatolt. A berwickshire-i helynevek irodalomban való használatának tág kérdéskörét esettanulmányban, egy, a 16. századi skót költőnek, Richard Maitland of Lethingtonnak tulajdonított művön keresztül illusztrálja a szerző: a mű *Blythe* földbirtoknevét a skót *blith/blyth* ('boldog, vidám, jó kedélyű') szóval hozza összefüggésbe.

RICHARD COATES tanulmánya a gloucestershire-i *Avening* helynév eredetét tárgyalja az eddig elfogadott magyarázat kritikai átvizsgálásával (57–75). Meglátása szerint kevésbé valószínű, hogy a helységnév első eleme az *Avon* folyónév lenne, a településen áthaladó vízfolyás ugyanis nem jelentkezik ezen a néven, az ismert *Avon* elnevezésű folyók pedig távolabb esnek; továbbá az eredetileg a lakosságra vonatkozó óangol *-ingas* végződés helységnevekben jellemzően csak jóval keletebbre fekvő angliai területeken fordul elő. Az óangol helységnévi adat írásképe alapján a szerző felveti azt a lehetőséget, hogy a gloucestershire-i település nevének esetében egy 'avignoni emberek' jelentésű csoportmegjelölés kései metonimikus helynévi használatára látunk példát. Az idegen származású lakosok talán a térítő szándékkal érkező első canterbury érsek, Ágoston kíséretében kerülhettek Gloucestershire-be a hatodik század végén. A teljes képhez ugyanakkor az is hozzátartozik, hogy helyi hagyomány nem őrzi avignoniak letelepülésének emlékét, s a korai egyházi birtoklásnak is csak kevés nyoma maradt az oklevelekben.

JAMES O. BUTLER írása Arthur Ransome *Swallows and Amazons* (Fecskék és Fruskák) című klasszikus gyermekregény-sorozatának öt kötetében vizsgálja a helynevek szerepét (77–96). Megállapítása szerint az északnyugat-angliai Lake District tóvidéken játszódnak, a gyermekeknek a táj megtapasztalásával és interpretációjával összefüggő kalandjait bemutató történetekben a helynevek három rétege figyelhető meg: a valós, nem feltétlenül csak helyben fellelhető földrajzi nevek mellett a tóvidék helynevei által inspirált, a bennük használt névösszetevőkből építkező lehetséges névalakokkal, valamint teljes egészében fiktív névformákkal egyaránt találkozunk. Változatlan formában jellemzően azok a helynevek jelentkeznek a regényekben, amelyek a gyermekek felnőttekkel való interakcióinak helyszíneit jelölik, hiszen itt találkozik a felnőttek valós világa a gyermekek képzeletvilágával. A gyermekek felfedezésre váró, a tóvidék természetföldrajzába vetített képzeletbeli világának helynevei ugyanakkor a táj állandósága ellenére is kötetről kötetre változnak, hozzájárulva az újabb kalandok átélésének helyszínéül szolgáló regényvilág hiteles megteremtéséhez.

2. Könyvkritika. PETER MCCLURE írása egy, a tizenkettedik századi Angliából ránk maradt, elhúzódo korábbi munkálatok után 2015-ben *Thorney Liber Vitae* címen kiadott személynévregiszterről szól (97–118). A forráskiadvány névtani jelentősége vitathatatlan:

közel 90 személynév legkorábbi vagy egyetlen angol feljegyzése e lajstromban található, a jegyzék további névformái pedig sok esetben lehetővé teszik a korábbi etimológiai magyarázatok pontosítását, felülvizsgálatát. A szerző ugyanakkor kritikai észrevételeket is megfogalmaz a sajtó alá rendezés elveivel kapcsolatban. Sajnálatosnak tartja, hogy a névtani és a prozopográfiai elemzések a kötetben lényegében függetlenek, egymás mód-szereire, eredményeire kevésbé vannak tekintettel. Kifogásolja a két egységben eltérő alap-elvek mentén megvalósított lemmatizáció gyakorlatát is. Egy másik hiányosság, hogy a ragadványnevek nem kaptak szótári feldolgozást a kiadványban, mindössze egy-egy megjegyzést olvashatunk némely, e kategóriába tartozó névforma kapcsán. MCCLURE több, bizonytalan etimonúnak tartott személynévi és néhány ragadványnévi forma ma-gyarázatát is kidolgozza tanulmányértékű recenziójában.

3. Recenziók. A rovat bemutat egy kötetet, mely az 1600 előtt lejegyzett *Kingston* ('a király települése', 'királyi település') típusú helynevek nyelvi, történeti és földrajzi sajátosságait elemzi, és e nevet viselő települések múltbeli adminisztratív szerepét hang-súlyozza a királyi birtoklás tényével szemben; tárgyal egy Grimsby város főbb utcaneveiről szóló, gazdag helytörténeti anyagot kínáló ismeretterjesztő munkát; ismerteti két, brit és ír futballklubokra, illetve walesi futball- és rögbicsapatokra vonatkozó informális ne-veket közreadó kötetet; valamint elismerően nyilatkozik egy Hampshire megyei és Wight-szigeti helynevekről szóló, közel egy évszázaddal ezelőtt született írásokból összeállított mű kiadásáról (119–135).

4. Bibliográfia. A kötet a 2015-ben megjelent, Nagy-Britannia és Írország tulajdon-neveivel (is) foglalkozó, főként angol, illetve kisebb részben német, olasz, orosz, svéd, norvég, walesi és ír nyelvű történelmi, történeti földrajzi, régészeti, filológiai, névtani (az utóbbin belül általános kérdéseket tárgyaló, forrásanyagot megjelentető és módszertani témájú, valamint személy-, hely- és irodalmi neveket feldolgozó) kiadványok, tanulmá-nyok, recenziók bibliográfiájával zárul (137–157). Bekerült a bibliográfiába a 2010-ben Pécsen rendezett 16. nemzetközi angol nyelvtörténeti konferencia (ICEHL) válogatott előadásából 2012-ben megjelent, HEGEDŰS IRÉN és FODOR ALEXANDRA által szerkesz-tett tanulmánykötet recenziója is.

BÖLCSKEI ANDREA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2628-5297>

Károli Gáspár Református Egyetem

Bölcsészeti- és Társadalomtudományi Kar

Rivista Italiana di Onomastica 24. (2018)

Főszerkesztő: ENZO CAFFARELLI. Società Editrice Romana – ItaliAteneo, Roma.

1190 lap (1. 534 lap, 2. 615 lap)

Tanulmányok, kisebb közlemények, vitacikkek. Az összesen 27 tanulmány na-gyobb részének olasz a szerzője és a témája is, de szerepel a tanulmányok között RESZEGI

KATALIN angol nyelvű írása a köznevesülésről (25–46), illetve GÉRARD TAVERDET francia nyelvű cikke Balzacnak a nevekhez való viszonyáról és névadási gyakorlatáról (123–127) is.

Átfogó témájú tanulmányt írt RITA CAPRINI a nevek mágikus-rituális szerepéről (17–24), YORICK GOMEZ GANE pedig (néhány szócikket is közölve) bemutatja ENZO CAFFARELLI és CATERINA GAGLIARDI Terminologia onomastica címmel nemrég közzétett, az interneten is elérhető¹ terminológiai szótárát (95–106), melyről a névtani címszavakat is felsoroló további ismertetés is olvasható a 2. kötetben (885–887).

A legtöbb írás a személynevekkel foglalkozik: MAURO MAXIA a *Berlinguer* (51–62), VINCENZO D'ANGELO pedig a *Boccaccio*, *Boccacci* név történetével foglalkozik (107–122); MIRO TASSO a Molise tartományban fellelhető horvát eredetű családnéveket elemzi (153–169); GUIDO BORGHI az Asterix képregénysorozat gall neveiről írt (197–203); FRANCESCO MANNA az északkeleti területeken elterjedt *-atto* családnévképzőt (567–592), GIUSEPPE STACCIOLI pedig a szicíliai *Musumeci* családnév eredetét vizsgálja (593–606). YORICK GOMEZ GANE ismerteti GIORGIO PASQUALINAK az 1950-es években folytatott, a személynevekkel kapcsolatos munkásságát (649–661); PAOLO D'ACHILLE az olasz *principe azzurro* 'kék herceg' (azaz: 'kíváncsi férjjelölt') kifejezés megszületésének eredetét keresi (663–667); KEVIN DE VECCHIS az 1800-as évek első felében élt patrióta, Angelo Brunetti közismert *Ciceruacchio* ragadványnevével foglalkozik (669–720); MIRO TASSO az olasz fasizmus Alto Adige-i személynév-politikáját vizsgálja, különös tekintettel a családnévekre (721–746); ROBERTO RANDACCIO az olasz spagetiwestern személyneveit elemzi (748–764); FEDERICO MUSSANO két reneszánsz festő (Cosmè Tura és Dosso Dossi) munkáinak allegorikus-játékos, a rajz és az írás határán álló, kódolt névhasználatát vizsgálja festményeik névalírásában (800–804).

A helynevekkel foglalkoznak a következő tanulmányok: GUIDO BORGHI egy Salerno melletti mikrotoponima szabell eredetéről ír (47–50); ENZO CAFFARELLI önkormányzati címerek olyan érdekes eseteit elemzi, amelyekben a címerkép népetimológiával átértelmezi a helynév eredeti jelentését (172–196); MASSIMO PITTAU az etruszk szubsztrátumhoz sorol néhány helynevet (206–208); GIOVANNI RAPELLI is az etruszkra vezeti vissza a venetói *Polesine* helynevet (209–218); LEONARDO DI VASTO egy calabrai zóna helyneveinek etimológiáit adja meg (63–94).

A köznevesülés a témája a következő tanulmányoknak: PATRIZIA PARADISI a költő Carducci levelezésében fellelhető ilyen eseteket mutat be (129–142); ROBERTO RANDACCIO a *stiffelius* 'térdfig érő hosszú zakó' köz- és tulajdonnévről ír (143–151); ALDA ROSSE-BASTIANO az északi *Caterina* → *ciatrina* 'eladó lány stb.' történetét írja meg (643–648).

A nép- és egyéb nevek témakörébe sorolható LUIGI MATT cikke a *sardegno* 'szárd' népnév rosszálló értelmének kialakulásáról (607–632), illetve ALBERTO MANCO cikke az antik Itália hely- és népneveinek készülő szótáráról (633–642). Végül EMIDIO DE ALBENTIS az olasz footballstadionok nevét vizsgálja meg (765–799).

A felsorolásból kitűnik, hogy az olasz névtanوسokat erősen érdeklik a nevek történeti vonatkozásai (így hangsúlyosan az itáliai szubsztrátumnyelvekkel való összefüggéseik), illetve többen foglalkoznak a deonímia és a transzonímia területéhez tartozó témákkal is.

Minima onomastica. Ennek a rovatnak a népszerűségét mutatja, hogy a két kötetben összesen 52 rövid cikk látott napvilágot; 17 szerző mindkét számban adott közre egyoldalas

¹ <http://www.avsi.unical.it/>

tanulmányt. Az írások túlnyomó többsége speciálisan olasz (vagy itáliai) kérdésekkel foglalkozik. Itt most ARTUR GALKOWSKI írásait emeljük ki, melyek tematikája: 14–18. századi olasz kereskedők családnévének továbbélése lengyel földön (236), illetve az olasz autószerződés szerkezete és a névadások motivációja (816).

Szemle (recenziók és ismertetések). E rovatok gazdagsága ezúttal sem tesz lehetővé alaposabb beszámolót, így elsősorban a magyar vonatkozásokra koncentrálok. Elsőként említendő, hogy hosszabb ismertetés van szentelve HOFFMANN ISTVÁN, RÁCZ ANITA és TÓTH VALÉRIA 2017-ben megjelent *History of Hungarian Toponyms* című könyvének (258–260) és a BÖLCSKEI ANDREA, FARKAS TAMÁS és SLÍZ MARIANN által szerkesztett, szintén 2017-es *Magyar és nemzetközi névtani terminológia. Hungarian and International Onomastic Terminology* című kötetnek (264–265), mindkettő FÁBIÁN ZSUZSANNA tollából. Rövidebb recenzió mutatja be a KOVÁCS ÉVA által szerkesztett *A survey of Historical Toponomastics* (2017) című kiadványt (292–293), illetve SLÍZ MARIANN 2017-ben megjelent munkáit: *Personal Names in Medieval Hungary*, illetve *Személynévvizsgálatok a középkori Magyarországról* (293–294).

A nem magyar vonatkozású munkák közül felhívjuk a figyelmet a GIUSEPPE STACCIOLI – MARIO CASSAR szerzőpáros által gondozott *Dizionario dei cognomi italiani di origine araba* (Pisa, 2017) című 470 oldalas családnévszótárra (CAFFARELLI recenziója: 250–253), MARIO ALINEI és FRANCESCO BENOZZO *Dizionario etimologico-semantic dei cognomi italiani* (DESCI) című családnévszótárára (302–303, 844–848), továbbá PAOLO D’ACHILLE *Che pizza!* című könyvére (Bologna, 2017): az utóbbiban a szerző az egész világon elterjedt ételféleség történetét, illetve a névnek (akár tulajdonnévként is) a világban való elterjedését elemzi (263–264). A márkanevekről szóló fontos alapmunkának tűnik a zürichi MARIA CHIARA JANNER *Studi linguistici sulla marca* (2017) című könyve (865–866).

A folyóirat-ismertetések sorában megtalálható az *Onomastica Uralica* 9., valamint a *Névtani Értesítő* 39. kötetének bemutatása is (317–318, ill. 903–904). Az *Onoma* 48. számának rövid leírásában a tartalomjegyzékben szerepel BÖLCSKEI ANDREA, SLÍZ MARIANN és SZILÁGYI-KÓSA ANIKÓ neve és (angol, illetve német nyelvű) cikkének címe is (307).

Rendezvények. A rovat a 2017 februárja és 2019 augusztusa között a világ minden táján már lezajlott, illetve tervezett névtani eseményekről közöl beszámolót vagy előzetest. Magyar vonatkozású hírek: a 26., debreceni ICOS-kongresszus programjának leírása az előadók nevével és előadásuk címével (349–352); a 2017 novemberében az ELTE BTK-n *Nevek és szótárak* címmel rendezett konferencia leírása (371–372), továbbá az ugyanitt 2018 márciusában rendezett *Magyar névkutatás – aktuális feladatok* című konferencia előzetese (932). Egy 2018 áprilisában Ostravában rendezett konferencián (*Place Names as a Mirror of Political Developments in Modern European Society 1848–2018*) előadásokkal szerepelt ERŐSS ÁGNES és TÁTRAI PATRIK (az MTA CsFK Földrajztudományi Intézetének tudományos munkatársai, 935); ugyanők részt vettek a Moszkvában 2018. jún. 4–6. között megrendezett *Practical Geography and XXI Century Challenges* című konferencián is (közös előadásuk címe: *The Politics of Place Names: The Use of Minority Toponymy in Multiethnic Settings in East Central Europe*, 948); SIMON ZSOLT régész pedig *Anatolian Names in Babylonian Texts* címmel tartott előadást Velencében 2018 júniusában az *Onomastic Training Week* elnevezésű rendezvényen (946).

Folyamatban levő munkák, események. A rovatban több tucat olasz, illetve nemzetközi eseményről, projektmunkáról, felhívásról, újonnan megjelent vagy kiadás előtt álló könyvről stb. számol be a főszerkesztő. Kiemeljük közülük a következőket: híradás

a debreceni ICOS anyagának az Onomastica Uralicában való megjelentetéséről (990); szintén a debreceni ICOS-ra visszapillantva már a 2020-as, Krakkóban megtartandó kongresszusra gondol a főszerkesztő (395); rövid összefoglaló a névtani folyóiratok főszerkesztőinek Farkas Tamás által megszervezett tanácskozásáról a debreceni ICOS kongresszus keretében (396–397); 30. évfordulóját ünnepelte a PatRom (Patronymica Romanica, 409–410); 2017 júniusában Triesztben a Habsburg-időig visszanyúló utcanevéről és egyéb városi elnevezésekről tartottak kerekasztalt (428–429); rövid beszámoló az ICOS terminológiai csoportjának megújulásáról (melynek Farkas Tamás mellett tagja lett Bölcskei Andrea is) és a BÖLCSKEI–FARKAS–SLÍZ-féle terminológiai jegyzékről (977–978).

Névgyakorisági vizsgálatok. A 2016. évre vonatkozó olasz utónévstatisztikai adatok szerepelnek mind az első (516–524), mind a második kötetben (1049–1089) a főszerkesztő tollából. Az első adatsorokból kitűnik, hogy az Itáliában élő idegen nemzetiségűek körében a 10 leggyakoribb férfinév: *Adam, Ryan, Youssef, David, Matteo, Mohamed, Gabriel, Leonardo, Kevin* és *Omar*; a női nevek pedig: *Sofia, Sara, Aurora, Malak, Emma, Emily, Amelia, Maria, Alessia* és *Giulia* (521–522). A második – a globalizációs folyamatokra még jobban figyelő, hosszabb – elemzésben a szerző az olasz utónévállomány tendenciáit veti egybe 23 más országban (köztük Magyarországon: 1082) zajló folyamatokkal. A 2016-os évre vonatkozó olasz adatok szerint az első 10 leggyakoribb férfinév: *Francesco, Alessandro, Leonardo, Lorenzo, Mattia, Andrea, Gabriele, Matteo, Tommaso, Riccardo*, a női nevek pedig: *Sofia, Aurora, Giulia, Emma, Giorgia, Martina, Alice, Greta, Ginevra, Chiara*. Az olasz tendenciák: az idegen eredetű nevek rendszerint asszimilált formában kerülnek be a névállományba, továbbá megfigyelhetők tartományi (észak-déli) különbségek a névsorrendekben. Az adatokból az a következtetés is levonható, hogy a leggyakrabban adott nevek százalékos aránya csökken (azaz nagyobb a nevek „szórása”).

Név- és névtani figyelő. Ebben a főszerkesztő és munkatársai által gondozott rovatban (Osservatori onomastici) a nevekkal, illetve a névtannal kapcsolatos új jelenségekről, vitákról kapunk rövid híreket (438–506, 996–1049). Az alrovatok a következő témakörökre terjednek ki: terminológiai problémák (új terminusok, ezek „bevettsége” és „helyessége”), köznevesülés, márkanevek, névfajták egymásba való átcsapása (transzonímia), helynevek, névstatisztika, irodalmi névadás. Megemlítünk néhány tárgyalt témát: a *cromonimo* vagy a *cromatonimo* lehet-e a helyes terminus a ’színnév’ jelentésre (444); a *Brexit* szó nyomán megszülető újabb képződményekről (447–448); a nyomdai fontkészletek neveiről (466–468), mik azok a lauronimák (1000); olasz pizzériák neve a világban (1017–1018), színnevek személynévként a *Blu* név kapcsán (1041–1042) stb. A főszerkesztő rövid megjegyzést fűz a KOVÁCS ÉVA szerkesztette *A Survey of Historical Toponomastics* (Debrecen, 2017) című kötetben szereplő *topoformant*, illetve *onomato-systematical* terminusok kérdésköréhez: az elsőt ritkának (az olaszban „nem létező”-nek) és nem angolnak, hanem „pseudoangol”-nak tartja, a másodikat azonban a „világos és funkcionális” jelzőkkel minősíti (1001).

Ludonomastica. Ez a szintén új, és talán a *játék a nevekkal* kifejezéssel magyarázható rovat (495–506, 1097–1125) ENZO CAFFARELLI és FEDERICO MUSSANO ötlete nyomán született meg, mégpedig a nevekkal kapcsolatos különböző játékos-tréfás nyelvi jelenségek bemutatására (pl. palindrómák, anagrammák, öt különböző magánhangzót tartalmazó családnevek, homonimanevek stb.), illetve adatbázis-építésére. Az ilyen nevek és névpárok lehetnek nyelvi játékok, fejtörők stb. alapjai is.

Nekrológok. A RION. hosszabb nekrológgal búcsúztatta a következő tudósokat: Max Pfister (1932–2017), Ricardo Cierbide Martinena (1936–2018), Thorsten Andersson (1929–2018). A 2. kötetet Carlo Alberto Mastrelli (1923–2018) emlékének szentelték: gazdag és sokoldalú munkásságáról MARIA GIOVANNA ARCAMONE és ENZO CAFFARELLI emlékeztek meg (1159–1163).

A 2017. év (olasz vonatkozású) névtani bibliográfiája (1127–1158). 2017-ben is a RION. főszerkesztője, ENZO CAFFARELLI került a publikációs gyakoriság első helyére (29 írás: 1130–1133); termékeny olasz szerző még ALDA ROSSEBASTIANO (10), MARINO BONIFACIO és PAOLO D’ACHILLE (7-7 írással). Magyar szerző a bibliográfiában: FÁBIÁN ZSUZSANNA (3 publikációval: 1139).

FÁBIÁN ZSUZSANNA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3597-8773>

ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem

Bölcsészettudományi Kar

Acta onomastica 59. (2018)

Főszerkesztő: PAVEL ŠTĚPÁN. Ústav pro jazyk český AV ČR, Praha, 352 lap

Tanulmányok. A rovat 9 cseh, 4 szlovák, 3-3 angol és lengyel, valamint 2 ukrán nyelvű cikket, összesen 21 publikációt tartalmaz. A továbbiakban névfajták szerint tárgyalom a tanulmányokat.

Személynévi témájú tanulmányok. I. BAREŠOVÁ a növénynevekből származó mai japán női keresztnévek divatos voltáról értekezik. Az utóbbi évtizedekben megjelenő növénynévi eredetű keresztnévanyagot a mintegy száz évvel korábbival veti össze (7–17). Ž. DVOŘÁKOVÁ a népetimológia és a pejoratívnak tekintett családnevek összefüggéséről ír (42–53). Egyes családnevek tudományos etimológiája azt mutatja, hogy a név alapjául szolgáló közszo nem pejoratív jellegű, a névhasználók a népetimológiai interpretáció miatt mégis pejoratívnak minősítik a neveket, mivel értelmezésükkor a szó mai jelentését veszik alapul. Mivel a családnev diakrón és szinkrón stílusminősítése eltérő, a pejoratívnak tekintett családnevet viselők közül sokan kérvényezik a névváltoztatást. A. CHOMOVÁ az élőnyelvben használatos személyneveket tartalmazó állandósult szókapcsolatokat gyűjtötte össze a kelet-szlovákiai Berettő (Bracovce, Nagymihályi járás) településen (69–89). A tanulmány áttekinti a témával összefüggő szlovák szakirodalmat, és néhány (személynevet is magába foglaló) nyelvjárási frazeologizmust részletesebben elemz. Az O. CHVIŠČUK – J. GROMIK – A. JAVORSKIJ szerzőhármas az *-enko* képzővel végződő, főnevekből létrejött ukrán családnevek (pl. *Babenko*, *Didenko*, *Malenko*, *Medvedenko*, *Vdovenko*) etimológiáját közli névcikkek formájában (90–105). A korpusz az ukránai Novovolinszk lakosainak névjegyzékéből származik. M. KAZÍK a hajadon és nőtlen személyek megszólításának élőnyelvben használatos rendszerét elemzi Ótura (Stará Turá) város Sús megnevezésű részében a VINCENT BLANÁR-féle személynévmodell alapján (106–122). A névanyag feldolgozásában a strukturalista szemléletmód érvényesül, a tartalmi és motivációs modellek szimbólumokkal való jelölésének segítségével. N. ŠULSKA és N. MATVIJČUK a

szavajárás (pl. beszédhiba, helytelenül kiejtett szó, gyakori szóhasználat) alapján keletkezett ukrán ragadványnevek informális kommunikációban betöltött szerepét vizsgálja (227–234). P. TOMÁŠIK az autók élőnyelvben használatos beceneveit gyűjtötte össze kérdőíves módszerrel (235–243). A. ZÁBORSKÁ az etnikai viccekben előforduló személynevek funkcióját tárgyalja (258–272). A kutatás alapját 404 szlovák és 507 amerikai etnikai vicc alkotta. Ezek közül néhányat elemez tanulmányában a szerző.

Helynévi témájú tanulmányok. J. DAVID és L. NOVÁKOVÁ az exonimákat tartalmazó helyneveket vizsgálja Ostrava és Karviná települések környékén (32–41). A szerzők az idegen tulajdonnevek adaptált változatát elemzik a metaforikus és metonimikus jellegű megnevezésekben. A kutatóponton a leggyakrabban a *Mexiko*, *Balaton*, *Korea*, *Stalingrad* exonimák fordulnak elő. A *Balaton*, *Balatun* névváltozatot a helybeliek öt víztárolóra is használják. A magyar *Balaton* név egyébként a cseh nyelvben elsősorban *Blatenské jezero* formában használatos. V. LÁBUS a csehországi Lučany nad Nisou (Wiesenthal an der Neisse) város helynévanyagának 20. századi alakulását tárgyalja (123–141). A múltban a német ajkúak alkották a helyi lakosság nagyobb részét, s ez a német eredetű helynevek nagy számában is mutatkozott. Az 1945-ig a Szudétavidékhez tartozó város német helyneveinek cseh nyelvű névpárjai elsősorban fordítás útján jöttek létre. Az 1945 utáni helynévcsehesítés során a német eredetű neveket többnyire cseh névmegfelelővel helyettesítették. A folyóirat M. PTÁČNÍKOVÁ két, tematikusan összefüggő tanulmányát is közli. Az egyikben az aktuális politikai-társadalmi tényezők hatására született spontán utcanév-változtatást jellemzi Prágában (173–176), a másikban a prágai Vencel tér nevének (*Václavské náměstí*) nem standard, élőnyelvben használatos alakváltozataival (pl. *Václavák*; *Trafo*, *Trafáč*, *Trafouš* < *Trafalgar Square*) foglalkozik (177–183). G. ROŽAI a Szlovák-karszt barlangneveinek névadási motívumait vizsgálja (184–196). A transzonimizáció (tulajdonnévosztály-váltás) útján hely- vagy személynévből keletkezett 300 barlangnév közül néhány magyar tulajdonnévből ered, pl. *Ortován* < *Ortovány-hegy*, *Marciho diera* < *Marci-lyuk*. K. STACHOWSKI a lengyelországi helységnevek közül a színnévből származókat, azon belül a fekete-fehér oppozíciót alkotókat (pl. *Czarny Dunajec* – *Biały Dunajec*) elemzi részletesebben (197–214). P. ŠTĚPÁN a cseh helységnevek és településrésznevek 1996–2017 közötti változásait mutatja be 12 kategóriában (215–226). Az új névforma többnyire a korábbi névalakból származik, csak egy egyedi esetet említ, amikor az új név nem függ össze az előző változattal. Hazlov település egy részének nevét 2016-ban *Táborská*-ról *Vlastislav*-ra változtatta a helyi önkormányzat. Az egykor önálló település sohasem viselte a múltban hivatalosan a *Vlastislav* nevet, a helyi lakosok csak az élőnyelvben használták a megnevezést.

Egyéb névtani tanulmányok. J. DAVID és J. DAVIDOVÁ GLOGAROVÁ azzal foglalkozik tanulmányában, hogy mely hely- és intézménynevekben jelenik meg Petr Bezruč (1867–1958) cseh költő neve (18–31). A tulajdonnév emlékőrző funkcióját vizsgálják. A nevek keletkezését számos szociokulturális tényező, így a politikai hatalom is befolyásolta. Egyes névjavaslatok nem valósultak meg, pl. két település is kérvényezte a *Bezručov* helységnevet, amely egyik esetben sem lett jóváhagyva. M. K. GIBKA Terry Pratchett Fegyvertársak című regényének angol eredetijében vizsgálja a szereplők neveit és a tulajdonnevek funkcióját (54–68). Kétféle funkciót különít el az elemzés során: az állandó funkció a megnevezési aktussal, az ideiglenes funkció pedig az aktuális névhasználati aktussal függ össze. M. MEOUAK a középkori Magreb személy- és helynevei kapcsán mutat rá az arab–berber nyelvi kontaktusokra (142–154). A névkorpusz a 10–19. század közötti

arab és berber írott történeti forrásokból származik. A névanyagban hibrid arab–berber hely- és személynévformák is találhatók. A szerző összeveti az iszlám és keresztény egyházi helynévadás sajátosságait. P. MITTER funkcionális-szemantikai szempontok szerint kategorizálja a Libereci járásban található vasútállomások és -megállók neveit (155–166). Az elemzés alapjául 143 név szolgált. L. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ szerint szükség lenne ANTONÍN PROFOUS 1947–1960 között publikált ötkötetes helynévszótárának újabb, átdolgozott kiadására, mivel számos helynév etimológiája javításra szorul (167–172). Az egyes helynevek helyes magyarázatához jól felhasználható forrásnak tekinti VLADIMÍR ŠMILAUER helynévetimológiáit és JAN SVOBODA régi cseh személynéveket tartalmazó névszótárát. S. TOMÁŠIK a gyógyszerek átnevezéseinek ironikus jellegével foglalkozik (244–257). A névkorpusz orvosoktól, gyógyszerészekről, egészségügyi dolgozóktól és páciensektől származik.

Vita. L. OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ a német *Zuname* névtani terminus különböző cseh nyelvű megfelelőivel, fordításával kapcsolatban tesz megjegyzéseket a vonatkozó szakirodalom, terminológiai szótárak alapján (273–275).

Recenziók. A folyóirat egy német nyelvű helynévlexikont, egy szlovák helynévmonográfiát, egy Plzeň város helyneveit tárgyaló cseh regionális kiadványt, egy ukrán állatnévszótárt, három cseh nyelvű helynévtani tanulmánykötetet és egy írói névadással foglalkozó angol és cseh nyelvű könyvet ismertet; valamint a SLÍZ MARIANN és FARKAS TAMÁS által szerkesztett Magyar névkutatás a 21. század elején című kötet német nyelvű összefoglalóját is e részben olvashatjuk (276–317).

Krónika. E rovatban egy megemlékezés (Milan Majtán, 1934–2018) és egy születésnapi köszöntés (Libuše Olivová-Nezbedová) található (318–326).

Hírek és megjegyzések. E rovat ismerteti az egyes országokban megjelenő névtani folyóiratokat (többek között a Névtani Értesítő 38. számát, 328–329), egyéb névtani kiadványokat, s kitér a tulajdonnevekkel foglalkozó sajtóban és világhálón olvasható rövid cikkekre is (327–338). Ž. DVOŘÁKOVÁ és M. KNAPPOVÁ beszámolnak a 2017-ben Csehországban kérvényezett új keresztnévvel kapcsolatos szakértői véleményekről (338–341).

BAUKO JÁNOS

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1297-6177>

Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem

Közép-európai Tanulmányok Kara

Вопросы ономастики 15. (2018)

Főszerkesztő: JELENA BEREZOVIČS. Uráli Állami Egyetem, Jekatyerinburg.

1. 227 lap, 2. 287 lap, 3. 275 lap

A 2004 óta megjelenő nemzetközi folyóirat Oroszország legjelentősebb onomasztikai tematikájú, lektorált folyóirata. A szláv névtan eredményein kívül a finnugor, latin, germán, kelta, török nyelvek hasonló tárgyú kutatásait is figyelemmel követi. Az alábbiakban a folyóirat 2018-ban megjelent három számát ismertetem.

1. szám

Tanulmányok. Az első számban hat tanulmányt olvashatunk. Ezek közül kettő helyneveket, kettő személynéveket vizsgál, egy-egy pedig teonimákat, illetve népnéveket. V. V. NAPOLSKIH tanulmánya Kelet-Európa 4. és 10–11. század közötti nyelvi-etnikai viszonyainak a rekonstruálásához szolgál adalékokkal (7–29). A tanulmány sorra veszi, hogy Iordanes A gótok eredetéről és tetteiről című művéből mit tudunk meg a következő három népről (az elnevezéseikről, a nyelvükről, a lakóhelyükről): *In Aunxis Vas* (a vep-szék ősei), *In Abroncas Merens* (a merják legészakabbi csoportjai) és *Mordens in Miscaris* (az Urálon túlról érkezett iráni nyelvet beszélő nép). A cikk néhány olyan Volga-vidéki szubsztrátumhelynév problémáját is tárgyalja, melyek a fenti népelnevezésekhez köthetők.

J. A. DZICCOJTI munkája kísérletet tesz arra, hogy Oszétia helynévkincsében elkülönítse a régi szkíta–szarmata–alán réteget (30–50). Ez az oszét nyelvből eltűnt szókincsréteg a toponimákban részben megőrződött. Az elemzés során jó néhány olyan szótövet sikerült rekonstruálni, melyek tulajdonnevekben, többnyire azok részeként jelennek meg: pl. **æf*- ‘víz, folyó’, **æfsæn*- ‘hegytető’, **dæj*- ‘falu’. Az óiráni etimonok rekonstruálása az oszét nyelv hang- és morfématörténeti ismeretein alapul. Érdekeseek a megőrződött lexémáknak a szóföldrajzi tanulságai is: a szavak egyenletesen terjedtek el Oszétia összes hegyes vidékén. Az Oszétia helyneveiben megőrződött óiráni szókincs emlékei nemcsak az oszét nyelvtörténet és szókészlet, hanem Oszétia etnikumtörténete szempontjából is fontos forrásértékkel bírnak.

A. JE. PETROSZJAN az örmény szellemeket (a kadzsokat) és a vezetőjüket (Vaagn iszent) mutatja be egyrészt etnokulturális szempontból, másrészt magát a teonimát etimológiai aspektusból (51–64). A szerző megállapítja, hogy kapcsolat mutatható ki az örmény kadzsok és az indoeurópai (iráni, indiai) mitológia alakjai között. Az örmény *k’aj* szó ‘jó’ jelentésben is használatos, ahogyan a kadzsokra is használnak különböző ‘jó’ jelentésű szavakat szinonimaként. Más népek hagyományában is nevezik ilyen módon a szellemeket, például a perzsában vagy a németben. Az örmény alak azután a grúzba és az oszétba is átkerült.

T. A. AGAPKINA, JE. L. BEREZOVICS és O. D. SZURIKOVA tanulmánysorozatának az első része olyan helyneveket – tenger- és folyóneveket – vizsgál, melyek Oroszország északi részének (Arhangelszk, Vologda, Olonyec és Kosztroma környékének) szóbeli és írott formában fennmaradt ráolvasásaiban jelennek meg (65–114). A szerzők a modern orosz folklorisztikai forrásokat teljességre törekvően áttekintették, az ebben talált helynevek leírását pedig egy komplex és egységes szempontrendszer szerint végezték el. A ráolvasásokban megjelenő helyneveknek két fő csoportját különítették el: 1. a valószínűleg létező helynevek, 2. csak a folklórszövegekben létező helynevek. Az utóbbi csoport további két részre tagolható: a különböző folklórműfajokban és a kizárólag a ráolvasásokban megjelenő helynevekre. A. L. TOPORKOV munkája szintén erre a folklórműfajra irányul, de vizsgálata időben és térben is szűkebb: a 17. századi Olonyeci ráolvasásgyűjteményből vett 90 szöveg személynéveire terjed ki (115–133).

G. FAKUADE, A. WILLIAMS, I. NNAJI és T. ODEGAH szociolingvisztikai témájú tanulmányukban a niger-kongói nyelvcsaládba tartozó batonu nyelv személynévadási szokásait mutatják be (134–154). A nigériai batonu nép kapcsolata az arab kereskedőkkel és misszionáriusokkal még a 16. században kezdődött, s hatására nemcsak a nép addigi

életformája, hanem a névadási szokásaik is alapvetően megváltoztak. Míg azelőtt minden batonu gyerek neve motivált volt (a születés sorrendjének, körülményeinek, a szülők foglalkozásának stb. megfelelően kaptak nevet), ma már azonban az iszlám felvétele és az azt kísérő társadalmi-gazdasági-kulturális változások következtében a gyerekek iszlám nevet kapnak. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a hagyományos névadási szokások a batonu nép kultúrájának és eredeti szókincsének értékes részét képezték, melyek ilyen módon elvesztek. Ezért két megoldást is javasolnak a névtani és kulturális revitalizációra.

Közlemények. R. KVASITE összehasonlító vizsgálatából megismerhetjük, hogy a litván és a lett nyelvben az idegen személynév használatával kapcsolatosan milyen elméleti követelmények jelennek meg, és mi jellemzi a gyakorlati megvalósulást: a név megőrzése a forrásnyelvnek megfelelően, vagy inkább a név átalakítása a saját helyesírásuk és a kiejtésük szerint (155–167). J. O. BUTLER cikke a márkanévvizsgálatok körébe tartozik: a pirotechnikai termékek elnevezéseit elemzi, elsősorban szemantikai szempontból, a 2015 őszi Nagy-Britanniában forgalomban lévő áruk nevei alapján (168–180). Az elnevezések forrásául szolgáló szavakat a szerző 12 jelentéstani csoportba sorolta: ezek közül a legtöbb katonai-hadi tevékenységek, kozmikus jelenségek és a nézőben a robbanás által kiváltott vizuális hatás szemantikai körébe tartoznak. A szerző a vizsgálatát kibővíthetőnek tartja más, a szórakoztatás körébe tartozó kereskedelmi termékek elnevezéseire is.

Recenziók. A rovat 3 ismertetést tartalmaz 4 könyvről: S. LLOYD 2017-ben megjelent *The Arthurian Place Names of Wales* című helynévtörténeti munkájáról; T. V. SMELEVA 2014-es és 2016-os, városi helynevekkel foglalkozó könyveiről; végül D. NOUVEL, M. EHRMANN, S. ROSSET 2016-os, számítógépes nyelvészeti könyvéről.

Tudományos élet. I. V. KRJUKOVA és V. I. SZUPRUN a Volga-vidék névtana című 2017-es, 16. Nemzetközi Tudományos Konferenciáról számolnak be.

2. szám

Tanulmányok. A második számban három helynevekkel és négy személynévvel foglalkozó munkát olvashatunk. I. I. MULLONEN az ősfinn **Ylä-* 'felső része valaminek, felső' jelentésű szó történetével foglalkozik több szempontból (7–27). A szó Karéliából és az azzal szomszédos területekről ismeretes balti finn és számi hidronimákban is kimutatható. A szerző áttekinti a lexéma fonetikai változatait, eredetét, víznevekben való előfordulásait (önállóan és formánsokkal együtt is), szóföldrajzi jellemzőit, illetve egy-egy név eredetével részletesebben is foglalkozik (pl. *Ilmeny*).

T. A. AGAPKINA, JE. L. BEREZOVICS és O. D. SZURIKOVA a folyóirat előző számában megjelent tanulmányuk folytatását adták közre: az említett ráolvasásokban található helyneveket – föld(terület)ek, hegyek, szigetek, városok neveit – elemezték a korábbi szempontok szerint (28–69). A legkisebb csoportot a földek elnevezési alkotják, ezeknek a legfőbb szemantikai jegye a saját és az idegen szembeállítás. A legnagyobb csoport a hegynevek, melyeknek több jellemző csoportját említi: bibliai nevek; Oroszország-szerte ismert nevek; kisebb területen ismert nevek; a népköltészeti hagyományban élő nevek; olyan nevek, melyeknek valóságos létet nem tulajdoníthatunk. A szigetnevek között a folklórhagyományban meglévő névvariációk kerekedtek felül. Összességében elmondható, hogy a hegy- és szigetnevek nem tükrözik a terület valódi topográfiáját, a városnevek pedig mind a Bibliából valók.

J. DAVID angol nyelvű tanulmányát a Csehország északi részén található Most város helyneveinek szentelte (70–86). A várost, mivel alatta szénbányát nyitottak, 1964–1982 között lebontották, és 1987-re délebbre újra felépítették, ezzel együtt átköltöztették a helynevek egy részét is. A szerző az új város nem hivatalos (népi) helyneveit (utcan neveit, kocsmaneveit stb.) elemzi a hivatalos urbanonimákkal összevetve. Külön figyelmet fordít arra, hogy a toponimák milyen szerepet játszanak a helyi identitás formálódásában, megőrzésében és a kollektív emlékezetben.

A. F. LITVINA és F. B. USZPENSZKIJ régi orosz személynévadással foglalkozó tanulmányukban azt a sajátos névválasztási modellt írják le, amely a Nagy Péter uralkodása előtti Oroszországban volt jellemző, és a Szűz Mária tiszteletéből fakadó névadási tilalommal függött össze. Az Istenanya nevét sem a keresztségben, sem szerzetesrendbe való felvételnél nem lehetett megkapni. A *Mária* nevet azonban szívesen adták azoknak a szenteknek a tiszteletére, akik az Istenanyával azonos nevet viseltek. A vizsgálat bebizonyítja, hogy a 16–17. században a *Mária* nevet a Szűzanya-ikonok megünneplésének napján is lehetett adni. Így a tabuként kezelt név használhatóvá vált a tilalmát érintő szabály közvetlen megszegése nélkül. Hasonló névadási modell Krisztus nevét érintően nem terjedt el, azonban valószínűleg szerepet játszott Műrai Szent Miklós kultuszában, akinek a neve Oroszországban ugyanebben a korszakban szintén a *nomina sacra* része volt (87–107).

B. M. PRÓSPER angol nyelvű tanulmánya olyan személynévvel kapcsolatos etimológiai kérdéseket tárgyal, melyek az Alpok vidékén talált római kori latin feliratokban maradtak fenn: Gallia Transpadanában, Velencében, Isztrián, Pannoniában és Noricum-ban (108–138). A kiválasztott kelta és itáliai eredetű neveket a szerző etimológiai, hangtörténeti, morfématörténeti és areális nyelvészeti elemzésnek veti alá. D. M. GOLIKOVA cikke a személynéveket rendszerként mutatja be: feltárja, hogy milyen nyelven belüli és nyelven kívüli tényezők határozzák meg rendszerkapcsolataikat (139–161). Tipológiáját orosz és francia nyelvjárási korpuszra alapozva alkotta meg. Az intralingvális tényezők közé tartoznak a következők: ugyanazon névből alkotott női és férfi névpárok, fonetikai jelenségek (pl. rím, alliteráció) következtében létrejött névpárok stb. Az extralingvális tényezők között kulturális, vallási, társadalmi okokat nevez meg: naptári közelség; irodalmi művek, a Biblia, folklórszövegek hatása stb. Végül M. V. BOBROVA olyan ragadványneveket mutat be különféle vizsgálati szempontok alapján, melyek testrésznevekből jöttek létre (162–179). A vizsgálat korpuszát a permi terület lakóinak több mint 360 modern ragadványneve képezi.

Az alkalmazott névtan kérdései. A rovat három tanulmánya, T. G. NYIKITYINA (180–193); JE. NY. KLIMENKO és M. E. RUT (210–222); végül JE. M. BOZSKO, A. O. ILNYER és L. I. KORNYEJEVA (223–238) munkái a szocioonomasztika tárgykörébe tartoznak, és elsősorban egyes városok hivatalos és nem hivatalos helyneveit, az azokkal kapcsolatban felmerülő nyelv- és névhasználati kérdéseket vizsgálják. A D. JU. ILJIN és JE. G. SZIDOROVA szerzőpáros a Volgográdi terület településneveit tartalmazó helység-névtár példáján keresztül mutatja be a szótártípus szócikkeinek felépítését és grammatikai információit (194–209). A településneveket és az ún. katoikonimákat, azaz a települések lakóinak a megnevezéseit dolgozták fel ilyen módon. Az utóbbiak alakváltozatai diakrón változásokat is tükrözhetnek, illetve nyelven kívüli hatásokkal is összefügghetnek. A szerzők által bemutatott szócikkek más szótárak számára is mintaként szolgálhatnak. I. A. DAMBUJEV a *ě* betű használatának kérdéséhez szól hozzá, mivel ezt illetően

Oroszország hivatalos toponimáiban nagyfokú ortográfiai változatosság figyelhető meg, összefüggésben az orosz helyesírás reformjának az ügyével is (239–262). A szerző statisztikai elemzést végzett, melyhez két, az Oroszországi Föderáció minden országára kiterjedő vizsgálat eredményeit használta fel.

Recenziók. A rovat két könyvet ismertet (263–281): B. L. VASZILJEV 2017-ben megjelent könyvét a Msza folyó medencéjének a vízneveiről és P. TOMASIK lengyel nyelvész 2016-os munkáját a vasúttal összefüggő lengyel, cseh, szlovák és részben orosz tulajdonnevekről.

Évfordulók. Az írás a voronyezsi névtani iskola alapítójának, a 75 éves G. F. Kovaljevnek a tudományos pályáját mutatja be, és közli válogatott bibliográfiáját (282–287).

3. szám

Tanulmányok. Az első tanulmány a tulajdonnevek vizsgálatának általános kérdéseivel foglalkozik, további öt tanulmány helyneveket, négy pedig személyneveket vizsgál. A hely- és személynévvizsgálatok többségére a történeti szempontok érvényesítése jellemző.

E. E. ROMANOVA és D. V. SZPIRIDONOV a tulajdonnevek generatív szintaktikai elemzésének a lehetőségeit tekinti át; ez a névkutatók körében kevésbé ismert megközelítésmód (7–35). Cikkük elején a generatív grammatikának a szintaktikai szerkezetekre vonatkozó alapelveit ismertetik. Megállapítják, hogy habár a generatív módszertan segítségével nem írható le a tulajdonnevek csoportja teljes komplexitásában, a szerkezeti elemzésében több, eredményt ígérő módszerrel tud szolgálni, mint a konstruktivizmus, mely napjainkban a tulajdonnevek tanulmányozásának az alapját a pragmatikai elméletekben látja. A generatív elmélet a tulajdonneveket az univerzális grammatika részének tekinti, ezért olyan magyarázatokat keres, melyek különböző nyelvekben egyaránt érvényesek.

M. V. GOLOMIDOVA tanulmánya névpolitikai kérdéseket tárgyal: a városban belüli helyek elnevezéseinek elméleti és gyakorlati problémáit (36–61). A helyneveket érintő névpolitikai kérdések mostanában ugyan sok figyelmet kapnak, de magának a helynévpolitikának mint kutatási területnek az elméleti és módszertani alapjai a szerző véleménye szerint nincsenek kellőképpen interpretálva. A tanulmány kísérletet tesz a helynévpolitika fogalmának, helyének, komponenseinek, céljainak a tisztázására.

A. LOMA német nyelvű tanulmányában azt vizsgálta meg, hogy a szláv népköltészetben a *Duna* folyónév egyes összsláv alakváltozatai (**Dunajь* / **Dunavь*) milyen jelzőkkel jelennek meg (**tiχъjь* 'csendes', **bělъjь* 'fehér'), és ezek a folyónak mely szakaszára vonatkozhatnak. Ennek kapcsán a Tisza és a Száva szláv nevének etimológiájáról is szól a szerző (62–77). J. A. DZICCOJTI Dél-Oszétia szókincséből és helynévkincséből kiindulva az oszét két dialektusának, a kudarnak és az ironnak az elhatárolását próbálja elvégezni fonetikai jegyek alapján (78–104). A szerző szerint az egymást keresztező izoglosszavonalak a nyelvjárások közötti egymásrahatás bizonyítékai, s kapcsolatba hozhatók a rokon nyelvek vagy nyelvjárások között lévő szubsztrátum-szupersztrátum helyzettel is. Tanulmányozásuk a területen nemcsak a nyelvtörténet és a dialektológia számára szolgálhat tanulsággal, hanem az etnikumtörténeti kutatások számára is.

B. M. PRÓSPER olyan, ólommal bevont rovasos botokon fennmaradt nyelvemlékek tulajdonneveit vizsgálta, melyek a római kori Pannónia területén, Sisciában keletkeztek (105–124). A területen több indoeurópai nyelv együttélésével kell számolni: a latinnal, a

venéttel, a keltával és az illírral. A névkorpuszból a szerző néhány olyan, itáliai és venét jegyekkel bíró nevet elemzett etimológiai szempontból, melyekre eddig kevésbé irányult a nyelvészek figyelme. A vizsgálat az indoeurópai nyelvek morfológiai és morfofonológiai problémáira, ezen nyelvek, illetve az egyes itáliai nyelvek közötti kapcsolatokra is fényt deríthet. A. H. GIRFANOVA és NY. L. SZUHACSEV egy, az ókortól jelentős város két elnevezésének máig nem tisztázott etimológiai problémáit vizsgálja: a *Berat* vagy *Beligrad* nevek eredetbeli azonosságának vagy különbözőségének a kérdését (125–138).

T. V. TOPOROVA a Szkírnir utazásai című Edda-ének főszereplőinek a beszélő neveit vizsgálta, elsősorban a szemantikai motiváció szempontjából (139–153). Arra a következtetésre jut, hogy a nevek a mű szüzségében, a termékenység mítoszában a kifejezésében is meghatározó szerepet játszanak. A. A. MAKAROVA a balti finn lakosság azon személyneveit elemezte, melyek Belozerje északnyugati részének helyneveiben jelennek meg (154–170). A szerző több elemzési szempontot figyelembe véve végezte el az elemzést: milyen személynevek mely helynévfajtákban szerepelnek, a személynevekből alkotott helyneveknek milyen morfológiai sajátosságai vannak, illetve az adott névalkotási mód az orosz vagy a vepsze nyelvre jellemző-e. Az egyes névtípusok szóföldrajzi elterjedésének a feltárása is a vizsgálat céljai közé tartozik. V. V. TYISIN a 9. században élt jenyiszeji kirgizek személyneveinek a vizsgálatát kísérli meg kínai írott források és a Jenyiszej medencéjének ótörök rúnairásos nyelvemlékei alapján (171–189).

Közlemények. Helynév-etimológiai írásában A. BREEZE a yorkshire-i Doncaster város latin forrásokban említett nevének az eredetét igyekszik tisztázni (202–211). A római forrásokban a várost *Danum*-ként említik, és a város az angliai Don folyó partján fekszik. A folyónév etimológiája nincs kellőképpen tisztázva: összefüggésbe hozták a *Duna*, a *Dnyeper* és az oroszországi *Don* nevével, de ezek a magyarázatok nem eléggé meggyőzőek. A szerző szerint elengedhetetlen a brit helynévi párhuzamokat is megnézni. A tanulmány egy új etimológiai magyarázatot kínál, és a nevet kelta töre vezeti vissza. J. A. KACSALKOVA tanulmánya az urbanonimák lexikográfiai problémáival foglalkozik, Jekatyerinburg és Cseljabinszk helynévanyagán bemutatva (212–222).

Adatok. L. NY. VERHOVIH a Voronyezsi területen lévő Abramovka falu mikrotoponimáit mutatja be: csoportosítja a névállományt helyfajták szerint, majd közli a neveket betűrendben, és elemzi őket névszerkezeti és lexikális-szemantikai szempontok szerint (223–241).

Recenziók. A két recenzió közül az első egy 2016-os, teonimákról szóló konferenciakötetet ismertet (Kelto-römischer Gottheiten und ihre Verehrer) (242–249); a másik Kalmukföld 2017-ben megjelent helynévszótárát mutatja be (250–257).

Tudományos élet. I. A. NYEFLJASEVA a Majkopban megrendezett, Az általános és a regionális névtan problémái című 11. Nemzetközi Tudományos Konferenciáról számol be (258–260); A. BUGHEȘIU és S. O. GORYAEV pedig a nagybányai Name and Naming (ICONN 4) konferenciáról (261–267). Végül a 2017–2018-ban született névtani disszertációk listáját olvashatjuk (274–275).

PELCZÉDER KATALIN

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1132-349X>

Pannon Egyetem

Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar

Namn och bygd 106. (2018)

Szerkesztők: STAFFAN NYSTRÖM – EVA NYMAN – INGE SÆRHEIM. Kungl. Gustav Adolf Akademien för Folkkultur, Uppsala. 206 lap

A folyóirat 2018. évi száma kilenc, absztrakttal is ellátott tanulmányt, egy kisebb írást, valamint tizenöt ismertetést, illetve recenziót tartalmaz.

A kiadvány első, angol nyelvű írása az egyik legtermékenyebb skandináv névelémet, a *bec-* lexémát elemzi Anglia, Normandia és Galícia helyneveiben (5–32). IRENE GARCÍA LOSQUINO azt a kérdést teszi fel, hogy a galíciai nevekben is a *bekkr* 'kis folyó, patak' jelentésű elem bukkan-e fel (ami Anglia és Normandia elnevezéseire jellemző), vagy egy preromán időkből származó, 'csúcs, orom' jelentésű, lokálisan megjelenő gyökkel állnak kapcsolatban. Az elemzés azt mutatja, hogy a nevek nagyobb része valóban valamilyen vízhez köthető, s csupán kisebb számuk állhat kapcsolatban kiemelkedéssel.

Az egykori *Arlöv* dán településnév etimológiáját adja közre MATHIAS STRANDBERG (33–41). Az elődök eredetmagyarázatait elvetve úgy véli, hogy a név előtagja az ódán *ār* 'folyó' lexéma, mely a helységgel határos vízre utalhat.

MATS WAHLBERG 333 upplandi *bodha*, *-bol* és *-bordh* utótagú és személynévi előtagú helynevet elemez tanulmányában (43–81). Az elemzett személynévek ötöde keresztény személynév, illetve a németből vagy más nyelvekből kölcsönzött név. Ez a meglepően kis arányszám arra utalhat, hogy a velük alkotott helynevek a késő középkorban jöhettek létre, e személynévek ugyanakkor ebben a korszakban már széles körben használatosak voltak.

A norvég partok mentén, az egykori viking kolóniákon és Észak-Európa más helyein is gyakran adtak a víz alatti szikláknak olyan metaforikus nevet, amely háziállatra utal. INGE SÆRHEIM úgy véli, hogy e névadásokat leggyakrabban az alaki hasonlóság vezérelhette, más esetekben pedig a hajózás kritikus pontjai kapták az elnevezést, s tabuszavak helyett állnak (83–100).

A dán Amager szigeten felbukkanó *Vierdiget* etimológiáját vezeti le JOOST ROBBE (101–107). Az már a korábbi kutatásokból is egyértelműnek látszik, hogy a név előtagja a holland eredetű *wier* 'hínár' szó, ROBBE azonban a névadó bevándorlók pontosabb származását is szeretné meghatározni. Elemzéséből kiderül, hogy nem a Flamand, hanem a Holland grófságból jöhettek a névadók.

A Väsby mellett található ipari park huszonöt évig az *InfraCity* nevet viselte, majd miután lakónegyeddé nőtte ki magát, a hatóságok az egykori *Bredde*n helynév felelevenítésével nevezték át a helyet. STAFFAN NYSTRÖM a név helyes írásképének jár utána tanulmányában, s úgy találja, hogy a *Brädden* alak a megfelelő írásmód (109–117).

A Namn och Bygd hasábjain két megemlékezés is helyet kapott (119–123, 125–133): SVANTE STRANDBERG tiszteleg kollégái, a finn Lars Huldén (1926–2016) és a svéd Thorsten Andersson (1929–2018) előtt.

A kötet fő részének utolsó darabja a NORNA skandináv névtani szervezet 2017. évi beszámolója (135–158).

A rövidebb írás ezúttal MATS LARSSON és STAFFAN FRIDELL tollából született (159–160). A szerzők az elmúlt évben elhunyt THORSTEN ANDERSSON *Roden* névvel kapcsolatos kritikájára reflektálnak.

A kiadvány főként skandináv szakmunkák recenziójával zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

Ortnamnssällskapet i Uppsala Årsskrift (2018)

Szerkesztők: MATS WAHLBERG – STAFFAN NYSTRÖM. Ortnamnssällskapet i Uppsala, Uppsala. 125 lap.

Az Uppsalai Helynévtársaság 2018-ban megjelentetett kiadványában tizenegy tanulmányt olvashatunk nyolc szerző tollából. A szakmunkák mindegyike angol absztraktot is tartalmaz.

Az évkönyvet két rövid lélegzetű írás nyitja. LENNART ELMEVIK elénk tárja, hogy az *Ekoln* öbölnevet kétféleképpen is értelmezték korábban (5–7). SAHLGREN szerint tölgyek sorakozhattak a part mentén, s erre utal az elnevezés, míg LUNDAHL az óangol *ācol* 'rémült' melléknév nominalizációjával magyarázza a nevet. Írásában ELMEVIK is ezt valószínűsíti.

Uppsala korábbi nevééről, a *Litla Aros*-ról olvashatunk STAFFAN FRIEDELLE írásában (9–11). A középkorban köztudottan két település is az *Aros* nevet viselte, s a megkülönböztetés érdekében *Væstra* 'nyugati' és *Østra* 'keleti' előtagokat alkalmaztak. Ugyanakkor mindkét település közelében rábukkanhatunk *Litla Aros* nevű településekre is; ezekben a *litla* 'kis' előtag szolgálta a differenciálást. Az upplandi *Litla Aros* kapta az 1270-es években az *Uppsala* nevet.

LENNART HAGÅSEN három, egymással kapcsolatban álló gimnáziumnevet vizsgálva megállapítja, hogy a *Peset*, *Pesverket* és *Pesaverket* egyaránt településnévre vezethető vissza. Ezekben a nyelvjárási *Pes(a)*- névrész jelentése 'pénisz (különösképpen a bikáé)', 'kisfiú' vagy 'iskolás fiú' lehetett (13–21). A *-verk* utótag a *läroverk* 'oktató intézmény' szóval hozható összefüggésbe. A *Pes(a)verket* nevek kapcsán elképzelhetőnek látja a szerző azt is, hogy a szintén nyelvjárási *pissverk* 'külső nemi szerv(ek), vizeleti szerv' szó hatott a településnév létrejöttére.

Az accusativusban álló *buri* szó és a *Birsta* helynév összefüggéséről ír MAGNUS KÄLLSTRÖM (23–44). A Nölby rúnakövön felbukkanó lexémát a **BȳriR* formához kapcsolja, mely több svédországbeli helynévben – pl. *Byrsta*, *Börsta(d)* – is azonosítható. A lexéma az ósvéd *bur* 'nők szobája, raktár' vagy **būra* 'hangos vagy beszédes személy' szavakkal állhat etimológiai kapcsolatban.

Baszkföld leggyakoribb svéd neve, a *Baskien* bekerült a svéd szavak standardizált kiejtését és helyesírását rögzítő, néhány évente megjelenő akadémiai szótár, a SAOL

2015-ös kiadásába. Ennek apropóján JOAKIM LILLJEGREN írásában számba veszi a Baszkföldre vonatkozó többi exonimát (*Biscaya*, *Baskiska provinserna*, *Baskerlandet*, *Baskerland*, *Basklandet*), melyek többségét már a 19. század óta használják Svédországban (45–60).

MARIA LÖFDAHL és LENA WENNER szomáliai személyneveket vizsgál svéd nyelvi kontextusban (61–79). Feltárják a két névadási rendszer közötti főbb különbségeket, illetve beszélnek a szomáliai nevek latin betűs átírásában tapasztalható anomáliákról. A szerzők vitatják, hogy a transliteráció felruházható lenne egyfajta szimbolikus identitásképző erővel. Az írás érinti a névhasználat gyakorlatát is: hogyan képesek a svéd hatóságok megbirkózni a két névrendszer közötti különbséggel, és ez milyen hatással van a névhasználókra. Kitérnek arra is, hogy mindez miképpen befolyásolja a szomáliai névadási gyakorlatot Svédországban.

A *Mjönäs* név korábban elfogadott etimológiáját kérdőjelezi meg munkájában EVA NYMAN (81–90). Az elnevezés tehát nem egy két tó közötti keskeny földszakaszra utal: szerinte a névben szereplő *näs* névrész 'hegycsúcs, hegyfok' jelentéssel bír. A szerző az egykori terepviszonyokat tanulmányozva kimutatja, hogy mely (mára elöntött) csúcs szolgálhatott a névadás alapjául.

Ahogy az előző számokban, így ebben a munkában is SVANTE STRANDBERG etimologizáló írásai zárják a kötetet. A középkorból adatolható *Båsenberga* név korábbi eredetét elvetve (ti. < **busknar* 'a cserjésben élők' + *berg* 'kiemelkedés') az elnevezésben a **Busn(e)* vagy **Bosne* víznevet véli felfedezni (91–98). Ugyancsak vízzel hozza kapcsolatba a *Fanna* nevet, mely elsődlegesen mocsaras partú vízre utalhatott (99–105). A *Nälje* farmnév esetében a korai adatokból kiindulva a név utótagjaként a *hög* 'hegy, magaslat' köznevet adja meg, míg előtagjában elképzelhetőnek látja a **N(i)ærdh-* 'szűkület, keskeny átjáró', illetve a *Njærd* pogány istennevet is (107–114). Végül pedig inkább metaforikus névként értelmezi a *Tordyveln* tónevet: a tó szerinte ganajtúróra emlékeztethette a névadókat, s nem ganajtúrók jelenléte miatt kaphatta e nevet (115–120).

Az évkönyv a társaság előző évi tevékenységét bemutató rövid összefoglalóval zárul.

GYÖRFFY ERZSÉBET

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4776-1734>

Debreceni Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

MEGEMLÉKEZÉS

B. Gergely Piroska (1932–2019)

B. Gergely Piroska, az erdélyi és hazai személynévkutatás meghatározó alakja, a magyar nyelvtörténet monumentális forrásművének, az Erdélyi magyar szótörténeti tárnak a szerkesztőbizottsági tagja, a névtan és a magyar nyelvtörténet szenvedélyes oktatója 2019. augusztus 1-jén, életének 87. évében távozott körünkől.

Saját névhasználatát szinte visszatükrözi tudományos munkásságának minden irányvonalát: a névhasználat társadalmi, nyelvpolitikai meghatározottságát, az asszonynevek típusait, a ragadványnevek keletkezésének és az akadémikák neveinek jellemző vonását. A tudományos életben *B. Gergely Piroska*-ként elismertté vált nyelvésznek romániai hivatalos irataiban *Benedek Paraschiva* volt a neve, s csak 1992-től, Magyarországra való áttelepedése után került be okmányaiába a *Benedek Piroska Katalin*. Sajátos lenyomata ez a 20. századi romániai névhasználatnak, amelyben a politikai rendszer elrománosítási törekvésével szemben egy Árpád-házi szent nevét választották gyermeküknek a magyar szülők (a *Szt. Piroska* románul *Sf. Paraschiva*). Az áttelepedéskor Benedek Piroska Katalin a Miskolci Egyetem humánpolitikai nyilvántartó rendszerébe *Dr. Benedekné dr. Gergely Piroska* néven került be, s minthogy férje, dr. Benedek Gergely is az egyetemen tanított, az asszonynevében található *Gergely* névelem tisztázása miatt hamar ismertté vált a ragadványneve: *Elöl-hátul Gergely*. A Bölcsészettudományi Kar életében betöltött funkciója miatt kollégái az *Alapító Anyánk* említőnévvel illették, de ahogyan a ragadványnévi írásaiban ő maga is hangsúlyozta, az eltérő motivációk alapján ugyanazon személynek több ragadványneve is lehet, így diákjaitól más nevet kapott. A Selmei Akadémia hagyományait követve a miskolci egyetemisták a professzoraik közül egy-egy tiszteletbeli évfolyamtársat választanak, akinek speciális nevet adnak. Így kapta ő *Az élő nyelvművelő* nevet oktatott tárgyai után. A családból hozott beceneve, a *Pikó* – talán a korának, pozíciójának kijáró tisztelet, valamint a névformának a magyar névhasználatban való ritkasága miatt – nem terjedt el, noha az általa alapított tanszéken ez is mindenki számára ismert volt.

B. Gergely Piroska Kolozsvárott született 1932. november 6-án. Tanulmányait szülővárosában, a Marianum katolikus leánynevelő intézetben kezdte, s a tudomány felé vezető utak közül – amelyekre az értelmiségi családban sokan kínáltak követendő példákat, hiszen édesapja egyetemi tanár, nővére orvos volt – kezdetben az orvostudományt választotta. Jó tanulmányi eredménye ellenére fordult a nyelvtudomány felé, s diplomázott le az akkori Bolyai Egyetem magyar nyelv és irodalom szakán 1956-ban, ahol még abban az évben gyakornokká nevezték ki. 1969–1970-ben két féléves ösztöndíjat nyert a Helsinki Egyetemre, ahol nemcsak a diákjai számára épített ki szakmai kapcsolatokat, hanem a finn és az ott tanuló debreceni finnugristák körében is életen át tartó barátságokra

tett szert. 1974-ben védte meg kandidátusi értekezését, amelyet 1977-ben A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere címmel jelentetett meg. Tudományos és oktatói pályája meghatározó alakjának Szabó T. Attilát tartotta, az ő tanítványaként kezdte munkáját, tőle vette át a nyelvtörténeti tárgyak oktatását, általa kapcsolódott be 1982-ben az Erdélyi magyar szótörténeti tár munkálataiba, majd vette át tőle a Nyelvészeti Tanszék vezetését. B. Gergely Piroska Kolozsvárott töltött pályafutása alatt (1956–1990) a Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények, valamint a Magyar Nyelvjárások számaiban folyamatosan publikálta a kalotaszegi és inatelki gyűjtésén alapuló, módszertani és névrendszertani tanulmányait. Mérhetetlen kitartását, megtörhetetlenségét és emberi nagyságát mutatja, hogy egy olyan időszakban gyűjtötte az erdélyi személyneveket, oktatta a névtant és magyar nyelvtörténetet, s mondott gyászbeszédet Szabó T. Attila temetésén feleségei kifejezett tiltása ellenére, amikor a román nyelvpolitika ennek ellenirányába hatott.

Romániai nyugállományba vonulását követően, 1992-ben kapott felkérést a Miskolci Egyetemen induló Bölcsészettudományi Intézettől a Magyar Nyelvészeti Tanszék kialakítására, s hogy szakmai munkásságával segítse a karrá válás folyamatát. Legendásan szigorú tanár volt. Híre ment, hogy a műszakis matematika szigorlat mellett a nyelvtörténeti szigorlat a legnehezebb. Ugyanakkor névtani szemináriumain oly bensőséges hangulat uralkodott, mint a nagymama meséjét hallgató családban. Hallgatói szorgosan gyűjtöttek a terepen, sorra születtek a névtani tárgyú TDK-dolgozatok, s 1995-ben, már a Miskolci Egyetem szervezte az V. Magyar Névtudományi Konferenciát.

Az oktatás mellett új irányvonalat vett B. Gergely Piroska kutatói munkája is. A közép-magyar kor névanyaga felé fordulva több tanulmánya jelent meg az erdélyi mesterségűző asszonyok megnevezéseiről, a vallási felekezetek névhasználatáról. E a tanulmányok alapozták meg a vallás és etnikum összefüggéseit bemutató úttörő műveit. 1998-ban habilitált a Debreceni Egyetemen, 1999-ben vehette át egyetemi tanári kinevezését. 2013-ban professor emeritusként vonult nyugállományba, de töretlen munkabírással továbbra is tagja volt az Erdélyi Múzeum Egyesületnek, aktívan részt vett a hazai tudományos életben, tavaly még könyvismertetése jelent meg a Névtani Értesítőben.

Tudományos munkásságának elismeréseként számos kitüntetésben részesült. A névkutatásban elért kimagasló eredményeiért 1982-ben Csűry Bálint-díjat kapott; a nyelvtörténet és a névtan terén maradandó alkotásaiért 1998-ban Pais Dezső-díjjal tüntették ki. 2009-ben az Erdélyi magyar szótörténeti tár szerkesztőbizottságában végzett 40 évnyi munkájáért gróf Mikó Imre-díjban részesült, a Miskolci Egyetemért végzett kimagasló oktatói, kutatói tevékenységéért Signum Aureum Universitas kitüntetést kapott.

B. Gergely Piroska távozásával búcsúzunk egy nagy névtudományi generáció egyik tagjától is. Hajdú Mihály 2014-ben, Ördög Ferenc 2015-ben, B. Gergely Piroska 2019-ben hunyt el. Ők hárman a névgyűjtésből való szintézisalkotás 20. századi módszertani alapjait rakták le, ezáltal váltak szakmai társakká, szívbéli barátokká. B. Gergely Piroska szakmai hagyatékát a magyar névtudomány, emlékeit diákjai, kollégái viszik tovább.

KECSKÉS JUDIT

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7463-4952>

Miskolci Egyetem

Bölcsészettudományi Kar

TÁJÉKOZTATÓ

Szerzőink figyelmébe

1. Kérjük szerzőinket, hogy a **Névtani Értesítőbe** szánt írásait **elektronikus formában**: .rtf vagy .doc(x) formátumban juttassák el szerkesztőségünknek. Tanulmányaikhoz rövid, 10-15 soros magyar nyelvű **tartalmi összefoglalót** is illesszenek (az angol nyelvű absztrakt számára). A cikk végén, a szerzői nevet követően tüntessék fel **intézményüket** (felsőoktatási intézmény esetében a karta is), illetve működési helyüket, ORCID azonosítójukat¹ és nyilvános (hivatalos) ímécímüket (ezeket a folyóiratban közölni fogjuk). A további kapcsolattartás megkönnyítésére, kérjük, adják meg mellékelten egyéb **elérhetőségeiket** (ez utóbbit természetesen nem tesszük nyilvánossá).

A beérkezett tanulmányok két-két lektor által végzett, mindkét irányban anonim lektorálási folyamaton mennek keresztül. A kéziratok megjelentetésében a lektoráltatás, a lektori megjegyzéseket figyelembe vevő szerzői átdolgozás, valamint a szerkesztési munkák időigényével is számolni kell.

Folyóiratunk **egységes arculatának** érdekében kérjük, hogy kézírataik megformálásában kövessék az alábbiakban megfogalmazott szerkesztési elveket. A kéziratok elkészítéséhez ajánljuk a folyóirathoz készült sablonfájl használatát, illetve kérjük az (ebben a tájékoztatóban is) alkalmazott laptükör és egyéb **beállítások használatát**. Szerkesztési kérdésekben mintaként használhatjuk folyóiratunk **legújabb** számát is.

2. A tanulmányok (és a táblázatok, ábrák) szövegében Times New Roman **betűtípust** alkalmazunk. A cikkek szövegének betűmérete 10 pontos; a táblázatok és a különféle ábrák (esetleges lábjegyzetek és az irodalomjegyzék) esetében 9 pontos. Kérjük, hogy a dolgozat elkészítése során kerüljék azokat a technikai eljárásokat, melyek később zavart okozhatnak a szöveg végleges megformázásában (pl. tabulátorok és betűközök alkalmazása a térközök kialakításában: helyettük a behúzás, illetve a táblázatok használatát ajánljuk).

A szövegben alkalmazandó **kiemelések** a következők. A tartalmi kiemelés eszköze a **félkövér** szedés, ezt használjuk a címekben is. A nyelvi adatokat *dőlt betűs* szedéssel közöljük (mást viszont nem), s a toldalékot kötőjellel kapcsoljuk hozzájuk (*Penteléből*, az *aszó*-nak stb.). A szaktudományi szerzők nevét minden esetben és alkalommal (szövegbeli említéskor, hivatkozásként, bibliográfiában is) KISKAPITÁLIS betűtípussal szedjük (BÁRCZI szerk., GYÖRFFYNÉL stb.). Ritkítást, csupa nagybetűs szedést, aláhúzást nem alkalmazunk.

A **mondanivaló tagolásának** alapvető eszköze a szakaszt nyitó bekezdés elejére illesztett félkövér arab szám: **1., 2., 3.** stb. A főbb szakaszokat emellett megelőző (12 pontos)

¹ Útmutató az azonosító létrehozásához: <https://edit.elte.hu/xmlui/handle/10831/33839>.

térköz választja el egymástól. A további tagolás eszközeként – megfelelő mértékkel – alkalmazhatjuk a decimális rendszert: **1.2., 1.2.1., 1.2.2.** stb. Ezeket az eszközöket (bekezdés)címekkel is kombinálhatjuk, melyeket félkövérral szedünk. (Az egyes szakaszokon belül, névtani rendszerezések közreadásában használhatók az egyéb, hagyományos megoldások, mint a római és arab számok, betűjelek.) – A tagolásban, a címek alkalmazásában is következetes, koherens rendszert alkalmazunk.

A **táblázatok** és **ábrák** szerkesztésekor vegyük figyelembe kiadványunk gyakorlatát, mintáit és a rendelkezésre álló laptükör méretét is. A táblázatokat, ábrákat külön-külön sorszámozzuk, s címüket a táblázat, ábra fölött közöljük. – Végjegyzeteket egyáltalán ne, és **lábjegyzeteket** is csak mérsékelten használjunk. A kézirat elkészítésére vonatkozó általános megjegyzéseket (pl. pályázati támogatás megnevezése) a címhez bekezdéssel és * jellel illesztett lábjegyzetben, a további lábjegyzeteket bekezdéssel és arab indexszámozással közöljük. – A szöveg (és a táblázatok, ábrák) megformálásában általában törekedjünk az áttekinthetőségre, a helykímélésre és a tipográfiai visszafogottságra.

Itt utalunk **továbbá** néhány további, a kéziratok megszerkesztésére, formázására vonatkozó eljárásra. – A legfontosabb rövidítések közül a *lásd* és a *például* folyó szövegben kiírva, hivatkozások vagy nyelvi példák előtt rövidítve (*l.*, *pl.*) szerepel. – A folyóiratban arab számokat használunk az évszázadok, továbbá az évfolyamok és a többkötetes munkák jelölésére, kivéve, ha a római szám megkülönböztető szerepű (vö. TNyt. II/1–2.). – Több-
szörös zárójelet lehetőség szerint nem használunk; ha elkerülhetetlen, a sorrendjük: ([...]). Az idézőjelek sorrendje: „»...«”. – Az itt nem tárgyalt tartalmi, szerkesztési, helyesírási kérdésekben a szakmai publikálás általános elvei a mérvadóak.

3. A felhasznált irodalomra szövegekben, zárójelben hivatkozunk; a teljes leírást a tanulmány végén közölt irodalomjegyzék tartalmazza. A szövegközi **hivatkozások** formája a következőképpen alakul. Teljes mű (kötet, cikk) esetén: (HAJDÚ 1999) vagy (KÁZMÉR–VÉGH szerk. 1970). Annak egy részlete esetén: (MELICH 1914: 11–13). Többkötetes műnél: (Gy. 1: 37–159) vagy (B. GERGELY – HAJDÚ szerk. 1997. 1: 5–9). Adott szerzőtől felhasznált több, azonos évből származó műnél: (BENKŐ 1997a) vagy (BENKŐ 1997b: 62). Meg-
egyező családnév esetén: (TÓTH E. 2000) és (TÓTH V. 2002). – Több hivatkozás esetén pontosvesszővel, egy szerző művei közt vesszővel: (BÁRCZI 1951, 1953; PAIS 1959).

A hivatkozásokban a közismert, illetve a szerző által gyakran használt és bevezetett **rövidítések** használhatók, illetve használandók (TESz., Gy. 4: 290 stb.), és ezek az irodalomjegyzékben mind feloldandók (erről l. még később). A rövidítések alkalmazandó formáira a Magyar Nyelv folyóirat rövidítésjegyzékét tekintjük mérvadónak (elérhető: <http://www.c3.hu/~magyarnyelv>, a Szerzőink figyelmébe cím alatt).

A folyó szövegben említett önálló művek címét idézőjelek és kurziválás nélkül (a Magyar utónévkönyv című munkában, Magyar Nyelv-beli stb.) közöljük.

4. A tanulmány végén megadott **irodalomjegyzék** szorítkozzon a hivatkozott szakirodalom megadására. Az alábbiakban adunk mintát a folyóiratcikként, tanulmányként, önálló kötetként vagy sorozatban megjelent; hazai vagy külföldi, egy vagy több szerző által alkotott; többkötetes és több kiadást megért munkák feltüntetésére.

Az egyes szakirodalmi tételek bibliográfiai **sorrendjét** a betűrend, azonos szerző munkáin belül az időrend határozza meg. A szövegben hivatkozott **rövidítéseket** is betűrend szerint soroljuk be. A rövidítések feloldása az általános leírásnak felel meg. Pl.:

OSZK Kt. = *Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára.*

Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* 1–4. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Első helyen a **szerző(k)** teljes **neve** áll (tehát a keresztnévet is kiírjuk), a teljes név kiskapitálissal szedve. Külföldi szerző (ill. magyar szerző idegen nyelvű műve) esetén a családnév után vesszővel elválasztva adjuk meg a keresztnévet. Több szerző (szerkesztő) esetén a személyneveket (szóközők közé vett) nagykövőjellel kapcsoljuk. Pl.:

HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közszoí elemeiről. *Névtani Értesítő* 21: 274–280.

HAUSNER, ISOLDE – PABST, CHRISTIANE M. – SCHRANZ, ERWIN Hrsg. 2011. *Erstes Burgenländisches Familiennamenbuch*. Burgenländisch-hianzische Gesellschaft, Oberschützen.

A szerző(k) nevét követi a **megjelenés éve**. A szerzői név és az évszám közt nincs írásjel, az évszám után pont áll. Egy szerzőtől ugyanazon évben megjelent több tétel esetén az évszámot – mint a hivatkozásoknál – a latin ábécé kisbetűivel egészítjük ki. Egy mű első és későbbi kiadását – ha ez különösen indokolt – a két évszám / jellel összekapcsolt megadásával tüntethetjük fel. – A megjelenés évét követi a lehetőleg **teljes cím**, amelyet ponttal zárunk le. A több részből álló címek egyes részei között is pont áll. Pl.:

BENKŐ LORÁND 1997a. Anonymus beszélő személynevei. *Magyar Nyelv* 93: 144–154.

BENKŐ LORÁND 1997b. Megjegyzések a *Begej* névhez. In: KISS GÁBOR – ZAICZ GÁBOR szerk., *Szavak – nevek – szótárak. Írások Kiss Lajos 75. születésnapjára*. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest. 62–70.

ÖRDÖG FERENC 1981/2008. Zala megye helységneveinek rendszere. In: ÖRDÖG FERENC, *Válogatott tanulmányok*. Szerk. KISS JENŐ. Czupi Kiadó, Nagykanizsa. 43–52.

A különböző típusú szakirodalmi tételeket a következőképpen írjuk le.

Folyóiratban megjelent tanulmány esetében a cikk címét követően a folyóirat, periodika nevét adjuk meg (dőlt betűvel). Az évfolyamot, kötetszámat is jelöljük (normál betűtípussal). Az évfolyamon belüli kötetszámat csak az éven belül nem folyamatos lapozásos periódikáknál tüntetjük fel, az évfolyamhoz / jellel kapcsolva. Pl.:

GASQUE, THOMAS J. 2010. The American Name Society and International Onomastics. *Onoma* 45: 87–106.

KÁLMÁN BÉLA 1986. Átvétel, fordítás, új név. *Névtani Értesítő* 11: 48–53.

LADÓ JÁNOS 1988. Látszat a családnevekben. *Édes Anyanyelvünk* 9/2: 11.

Önálló kötetek esetében lehetőleg a teljes címet közöljük. Sorozatban megjelent kiadványoknál a kötet (dőlt betűs) címe után (immár normál betűtípussal) a sorozat címét és a kiadvány sorszámát is megadjuk. Végezetül közöljük a kiadó nevét, majd attól vesszővel elválasztva a megjelenés helyét. Kéziratok esetében a lelőhelyet közöljük. Pl.:

BÁRCZI GÉZA 1951. *A tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Nyelvészeti Tanulmányok 1. Akadémiai Kiadó, Budapest.

B. GERGELY PIROSKA – HAJDÚ MIHÁLY szerk. 1997. *Az V. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai (Miskolc, 1995. augusztus 28–30)* 1–2. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest–Miskolc.

TAKÁCS TERÉZ 1989. *Névmagyarosítások Bánhidán 1895–1947*. Szakdolgozat. ELTE BTK, Budapest.

Tanulmánykötetben, konferenciakötetben megjelent írás esetében a tanulmány címet követő „In:” után a szerkesztő(k) nevét (kiskapitálissal), a kötet címét (dőlt betűvel), esetleges sorozatcímét és -számát, majd a kiadót és a kiadás helyét adjuk meg. Pl.:

BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In: KÁZMÉR MIKLÓS – VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Akadémiai Kiadó, Budapest. 295–301.

SCHMUCK, MIRJAM – DRÄGER, KATHRIN 2008. The German Surname Atlas Project – Computer-Based German Surname Geography. In: AHRENS, WOLFGANG – EMBLETON, SHEILA – LAPIERRE, ANDRÉ eds., *Names in Multi-Lingual, Multi-Cultural and Multi-Ethnic Contact. Proceedings of the 23rd International Congress of Onomastic Sciences. August 17–22, 2008, York University, Toronto, Canada.* York University, Toronto. 319–336. <https://yorkspace.library.yorku.ca/xmlui/handle/10315/2901>

A kifejezetten az **interneten** elérhető munkákra történő hivatkozásokat lehetőség szerint a fentebbi típusokhoz igazítjuk, megadva az internetes elérés helyét. Pl.:

COHEN, GILLIAN – BURKE, DEBORAH M. 1993. Memory for proper names: A review. *Memory* 1: 249–263. <https://doi.org/10.1080/09658219308258237>

FEJES LÁSZLÓ 2014. Miért nem írunk családnevekről? *Nyelv és Tudomány.* <http://www.nyest.hu/hirek/miert-nem-irunk-csaladnevekreol>

Kivételesen (rövid recenzió, personalia és csupán néhány szakirodalmi hivatkozás esetén) a hivatkozott munkák minden bibliográfiai adatát megadhatjuk a szövegben (BENKŐ LORÁND, Üver. Erdélyi Múzeum 1944. 49: 133–134; HAJDÚ MIHÁLY, Családnevek enciklopédiája. Tinta Kiadó, Budapest, 2010) is, külön irodalomjegyzék nélkül.

5. A Névtani Értesítő a Tanulmányok, illetve Műhely rovatában megjelent önálló közleményeket a továbbiakban DOI (digitálisobjektum-)azonosítóval látja el, mely az interneten megjelenő változatok jobb elérhetőségét szolgálja. A folyóiratban publikált közlemények azonosítóit a szerkesztőség biztosítja.

A folyóiratunk által alkalmazott, ún. CrossRef DOI szabályai szerint az így közzétett cikkek bibliográfiájában minden olyan szakirodalmi tételnél, amely maga is rendelkezik hasonló DOI azonosítóval, ezt az azonosítót a szerzőnek **fel kell tüntetni**. DOI azonosítóval rendelkezhetnek folyóiratcikkek, önállóan megjelent kötetek, könyvfejezetek, valamint egyéb típusú digitális állományok (pl. doktori disszertációk pdf változatai) is.

A hivatkozott irodalom DOI azonosítóinak feltárásához segítséget nyújt a következő internetes oldal: <http://search.crossref.org/references>. Itt feltölthető egy cikk teljes bibliográfiája, melynek tételeit az oldal ellenőrzi, s a valószínűsíthető találatokat megjeleníti. (A felkínált találatokat szükséges egyenként is ellenőrizni, hogy ténylegesen a hivatkozott szakirodalmi tételre, s ne például egy arról később megjelent ismertetésre utaljanak.) Ugyanezen, vagy a szolgáltatótól független (központi) <http://doi.org> oldalon a DOI azonosítók felől is kereshetünk, és ellenőrizhetjük azokat.

A **bibliográfiában** szereplő, DOI azonosítóval rendelkező folyóiratcikk vagy teljes kötet esetében ezt a DOI azonosítót adjuk meg a bibliográfiai leírás végén. Könyvfejezet esetében – ha van ilyenje – a könyvfejezet DOI azonosítóját tüntessük fel a bibliográfiában; ha nincs, de a befoglaló kötet rendelkezik DOI azonosítóval, akkor azt közöljük.

Ha az adott bibliográfiai tételnek DOI azonosítója és egyéb internetes elérhetősége is van, csak az előbbi, azaz az állandó elérhetőséget biztosító DOI azonosítót közöljük. DOI azonosító feltüntetése esetén az utolsó letöltés idejét nem adjuk meg. A DOI azonosítót a bibliográfiai tétel végén, a közvetlen elérhetőséget biztosító internetes (<https://doi.org/> kezdetű) formában közöljük. Pl.:

BÁBA BARBARA 2017. A földrajzi köznevek funkcionális jellemzői. *Magyar Nyelv* 113: 167–178. <https://doi.org/10.18349/MagyarNyelv.2017.2.167>

HOUGH, CAROLE ed. 2016. *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.001.0001>

LAWSON, EDWIN D. et al. 2016. Personal Naming Systems. In: HOUGH, CAROLE ed., *The Oxford Handbook of Names and Naming*. Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.31>

6. A Névtani Értesítő megjelenő számait a hagyományos megjelentetés mellett **elektronikus formában, szabad hozzáférésű** (Open Access) formában is közzétesszük a folyóirat honlapján (<http://nevtert.elte.hu>), illetve az ELTE és az MTA repozitóriumában. A dokumentumok elektronikus formában szabadon elmenthetők, másolhatók; változtatások nélkül, a forrásra való hivatkozással használhatók. Az alkalmazás kereskedelmi célokat nem szolgálhat, az kizárólag saját célokra történő felhasználásra értendő. A szerzői és egyéb jogok a kiadót és a szerzőt illetik. Minden más terjesztési és felhasználási forma esetében az 1999. évi LXXVI. szerzői jogról szóló törvény és az ahhoz kapcsolódó jogszabályok az irányadók. A periodika elektronikus változatára a CC BY-NC-ND (Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivatives) licenc feltételei érvényesek.

A folyóirat kiadói a szerzőknek korlátozás nélkül lehetővé teszik, hogy cikküknek akár a szerkesztőség által elfogadott, esetleg még nem végleges kéziratát (ún. pre-print verzióját) közzétegyék. A jog magában foglalja a kézirat szabad közzétételét ímélen, a szerző vagy intézménye honlapján, a szerző kutatóhelyének zárt vagy korlátozás nélkül elérhető repozitóriumában, illetőleg egyéb nonprofit szervereken. Amikor a szerző ily módon terjeszti művét, figyelmeztetnie kell olvasóit, hogy a szóban forgó kézirat nem a mű végső, kiadott változata. Ha a cikk végső változata már megjelent, engedélyezzük és javasoljuk a szerzőnek ezt (az ún. post-print) változatot hasonló módon közzétennie. Ebben az esetben meg kell adnia a folyóiratban való megjelenés pontos helyét, adatait is.

A szerző kéziratának benyújtásakor **ezen irányelveket** automatikusan **elfogadja**.

Számunk szerzői

Rövidítések: BTK = Bölcsészettudományi Kar, DE = Debreceni Egyetem, egy. = egyetemi, EKE = Eszterházy Károly Egyetem, ELTE = Eötvös Loránd Tudományegyetem, KRE = Károli Gáspár Református Egyetem, ME = Miskolci Egyetem, ny. = nyugalmazott, tud. = tudományos, UKF = Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem.

Balogh Roland József, egy. hallgató, ELTE BTK Angol–Amerikai Intézet, Budapest, e-mail: rolandjbalogh@gmail.com — Dr. Bárh M. János, egy. adjunktus, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: barth.janos@btk.elte.hu — Dr. Bauko János, egy. docens, UKF Közép-európai Tanulmányok Kara, Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Nyitra (Nitra, Szlovákia), e-mail: jbauko@ukf.sk — Dr. Bölcskei Andrea, egy. docens, KRE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Budapest, e-mail: bolcskei.andrea@kre.hu — Domány Barbara, egy. hallgató, ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Budapest, e-mail: domanybarbi12@gmail.com — Engelné Nagy Éva, óraadó, ELTE BTK Szláv és Balti Filológiai Intézet, Orosz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, e-mail: engelné.nagy.éva@gmail.com — Dr. Erőss Ágnes, tud. munkatárs, Földrajztudományi Intézet, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Budapest, e-mail: eross.agnes@csfk.mta.hu — Dr. Fábián Zsuzsanna, professor emeritus, ELTE BTK Romanisztikai Intézet, Olasz Nyelvi és Irodalmi Tanszék, Budapest, e-mail: fabian.zsuzsanna@btk.elte.hu — Dr. Farkas Tamás, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: farkas.tamas@btk.elte.hu — Fazekas Eszter, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: fazekas.eszter97@gmail.com — Dr. Györffy Erzsébet, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: gyorffy.erzsebet@arts.unideb.hu — Dr. Haindrich Helga Anna, Budapest, e-mail: h_helga15@yahoo.com — Hauber Kitty, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: hauber.kitty@gmail.com — Imreh Réka, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: imrehreeka@gmail.com — Dr. Kecskés Judit, egy. docens, ME BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Miskolc, e-mail: kecskes.judit@uni-miskolc.hu — Kovács Dominik, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: kovacsdominik960407@gmail.com — Kovács Viktor, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: kovacsviktor960407@gmail.com — Dr. Kozma Judit, tud. munkatárs, Nyelvtudományi Intézet, Szótári Osztály, Budapest, e-mail: kozmajudit82@gmail.com — E. Nagy Katalin, doktorandusz, DE Nyelvtudományok Doktori Iskola, Magyar és Finnugor Nyelvészeti Doktori Program, Debrecen, e-mail: meszarosnenagykatalin@gmail.com —

Németh Dániel, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: nemeth.sz.daniel@gmail.com — Oláh Bence Attila, KRE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Magyar Nyelv-, Irodalom- és Kultúratudományi Intézet, Terminológiai Kutatócsoport (TERMIK), Budapest, e-mail: olah.bence.attila@gmail.com — Páji Gréta, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, Budapest, e-mail: gretapalyi@gmail.com — Dr. Pelczéder Katalin, egy. adjunktus, Pannon Egyetem Modern Filológiai és Társadalomtudományi Kar, Magyar és Alkalmazott Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Intézeti Tanszék, Veszprém, e-mail: pelczeder.katalin@mftk.uni-pannon.hu — Péteri Julianna, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: peterij.1607@gmail.com — Dr. Reszegi Katalin, egy. adjunktus, DE BTK Magyar Nyelvtudományi Intézet, Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Debrecen, e-mail: kataszakall@gmail.com — Sarnyai Vivien, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: sarnyaivivi@gmail.com — Dr. Sárosi Zsófia, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: sarosi.zsofia@btk.elte.hu — Dr. Slíz Mariann, egy. docens, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék, Budapest, e-mail: sliz.marianna@btk.elte.hu — Steinmacher Dóra, egy. hallgató, ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet, Budapest, e-mail: steinmacher[-]dora96@gmail.com — Szabó Gergely, doktorandusz, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Magyar Nyelvészet Doktori Program, Budapest, UOC Universitat Oberta de Catalunya, Estudis d'Arts i Humanitats, Barcelona, e-mail: gergely.szabo9@gmail.com — Dr. Szabó Panna, informatikus könyvtáros, ELTE Egyetemi Könyvtár és Levéltár, Budapest, e-mail: szabo.panna@lib.elte.hu — Dr. Szilágyi-Kósa Anikó, egy. docens, KRE Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Német és Holland Nyelvű Kultúrák Intézete, Német Nyelv és Irodalom Tanszék, Budapest, e-mail: szilagyikosa@gmail.com — Dr. Szőke Melinda, tud. munkatárs, MTA-DE Magyar Nyelv- és Név-történeti Kutatócsoport, Debrecen, e-mail: koteles-szoke.melinda@arts.unideb.hu — Dr. Takács Judit, egy. docens, EKE Bölcsészettudományi és Művészeti Kar, Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet, Magyar Nyelvészeti Tanszék, Eger, e-mail: takacs.judit@uni-eszterhazy.hu

NÉVTANI ÉRTESÍTŐ

Peer-reviewed onomastic journal of the Society of Hungarian Linguistics
and the Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies of
ELTE Eötvös Loránd University, Budapest

Editor-in-chief: TAMÁS FARKAS (ELTE)

Editor: MARIANN SLÍZ (ELTE)

Editorial Board:

JÁNOS BAUKO (UKF), ANDREA BÖLCSKEI (KRE), ZSUZSANNA FÁBIÁN (ELTE),
KÁROLY GERSTNER (ELKH), ATTILA HEGEDŰS (PPKE), ISTVÁN HOFFMANN
(DE), DEZSŐ JUHÁSZ (ELTE), KRISZTINA LACZKÓ (ELTE), VALÉRIA TÓTH (DE)

Address of the Editorial Office:

ELTE BTK Institute of Hungarian Linguistics and Finno-Ugric Studies
H-1088 Budapest, Múzeum körút 4/A – Telephone: (+36-1) 411-6500/5353
Postal address: H-1364 Budapest, Pf. 107. Hungary – E-mail: nevtert@btk.elte.hu

Available online: <http://nevtert.elte.hu>

ISSN 0139-2190 (print) – ISSN 2064-7484 (online)

No. 41

Budapest, 2019

Supported by

Student Union, Faculty of Humanities, ELTE Eötvös Loránd University

Thematic Excellence Program:

“Community building: family and nation, tradition and innovation”